

**ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK
KÖRÉBŐL**

88.

LADÁNYI ANDOR

**AZ EGYETEMI IFJÚSÁG
AZ ELLENFORRADALOM
ELSŐ ÉVEIBEN**

(1919–1921)

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST

LADÁNYI ANDOR

AZ EGYETEMI IFJÚSÁG
AZ ELLENFORRADALOM
ELSŐ ÉVEIBEN
(1919–1921)

Értekezések a történeti
tudományok köréből
Új sorozat 88.

Ez a munka a magyar egyetemi ifjúságnak az ellenforradalmi korszak első éveiben játszott szerepével, számottevő részének a kapitalista restauráció, az ellenforradalmi rendszer kiépítése és megszilárdítása érdekében végzett tevékenységével foglalkozik. Szól az ellenforradalmi ifjúság hegemoniájának megvalósulásáról, majd a haladó diákok kiűzéséről az egyetemekről. Elemezve az egyetemi ifjúság összetételének, helyzetének, politikai ideológiájának alakulását, egyúttal választ keres arra a kérdésre is, hogy miért vált az egyetemi ifjúság jelentős hányada az ellenforradalom bázisává. Ismerteti az ellenforradalmi egyetemi ifjúság politikai tevékenységét, a munkásosztály elnyomására szervezett fegyveres alakulatok, az egyetemi zászlóaljok működését, politikai szervezeteinek, elsősorban az új típusú, fasiszta jellegű bajtársi egyesületeknek a szerepét, az ún. numerus clausus megszületését és 1920 őszén történt végrehajtását. A munka 1921 őszének mozgalmas eseményeivel zárul.

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

LADÁNYI ANDOR

AZ EGYETEMI IFJÚSÁG AZ ELLENFORRADALOM ELSŐ ÉVEIBEN

(1919–1921)

ÉRTEKEZÉSEK
A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

ÚJ SOROZAT

88.

SZERKESZTI

SZÜCS JENŐ ÉS VÖRÖS ANTAL

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE

LADÁNYI ANDOR

**AZ EGYETEMI IFJÚSÁG
AZ ELLENFORRADALOM
ELSŐ ÉVEIBEN**

(1919–1921)

AKADÉMIAI KIADÓ · BUDAPEST, 1979

LADÁNYI ANDOR

AZ EGYETEMI FEJÜSÉG
AZ ELLENFORRADALOM
ELSŐ ÉVEIBEN
(1918-1921)

ISBN 963 05 1873 2

© AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST 1979 · LADÁNYI ANDOR

PRINTED IN HUNGARY

TARTALOM

Előszó	7
Bevezetés	11
1. A felsőoktatás helyzetének néhány jellemző vonása	11
2. Az egyetemi ifjúsági mozgalmak útja a századforduló után	17
Az ellenforradalmi ifjúság a színre lép	23
1. Véres proológ	23
2. Az ellenforradalmi ifjúság követelései	25
A haladó diákok üldözése	30
1. Gyilkosságok és „törvényes” megtorlás	30
2. Fegyelmi hadjárat a haladó diákok ellen	33
Az egyetemi ifjúság összetétele és helyzete	38
1. Az egyetemi ifjúság szociális összetétele	38
2. Az egyetemi ifjúság anyagi helyzete	49
Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság politikai ideológiája	56
1. Nacionalizmus, antiszemitizmus	56
2. „Magyar forradalom”, „magyar szocializmus”	65
Az egyetemi zászlóaljok	73
1. Az egyetemi zászlóaljok megszervezése és kezdeti működése	74
2. Az egyetemi zászlóaljok „fénykora”	81
Egyetemi ifjúsági szervezetek	94
1. Az egyetemi ifjúsági szervezetek kiépítése	94
2. Az egyetemi ifjúsági szervezetek politikai tevékenysége	108

Küzdelmek a numerus claususért	117
1. Egy félév oktatás nélkül	118
2. A „karhatalmi szemeszter”	132
Az 1920. évi XXV. tc.	150
1. A törvény megszületése	150
2. A törvény célkitűzései – és megvalósítása 1920 őszén	158
Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság a konszolidáció kezdeti szakaszában	179
1. A konszolidáció rögzös útján	180
2. Az egyetemi zászlóaljok 1921 első felében	189
Mozgalmak őszi	197
1. Diákok a „nyugati végeken”	197
2. A „budaörsi csata”	212
Epilógus	228
Rövidítések jegyzéke	234

E munka az egyetemi ifjúságnak az ellenforradalmi korszak első éveiben játszott szerepével, az egyetemi ifjúsági mozgalmak 1919–1921 közötti történetével foglalkozik.

Az egyetemi ifjúság számottevő része ezekben az években – az ellenforradalom hatalomra jutásának és berendezkedésének éveiben – jelentős politikai tevékenységet folytatott, amely messze túlnőtt az egyetemek falain. A reakciós egyetemi ifjúság fegyveres alakulatokká szerveződve és bajtársi egyesületekbe tömörülve igen nagy szerepet játszott az ellenforradalmi rendszer kiépítésében és megszilárdításában.

E tanulmány alapvető feladata ezért az *egyetemi ifjúság ellenforradalmi erői politikai tevékenységének* ismertetése és elemzése, ezzel – ha csekély mértékben is, de – hozzá kívánva járulni az ellenforradalmi rendszer genezisének kutatásához, fasiszta vonásainak tanulmányozásához.

Munkámban választ szeretnék adni arra a kérdésre, hogy miért vált az egyetemi-főiskolai ifjúság – amelynek tekintélyes része az előző 125 év során számos esetben a haladó erők élvonalában küzdött – az 1918–19. évi forradalmak után jelentős hányadában az ellenforradalom bázisává.

Ez egyébként nem tekinthető kizárólagosan magyar jelenségnek. Európa – különösen Közép-Kelet-Európa – több országában az egyetemi ifjúság számottevő rétegei ebben az időszakban a jobboldali mozgalmak aktív résztvevői voltak; így Németországban¹, Olaszországban², továbbá

¹ Geschichte der Universität Jena 1548/58–1958. Band I. Jena, 1958. 515–613.; Forschen und Wirken. Festschrift zur 150 – Jahrfeier der Humboldt-Universität zu Berlin 1810–1960. Band I. Berlin, 1960. 547–576.; LEISEN, ADOLF: Die Ausbreitung des völkischen Gedankens in der Studentenschaft der Weimarer Republik. Daleiden/Eifel, 1964.; Geschichte der deutschen Universitäten und Hochschulen. (Studien zur Hochschulentwicklung. Nr. 25. Teil 1.) Berlin, 1971. 62–67.; SCHWARZ, JÜRGEN: Studenten in der Weimarer Republik. (Ordo Politicus. Band

Ausztriában, Lengyelországban és Romániában.³ Bár e tanulmány keretei e probléma komparatív elemzését nem teszik lehetővé, annak fontosságát – a faszizmus társadalmi bázisának összehasonlító kutatása szempontjából is – hangsúlyozni szeretném.

A témaválasztás indokolása mellett előljáróban rövid áttekintést szeretnék adni *e kérdés eddigi irodalmáról és forrásanyagáról*.

Az egyetemi ifjúsági mozgalmak 1919–1921 közti történetének összefoglaló jellegű, részletes feldolgozására eddig még nem került sor. Az ellenforradalmi korszakban megjelent egyes írások inkább forrásoknak tekinthetők, mint tudományos igényű feldolgozásoknak. A felszabadulás után először Szabolcs Ottó foglalkozott kisebb tanulmányban az egyetemi botrányokkal, atrocitásokkal⁴, Vörös László az orvoskarok vonatkozásában vizsgálta a témával összefüggő egyes kérdéseket⁵, a hatvanas években több egyetemtörténeti, főiskolatörténeti kiadvány is érintette az intézmény ifjúsági mozgalmainak történetét⁶, Bellér Béla pedig a Felsőoktatási Szemle felsőoktatás-történeti cikksorozatában megjelent írá-

12.) Berlin, 1971. – Itt szeretnék köszönetet mondani Roland Köhlernek, a Forschungstelle Universitäts- und Hochschulgeschichte (NDK) vezetőjének és munkatársának, Manfred Eltze-nek az 1918–1923. évi jobboldali német diákmozgalmak története részletes bibliográfiájának elkészítéséért.

² SANTARELLI, ENZO: Storia del fascismo. I. 2. ed. Roma, 1973. 262–263.; KIS ALADÁR: Olaszország története 1748–1968. Bp., 1975. 164.

³ GALL, FRANZ: Alma Mater Rudolphina 1365–1965. Die Wiener Universität und ihre Studenten. Wien, 1965.; Studia z dziejów młodych Uniwersytetu krakowskiego od oświęcienia do połowy XX. wieku. Tom I. Kraków, 1964. 271–383.; ERDÉLYI GÉZA: A Vasgárda története. Magyar Szemle, XXXI. köt. Bp. 1937. 254–264.; CSATÁRI DÁNIEL: A román faszizmus sajátosságairól. Történelmi Szemle, 1962. 551–559.

⁴ SZABOLCS OTTÓ: Adalékok az egyetemi ifjúság fehérterror alatti helyzetének történetéhez. A Pécsi Pedagógiai Főiskola Évkönyve, 1959–1960. Pécs, 1960. 25–34.

⁵ VÖRÖS LÁSZLÓ: Adatok a Horthy-korszak egyetemi orvoskarainak társadalomszemléletéről és társadalmi meghatározottságáról. Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei, 37. sz. Bp., 1965. 243–290.

⁶ Közülük megemlítendő: VARGA ZOLTÁN: A debreceni tudományegyetem története I. 1914–1944. Debrecen, 1967.; VÖRÖS ANTAL: Óvár, Óvár... A Mosonmagyaróvári Agrártudományi Főiskola 150. éve. Bp., 1968.; A Budapesti Orvostudományi Egyetem Jubileumi Évkönyve az Orvosi Kar alapításának 200. évfordulója alkalmából. Bp. 1969.

sában elsőként adott átfogó képet a fehérterror felsőoktatási politikájáról, az egyetemi ifjúság helyzetéről.⁷

A hetvenes években néhány munka már részletesebben tárgyalta az egyetemi ifjúsági mozgalmak 1919–1921. évi történetét. Bárány Ferenc tanulmányában⁸ széleskörű sajtóanyag feldolgozásával elemezte az egyetemi ifjúság szociális struktúrájának és helyzetének alakulását, ideológiájának jellemző vonásait, valamint a numerus clausus-törvény megszületésének körülményeit; megállapításai, értékelései többnyire helyesek, kutatásait azonban a budapesti levéltári forrásokra nem terjesztette ki. Hiller István igen nagy levéltári, könyv- és sajtóanyagra támaszkodva írta meg a soproni bányászati és erdészeti főiskola ifjúsági mozgalmainak történetét⁹, Végh Ferenc pedig a műegyetemi fehérterrorról szóló tanulmányában részletesen foglalkozott a műegyetemi hallgatók elleni megtorlással is.¹⁰

A téma forrásanyaga rendkívül gazdag és szerteágazó.

A források legfontosabb csoportját a levéltári-irattári források alkotják. A központi jellegű levéltárak közül az Országos Levéltárban átnéztem a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (VKM) egyetemi ügyosztályának és a Földművelésügyi Minisztérium (FM) szakoktatási ügyosztályának iratait, valamint a minisztertanácsai ülések jegyzőkönyveit és a Miniszterelnökségi Levéltár egyes iratcsoportjait, a Hadtörténelmi Levéltárban a Honvédelmi Minisztérium (HM), a Fővezérség, majd a vezérkari főnökség (Vkf), a budapesti katonai körletparancsnokság és a budapesti városparancsnokság iratait, és kutatásokat folytattam az MSZMP KB Párttörténeti Intézetének Archivumában is. Feldolgoztam továbbá a négy tudományegyetem, a műegyetem, az egri és a miskolci jogakadémia, a bányászati és erdészeti főiskola, valamint a debreceni gazdasági akadémia e korszakra vonatkozó iratait.

⁷ BELLÉR BÉLA: A fehérterror felsőoktatási politikája. Felsőoktatási Szemle, 1969. 516–526.

⁸ BÁRÁNY FERENC: Az antiszemizmus szerepe a szélsőjobboldali diákmozgalomban 1919–1921. Tudományos szocializmus füzetek, 8. Bp., 1971.

⁹ HILLER ISTVÁN: A soproni egyetemi hallgatók mozgalmai a két világháború között. 1919–1945. A Soproni Szemle kiadványai, US 8. Sopron, 1975.

¹⁰ VÉGH FERENC: A fehérterror két esztendeje a Budapesti Műszaki Egyetemen. Megtorlások a tanárok és a hallgatók ellen. A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának Évkönyvei III. 1976. Bp., 1976. 264–305.

A források másik fontos csoportját a sajtóanyag jelenti. A napilapok közül elsősorban a *Nemzeti Újság*, a *Népszava*, a *Szózat*, az *Új Nemzedék* és a *Virradat* megfelelő évfolyamait dolgoztam fel, a „kritikus” hónapokra vonatkozólag azonban más napilapokat is. Az egyetemi ifjúsági szervezetek meglevő sajtóanyagát teljes egészében átnéztem.¹¹

Az egyetemi ifjúsági mozgalmak 1919–1921 közti történetének forrásanyagát ugyanakkor súlyos hiányok is jellemzik. Így olyan alapvető jelentőségű források semmisültek meg, mint az egyetemi ifjúsági szervezetek (Turul, Hungária, MEFHOSZ stb.) iratanyaga és az egyetemi zászlóaljok iratainak túlnyomó része. Igen sok fontos irat hiányzik a VKM levéltári anyagából, és megsemmisült a budapesti tudományegyetem tanácsülési jegyzőkönyveinek, rektori iratainak számottevő része is.

Más jellegű, de nem kevésbé súlyos hiányt jelent az a körülmény, hogy ezeknek az éveknek az egyetemi ifjúsági sajtója meglehetősen szegényes. A legfontosabb egyetemi ifjúsági szervezetek közül a Turul ebben az időszakban még nem rendelkezett lappal, a MEFHOSZ orgánuma egészen rendszertelenül jelent meg, és csak a Hungáriának volt általában havonta megjelenő folyóirata.

A forrásokból – a kor hiteles ábrázolása, atmoszférájának érzékelése céljából – aránylag sokat idézek. Ezeket az idézeteket természetesen szöveghűen közlöm (beleértve a kiemeléseket is), csak – különösen a katonai szervek irataiban gyakori – elemi helyesírási hibákat korrigáltam. (Ezek közül „mutatóba” egy-két forrást eredeti helyesírással közlök. . .)

Végül köszönetet szeretnék mondani mindazoknak, akik munkámhoz segítséget nyújtottak; megköszönve lektoraim értékes kritikai észrevételeit, egyes történész és irodalomtörténész kollegáim hasznos javaslatait, megjegyzéseit, a kortársak és a korabeli egyetemi ifjúsági mozgalmak résztvevőinek visszaemlékezéseit, valamint nem utolsósorban a kutató-saimat a lehető legnagyobb segítőkészséggel támogató levéltári munkatársak fáradozását.

¹¹ Az egyetemi ifjúsági szervezetek sajtójára I. VICZIÁN JÁNOS: A magyar egyetemi és főiskolai diáklapok bibliográfiája 1857–1972. (Felsőoktatás-történeti kiadványok 5.) Bp., 1978.

BEVEZETÉS

Az ellenforradalmi korszak első éveitörténetének még vázlatos jellegű összefoglalását is mellőzhetőnek véltem.¹ Szükségesnek érzem azonban a magyar felsőoktatás helyzetének tömör ismertetését és az egyetemi ifjúsági mozgalmak századforduló utáni történetének rövid áttekintését.

1. A felsőoktatás helyzetének néhány jellemző vonása

A világháború utáni területi változások és az ellenforradalom hatalomra jutása jelentős mértékben kihatottak a magyar felsőoktatás helyzetének alakulására.²

A területi változások mindenekelőtt a *felsőoktatási intézmények számában és területi elhelyezésében* mutatkoztak meg.

Az országnak továbbra is négy tudományegyeteme volt. Ebből kettő régi székhelyén működött: a budapesti (katolikus hittudományi, jog- és államtudományi, orvostudományi és bölcsészettudományi karral) és a debreceni (református hittudományi, jog- és államtudományi, bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi és orvostudományi karral – az utóbbin azonban csak 1921 őszén indult meg az oktatás). A Ferenc József nevet viselő, jog- és államtudományi, orvostudományi, bölcsészeti-, nyelv- és

¹ A nem történész olvasó figyelmét felhívnom a tízkötetes magyar történet e periódussal foglalkozó, a főbb irodalmat is ismertető 8. kötetére: Magyarország története 1918–1919. 1919–1945. Bp., 1976.

² A megelőző évtizedek felsőoktatásának történetére I. LADÁNYI ANDOR: A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében. (Felsőoktatás-történeti kiadványok 1.) Bp., 1969.; Uő. Az 1918. évi polgári demokratikus forradalom és a magyar felsőoktatás. Felsőoktatási Szemle, 1968. 586–594.; Uő.: A Magyar Tanácsköztársaság és a felsőoktatás. Uo. 1969. 136–142., 207–212.

történettudományi, valamint matematikai és természettudományi karral rendelkező volt kolozsvári egyetem – amelynek működése eredeti székhelyén megszűnt – 1920 tavaszától (orvosi kara csak 1920 őszétől) Budapesten folytatta működését, majd az 1921. évi XXV. tc. értelmében Szegedre került. Az Erzsébet királynéről elnevezett volt pozsonyi egyetem – a Ferenc József Tudományegyetemmel együttműködve – ugyancsak Budapesten folytatta tevékenységét, bölcsészeti-, nyelv- és történettudományi kara 1920 tavaszától, orvostudományi kara 1920 őszétől, míg az 1920/21. tanév végéig még Pozsonyban működött jog- és államtudományi kara 1921 őszétől, majd 1923-tól az említett törvény alapján az egyetem új székhelye Pécs lett.

A budapesti műegyetem öt – lényegében fakultásnak megfelelő – osztállyal működött (vegyésmérnöki és egyetemes, építészeti, mérnöki, gépésmérnöki, továbbá közgazdasági – az utóbbi osztályon egyébként csak a már egyetemi-főiskolai végzettséggel rendelkezők egy éves közgazdasági továbbképzése folyt). 1920 őszén, már a dualizmus kora utolsó éveiben megindult előkészítő munkálatok után³, az 1920. évi XXXI. tc. alapján új önálló felsőoktatási intézmény, a budapesti tudományegyetemi közgazdaságtudományi kar jött létre. Ezzel egyidejűleg a Keleti Kereskedelmi Akadémia megszűnt, a budapesti kereskedelmi akadémia főiskolai tagozata pedig beolvadt e karba.

A jogakadémiák száma erősen megcsappant. A két állami jogakadémia – a kassai és a nagyváradi – mint magyar állami intézmény megszűnt, a két katolikus jogakadémia – az egri és a pécsi – folytatta működését (Pécs 1921 augusztusáig jugoszláv megszállás alatt volt). A református jogakadémiák közül a kecskeméti mindvégig működött, a sárospataki 1923-ig, a volt máramaroszigeti pedig 1921–1923 között Hódmezővásárhelyen folytatta működését, míg 1923-ban e három jogakadémia Kecskemét székhellyel egyesült. A korábbi eperjesi evangélikus jogakadémia Miskolcra települt át.

Még nagyobb arányban csökkent a hittudományi főiskolák száma. 1920/21-ben 12 katolikus hittudományi főiskola működött, 3 református, 2 evangélikus és egy izraelita.

A bányászati és erdészeti főiskola Selmechányárol még az 1918/19. tanévben Sopronba került. Az agrárfelsőoktatási intézmények közül az állatorvosi főiskola helyzetében nem történt változás, a gazdasági aka-

³ Uő.: A magyarországi felsőoktatás. . . 29–33.

démiák száma viszont ötről háromra (Debrecen, Keszthely, Magyaróvár) csökkent.

A felsőoktatás körébe tartozott még – véleményem szerint – a Képzőművészeti Főiskola, valamint a két állami polgári iskolai tanárképző főiskola is, továbbá bizonyos mértékig a katolikus polgári iskolai tanítónőképzők.⁴

Ezeket az éveket a *hallgatólétszám nagyarányú felduzzadása* jellemezte, amely alapvetően a „háborús” évfolyamok – a háború miatt tanulmányaikat megszakított vagy el sem kezdett korosztályok – egyetemre özönlésével függött össze. E folyamat a katonadiákok szabadságolásával még az 1917/18. tanévben megkezdődött, és az 1920-as évek elején – az összehasonlításra nem alkalmas ún. karhatalmi szemeszter kivételével – Magyarországon, amelynek területe mintegy egyharmada, lakossága pedig mintegy 40%-a volt a világháború előttinek, az egyetemi és főiskolai hallgatók száma jóval meghaladta a háború előtti évek átlagát. (A felsőoktatási intézményekre és azok hallgatólétszámára lásd az 1. táblázatot.)

Ezekben az években *lényeges változások történtek a hallgatólétszám szakmai megoszlásában* is. Míg a dualizmuskori felsőoktatás jellemző vonása – bár az 1910-es években fokozatosan csökkenő mértékben – a jogszékes képzés uralkodó szerepe és a hittudományi oktatás viszonylag magas aránya volt⁵, addig most – időlegesen – az egészségügyi felsőoktatás (és azon belül elsősorban az orvosképzés) és a mérnökképzés került a két első helyre, együttes arányuk 50% körül mozgott. (A hallgatólétszám képzési ágankénti megoszlására lásd a 2. táblázatot.)

A fentiek következtében fokozódott az intézmények túlszűfolttsága – amely már a világháború előtti években is a magyarországi felsőoktatás egyik súlyos problémáját jelentette –, éppen azokban a képzési ágakban, amelyek leginkább igényelték a gyakorlati (laboratóriumi, klinikai stb.)

⁴ A felsőoktatási jelleg meghatározása mind a felsőoktatás-történeti kutatások, mind a felsőoktatás jelenlegi helyzetének nemzetközi összehasonlító vizsgálata során meglehetősen nehéz feladat. A magam részéről azt a megoldást választottam, hogy a felsőoktatási intézmény kritériumának az elnevezés és bizonyos jogi kellékek mellett a középiskolai végzettség felvételi feltételét és a legalább 3 éves tanulmányi időt tekintettem, így a kereskedelmi akadémia, az iparművészeti iskola és néhány más, e kritériumoknak meg nem felelő tanintézet nem sorolható a felsőoktatás körébe. (A kereskedelmi akadémián lezajlott eseményeket azonban a későbbiek során érintenem kellett.)

⁵ LADÁNYI: A magyarországi felsőoktatás. . . 17–22.

1. táblázat

A felsőoktatási intézmények hallgatólétszáma

Intézmény	1919/20.		1920/21.		1921/22.	
	I.	II.	I.	II.	I.	II.
Budapesti Tudományegyetem	—	4 772	6 106	5 800	7 140	6 594
Közgazdaságtudományi kar	—	—	820	873	1 762	1 774
Debreceni Tudományegyetem	744	611	462	441	655	665
Ferenc József Tudományegyetem	—	204	1 044	1 291	1 082	971
Erzsébet Tudományegyetem	—	21	407	646	1 443	1 489
Műegyetem	—	3 442	4 151	3 851	4 818	4 203
Róm. kat. hittudományi főiskolák ¹	233	228	364	369	455	433
Ref. hittudományi főiskolák ¹	93	84	123	116	137	136
Ev. hittudományi főiskolák ¹	47	46	73	69	77	67
Izr. hittudományi főiskola	5	5	10	8	12	11
Egri jogakadémia	92	93	109	129	130	100
Pécsi jogakadémia	Megszállott területen működött				122	116
Kecskeméti jogakadémia	134	201	217	249	313	358
Hódmezővásárhelyi jogakadémia	—	—	—	—	94	89
Sárospataki jogakadémia	103	96	94	79	99	85
Miskolci jogakadémia	181	202	208	200	270	215
Állatorvosi Főiskola ²	?	101	?	224	?	242
Bányászati és erdészeti főiskola ²	?	362	?	480	?	345
Debreceni gazdasági akadémia ²	?	163	?	296	?	352
Keszthelyi gazdasági akadémia ²	?	176	?	193	?	376
Magyaróvári gazdasági akadémia ²	?	281	?	306	?	422
Képzőművészeti Főiskola ²	?	360	?	304	?	345
Polg. iskolai tanárképző főiskola ²	?	128	?	158	?	123
Polg. iskolai tanárnőképző főiskola ²	?	196	?	197	?	108
R. kat. polg. iskolai tanítónőképzők ²	?	167	?	122	?	98
Összesen	?	11 939	?	16 401	?	19 717

Megjegyzések:

¹ Az intézményenkénti részletes adatok hiányoznak.² Az I. félévi adatok nem állnak rendelkezésre.

Forrás:

Magyar Statisztikai Évkönyv US XXVII—XXX. köt. Bp., 1925. 180., 192—195., 202—205., valamint a jogakadémiák értesítői.

2. táblázat

A hallgatólétszám megoszlása képzési áganként

Képzési ág	1919/20. II.		1920/21. II.		1921/22. II.	
	számban	%-ban	számban	%-ban	számban	%-ban
Hittudományi	524	4,39	708	4,32	797	4,04
Jogi	2 028	16,99	2 654	16,18	3 649	18,51
Bölcsészettudományi ¹	1 107	9,27	1 304	7,95	1 391	7,05
Egészségügyi, (orvos, gyógyszerész)	2 904	24,32	4 731	28,85	5 492	27,86
Közgazdasági ²	204	1,71	1 079	6,58	2 089	10,59
Műszaki ³	3 348	28,04	3 779	23,04	4 014	20,36
Mezőgazdasági	973	8,15	1 365	8,32	1 611	8,17
Művészeti (képzőművészeti)	360	3,02	304	1,85	345	1,75
Pedagógiai (polg. iskolai tanárképzők)	491	4,11	477	2,91	329	1,67
Összesen	11 939	100,00	16 401	100,00	19 717	100,00

Megjegyzések:

¹ A természettudományi szakokat is beleértve.

² Ideszámítva a műegyetem közgazdasági osztályát is.

³ A műegyetem közgazdasági osztálya nélkül, de ideszámítva a soproni főiskola bányászhallgatóit is.

Forrás:

Magyar Statisztikai Évkönyv, US XXVII–XXX. köt. Bp., 1925. 180, 192–195., 202–205.

oktatást. Ennek illusztrálására csak egy adatot említenék: a mintegy 2000 fő kapacitású műegyetemnek az 1920/21. tanév I. félévében 4151, az 1921/22. tanév I. félévében pedig 4818 hallgatója volt.

E változások másik, nem kevésbé súlyos következménye – mint arra a későbbiek során még visszatérek – az elhelyezkedési problémák fokozódása volt. Ezt is egy példával szeretném bizonyítani: az 1920. évi népszámlálás adatai szerint a foglalkoztatott orvosok száma 4563 fő volt, az egyetemi orvoskarok oktatóit, valamint a Népjóléti és Munkaügyi Minisztériumban működő orvosokat nem számítva. Ez utóbbiak száma kb. 200 főre tehető, így az összes állásban levő orvos száma mintegy

4760 fő lehetett. Ugyanakkor az orvoskarok hallgatólétszáma az 1920/21. II. félévben 4503, az 1921/22. I. félévben pedig 5564 főre rúgott.⁶

A hallgatólétszám területi megoszlására az 1920-as évek elején a fővárosnak a korábbinál is nagyobb túlsúlya nyomta rá a bélyegét. Budapest egyetemén és főiskoláin már a háború előtti években is a hallgatók több mint 60%-a tanult, a területi változások folyamánként és annak következtében, hogy az ún. menekült egyetemek is egy ideig a fővárosban folytatták működésüket, ez az arány a tárgyalt időszakban 75–80%-ra emelkedett. Ez a körülmény a budapesti egyetemi ifjúság politikai súlyának, szerepének erősödéséhez is hozzájárult, és egyben indokoltá teszi, hogy e tanulmány is elsősorban a budapesti egyetemi ifjúság mozgalmával foglalkozzék.

Az ellenforradalom győzelme, az ellenforradalmi rendszer kiépítése a felsőoktatási politikában, az egyetemek és főiskolák politikai helyzetében is messzemenően érezte hatását.

A vallás- és közoktatásügyi miniszteri bársonyszékben Huszár Károly, Haller István és Vass József ült, a politikai államtitkári tisztet Pekár Gyula töltötte be; valamennyien egyértelműen jobboldali politikusok, akiknek tevékenysége rányomta bélyegét a VKM munkájára. E minisztérium Tóth Lajos h. államtitkár vezetése alatt álló egyetemi ügyosztálya – amelynek összetétele a forradalmak előtti évekhez képest alig változott – egyes kérdésekben „mérsékeltebb” álláspontot foglalt el, a felsőoktatási politika végrehajtását azonban lényegesen nem módosíthatta. Az FM – amelynek felügyelete alá tartozott a három gazdasági akadémia, az állatorvosi főiskola, valamint az erdészeti oktatás – a felsőoktatási politika kialakítására nem gyakorolt befolyást, rendelkezéseivel többnyire a VKM-et követte.

Az ellenforradalmi terror nem csak a két forradalom által kinevezett új professzorokat üzte ki az egyetemekről és főiskolákról, hanem a Tanácsköztársasággal, annak művelődéspolitikájával szimpatizáló liberális,

⁶ MSÉ US XXVII–XXX. köt. Bp., 1925. 193.; Magyar Statisztikai Közlemények US 72. köt. Bp., 1926. 426.; Állami költségvetés az 1921/22. évre. Részletezés. VI. füzet. Bp., 1921. 4–6. – Laky Dezső egyébként az aktív kereső orvosok számát – részben becslés alapján – 4959 főben jelölte meg. (MAGYARY ZOLTÁN: Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondozásának megszervezése tárgyában. Bp., 1929. 31–32.)

demokratikus érzelmű professzorokat is, megvonta a venia legendit igen sok haladó szellemű magántanártól (a budapesti bölcsészkaron nem kevesebb, mint 15 magántanártól), és eltávolította az adjunktusok és tanársegédek egész sorát (a budapesti orvoskaron pl. 46 személyt).⁷

Több egyetem és főiskola – mindenekelőtt a budapesti tudományegyetem – tanári testületeiben a legreakciósabb elemek ragadták magukhoz az irányítást. Számos professzor exponált politikai szerepet vállalt szélsőjobboldali szervezetekben; így Bársony János és Pröhle Vilmos az Etelközi Szövetségben (EKSZ), Haendel Vilmos és Kossalka János az Egyesült Keresztény Nemzeti Ligában, Kmoskó Mihály, Pröhle Vilmos és Iványi Béla az Ébredő Magyarok Egyesületében (ÉME), Hekler Antal, Szily Kálmán és Tuzson János a bajtársi egyesületekben; az ellenforradalmi nemzetgyűlésnek tíz egyetemi tanár tagja volt.

A lényeges mértékben megváltozott egyetemi politikai erőviszonyok közepette az oktatók számottevő része a reakciós erők befolyása, az ellenforradalom politikai jelszavainak hatása alá került, másik része passzívan szemlélte az eseményeket, és csak nagyon kevesen voltak olyanok – mint Beöthy Zsolt, Jendrassik Ernő és nem utolsósorban Schneller István –, akik fel mertek lépni az egyetemi fehérterror ellen.

2. Az egyetemi ifjúsági mozgalmak útja a századforduló után

E bevezetés keretében – az előzmények és összefüggések megvilágítása céljából – hasznosnak vélem, hogy a megelőző két évtized egyetemi ifjúsági mozgalmairól is rövid áttekintést adjak.

A múlt század utolsó éveitől – a kor gazdasági-társadalmi-politikai viszonyainak alakulásával és az egyetemi hallgatók létszámában, összetételében és helyzetében bekövetkezett változásokkal összefüggésben – új periódus kezdődött az egyetemi ifjúsági mozgalmak történetében: *kezdetét vette a haladó és a reakciós irányzatok fokozódó szétválásának folyamata.*

Míg a múlt század utolsó évtizedében a közjogi-nemzeti probléma állt az egyetemi ifjúság politikai érdeklődésének középpontjában, és a korábbi évtizedekhez képest növekvő politikai aktivitása a függetlenségi

⁷ A professzorok elleni fegyelmi vizsgálatokra l. BELLÉR BÉLA: Tudósok az ellenforradalom viharában. Valóság, 1960. 2. sz. 83–87.

ellenzék demonstrációiban való részvételében fejeződött ki, addig a századforduló, de különösen 1905 után az egyetemi ifjúsági mozgalmakat mindinkább a reakció és a társadalmi haladás alapvető ellentéte jellemezte.

A *reakciós erők tömörülése* 1898 őszén a budapesti egyetemen indult meg, 1900–1901-ben éles klerikális, nacionalista, antiszemita demagógiát folytatva több tömegakciót szerveztek, de átmeneti sikerek után működésük ellanyhult. 1903-tól ismét a közjogi-nemzeti kérdések kerültek az egyetemi ifjúság érdeklődésének előterébe. 1905-ben az egyetemi ifjúság jelentős része támogatta a „nemzeti ellenállást”, és 1905 őszén a koalíció mellett számos gyűlést, tüntetést rendezett.

Ezek az évek ugyanakkor a *progresszív irányzatok kialakulásának és erősödésének* éveit. A haladó egyetemi ifjúság soraiban feltűntek a szocialista diákok csoportjai is; 1904 őszén megalakult a szocialista diákok szervezete. Az 1905. évi politikai válság idején fokozódott a szocialista diákok aktivitása, a koalíciós pártok befolyása alatt álló egyetemisták túlerejével szemben azonban egyre inkább háttérbe szorultak. A szocialista diákok mozgalma a következő években nagyrészt a belső propagandamunkára korlátozódott, majd 1908 nyarán e szervezet elhalt.

A progresszív szervezkedés bázisává ezt követően az 1908 novemberében megalakult Galilei-kör, e periódus legjelentősebb egyetemi ifjúsági szervezete vált. A Galilei-kör világnézeti-politikai arculatát a polgári radikalizmus és a marxi szocializmus sajátos keveredése jellemezte. A körben a háború előtti években növekedett a szocialista diákok befolyása, a kör tagjai részt vettek a munkásmozgalom nagy megmozdulásaiban. A Galilei-kör bekapcsolódott az egyetemi politikai életbe is, felvette a harcot a reakcióval, és élére állt a diáknymor megszüntetéséért indított küzdelemnek.

Az egyetemi ifjúság reakciós erőinek tevékenysége – elsősorban a koalíció behódolásának, a koalíciós kormány politikájának következményeként történt időleges visszaesés után – az 1910-es évek elején ismét erőteljesebbé vált. Mozgalmuk szervezeti kereteiben és politikájukban a már a század elején is megfigyelhető új vonások mind határozottabban érvényesültek. Az ún. „hivatalos”, „kebelbeli” egyetemi ifjúsági egyesületek (Egyetemi Kör, segélyegyletek stb.) korábbi jelentőségüket nagy mértékben elvesztették, működésük viszonylag szűk térre szorult. A reakciós irányzatok fő szervezeti erejét ezekben az években inkább a növekvő aktivitást kifejtő klerikális ifjúsági egyesületek (elsősorban a

Szent Imre Kör), valamint a katolikus kollégiumok (a budai és pesti Szent Imre Kollégium) jelentették. Politikájuk lényege a haladó törekvések elleni küzdelem, fő eszköze pedig a nacionalista-antiszemita demagógia volt. Nacionalizmusuk immár nem volt többé a függetlenségi, nemzeti törekvések kifejezője, még szavakban sem, „nemzeti” jelszavaik első sorban a „hazafiatlannak” bélyegzett progresszív erők elleni küzdelem szolgálatában álltak. Hasonlóképpen antiszemizmusuk éle is főleg a haladó erők ellen irányult, minthogy ezek soraiban viszonylag sok zsidó diák volt.

A világháború első szakaszában a hallgatók számottevő részének katonai szolgálata következtében az egyetemi ifjúsági szervezetek csak korlátozott tevékenységet fejtettek ki. *1917-ben*, a háborús válság mélyülésével, a munkásmozgalom, a háborúellenes küzdelem erősödésével *fokozódott a Galilei-kör aktivitása*. 1917 második felétől a galileisták soraiban tovább növekedett a kör szocialista szárnyának befolyása. A galileisták egy bátor illegális csoportja jelentős forradalmi-antimilitarista tevékenységet folytatott.

1918 januárjában rendőrségi hajsza indult a háborúellenes, forradalmi erők ellen, az illegális csoport tagjait letartóztatták, a Galilei-kör működését felfüggesztették, és a kör helyiségét bezárták. A haladó erők ezt követően, különböző egyesületi keretek között megkísérelt szervezkedései a hatóságok és az 1917–18-ban ugyancsak növekvő aktivitást kifejtő reakciós irányítás alatt álló egyetemi ifjúsági szervezetek ellenállásába ütköztek, és emiatt számottevő eredménnyel nem jártak.⁸

1918 októberében, a forradalmi helyzet érlelődésével a *haladó irányzatok előretörték* az egyetemi ifjúsági mozgalomban. Az egyetemi ifjúság – köztük a katonahallgatók – baloldali tömegei jelentős szerepet játszottak az őszirózsás forradalom napjaiban, az ő tüntetések indították meg a forradalmi tömegdemonstrációk sorozatát. A Galilei-kör újra megkezdte működését, megalakult a Diáktanács, míg az egyetemi ifjúság reakciós erői ezekben a napokban teljesen elszigetelődtek, háttérbe szorultak.

⁸ A századfordulótól 1918-ig terjedő időszak egyetemi ifjúsági mozgalmainak történetére l. TÖMÖRY MÁRTA: Új vizeken járok. A Galilei Kör története. Bp., 1960.; LADÁNYI: A magyarországi felsőoktatás . . . 225–249.; TÖMÖRY MÁRTA: A magyarországi egyetemi ifjúsági mozgalmak története 1867–1908. Bp., 1969. (Kézirat.); SZABÓ MIKLÓS: Az 1901-es egyetemi „kereszt-mozgalom”. Történelmi Szemle, 1970. 483–515.; KENDE ZSIGMOND: A Galilei Kör megalakulása. Bp., 1974.

A forradalom győzelme utáni első hetekben továbbra is a *haladó erők domináltak* az egyetemi ifjúsági mozgalomban. A Galilei-kör taglétszáma gyorsan emelkedett, és megalakult a Szocialista Diákok Szervezete. A Galilei-kör szocialista, forradalmi erőinek továbbfejlődésére jelentős hatással volt a Kommunisták Magyarországi Pártjának megalakulása; számos galileista és több más progresszív gondolkodású diák az elsők között lépett be a pártba.

November végén *felélénkült a reakciós egyetemi ifjúsági szervezetek tevékenysége*; a „hivatalos” egyetemi egyesületek a klerikális szervezetekkel összefogva létrehozták a piros-fehér-zöld blokkot, amely nacionalista demagógiát folytatva több botrányos akciót szervezett. E sorozatos botrányok azonban lejáratták a blokkot, az rövidesen elhalt, és ekkor a reakciós egyetemi ifjúsági egyesületek a „területi integritás” védelmének jelszavával indítottak mozgalmat. 1919 januárjában a reakciós erők újabb megmozdulásaira került sor, amelyekben a részben egyetemi-főiskolai hallgatókból álló Ébredő Magyarok Egyesülete játszott a főszerepet. A munkásság azonban megelégtelte az ellenforradalmi izgatást, és az „ébredők” január 26-i gyűlését a kivonult kommunista és szociáldemokrata munkások szétverték.

Az egyetemi ifjúság haladó erőinek radikalizálódása 1919. február közepétől meggyorsult. A KMP megszüntetésére irányuló akció még inkább fokozta a forradalmi hangulatot. Lényeges mértékben erősödött a Szocialista Diákok Szervezetének tevékenysége is.⁹

A Tanácsköztársaság kikiáltását az egyetemi ifjúság progresszív erői nagy örömmel, lelkesedéssel fogadták. A Tanácsköztársaság célkitűzéseivel rokonszenveztek az első hetekben az egyetemi hallgatók olyan rétegei is, amelyek korábban passzívak, indifferensek voltak, távol álltak a haladó mozgalmaktól, törekvésektől. A Szocialista Diákok Szervezetének súlya, befolyása a Tanácsköztársaság első heteiben tovább növekedett. Tevékenységük előterében a diákszociális problémák és a hallgatók világnézeti-politikai nevelése álltak.

Az egyetemi ifjúsági mozgalom szervezeti keretei április folyamán megváltoztak: a Közoktatásügyi Népbiztosság a Szocialista Diákok Szer-

⁹ Az egyetemi ifjúsági mozgalmaknak a polgári demokratikus forradalom korabeli történetére l. Az egyetemi ifjúság az 1918–1919. évi forradalmak időszakában c. tanulmányomat. (A haladó egyetemi ifjúság mozgalmai Magyarországon 1918–1945. Bp., 1978. 11–93.)

vezetét feloszlatta, és úgy intézkedett, hogy az egyetemi és főiskolai hallgatók az egyes értelmiségi szakszervezetek ifjúmunkás-csoportjaiban tömörüljenek. E szervezeti megoldás – bár az egyetemi ifjúmunkás-csoportok több karon és főiskolán eredményes munkát végeztek – nem bizonyult a legszerencsésebbnek, korlátozta az egyetemisták önállóságát, aktivitását, lendületét.

Az egyetemi ifjúsági mozgalom lendületének bizonyos fokú csökkenése természetesen nem magyarázható kizárólag a szervezeti forma nem megfelelő voltával; nagy része volt ebben annak a körülménynek, hogy a progresszív egyetemisták közül igen sokan a proletárhatalom szolgálatába álltak, jelentős munkát végeztek a Tanácsköztársaság állami és társadalmi szerveiben – hiányuk ugyanakkor a szorosan vett egyetemi ifjúsági mozgalomban erősen érződött.

Az egyetemi ifjúsági mozgalom forradalmi lendületének csökkenése a fentiekben túlmenően azonban elsősorban az egyetemisták politikai hangulatának – a Tanácsköztársaság külső és belső helyzetének alakulásából következő – változásaival függött össze, ami a következő két hónapban már részben ingadozást, majd a tanácshatalom utolsó hat hetében visszaesést mutatott, és elsősorban a Tanácsköztársasággal az első hetekben szimpatizáló, korábban közömbös rétegek magatartására volt jellemző; emiatt június közepétől számottevően csökkent a proletárdiktatúra tömegbázisa az egyetemeken.

Az egyetemi ifjúság reakciós erői a Tanácsköztársaság győzelme után dezorganizálódtak, és egyelőre teljes passzivitásba vonultak, az intervenció megindulása után azonban a felélénkülő ellenforradalmi szervezkedésekbe – különösen a június 24-i ellenforradalmi kísérlet előkészítésébe – egyes csoportjaik már aktívan bekapcsolódtak. A június 24-i lázadás leverése utáni hetekben a reakciós egyetemisták tartózkodtak a nyílt ellenforradalmi megmozdulásoktól, július végén azonban – egyes források szerint – kisebb csoportjaik ismét szervezkedni kezdtek. Ilyen csoport működött az Üllői úti diákotthonban lakó orvostanhallgatók körében és a két Szent Imre Kollégiumban. Néhány egyetemista tagja volt a Fehér Ház nevezetű ellenforradalmi szervezetnek is. – Bár e források megbízhatósága kétes, az a tény, hogy az egyetemi ifjúság ellenforradalmi erői augusztus 1. után viszonylag gyorsan és szervezeten léptek fel, valószínűvé teszi a július legvégén folyó illegális készülődés tényét.¹⁰

¹⁰ A Tanácsköztársaság egyetemi ifjúsági mozgalmaira l. ugyanezen tanulmányt.

... az országban az új gazdasági
... az országban az új gazdasági
... az országban az új gazdasági

... az országban az új gazdasági
... az országban az új gazdasági
... az országban az új gazdasági

... az országban az új gazdasági
... az országban az új gazdasági
... az országban az új gazdasági

... az országban az új gazdasági
... az országban az új gazdasági
... az országban az új gazdasági

... az országban az új gazdasági

1. Véres prólóg

Az egyetemi ifjúság ellenforradalmi csoportjai közvetlenül a Tanácsköztársaság megdöntése után, az ún. szakszervezeti kormány működése idején akcióba léptek.

Augusztus 2-án reggel a Trefort-kertben heves szóváltás folyt a háborús veszteségek pótlására rendezett nyári pótszemeszter haladó és reakciós hallgatói között, majd az utóbbiak mintegy 60 fős csoportja – zömmel orvostanhallgatók – nacionalista jelszavakkal a Ferenc József-hídon (ma: Szabadság-híd) át a műegyetem felé indult; a Gellért téren azonban vörösőrök állták útjukat és a tüntetőket szétoszlatták. Ugyanaznap a keszthelyi ellenforradalmár gazdászok betörték az ifjúmunkások helyiségébe, összetörték a berendezést és széttépték a szocialista könyveket.¹

A románok bevonulása, a Vörös Őrség lefegyverzése után *meggyorsult az egyetemeken az ellenforradalmi erők szervezkedése*. A budapesti tudományegyetemen mintegy 100 fős ólmosbottal felfegyverzett csoport alakult. A reakciós ifjak – túlnyomórészt tartalékos tisztek – mint egy visszaemlékezés írta, „a felszabadulás öröme megkezdték a csillagok felvarrását”. („Felszabadulás” alatt a román megszállás értendő...)² Augusztus 4-én reakciós orvostanhallgatók kiverték a haladó diákokat az orvos ifjúmunkás-csoport helyiségéből, és a csoport titkárát, Juliusz Dezsőt a románok kezére juttatták. Augusztus 5-én délelőtt az orvoskaron folytatódtak a reakciós elemek erőszakos akciói és határozot-

¹ PI. Arch. 638. f. 1/1919. IV–13–1247.; Testvériség [Keszthely], 1919. aug. 5.; Egyetemi zászlóalj. (Tudományegyetemi rész.) Összeállította és kiadta DÉR VILMOS. Bp., 1938. 32–33.; KIRSCHNER BÉLA: A „szakszervezeti kormány” hat napja. Bp., 1968. 94., 116.

² Egyetemi zászlóalj. . . 36–37.

tabban antiszemita jelleget öltöttek, délután az ellenforradalmár diákok a menzákon verekedéseket provokáltak, amelyek során több sebesülés is történt.³

Az egyetemi ifjúság reakciós erőinek ellenforradalmi akciói, terrorcselekményei *augusztus 6-a után robbantak ki teljes erővel*. Augusztus 6-án délelőtt az ellenforradalmi ifjak a műgyetem aulájában tömegverekedést rendezve inzultálták a zsidó hallgatókat. A verekedésnek 15 könnyebb sebesülte volt. Megkezdődtek az utcai atrocitások is; az ellenforradalmi csoportok – köztük jelentős számban egyetemisták – véresre verték a zsidó járóelőket, megállították a villamosokat is, a zsidó (vagy zsidónak vélt) utasokat leszállították és agyba-főbe verték.⁴ A tudományegyetemi ellenforradalmár csoport létszáma mintegy 170 főre emelkedett; egy része augusztus 6-án este közreműködött a Friedrich-puccsban: a Peidl-kormány lemondatásában és az ellenforradalom hatalomrajuttatásában.⁵

Augusztus 7–9. között folytatódnak az atrocitások az egyetemeken, átterjedtek a többi karra is, az egyetemekről kiverték a progresszív diákokat, valamint – politikai állásfoglalásuktól függetlenül – általában a zsidó hallgatókat.⁶ Augusztus 7-én délelőtt Vig Jakabot, a műgyetemi szocialista diákmozgalom egyik aktív résztvevőjét ellenforradalmár kollegái egy román járőrnek adták át, amely a Gellérthegy mögött agyonlőtte. Ő volt a forradalmi egyetemi ifjúság soraiból a fehérterror első halálos áldozata.⁷

Tovább folytak az utcai atrocitások, és „az egyetemisták vérmesebb töredéke” alaposan kivette a részét a minisztériumok és a városháza „megtisztításából” is. A városházán, egy 1938. évi visszatekintést idézve: „egyenként röpítettük ki azokat, akiket oda a kommunista uralom tele-

³ SOTE It O. K. 1919. aug. 12-i és 1919. dec. 16-i ülés jkv.; Népszava, 1919. aug. 6.; Egyenlőség, 1919. szept. 11. 8–10.

⁴ Esti Népszava, 1919. aug. 6.; Virradat, 1919. aug. 7.; Egyenlőség, 1919. szept. 11. 8–10.

⁵ Egyetemi zászlóaljok ... 40.; MONE Orvostársadalmi Szemle, 1942. aug. 1. 3–4.

⁶ PI Arch. 689. f. I/3. ő. e.; Egyetemi zászlóaljok ... 37.

⁷ NEMES DEZSŐ (szerk.): Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919–1921. Bp., 1953. 174–175.; ASCHER OSZKÁR: Minden versek titkai. Életrajzi regény. Bp., 1964. 82.

pített be. Zuhogtak a pofonok, csattantak a botok, de a lezúzott arcbőr és a fejen támadt daganaton kívül nem akadt komolyabb sérülés.”⁸

E terrorakciókat ezekben a napokban— mint azt Vig Jakab kivégzése is bizonyította — a megszálló román csapatok aktív támogatásával hajtották végre. Az előbb idézett visszatekintés szerint gyakran fegyveres románok adtak „hivatalos kíséretet és jelleget ennek a megtorló tisztogatásnak”. Tóth Tihamér naplójegyzeteiben ezt írta: „A románok tétlenül nézik a dolgot, csak mikor már véres a feje, akkor kísérik el az illetőt.” Más ellenforradalmi memoárok is rámutattak arra, hogy a kommunisták üldözésében „kezdetben a román katonaság is segédkezett”, vagy pedig „a román járőrök mosolyogva nézték a botrányokat”.⁹

A műegyetemen is augusztus 7-én mintegy 300–400 főnyi szervezett alakulat jött létre. A tudományegyetemi és műegyetemi alakulat mindinkább katonai organizációt nyert, és felvette a „medikus zászlóalj”, majd „tudományegyetemi zászlóalj”, ill. a „műegyetemi zászlóalj” elnevezést.

2. Az ellenforradalmi ifjúság követelései

Az egyetemi ifjúság ellenforradalmi erői augusztus 7–10. között több gyűlést is rendeztek, amelyeken *követeléseiket* ismertették.

A „műegyetemi keresztény magyar ifjúság” *augusztus 7-én* délután gyűlt össze, és a következő határozatot hozta:

- „1. Célunk a keresztény-szocialista független Magyarország.
2. Kérjük a műegyetemen az előadások rögtöni megkezdését.
3. A műegyetemen megszervezett műegyetemi zászlóalj gondoskodik a rend további fenntartásáról és az előadások zavartalan menetéről.
4. A többi főiskolák hallgatóságának memorandumaival egyetértőleg követeljük az összes zsidók és bolsevisták kitiltását. Ennek keresztülviteléről gyakorlatban a műegyetemi zászlóalj gondoskodik.”¹⁰

⁸ Egyetemi zászlóaljak . . . 37–38.

⁹ A kommunizmus napjaiban a Központi Papnövelde falai között. DR. TÓTH TIHAMÉR naplójegyzetei. (1831–1931. Jubileumi Emlékkönyv. Bp., 1931. 119.); BALOGH ELEMÉR: Emlékeim. Bp., 1938. 159.; Egyetemi zászlóaljok . . . 38.; IGALI BÉLA: Egy műegyetemi zászlóaljtag naplója 1919–1921. Bp., 1942. 17.

¹⁰ OL VKM 3551/1919. IV. alapszám.

A további pontok a műegyetemi képviselő-testület megválasztására és a Műegyetemi Segélyegylet működésének megkezdésére vonatkoztak. E határozatot – amelyet 370-en írtak alá – a műegyetemi hatóságok elé terjesztették. A rektori tanács már másnap, a Műegyetemi Tanács pedig 9-én tárgyalta meg a követeléseket. A választ Czakó Adolf rektor írásban közölte a hallgatósággal:

„A tanári kar a fiatalság megnyilatkozásában mindenekelőtt a magyar ifjúságnak azt az *erkölcsi felemelkedését* akarja látni, mely az ország újraéledésének első feltétele. . .

. . . Értjük az ifjúság elkeseredését a zsidóság nagy részének az utóbbi hónapokban tanúsított viselkedésén, amely tudatlan, naiv tömegek félrevezetésével örült kalandba sodorta az országot.”

A határozat 4. pontjával kapcsolatban a rektor közölte, hogy a rektori tanács „azok ellen a hallgatók ellen, akik bolsevista üzelmekben résztvettek. . . *megtorlóssal fog élni*, és pedig az eset szerint vagy a büntető-bíróságnak fogja az illetőket átadni, vagy pedig a műegyetem fegyelmi szabályzata szerint fog az illetők ellen a legnagyobb szigorral eljárni. Egyéb eljárásoktól, nevezetesen az ifjúságnak felelőtlen egyéni bíraskodásától a Tanács az ifjúságot saját érdekében óva inti.” A határozat többi pontjára vonatkozólag a rektor szóban közölte az ifjúság képviselőjével a Tanács válaszát. (Ennek tartalmát nem ismerjük, de nyilván nagyrészt egyetértő válasz született.)¹¹

Augusztus 7-én minden valószínűség szerint a tudományegyetem ellenforradalmi ifjúsága is gyűlésezett, ennek határozatát azonban nem ismerjük. *Augusztus 10-én* délelőtt „a magyar és testvér-nemzetiségű keresztény főiskolai hallgatók” tartottak nagygyűlést és kifejezték „kívánásaikat”:

„1. Az egyetemek az önkormányzataikban gyökerező ősi jogaikat csorbíthatlanul visszakapják.

2. Mindazok a kormány-intézkedések, amelyeket a tényleges hatalom 1918. évi október hó 31-e óta a jogok megsértésével tett, azonnal érvényüket veszítsék.

3. Az egyetemek tanári testületeiből, tanári személyzetéből, tisztviselői közül és alkalmazottai köréből mindazok, akik helyüket az em-

¹¹ Uo., továbbá BME It R.T. 1919. aug. 8-i ülés jkv.

lített intézkedéseknek köszönhetik, továbbá azok, akik a hatalmat szolgálataikkal nyíltan e törvénytelen útra követték, végül pedig valamennyien, akik a keresztény nemzeti szellemtől idegenek, azonnal eltávolozzanak.

4. A jövőre akár a tanszék elfoglalására, akár a kisebbfokú tanítói munkára, vagy bármely, az egyetemekkel kapcsolatos működésre képtelenné válják mindenki, akit a keresztény nemzeti szellem nem hat át.

5. Az egyetemek tanító és nevelő munkájuknak, valamint tudományos képzésüknek áldásait csak azokra terjesszék ki, akiknek alapnevelése biztosítékot ad arra, hogy az így nyújtott kincseket Magyarország keresztény államiságának javára fogják fölhasználni.”¹²

A reakciós ifjúság e követelése – amelyeket József főhercegnek, Friedrich István miniszterelnöknek és a VKM-nek is átnyújtottak – tehát egyértelműen és határozottan a forradalmi mozgalmakban részt vettek elleni szigorú fellépésre, de ezen túlmenően – a műegyetemi határozat *expressis verbis*, a másik „virágnyelven” – a zsidó hallgatók eltávolítására irányultak.

A haladó diákok, akiket a Tanácsköztársaság megdöntése teljesen váratlanul ért, augusztus első napjaiban, egyre inkább dezorganizálódva már csak szórványos „utóvédharcokra” vállalkozhattak, az ellenforradalom hatalomrakerülése után pedig, irányítás és szervezettség nélkül maradván az egyetemi fehérterrorral szemben már nem tudtak ellenállást kifejteni.¹³

A zsidó hallgatóság (pontosabban annak a forradalmak során nem „kompromittált” része) azonban – elsősorban a műegyetemisták – augusztus 8-a után szervezkedni kezdett, és panaszait memorandumokban, valamint küldöttségek útján juttatta el József főherceghez, a kormányhoz és a műegyetem vezető szerveihez. Augusztus 10-én a műegyetemi zsidó hallgatók a VKM-hez intézett beadványukban ismertették sérelmeiket, igyekezve magukat elhatárolni a kommunizmustól: „minden

¹² OL VKM 3551/1919. IV. alapszám. – Említést érdemel, hogy a VKM egyetemi ügyosztályában valaki a 4. ponthoz ceruzával az alábbi megjegyzést írta: „Tudományos érték is kell!”

¹³ A haladó diákok 1919. augusztus eleji tevékenységére l. A haladó diákok szervezkedési kísérletei az ellenforradalom első éveiben c. írástomat. (A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon 1918–1945. Bp., 1978. 110–111.)

erőnkkel küzdöttünk és küzdünk a bolsevizmus nemzetietlen és romboló irányzata ellen”. Augusztus 12-én hasonló tartalmú beadványt intéztek a műegyetem rektori tanácsához, megjegyezve azt is, hogy a Műegyetemi Tanács augusztus 9-i állásfoglalása „újabb üldözésekre vezetett, amennyiben kétértelmű fogalmazásával tápot adott annak a hitnek, mintha a bolsevista mozgalomban a Műegyetem zsidóvallású hallgatósága vétkes lenne”.

Ugyanazon a napon a budapesti izraelita hitközség beadványával Friedrich miniszterelnökhöz fordult, felsorolta a tudományegyetemi és műegyetemi atrocitásokat, a zsidó hallgatók sérelmeit, köztük azt is, hogy „a műegyetemen ifjúsági karhatalmi századok szerveztetnek a zsidó ifjúság tünetető mellőzésével, dacára, hogy a túlnyomó részben hadviselt, sőt tiszti rangot viselő zsidó műegyetemi ifjúság örömmel és lelkesedéssel ajánlaná fel szolgálatait a magyar kormánynak”.¹⁴

A kormánysszervek és az egyetemi hatóságok *szavakban* elítélték az egyetemi antiszemita atrocitásokat. Friedrich már hatalomra kerülésének másnapján megtiltott „minden önkénykedést és minden rendbontást. . . Azok ellen, akik ezt a tilalmat s evvel együtt törvényeink rendelkezéseit megszegik, a kormány a legteljesebb szigorral fog eljárni. . . a zavarásokban részt vevő tanulóifjakat. . . az összes intézetekből kizárja.” A VKM egyetemi ügyosztályának vezetője augusztus 10-én felhívta a műegyetem rektorának figyelmét arra, hogy „teljesen törvényellenes a zsidó hallgatók kizárása”. 13-án Imre Sándor ügyvivő miniszter kijelentette, hogy „teljes mértékben elítéli a jogtalan és törvénytelen eljárást”, a műegyetem rektora pedig közölte a zsidó diákok küldöttségével, hogy „a rektori tanács nem azonosítja magát a Műegyetemen történtekkel, *melyekkel szemben tehetetlen*”. Friedrich augusztus 22-én felhívta a vallás- és közoktatásügyi minisztert (akkor már Huszár Károly), hogy az egyetemeken az antiszemita erőszakoskodásokat akadályozza meg, augusztus 28-án pedig, a hitközség említett beadványára adott válaszában is megállapította, hogy a kormány, „a leghatározottabban elítél minden mozgalmat, amely a magyar zsidóság összessége ellen irányul”.¹⁵

E nyilatkozatok azonban nagyrészt üres szavak maradtak, sem a kormánysszervek, sem az egyetemek vezető testületei nem tudták az atrocitá-

¹⁴ OL VKM 3551/1919. IV. alapszám.; Egyenlőség, 1919. szept. 11. 8–10.

¹⁵ OL VKM 3551/1919. IV. alapszám.; Egyenlőség, 1919. szept. 11. 3., szept. 18. 5–6.; NEMES i. m. 141.

sokat megszüntetni, az egyetemeken a tényleges hatalom ekkor már gyakorlatilag teljesen az ellenforradalmi ifjúság kezében volt.

A műegyetemi hallgatók *augusztus 14-i nagygyűlésükön* elfogadták az augusztus 10-i nagygyűlés határozatával megegyező memorandumot, az indoklásban e határozat némileg burkoltabb megfogalmazásával szemben hangsúlyozva, hogy a harc „az internacionalista zsidó faj” ellen irányul, „az újjáépítés idejére eltávolítjuk őket az összes vezető-állásokból: a minisztériumból, közhivatalokból, gyárosok, orvosok, mérnökök, újságírók, tanárok köréből. Bizonyos, hogy egy ilyen eltávolítás olyanokat is fog sújtani, akik fajuk bűneiben nem részesek, de egy életre-halálra menő önvédelmi harcban bűn volna érzelgőseknek lennünk.” Az indoklás kiemelte e küzdelemben az ifjúság kezdeményező szerepét.¹⁶

E nagygyűlésen egyébként két álláspont alakult ki; az egyik – mint a rektor jelentéséből kitűnik – „nemcsak a bolsevista hallgatókat kívánja a műegyetemről kizárni, hanem általában az egész zsidó hallgatóságot”, míg a másik „csupán a bolsevista hallgatóknak kizárását kívánja, a zsidó hallgatóságnak az egyetemekre és főiskolára való beiratkozása ügyét pedig mielőbb törvényhozási úton kívánja rendeztetni”. Az előbbi javaslat mellett 479-en, az utóbbi mellett 255-en szavaztak. A rektor szerint nincs kilátás arra, hogy „az ifjúság a tanári kar álláspontjának megnyerhető legyen”, és ezért javasolta a műegyetem szeptember végéig történő bezárását.¹⁷

Mínthogy az előadásokat a tudományegyetemek egyes karain már augusztus 8–9-én, a műegyetemen pedig 10-én ténylegesen beszüntették, és az egyetemek kapuinál 40–50 főnyi állandó őrség állt, amely erőszakkal is megakadályozta a „nem kívánatos elemek” belépését, a VKM augusztus 22-én „hivatalosan” is elrendelte az egyetemek szeptember végéig való bezárását.¹⁸

¹⁶ OL VKM 3551/1919. IV. alapszám.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Uo.

A HALADÓ DIÁKOK ÜLDÖZÉSE

Az egyetemek zárva voltak, a tanítás és a tanulás szünetelt, de közben annál nagyobb lendülettel folyt a forradalmi mozgalmakban részt vett, a Tanácsköztársaság célkitűzéseivel rokonszenvező egyetemi és főiskolai hallgatók üldözése.

1. Gyilkosságok és „törvényes” megtorlás

A haladó diákok közül – Vig Jakabon kívül – további *halálos áldozatai* is voltak a fehérterrornak, olyan fiatalok, akik szívvel-lélekkel részt vettek a Tanácsköztársaság építómunkájában és védelmében. Hajdú Imrét, a pécsi jogakadémia hallgatóját, a kaposvári munkászászlóalj politikai megbízottját a Prónay-különítmény augusztus 25-én különösen kegyetlen kínzások után agyonlőtte.¹ Láng István joghallgatót, a sátoraljaújhelyi, később a budapesti forradalmi törvényszék vádbiztosát a különítményesek megkínózták, majd október 11-én megbilincselve a Sióba dobták.² Simon István kecskeméti joghallgatót, a helyi munkás-

¹ Hajdú Imre halálát a források különbözőképpen írják le. Az egykorú pécsi klerikális lap azt írta, hogy Kaposvárott felakasztották. (Dunántúl, 1919. aug. 30.) Hajdú Gyula memoárja szerint „A mozdony forró vizébe mártották, majd elevenen eltemették.” (HAJDÚ GYULA: Harcban elnyomók és megszállók ellen. Pécs, 1957. 300–301.) A legvalószínűbbnek Andrassy Antalnak egy szemtanú visszaemlékezésén alapuló leírása látszik: Hajdú Imrét pánccélvonaton egy teljes napig kínozták, forró vízzel locsolták, majd Kiskorpád állomás mellett agyonlőtték. A pánccélvonat parancsnoka egyébként Pánczél Miklós volt – ugyancsak a pécsi jogakadémia hallgatója –, aki Latinca és társai kivégzésében is részt vett. (Somogyi Néplap, 1967. szept. 10.)

² Miskolci Napló, 1919. dec. 9. (E lap szerint Láng menekülés közben a Sióba ugrott és üldözői lelőtték. . .); A tűz csíholói. A Tanácsköztársaság jelentősebb személyiségei Borsod, Abauj és Zemplén megyékben. Miskolc, 1969. 36.

tanács intéző bizottságának tagját november 19-én éjszaka a Héjjas-banda 35 társával együtt elhurcolta a kecskeméti fogházból és meggyilkolta.³

Budapesten közvetlenül az ellenforradalom hatalomra kerülése után *megkezdődtek a letartóztatások*; a haladó egyetemisták, főiskolások egész sorát hurcolták a rendőrségre, ill. a gyűjtőfogházba. A letartóztatottakat emberhez nem méltó körülmények között tartották fogva és durván bántalmazták. Egy orvostanhallgató, aki több heti fogság után szabadult ki, így számolt be a letartóztatottak szenvedéseiről:

„A rendőrségre behurcolt egyének legnagyobb része, mielőtt őrizetbe vették volna őket, bevezető tortúrán ment keresztül.

Durva rendőrök estek neki az áldozatnak. Hát te gazember mi voltál? A legnagyobb bestialitással kezdték ütlegetni. . . A szobák és a cellák tömött villamosokhoz hasonlítottak, megmozdulni nem bírtak az emberek egymástól. Rettenetes bűz ütötte meg az ember orrát, ha egy olyan szoba vagy cella előtt elment. Némelyik kisebb szobába 70–80 embert a szó legteltesebb értelmében összehépteltek, de úgy, hogy megmozdulni nem lehetett. 10–12 napot töltött ilyen állapotban némely szerencsétlen. . . . Mindez azonban csak az előkészítője annak, ami a kihallgatáskor várt a bevádoltakra. A kihallgatásokat detektívek, esetleg fogalmazók eszközölték. A kínzások válogatott, raffinált fajtái ekkor vétettek elő. . . Látható volt nagyon sok ember, akinek nyakán és arcán ezüstkoronás nagyságú sebek tömege éktelenkedett, de némelyiken egész a csontig hatoló égési seb volt.”⁴

A letartóztatottak sorsáról, brutális bántalmazásáról hasonló képet adnak az egyes memoárok, valamint Benedikt Ottó műegyetemi hallgató – Benkő Ervin álneven – Bécsben kiadott, személyes élményein alapuló kisregénye is, egyben kiemelve több diák bátor magatartását.⁵

³ HALMI JÓZSEF: Fekete könyv Kecskemétről. Bécs, 1920. 12–13.; Vörös Újság [Bécs], 1921. dec. 30.; NEMES i.m. 266–270.; Petőfi Népe, 1960. júl. 9.

⁴ Rendkívüli Kiadás. Röpirat. 1919. szept. 22.

⁵ BÖLÖNI GYÖRGYNÉ: Szenvedések könyve. Wien, 1921.; GÁRDOS MARIKA: Kukoricán térdelve. Bp., 1964. 96–97.; SZAMUELY TIBORNÉ SZILÁGYI JOLÁN: Emlékeim. Bp., 1966. 119–128.; ÉK SÁNDOR: Mába érő tegnapok. Bp., 1968. 60–66.; MARKOVITS GYÖRGYI (vál.): Magyar pokol. A ma-

A letartóztatottak egy részének – minthogy ellenük konkrét vádat nem tudtak felhozni – 1919 őszén sikerült kiszabadulnia, majd külföldre menekülnie. (Közöttük volt Balogh László, Gosztonyi Mária, Jakab József, Juliusz Dezső, Rothbart Irma, Szilágyi Jolán, Wagner Béla stb.)

A Tanácsköztársaság érdekében végzett tevékenységük miatt a bíróság 15 egyetemi és főiskolai hallgatót ítelt el. Kertész Lajos műegyetemi hallgatót, kerületi munkástanács-funkcionáriust 6 év 10 hónapi, Kosiner Imre jogszigorítót, a putnoki forradalmi törvényszék vádbiztosát 6 évi, Róth Imre kaposvári orvoshallgatót 5 évi fegyházbüntetéssel sújtották. Springer Ferenc, a műegyetemi ifjún munkás-csoport vezetőségi tagja, Mágori Sándor joghallgató és Füssy László, a magyaróvári gazdasági akadémia hallgatója 3–3 évi börtönbüntetésben részesült. Másfél évre ítélték Bartók Artúr műegyetemi hallgatót, Pusztai Gazda Jenő bölcsész-hallgatót, a kaposvári Latinca-század parancsnokát és Tóth László joghallgatót, a kecskeméti művelődési osztály vezetőjét. Egy évi börtönbüntetést kapott Petrassy Zoltán joghallgató és Székely Géza műegyetemi hallgató, négyen pedig 6–8 hónapos fogházbüntetést. A leggyakoribb vádpontok az „izgatás” és a „személyes szabadság megsértése” voltak.⁶

A rendelkezésemre álló adatok szerint további 26 egyetemi és főiskolai hallgató – a budapesti tudományegyetem 12, a műegyetem 7 és a bányászati és erdészeti főiskola 7 diákja – ellen folyt eljárás, számos esetben hosszabb-rövidebb vizsgálati fogsággal.⁷ Több haladó egyetemista

gyarországi fehérterror betiltott és üldözött kiadványok tükrében. Bp., 1964. 138–165.

⁶ Az egyetemi-főiskolai hallgatók elleni bírósági ítéletekre: PI Arch. 614. f. 1/1919–8370., 1/1919–11673., 1/1920–442., 1/1920–596., 1/1920–3065., 1/1920–3114., 1/1921–1304., 1/1922–4519.; 617. f. 1/1919–B 1100.; 620. f. 1/1919–B 2112.; 624. f. 1/1920–B 4175.; 629. f. 1/1920–B 1492.; 637. f. 1/1919–B 792., 1/1919–B 900.; 638. f. 1919–IV–13 – 2257., 1919–IV–13–4339., 1919–IV–13–6206., 1920–IV–13–1269.; OL VKM 5598/1920. B. XVI. alapszám; Kecskeméti Közlöny, 1920. szept. 5.; Tiszatáj, 1965. 921–924.

⁷ PI Arch. 614. f. 1/1920–1341., 1/1920–6034., 1/1921–1304.; 638. f. 1919–IV–13–988., 1920–IV–13–4754.; BME It 904/1920. R.: HILLER ISTVÁN: A soproni egyetemi hallgatók mozgalmái a két világháború között 1919–1945. (A Soproni Szemle kiadványai US 8.) Sopron, 1975. 43–44. 49. stb. – Megemlítenéd még, hogy egy műegyetemi hallgató 1919. aug. 9-én 84 (!) kommunista hallgató névsorát adta át a rendőrségnek, megjelölve a „legveszedelmesebbeket”. (PI Arch. 638. f. 1/1920–IV–13–2096.)

az internálási rendelet alapján – az ellenforradalmi kormányzat rendelete szerint mindazok, akiknek magatartása az állam és társadalom érdekeire veszélyes, aggályos vagy gyanús, de rendes bírói eljárással nem ítéltetők el, internálandók – a hírhedt hajmáskéri és zalaegerszegi internálótáborokba került.

2. Fegyelmi hadjárat a haladó diákok ellen

1919 augusztusában megindult a progresszív hallgatók elleni fegyelmi hadjárat is.⁸

Ebben a *budapesti orvoskar* járt az élen: már augusztus 8-i ülésén elhatározta, hogy a „kommunista üzemekben részt vett tanulók fegyelmi úton relegálandók”. A „purifikációt” a kar hírhedtté vált hármashbizottsága végezte, elsősorban az ellenforradalmi egyetemi ifjúsági szervezektől kapott információk alapján. Több mint 100 hallgató ellen folytattak eljárást, összesen 59 hallgatót zártak ki az ország összes egyeteméről és főiskolájáról, 14-et a budapesti egyetemről, jónéhányan pedig 1–3 féléves kizárásban részesültek.

A leggyakoribb indokok: „önként jelentkezett a vörös hadseregbe”, „az orvostanhallgatók szakszervezetében működött”, „a kommunizmus mellett agitált”, „agitációs kurzusban vett részt”.

Az orvoskari hármashbizottság működése során rendszeres kapcsolatot tartott fenn a rendőrséggel, tőle kapta meg az agitációs tanfolyamon részt vettek névsorát is.

Az Egyetemi Tanács 1920. február 26-i ülésén az orvoskari fegyelmi ügyeket referáló Angyal Dávid bölcsészkarai dékán dicshimnuszot zengett a hármashbizottság működéséről:

„A bizottság munkássága nagy elismerést érdemel. Több mint száz tanuló ügyével kellett foglalkoznia. Nem riadt vissza a nagy munkától, hanem maga elé idézte az összes vádlottakat, meghallgatva vallomásaikat, idézett tanúkat is, sőt érintkezésbe lépett a rendőrséggel, egyes esetekben más hatósággal is. Ilymódon a lehetőséghez képest elegendő anyagot gyűjtött az ítéletéhez. . . Az orvostudományi kar hármashbizottságának

⁸ A haladó egyetemisták elleni fegyelmi eljárásokra általánosságban l. BELLÉR BÉLA: A fehérterror felsőoktatási politikája. Felsőoktatási Szemle, 1969. 516–518.

munkája szerény véleményem szerint követendő mintául volna ajánlható a többi világi karnak is.”

Csakhamar azonban kiderült, hogy a hármashbizottság „követendő mintául” ajánlott működésének feltűnően sok „szépséghibája” volt. A bizottság ugyanis két esetben kizárára javasolt olyan hallgatót, akinek csak a vezetéknevét tudta megállapítani; más esetekben tévesen tüntette fel a keresztnevüket (így Jakab József helyett Jakab László, Rudas Béla helyett Rudas László neve szerepel az iratokban); olyan személyt is kizárt, aki nem is volt orvostanhallgató (csak a testvére). Ez azt jelentette, hogy a hármashbizottság többnyire még azt az elemi feladatot is elmulasztotta, hogy a feljelentésekben szereplő személyek nevét egyeztesse az egyetemi hivatalos anyakönyvi-beiratkozási adatokkal.

Ezen túlmenően azonban rövidesen kitűnt, hogy a hármashbizottság a jogi eljárás alapvető normáit sem tartotta tiszteletben: a vádlottak egy részét nem hallgatta ki; az egyik hallgatót egy (!) tanú vallomása alapján zárta ki az ország összes egyeteméről (ki sem hallgatva őt, minthogy „tartózkodási helye ismeretlen”); ugyenezen tanú vallomása alapján egy másik hallgatót is kizárt, aki a vádat „természetesen tagadta, de megcáfolni nem tudta”. Egy hallgatót csak azért zártak ki, mert ellene „gyanú merült fel”, egy másik esetben pedig a vádlott tagadta a vádat, minthogy azonban az illető már gimnazista korában a Galilei-körben előadást hallgatott és a Tanácsköztársaság idején a szakszervezetbe is belépett, „a bizottság tagadása dacára viselkedésében kommunisztikus érzelmek kifejezését látja”. Jellemző még, hogy több, időközben doktorrá avatott személy — köztük az Evangéliumi Leánydiákszövetség volt titkára — esetében a kar azt a jogilag tarthatatlan határozatot hozta, hogy diplomájukat nem vagy meghatározott ideig nem adja ki. . . A fentiek alapján az sem tekinthető véletlennek, hogy a fegyelmi ügyekhez csatolt iratok rendkívül hiányosak voltak, az eredeti jegyzőkönyvek többnyire hiányoztak.

A VKM-ben is felfigyeltek az orvoskari tisztogatás kirívó „szabálytalanságaira”. Haller miniszter a kizárási javaslatok első listájának jóváhagyása során 1920. május 29-én felhívta az Egyetemi Tanácsot, hogy a jövőben az összes iratot — az eredeti bizottsági jegyzőkönyveket is — terjessze fel. A második jegyzékben szereplő ügyekben alkalmazott eljárással szemben a minisztériumi előadó az ügyirat pro domojában számos kifogást emelt, és Tóth Lajos, az egyetemi ügyosztály vezetője is az aktát

azzal a megjegyzéssel láttamozta, hogy „az egyetem előterjesztése a kellő alapossgot nélkülözi” – a kizárási határozatokat azonban a VKM ezúttal is megerősítette. . .

A kizárási határozatok elleni fellebbezések még inkább nyilvánvalóvá tették az orvoskari fegyelmi hadjárat anomáliáit. Az egyik fellebbezéssel kapcsolatban most már Angyal Dávid is kénytelen volt megjegyezni az Egyetemi Tanács 1920. július 7-i ülésén, hogy az orvoskar eljárásának „vannak bizonyos alaki hiányai”. Két kizárási határozatot a VKM hatályon kívül is helyezett, és Haller 1920. augusztus 3-i leiratában megállapította, hogy a Tanács és a kar „a hallgatók fegyelmi ügyeiben nem járt el mindig kellő alapossggal. . . , nevezetesen abban a tekintetben sem, hogy ítéletét nem mindig alapította kellően felderített tényállásra”.⁹

A *budapesti tudományegyetem jogi és bölcsészeti karain* a fegyelmi ügyek száma lényegesen kevesebb volt. A jogi karon 15 hallgató ellen folyt eljárás. A kizáráásra ítélték számát pontosan nem ismerjük, 5 hallgatót kétségtelenül kizártak az ország összes egyeteméről, ill. a budapesti egyetemről, egyet 5 évre tiltottak el, a többiek jórésze nem jelent meg a fegyelmi bizottság előtt. A bölcsészkaron csak 2 hallgató ellen folyt fegyelmi vizsgálat, mindkettőt kizárták a budapesti egyetemről.¹⁰

A fegyelmi ügyek számát tekintve az orvoskar mögé a második helyre a *műegyetem* került: itt 12 hallgatót zártak ki az ország összes egyeteméről, ill. a műegyetemről, és ugyancsak 12 hallgatót 2–4 félévre zártak ki. A fegyelmi vizsgálatoknak az orvoskarhoz képest jóval alacsonyabb száma főleg azzal magyarázható, hogy a műegyetemen az eljárás jogi formáinak legalább a minimumát igyekeztek megtartani, és ennek következtében a külföldre menekült – és így ki nem hallgatható – viszonylag nagy számú progresszív műegyetemi hallgató ügyében nem hoztak ítéletet. A vádpontok hasonlóak voltak az orvoskariéhoz: „meggyőződéses

⁹ Az orvoskari fegyelmi hadjáratra: OL VKM 28726/1920. IV. a., 52466/1920. IV. a., 60226/1920. IV. a., 66319/1920. IV. a., 154401/1920. IV. a.; ELTE L 4721/1919–20. E.T. 4763/1919–20. E. T.; SOTE It O.K. 1919. aug 8-i, aug. 12-i, dec. 6-i, dec. 18-i, 1920. jan. 13-i, dec. 22-i, 1921. márc. 8-i, jún. 23-i, 1923. nov. 13-i és 1924. nov. 18-i ülés jkv., 1614/1919–20. O.K., 1626/1919–20. O.K., 2315/1919–20. O.K., 4183/1919–20. O.K.

¹⁰ OL VKM 74629/1920. IV. a.; ELTE L 4829/1919–20. E.T., 5065/1919–20. E.T., 5423/1919–20. E. T.; B.K. 1920. jún. 1-i és jún. 24-i ülés jkv.

kommunistának mutatkozott”; „a kommunizmus mellett nyilatkozott”; „önként lépett be a vörös hadseregbe”; „izgatott” stb.¹¹

A budapesti egyetemekhez képest a vidéki felsőoktatási intézményekben a „purifikáció” kisebb intenzitással folyt. A legtöbb fegyelmi ügy aránylag a debreceni egyetemen és a soproni bányászati és erdészeti főiskolán volt. A debreceni egyetem tanácsa 1919. október 30-i ülésén hozott határozatot az ifjúsági szakszervezet működésének megvizsgálására. A mintegy másfél hónapig tartó vizsgálat során 14 hallgató ellen indult eljárás, de ezek viszonylag enyhe büntetésben részesültek: egy hallgatót 4, egyet pedig 2 félévre zártak ki az egyetemről, a többi rektori megrovást, illetve dékáni megintést kapott. 10 hallgató ellen az eljárást távollétükben nem tudták lefolytatni.¹² A bányászati és erdészeti főiskolán az igazolási-fegyelmi eljárás hosszú ideig elhúzódott. 8 hallgatót marasztaltak el; kettőt közülük kizártak a főiskoláról (de utóbb e büntetést enyhítették), 4 hallgatót 1–2 félévi kizárással ítélték, 3 pedig rektori megrovást kapott.¹³

Az ország összes egyeteméről és főiskolájáról kizárt hallgatók névsorát a VKM Hivatalos Közlönye rendszeresen közölte, a többi fegyelmi ítéletet az egyes egyetemek folyamatosan tudatták egymással. A debreceni egyetem a fegyelmi tárgyaláson meg nem jelent hallgatók jegyzékét is közölte a többi intézménnyel, a budapesti orvoskar 13 hallgató kizárásáról még a bécsi, gráci, prágai, innsbrucki, zágrábi és az összes németországi egyetemek, 15 hallgatóról pedig a budapesti ügyészség értesítését is szükségesnek tartotta.¹⁴

¹¹ A műegyetemi fegyelmi ügyekre: OL VKM 98499/1920. IV. a., 159265/1920. IV. a., 159268/1920. IV. a., 62514/1921. IV. a.; BME It 2962/1919. R., 706/1920. R., 1306/1920. R., 1308/1920. R., 1751/1920. R., 1836/1920. R., 1887/1920. R., 299/1921. R., 376/1921. R., 426/1921. R., 427/1921. R., 496/1921. R., 1190/1921. R., 1580/1921. R., 1645/1921. R., 1250/1930. R., 1760/1930. R., 3337/1938. R.; VÉGH FERENC: A fehérterror két esztendeje a Budapesti Műszaki Egyetemen. Megtorlások a tanárok és a hallgatók ellen. (A Budapesti Műszaki Egyetem Központi Könyvtárának Évkönyvei III. 1976. Bp., 1976. 300–305.)

¹² OL VKM 27563/1920. B. XVI., 53949/1920. IV. a.; HBML A debreceni tudományegyetem iratai 180/1919–20. E.T.; KLTE It E.T. 1919. okt. 30-i, nov. 8-i, dec. 17–19-i, 1920. jan. 9-i és júl. 12-i ülés jkv.

¹³ HILLER i.m. 31–49.

¹⁴ OL VKM 28726/1920. IV. a.; HBML A debreceni tudományegyetem iratai 385/1920–21. E.T.; SOTE It. O.K. 1920. jan. 13-i ülés jkv.; BELLÉR i.m. 518.

A *fegyelmi ügyek mennyisége* és az ítéletek szigorúbb vagy enyhébb volta az egyes egyetemeken, karokon, főiskolákon – a hallgatólétszámon kívül – szorosan összefüggött az adott intézményben a haladó diákok forradalmakbéli tevékenységének méretével, intenzitásával, valamint az intézmény reakciós ifjúságának erejével, befolyásával és a tanári karok politikai állásfoglalásának alakulásával. A fegyelmi ügyek számával kapcsolatban figyelembe kell venni azt a körülményt is, hogy a forradalmi mozgalmakban aktív szerepet játszott hallgatók közül igen soknak sikerült külföldre távoznia, és így ők elkerülték az egyetemi fehérterror bosszúját.

Az ellenforradalmi kormányzat azért ezekről sem „feledkezett meg”: az ügyészség és a különböző erőszakoszervek nyilvántartást vezettek a Tanácsköztársaság bukása után külföldre távozott ismertebb haladó személyekről. Egy jellemző példa: az 1919 őszétől Csehszlovákiában élő Simai Miklós, a műegyetemi szocialista diákmozgalom vezetője ellen az 1938. évi „területgyarapítást” követően – két évtizeddel korábbi tevékenysége miatt – a budapesti I. honvéd hadtest parancsnoksága nyomozó és elfogató parancsot adott ki, amelynek alapján letartóztatták.¹⁵

A fegyelmi eljárások keretében folyó bosszúhadjárat azonban a progresszív hallgatók üldözésének, egyetemről való eltávolításának csak egyik eszközét jelentette. Az egyetemek „megtisztításának” fő eszköze 1919 augusztusa után is, lényegében 1920 őszéig az egyetemi ifjúság reakciós erői által alkalmazott *közvetlen erőszak* volt, amelyet csak fokozatosan váltottak fel a haladó diákok egyetemi tanulmányainak intézményes megakadályozását is célzó, az ellenforradalmi ifjúság nyomására hozott *kormányzati, majd törvényhozási rendelkezések*. A reakció uralmát az egyetemeken elsősorban nem a hatósági intézkedések biztosították és nem is a jelentős részben jobboldali befolyás és irányítás alá került tanári karok, hanem az ellenforradalmi ifjúság.

Ezt az ifjúságot, az ellenforradalmi korszak első éveinek egyetemi ifjúságát szeretném most bemutatni, szemügyre véve összetételét, helyzetét és ideológiai-politikai arculatát.

¹⁵ PI Arch. 638. f. 1. cs. 1919–IV–13–5046.; BME It 3109/1938. R.; ASCHER OSZKÁR: Minden versek titkai. Életrajzi regény. Bp., 1964. 82.

AZ EGYETEMI IFJÚSÁG ÖSSZETÉTELE ÉS HELYZETE

1. Az egyetemi ifjúság szociális összetétele

Az egyetemi ifjúság állásfoglalásának, politikai tevékenységének megértéséhez először szociális összetételének alakulását kell megvizsgálni.

E kérdés statisztikai elemzéséhez a két fő forrás a Magyar Statisztikai Évkönyv megfelelő kötete¹, amely az egyes tanévek II. félévére vonatkozik a tudományegyetemek, a műegyetem, a jogakadémiák és a hitudományi főiskolák hallgatói szüleinek foglalkozási adatait közli és a debreceni tudományegyetem 1920/21. évi – de csak 1931/32-ben kiadott – évkönyvében levő, az egyetemi, műegyetemi és jogakadémiai hallgatók 1920/21. tanévi szociális összetételét tartalmazó statisztika.²

Ez utóbbi, az eddigi kutatások során még nem hasznosított statisztikai forrás jóval részletesebb, mint a Magyar Statisztikai Évkönyv (31 foglalkozási kategória szerepel 18 helyett), ezért a vizsgálódás alapjául ezt tekintettem (lásd a 3. táblázatot), adatait azonban – a kisebb eltérésekre is tekintettel – állandóan összevetve a Magyar Statisztikai Évkönyvével. A korábbi és a későbbi évekkel való összehasonlítást elsősorban a Magyar Statisztikai Évkönyv vonatkozó kötetei alapján lehetett csak elvégezni. A mezőgazdasági felsőoktatási intézmények, a bányászati és erdészeti főiskola, a képzőművészeti főiskola és a polgári iskolai tanárképzők hallgatóinak 1919–1921. évi szociális összetételére megfelelő statisztikai forrás nem áll rendelkezésre. A Magyar Statisztikai Évkönyv azonban az 1922/23. tanévtől már közölte a főiskolák adatait is, amelyekből bizonyos következtetések az előző évekre is levonhatók.

Az egyetemi-főiskolai hallgatók nagy többsége a *középrétegek* (köz-tisztviselők, értelmiségiek, magántisztviselők, kisiparosok, kiskereskedők)

¹ MSÉ US XXVII–XXX. k. Bp., 1925. 196.

² A debreceni m.kir. Tisza István-Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1920–21. tanévről. Debrecen, é.n. 228–229.

3. táblázat

*Az egyetemi és főiskolai hallgatók szociális összetétele
az 1920/21. tanévben*

Társadalmi osztály, ill. réteg	A hallgatók	
	száma	%-a
<i>I. Kizsákmányoló osztályok</i>		
1. nagybirtokos és bérlő középbirtokos és bérlő	86 342	0,60 2,40
Összesen	428	3,00
2. nagyiparos, bányatulajdonos nagykereskedő, bankár, közlekedési nagyvállalkozó	206 150	1,44 1,05
Összesen	356	2,50
I. Együtt	784	5,50
<i>II. Középrétegek</i>		
1. kisiparos kiskereskedő	1 519 902	10,65 6,33
Összesen	2 421	16,98
2. mezőgazdasági tisztviselő ipari, bányászati tisztviselő kereskedelmi, pénzügyi, közlekedési tisztviselő	335 376 1 822	2,35 2,63 12,78
Összesen	2 533	17,76
3. köztisztviselő katona- és csendőrtiszt nyugdíjas tisztviselő v. értelmiségi	2 675 257 7	18,76 1,80 0,05
Összesen	2 939	20,61
4. pap, tanár, tanító más értelmiségi	1 785 935	12,52 6,56
Összesen	2 720	19,07
II. Együtt	10 613	74,42
<i>III. Kisbirtokosok</i>		
kisbirtokos, kisbérlő, kisbirtokos-napszámos egyéb őstermelő	1 222 28	8,57 0,20
III. Összesen	1 250	8,77

3. táblázat (folyt.)

Társadalmi osztály, ill. réteg	A hallgatók	
	száma	%-a
<i>IV. Proletariátus</i>		
1. agrárproletár	66	0,46
2. ipari munkás, bányász közlekedési munkás, kereskedelmi alkalmazott	354 579	2,48 4,06
Összesen	933	6,54
3. napszámos házcseléd	17 8	0,12 0,06
Összesen	25	0,18
IV. Együtt	1 024	7,18
<i>V. Egyéb rétegek</i>		
1. tőkés, járadékos, háztulajdonos	125	0,88
2. altiszt, szolga nyugdíjas altiszt, szolga	246 6	1,73 0,04
Összesen	252	1,77
3. magánzó, eltartásos egyéb vagy ismeretlen	127 85	0,89 0,59
Összesen	212	1,48
V. Együtt	589	4,13
Mindösszesen	14 260	100,00

Megjegyzések:

¹ A hittudományi karok és főiskolák hallgatóira vonatkozó adatok a Magyar Statisztikai Évkönyv US XXVII–XXX. kötetéből származnak. Olyan kategóriák esetében, amelyek az utóbbi évkönyvben más kategóriákkal összevontan szerepelnek, a táblázat számított adatokat közöl.

² A táblázat a pécsi jogakadémia hallgatóinak adatait is tartalmazza.

Forrás:

A debreceni m.kir. Tisza István-Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1920–21. tanévről. Debrecen, é.n. 228–229.

soraiból került ki. Arányuk már a világháború előtti években 65–70% körül mozgott, 1919 után azonban tovább növekedett, 1919/20-ban közel 75% volt, az 1921/22. tanévben pedig meghaladta a 80%-ot. A

középrétegek egyes csoportjainak arányát tekintve ezekben az években több változás történt.

Ezek közül a legfigyelemreméltóbb a *köztisztviselők* (beleértve a katona- és csendőrtisztteket, valamint a nyugdíjas köztisztviselőket is) gyermekei arányának számottevő emelkedése. Számarányuk az 1913/14. évi kb. 16%-ról 1919/20-ben 20% fölé, 1921/22-ben 27,40%-ra emelkedett, a 20-as évek közepén pedig már elérte a 30%-ot.

E növekedés jelentős részben a *menekült hallgatók* igen nagy számával függött össze. Ismeretes, hogy a csehszlovák, román és jugoszláv fennhatóság alá került területekről menekültek túlnyomó részét a köztisztviselők tették ki. A menekültek között nagyszámú egyetemi-főiskolai hallgató is volt, akik részben családjukkal együtt, részben egyedül jöttek Magyarországra. Bár a menekült hallgatók számára vonatkozólag hivatalos statisztikai adatok nincsenek, néhány felmérés alapján számuk nagyobb hibaszázalék nélkül megállapítható.

A legrészletesebbnek és legpontosabbnak a VKM 1921 tavaszán készült felmérése tekinthető, amely a budapesti tudományegyetem, a műegyetem, a közgazdaságtudományi kar, valamint az akkor még Budapesten működő „menekült” egyetemek hallgatóira – tehát az összhallgatólétszám több mint háromnegyedére – terjedt ki. Eszerint a menekült hallgatók száma a fenti intézményekben 4679 fő volt (37,59%). A legtöbben Erdélyből jöttek (a menekült hallgatók 42,32%-a), utánuk a felvidékiek következtek (33,96%), majd a délvidékiek (23,72%). Arányuk a legnagyobb a Ferenc József Tudományegyetemen volt (56,51%), de igen magas volt a budapesti tudományegyetemen is (37,22%), különösen az orvoskaron (39,79%), és a műegyetemen is meghaladta a hallgatószám egyharmadát (34,24%).³

A középrétegek második legagyobb összetevőjét az *értelmiség* jelentette: aránya 1920/21-ben 19,07% volt, némileg kisebb, mint az utolsó békeévben (kb. 21,50%). Az értelmiségen belül a „pap, tanár, tanító” kategória aránya alig változott, csökkent viszont – elsősorban az antiszemita atrocitások, majd a numerus clausus következtében – az egyéb értelmiségi rétegekhez (ügyvéd, közjegyző, mérnök, orvos, gyógyszerész) tartozók számaránya.

A középrétegek harmadik csoportját a gazdasági élet területén dolgozó *tisztviselők* (mezőgazdasági, ipari, közlekedési, kereskedelmi, pénzügyi

³ OL VKM 86726/1921. IV. a.

tisztviselők) alkották. Arányuk a háború utáni években egy ideig jelentősen növekedett (az 1913/14. évi 12,70%-ról 1920/21-ben 17,76%-ra), 1921/22-től azonban – elsősorban e réteg mintegy 70%-át kitevő közlekedési, kereskedelmi, pénzügyi tisztviselők arányának fokozatos csökkenésével – rövidesen visszaesett a háború előtti szintre.

Végül a középrétegek negyedik rétegét a *kisiparosok és kiskereskedők* képviselték. Arányuk az ellenforradalom első éveiben némileg csökkent (az 1913/14. évi 19,44%-ról 16,98%-ra). E rétegen belül egyébként a kisiparosok aránya valamelyest emelkedett, s így a csökkenés – ugyancsak a numerus claususból következően – a kiskereskedők arányára vonatkozott.

Az uralkodó osztályokhoz (nagy- és középbirtokosok, ill. bérlők, nagyiparosok, bankárok, nagykereskedők stb.) tartozó hallgatók aránya a világháború utáni években lényegesen csökkent (a nagy- és középbirtokosok, ill. bérlők aránya az 1913/14. évi 5,34%-ról 1920/21-ben 3,00%-ra, a burzsoáziáé pedig 3,93%-ról 2,50%-ra). E jelenség a nagy- és középbirtokosok esetében elsősorban azzal magyarázható, hogy Trianon után tekintélyes részük – földbirtokával együtt – az elcsatolt területeken maradt, vagy – amennyiben a földreform során birtokát elvesztette – Magyarországra jött és államhivatalnok lett. (A 100 holdon felüli birtokkal rendelkezők és bérlők száma 1910 és 1920 között 26 261-ről 12 282-re csökkent.) A későbbi évek adatai alapján feltehető továbbá, hogy e csökkenést részben a nagy- és középbirtokosok fiainak az agrár-felsőoktatási intézmények iránti fokozottabb érdeklődése is előidézte. A nagyiparosok, bankárok, nagykereskedők arányának csökkenése pedig minden bizonnyal az antiszemita egyetemi hangulattal (és inzultusokkal) függött össze: a számottevő hányadában zsidó burzsoázia inkább külföldi egyetemekre küldte fiait.

Nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény sem, hogy az uralkodó osztályokhoz, ill. a kizsákmányoló osztályokhoz tartoztak – mint arra Berend T. Iván és Ránki György is rámutatott – ténylegesen más rétegek legfelsőbb csoportjai is; így az államigazgatás főtisztviselői, az elnyomó apparátus főtisztjei, az irányító-vezető beosztású ipari, pénzügyi és kereskedelmi tisztviselők, a városi kispolgárság egyes nagyjövedelmű elemei és végül – de nem utolsósorban – a falusi burzsoázia, a gazdagparasztság. Jóllehet a fenti rétegek, csoportok főiskolai hallgató gyermekeinek száma statisztikailag nem ragadható meg, valószínűnek tekinthető, hogy együt-

tesen mintegy 3–4%-kal megnövelik az uralkodó osztályokhoz tartozók arányát.

Valamivel részletesebben szeretnék foglalkozni – az ezzel kapcsolatos problémákra, eltérő nézetekre tekintettel – a parasztság, valamint a falusi és a városi proletariátus soraiból jövő egyetemi-főiskolai hallgatók számának, arányának kérdésével.

A fő problémát az jelenti, hogy a korabeli statisztikák a *parasztság* rétegeinek elhatárolását nem teszik lehetővé. A Magyar Statisztikai Évkönyv „kisbirtokos, kisbirtokos-napszámos, bérlő és más önálló őstermelő” elnevezéssel a 0–100 holdas agrárnépességet egyetlen egy kategóriában szerepelteti. A debreceni tudományegyetem évkönyvében közölt statisztika e kategóriát három részre bontotta: kisbirtokos (bérlő), kisbirtokos (bérlő)-napszámos és egyéb őstermelő (feles, majoros, kertész), ami a birtokos parasztság félproletár rétegeinek vizsgálatát bizonyos mértékig lehetővé tette volna; a kisbirtokos-napszámos kategóriában azonban – feltehetőleg a statisztikai adatfelvétel hibái következtében – csak a budapesti tudományegyetem tüntetett fel hallgatókat.

A birtokos parasztság aránya a háború előtti évekhez képest némileg csökkent (az 1913/14. évi 9,65%-ról 1920/21-ben 8,77%-ra), ami elsősorban a jelentős hányadában paraszti hallgatóságú hittudományi főiskolák számának a területi változásokból következő csökkenésével magyarázható. Ugyanakkor figyelemreméltó az a változás, hogy míg a háború előtti években az e kategóriába tartozó hallgatók mintegy 40%-a (1913/14-ben 40,63%-a) a hittudományi karokon és főiskolákon tanult, addig – a teológusképzés arányának csökkenésével is összefüggésben – 1920/21-ben már csak 18,56%-uk, vagyis a világi karokon és főiskolákon növekedett a parasztszármazású hallgatók száma és aránya.

E kategórián belül a parasztság egyes rétegeinek – mindenekelőtt a szegényparasztságnak – számát, arányát a változt statisztikai problémák miatt nem tudjuk megállapítani. Mint Földes Ferenc írta a „Munkásság és parasztság kulturális helyzete Magyarországon” c. úttörő munkájában ezzel kapcsolatban: „Ha azt akarjuk vizsgálni, hogy az egyes társadalmi rétegek milyen arányban részesülnek a középfokú és felsőfokú oktatásban, a tévedések legnagyobb forrása az, hogy a *statisztikák különböző társadalmi osztályba tartozó rétegeket egy csoportba helyeznek.*”⁴ Konk-

⁴ FÖLDES FERENC válogatott művei. Összeállította, a bevezetést és a jegyzeteket írta Simon Gyula. Bp., 1957. 110–111.

rét adatok hiányában egyes szerzők különféle becslésekkel kísérleteztek, és annak alapján meglehetősen eltérő következtetésekre jutottak.

Igy Szabolcs Ottó az e kategóriába soroltak egynegyedét tekintette napszámosnak (ill. valószínűen szegényparasztoknak), és a munkás- és parasztszármazásúak (nyilván itt is a szegényparasztságra gondolt) arányát mintegy 4–5%-ra becsülte.⁵

Bellér Béla a szegényparasztság gyermekei főiskolai részesedésének megállapítására azt a módszert alkalmazta, hogy a 0–5 holdas parasztnak az önálló őstermelők kategóriáján belüli országos arányát – 47% – vette alapul, feltételezve, hogy a szegényparasztság gyermekeinek egyetemi részvétele országos számarányával (már mint az őstermelőkön belüli arányával) azonos. A fenti, általa is „erősen problematikus”-nak tekintett számítási kulcs alapján a munkás- és szegényparaszt származású hallgatók arányát 1919/20-ban és 1920/21-ben 13%-ban, 1921/22-ben 12,7%-ban jelölte meg, é ebből messzemenő következtetéseket vont le: már az előzőek során kiemelve – feltehetően Laky Dezső⁶ nyomán – a dolgozók gyermekeinek a háború és a forradalmak utáni főiskolai térhódítását, valamint azt, hogy a Horthy-korszak kultúrpolitikusai „az áradatot el nem rekeszthették, bár szűkebb partok közé szorították”, a fenti arányokat összehasonlította Földes Ferencnek az 1930/31. tanévre vonatkozó ismert adataival (5,4%-os munkás-szegényparaszt arány), és arra a megállapításra jutott, hogy „a bethleni-klebsbergi kultúrpolitika egy évtizede... kb. felényire zsugorította össze a munkás- és szegényparaszt hallgatók korábban sem különösebben magas arányszámát.”⁷

E megállapításokkal szemben a következőkre szeretnék rámutatni:

a) A módszer – mint azt Bellér is ismételten hangsúlyozta – valóban „erősen problematikus”; a parasztság egyes rétegei gyermekeinek egye-

⁵ SZABOLCS OTTÓ: Adalékok az egyetemi ifjúság fehérterror alatti helyzetének történetéhez. (A Pécsi Pedagógiai Főiskola Évkönyve 1959–1960. Pécs, 1960. 30–31.)

⁶ LAKY DEZSŐ: A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930. Bp. 1931. – Laky e munkájában részletes történeti áttekintést is ad az egyetemi hallgatók létszámának és összetételének alakulásáról, ennek során több kérdést helyesen világít meg, egyes megállapításai azonban pontatlanok és felületesek, a főbb problémák mélyebb okait – polgári korlátai és szemléletének reakciós vonásai következtében – nem tárja fel.

⁷ BELLÉR BÉLA: A fehérterror felsőoktatási politikája. Felsőoktatási Szemle, 1969. 520–521.

temi-főiskolai tanulását különböző tényezők – gazdasági-társadalmi helyzet, demográfiai viszonyok stb. – határozták meg, emiatt valószínűnek kell tartanunk, hogy a „kisbirtokosok” csoportjához tartozóknak az országos átlagnál jóval nagyobb része – a hittudományi karok és főiskolák kivételével – a gazdagparasztság és a parasztság középső rétegei köréből került ki. Megjegyzendő még ezzel kapcsolatban, hogy a szegényparasztság számítási kulcsként használt 47%-os országos aránya sem pontos; egyrészt nem az önálló őstermelők egészéhez kell a 0–5 holdasok számát viszonyítani, hanem a 0–100 holdas kisbirtokosokéhoz, mivel a nagy- és középbirtokosok, ill. bérlők adatait a felsőoktatási statisztika külön szerepelteti, másrészt pedig 1920-ban ez az arány csak 38,70% volt (amely azután 1930-ra – elsősorban az ellenforradalom földreformja jóvoltából – 45,88%-ra nőtt).⁸ Így a munkás- és szegényparaszt hallgatók Bellér módszere szerinti, de a fentieknek megfelelően korrigált aránya 1919/20-ban 9,90, 1920/21-ben 10,34, 1921/22-ben pedig 10,10% lenne.

b) A kisbirtokos kategóriához tartozók aránya a világháború előtti években általában 10% körül mozgott, a háború után pedig a közölt statisztikai adatokból kitűnően Magyarországon nem a parasztság gyermekeinek „főiskolai térhódítása” következett be, hanem arányuk bizonyos mérvű csökkenése. (A falusi és a városi proletariátus arányának alakulására a következőkben térek ki.)

c) Az ismertetett módszer alapján kiszámított arányok összevetése Földes Ferenc adataival nem ad reális képet. Földes ugyanis a szegényparasztság felsőoktatási részesedésének megállapítására más módszert alkalmazott: a 0–5 holdas törpebirtokosok egyetemista gyermekeinek számát a mezőgazdasági munkások és cselédek arányához viszonyítva állapította meg, és e számítás szerint a kisbirtokosok kategóriájához tartozó 1250 hallgatóból csak 96 főt (7,68%) sorolt a szegényparasztok közé. Ha az 1930/31. évi arányokat Bellér metódusa szerint számítanánk ki, az eredmény 9,88% lenne, azaz közel azonos a háború utáni évekével.

Bárány Ferenc hozzávetőleges értékű becslése szerint a hallgatóknak „kevesebb mint 10%-a munkás és szegényparaszt... gyereke”, a parasztság egyetemi részesedését azonban az általa közölt statisztikai adatok ellenére alábecsülte.⁹

⁸ Magyar Statisztikai Közlemények US 72. k. Bp., 1926. 308., 94. k. Bp., 1935. 2.

⁹ BÁRÁNY FERENC: Az antiszemitizmus szerepe a szélsőjobboldali diákmozgalomban 1919–1921. (Tudományos szocializmus füzetek. 8.) Bp., 1971. 13–16., 43–44.

Míg a szegényparasztság fiai egyetemi-főiskolai arányának kellő egzaktussággal történő megállapítása elé a korabeli statisztikák gyakorlatilag leküzdhetetlen akadályokat állítanak, addig az *agrárproletariátus* soraiba tartozó egyetemi-főiskolai hallgatók számának, arányának alakulása a statisztikai forrásokból pontosan nyomon követhető. E hallgatók aránya 1913/14-ben 0,89% volt, 1918/19-ben 1,28%, az ellenforradalom első éveiben azonban – jellemző módon – lényegesen csökkent; 1919/20-ban 0,37%-ra, majd 1920/21-ben, 0,46%-ra, 1921/22-ben pedig 0,72%-ra „emelkedett”. Ez utóbbi % ténylegesen 124 hallgatót jelentett a mezőgazdasági munkások és cselédek 2 151 936 fős tömegéből.

A *munkásosztályhoz* tartozók a korabeli statisztikák két fontosabb kategóriájában szerepelnek: az ipar és a bányászat körében, valamint a kereskedelem, hitel és közlekedés körében foglalkoztatott „egyéb alkalmazottak” csoportjainál.

Az előbbi kategória aránya 1913/14-ben 1,93% volt, a háború utáni években kismértékben emelkedett: az 1920/21-i tanévben 2,48% volt. Ez jórészt az ipari népesség arányának – a területi változások következtében történt – megnövekedésével függött össze. Megjegyzendő, hogy e csoportba tartoztak a szorosabb értelemben vett munkásokon kívül egyéb alkalmazottak (üzemi altisztek, felügyelők, raktárosok) is, és feltehető, hogy ezek egyetemi részesedése országos arányukhoz képest némileg nagyobb volt, mint a munkásoké. (Azt azonban mindenképpen túlzottnak tartom, hogy Szabolcs Ottó e csoportnak csak a felét vette munkásnak, sőt szerinte „valószínűleg kevesebb, mint fele volt e kategóriából kikerülő hallgatóknak munkásyerek”.¹⁰)

A másik kategóriához tartozók aránya 1913/14-ben 2,72% volt, ez 1919 után átmenetileg nagyobb mértékben növekedett (1920/21-ben 4,06%-ra), de azután rövidesen visszaesett a háború előtti szintre. E csoport zömmel a közlekedési dolgozók gyermekeiből állt; az 1929/30. évi, részletesebb felvételen alapuló egyetemi hallgatói statisztika adatait visszavetítve mintegy 80%-ra tehető e kategórián belül a közlekedési munkások aránya (1929/30-ban 81,81% volt). A közlekedési munkásokkal kapcsolatban figyelembe veendő Berend és Ránki megállapítása: „bár a termelőeszközökhöz való viszonyuk és anyagi helyzetük tekintetében lényegében nem sokban különböztek a proletariátus egyéb csoportjaitól, a termelés szervezetében elfoglalt helyüket illetően, társadalmi

¹⁰ SZABOLCS i. m. 30.

helyzetük, szervezettségük és szemléletük folytán erősen elütöttek tőlük”.¹¹ Sajátos helyzetük elsősorban állami, ill. közületi alkalmazott voltukban rejlett.

A proletariátusra vonatkozólag az egykorú statisztikák két kisebb kategóriáját is meg kell említenünk. Az egyik a külön meg nem nevezett gazdasági ágban dolgozó napszámosok csoportja, amelynek aránya 1913/14-ben 0,17, 1920/21-ben 0,12% volt; ez utóbbi 10 főt jelentett. A másik a házicselédek kategóriája volt. A házicselédek számát a Magyar Statisztikai Évkönyv az „egyéb és ismeretlen” elemekkel együtt közölte, másik – a házicselédek adatait külön feltüntetve – statisztikai forrásunkból azonban kitűnik, hogy a házicselédek száma – a hittudományi karokat és főiskolákat nem számítva 7 fő – tizedrészét sem tette ki az „egyéb és ismeretlen” foglalkozásúaknak; arányuk pedig 1920/21-ben 0,03% volt.

Nem tekintettem a munkásosztály körébe tartozónak a „polgári” (zömmel közhivatali) és katonai altisztek, szolgák átmeneti társadalmi réteget alkotó csoportját. E réteg – amelynek kitűnő jellemzését adja Erdei Ferenc még 1943–44 fordulóján írt, de hagyatékából csak most előkerült tanulmányában¹² – aránya az 1920/21. tanévben 1,73% volt. *Az egyéb társadalmi rétegek közé* soroltam még a „tökés, járadékos, háztulajdonos”, a „magánzó, eltartásos” és az „egyéb és ismeretlen” kategóriákat. Az ide soroltak egy része körülményeinél fogva feltehetőleg a kizsákmányoló osztályokhoz tartozott, zömük pedig minden bizonnyal a középrétegekhez; e kategóriák differenciáltabb vizsgálatára azonban nincs lehetőség.

A fentieket összegezve megállapítható tehát, hogy az egyetemi hallgatók túlnyomó többsége – a parasztság kisárutermelő középső rétegeit is ideszámíva mintegy 78–80%-a – a középrétegek soraiból került ki. Az uralkodó, ill. kizsákmányoló osztályokhoz tartozott a hallgatók kb. 9–10%-a, a munkásosztályhoz és a szegényparasztsághoz 8,5–9%-a, míg egyéb rétegekhez 4%-a.

¹¹ BEREND T. IVÁN – RÁNKI GYÖRGY: A magyar társadalom a két világháború között. (BEREND T. IVÁN – RÁNKI GYÖRGY: Gazdaság és társadalom. Tanulmányok hazánk és Kelet-Európa XIX–XX. századi történetéről. Bp., 1974. 353.)

¹² ERDEI FERENC: A magyar társadalom a két világháború között. Valóság, 1976. 4. sz. 52–53.

Az összképen belül a hallgatók szociális összetétele karonként sajátos vonásokat is mutatott. Így a jogi és bölcsészeti karokon a köztisztviselők és az értelmiségiek, az orvoskarokon a kisiparosok, kiskereskedők és az értelmiségiek, a műegyetemen a köztisztviselők és a magántisztviselők, a katolikus teológiákon a kisbirtokosok és a kisiparosok, a protestáns teológiákon pedig az értelmiség és a kisbirtokosok gyermekeinek száma volt a legmagasabb.

Figyelmet érdemel – a felsőoktatás szakmai struktúrájában bekövetkezett, az előzőek során érintett változásokkal is összefüggésben – az egyes társadalmi osztályokhoz, ill. rétegekhez tartozó hallgatók megoszlása a különböző karok között (az 1920/21. tanévet alapul véve és részben összehasonlítva az 1913/14. tanévvel).

A köztisztviselők rétegéhez tartozók 29,87%-a a műegyetem, 28,68%-a az orvosi karok hallgatója volt, és mindössze 21,61%-a folytatott jogi tanulmányokat – 1913/14-ben még 51,17%-ukat a jogi karokon és jogakadémiákon találjuk, és csak 19,69%-uk tanult az orvosi karokon, 13,59%-uk pedig a műegyetemen.

A „pap, tanár, tanító” kategóriába soroltak 30,78%-a volt orvostanhallgató, 24,21%-a műgyetemista, 20,12%-a joghallgató és csak 6,65%-a teológus. (1913/14-ben még 31,96%-uk jogi, 23,24%-uk papi pályára készült és csak 19,21%-uk orvosi, 10,69%-uk pedig mérnöki pályára.) Az „egyéb” értelmiségiek zöme – 59,57%-a – is orvosi, ill. műgyetemi tanulmányokat folytatott; 1913/14-ben csak 43,58%-uk, míg 43,13%-uk jogász volt.

A kisiparosok gyermekeinek 32,52%-a orvostanhallgató, 39,94%-a műgyetemi hallgató volt – 1913/14-ben még csak összesen 40,95%-uk, míg 47,49%-uk jogi, ill. teológiai stúdiumokat végzett. A kiskereskedők nagy többsége ugyancsak az orvosi karokon (48,56%) és a műgyetemen (22,17%) tanult.

A kisbirtokosok gyermekei közül legtöbben – 39,82% – orvosi pályára készültek, jogi karokon 19,60%-uk volt, míg a hittudományi karokon és főiskolákon – mint említettem – a háború előtti 40,63%-hoz képest csak 18,56%-uk.

A munkásszármazásúak közül legtöbben – 34,73% – a műgyetemen tanultak, 24,65%-uk az orvosi karokon és 19,72%-uk a jogi karokon és jogakadémiákon. A csekély számú agrárproletár fiatal 28,79%-a az orvosi karok, 22,73%-a a bölcsészeti karok, 21,21%-a pedig a hittudományi karok és főiskolák hallgatója volt.

Az egyetemi ifjúság összetételét vizsgálva utalni kívánok még az *életkor szerinti összetétel* lényeges változására is. Míg az 1913/14. tanévben a hallgatók 79,5%-a tartozott a 18–22 éves korosztályhoz, addig a háború következtében az 1919/20. tanévben ezek aránya 51,7%-ra csökkent; a hallgatók 44,9%-a már a 23–30 évesek közül került ki, 3,4%-uk pedig 30 évnél is idősebb volt.¹³

2. Az egyetemi ifjúság anyagi helyzete

Az egyetemi hallgatók szociális összetétele jelentős mértékben meghatározta anyagi helyzetüket is. Ismeretes, hogy az ellenforradalmi korszak első éveiben az ország gazdasági helyzete – a világháborús kimerültség, a termelés dezorganizáltsága következtében, a területi változások által előállott új feltételek körülményei között – rendkívül súlyos volt; az általános áruhiány (különösen az élelmiszerhiány) és a rohamosan fokozódó pénzromlás elsősorban a bérből és fizetésből élő rétegeket érintette. Minthogy pedig az egyetemi-főiskolai hallgatók nagy többsége – mint láttuk – e rétegekhez tartozott, jelentős részük csak igen nagy nehézségek közepette folytathatta tanulmányait. A diáknyomor – amely már a háború előtti években is a magyar felsőoktatás súlyos problémája volt, és a háború folyamán, különösen a háború utolsó évében tovább fokozódott – most még nagyobb méreteket öltött. Az élelmészeti gondok, valamint a lerongyolódás mellett főleg a lakáshiány okozott súlyos problémákat. Különösen nehéz anyagi helyzetben voltak a menekült hallgatók tömegei.

A diáknyomor fokozódását az egyetemi hallgatók életviszonyaira csak korlátozott mértékben kiterjedő egykorú statisztikák is bizonyos mértékig kifejezik. A részben vagy teljesen önfenntartásra kényszerült hallgatók száma – a speciális helyzetben levő teológusokat nem számítva – 36% fölé emelkedett. Az internátusban, ill. diákotthonban lakók aránya – a teológus-hallgatók nélkül – 1919/20-ban 14,71%, 1920/21-ben, 12,77%, 1921/22-ben pedig 11,90% volt, a hónapos szobában lakók aránya az 1921/22. tanévben 36,20%-ra emelkedett, és a hallgatók mintegy fél százaléka ágyrajáró volt . . .¹⁴

¹³ LAKY i.m. 43.*

¹⁴ MSÉ US XXVII–XXX. k. Bp., 1925. 196.

A levéltári forrásokból és a korabeli sajtóból az egyetemi ifjúság számottevő részének súlyos anyagi gondjairól már világosabb és részletesebb kép nyerhető.¹⁵

A VKM 1920 őszén közel 7000-re becsülte a támogatásra szoruló egyetemi és főiskolai hallgatók számát.¹⁶ A Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségének (MEFHOSz) 1921 márciusi beadványa szerint a hallgatók egynegyede „a létminimumot biztosító összeggel sem rendelkezik”, másik negyedrésze „legminimálisabb szükségleteit ugyan fedezi, de a tanuláshoz szükséges félmeleg szoba, könyv elérhetetlenek részére”.¹⁷ Vér Tibor, a Műegyetemi Segélyegylet elnöke 1921. január 16-i, a rektorhoz intézett beadványában, 1921 őszén pedig a katolikus diákság nagygyűlésén ismertette a műegyetemi ifjúság gazdasági helyzetét. Adataiból megállapítható, hogy a hallgatók kb. 14–16%-ának lakásproblémája megoldatlan volt, mintegy 36%-ának lett volna szüksége ingyenes vagy kedvezményes étkezésre és – 1921 őszén – több mint 45%-ának ruhára, cipőre és fehérneműre.¹⁸

A napilapokban a cikkek, tudósítások egész sora foglalkozott az egyetemi-főiskolai hallgatók súlyos szociális helyzetével. (Néhány jellemző cím: „Enyhítsük a diáknymort”; „Százötven medikus nem tud szigorlatozni. Hogyan sínylődnek az egyetemi hallgatók”; „Tüdővész pusztít a menekült diákok között”).¹⁹

Az esetleges félreértések elkerülése céljából azonban meg kell említenem azt is, hogy az egyetemi ifjúság nem kis hányada különösebb anyagi gondok nélkül tanulhatott – egy része pedig feltűnően „jól élt”. Mint egy debreceni tudósításból olvasható:

„Nagyszámú egyetemi hallgató élénkíti a várost és az aranyifjúság szeret mulatni, esténként hangosak a kávéházak és a vendéglők. A városban a gazdászok tűnnek fel legjobban, különböző színű lovaglónadrágokban és csizmákban. Különösen a télen mulattak nagyon jól, fogyott a sok pezsgő a Bikában és az éjszakák hangosak voltak víg nótázásuktól. . . Ma nagy

¹⁵ A diákszociális problémákra l. BELLÉR i.m. 523–525.

¹⁶ OL VKM 55226/1921. IV. a. alapszám.

¹⁷ OL VKM 57263/1921. IV. a. alapszám.; Ifjak Szava, 1921. márc. 20. 6.

¹⁸ OL VKM 59313/1921. IV. a.; Technikus, 1921/22. 103–108.

¹⁹ Nemzeti Újság, 1920. dec. 3.; Magyarság, 1921. jan. 6., márc. 13.

kártyajáték folyik, főleg ferbli és horribilis összegekről suttognak. Tény az, hogy pénz van bőven, különösen a gazdászoknál.”²⁰

A diákszociális problémákra visszatérve: a VKM a Tanácsköztársaság idején minden egyetemi-főiskolai hallgató számára biztosított havi 300 koronás segély kifizetését még 1919. augusztus 18-án rendeletileg felfüggesztette (azaz megszüntette),²¹ így az egyetemisták rendszeres állami segélyezésben nem részesültek, az egyetemi zászlóalj tagjait kivéve, akik – mint erre még visszatérek – szolgálataikért állandó illetményt kaptak.

Ugyancsak sürgősen intézkedett a VKM a tanácskormány által diákszociális célokra köztulajdonba vett épületek visszaadásáról²² és az azokban elhelyezett diákotthonok megszüntetéséről. Ennek következtében a diákotthoni, internátusi férőhelyek száma – bár 1920–22 között némileg növekedett – még 1922 tavaszán sem érte el az 1918/19. II. félévi szintet.

A fővárosban levő egyetemi menzákon 1920 novemberében 2010 hallgató étkezett. A menzai ellátás elégtelen volt, a minimálisan szükséges napi 3000 kalória helyett az egyes menzák csak a következő mennyiséget biztosították: Menza Medica: 1900 kalória, Menza Akademia: 1700 kalória, Menza Technika: 1200 kalória (ez utóbbi azonban csak ebédet nyújtott). Az Eötvös Kollégiumban – az 1920. október 17–30 közti étkezési naplóból megállapíthatóan – két hét alatt csak egyszer volt hús (az egyik vasárnap gulyásleves), a reggeli pedig feketekávéból állt 7 dg kenyérrrel.²³

A VKM a diáknyomor enyhítésére jóideig képtelennek bizonyult; sem az élelmezés, sem a lakáshiány problémáinak megoldására 1920 augusztusáig említésre méltó intézkedés nem történt. 1920 őszétől kezdve a VKM már *röbbit foglalkozott a diákszociális kérdésekkel*, szeptemberben

²⁰ Új Élet, 1921. ápr. 9. 3. – A debreceni gazdasági akadémia tanári testülete egyébként 1921. február 14-i értekeletén figyelmeztette a hallgatóságot, hogy „tartson mértéket a mulatozásban”. (HBML A debreceni gazdasági akadémia iratai, 899/1921.)

²¹ OL VKM 175899/1919. Diákszoc.

²² OL VKM 175600/1919. Diákszoc.

²³ OL VKM 148071/1920. IV. a., 148523/1920. IV. a., 149343/1920. IV. a. alapszám.

– Haller elnökletével – diákjóléti bizottság jött létre, amely néhány hónapig igen sűrűn ülésezett. A bizottság október 13-i ülésén Haller elmondotta: „Nem voltam eddig képes az illetékes körökkel megértetni, hogy ezekre az akciókra kell hogy legyen pénz” és ezért „született meg bennem a gondolat, hogy társadalmi akciót kell indítani”. A VKM rövidesen meg is kezdte nagyszabású gyűjtési akcióját, amelyben a kormánypárt, különböző társadalmi szervezetek, egyesületek és az egyházak is részt vettek; e gyűjtés azonban a vártnál lényegesen csekélyebb eredménnyel járt.²⁴ 1921-ben újabb gyűjtésekre került sor.

A VKM másik kezdeményezése az ún. Schnetzer-akció volt (amelyet különösen Pekár államtitkár forszírozott). Schnetzer Ferenc tábornok, volt hadügyminiszter, a Közalkalmazottak Nemzeti Szövetségének égisze alatt működő Közérdekű Élelmezési RT igazgatója vállalta volna a diák-ság központilag történő ellátását. Nemsokára kiderült azonban, hogy a „Schnetzer-akció” túl drága, a hallgatóság zöme számára megfizethetetlen, és így rövid ideig tartó próbálkozások után az akció elhalt.²⁵

A VKM tervei között szerepelt a diákotthoni hálózat kibővítése is; ez irányú törekvései azonban eredménytelenek maradtak. (Így pl. 1920 decemberében sikertelen kísérletet tett a Gyöngytyúk utcai garnizálló diákotthon céljára való elrekvirálására.²⁶)

A diákszociális problémák enyhítése érdekében némi előrelépést jelentett az, hogy a kormány 1920 őszen 8 000 000 koronát szavazott meg diákjóléti célokra. A Pénzügyminisztérium azonban csak az összeg egy részének felhasználását engedélyezte. Vass József, Haller utóda 1921. január 12-én ismét kérte a Minisztertanácstól a diáknyomor mérsékléséhez szükséges összegek biztosítását.²⁷

A VKM kezdeményezéseinél eredményesebbnek bizonyult a MEF-HOSz közreműködésével lebonyolított külföldi segélyakció. A World's Student Christian Federation nemzetközi diák-szervezet 1920 augusztus-

²⁴ OL VKM 148310/1920. IV. a., 159317/1920. IV. a., 55226/1921. IV. a.

²⁵ OL VKM 148523/1920. IV. a., 151564/1920. IV. a. (Schnetzer egyébként megjelent a diákjóléti bizottság 1920. nov. 8-i ülésén és a kifogásokra a következő választ adta: „Olsóbban nem adhatjuk az ételeket, mert a mi actionk nem jótékony-sági intézmény, hanem üzleti vállalkozás.”)

²⁶ OL VKM 158514/1920. IV. a.

²⁷ OL VKM 57538/1921. IV. a. (Az előterjesztés szerint „a keresztény közép-sztályból kikerülő diákság egy része ma éhezik, hajléktalan és ennek következtében az erkölcsi züllés, az eldurvulás szomorú jelenségei tapasztalhatók közöttük”.)

tusában létrehozta az European Student Relief genfi központját, amely viszonylag jelentékeny összegeket gyűjtött 12 európai ország rászoruló diáksága számára. Magyarországra 1921 elején terjesztette ki e segélyszervezet működését, és az év első tíz hónapjában – R. H. Legate-nek, az akció magyarországi vezetőjének 1921. november 2-i jelentése szerint – mintegy 300 000 svájci frankot fordított az egyetemi ifjúság – összesen 4559 hallgató – segélyezésére (elsősorban a menzák támogatására és ruhasegélyre).²⁸

Az állami támogatás, a hazai gyűjtés és a Legate-akció következtében növekvő összegeket lehetett fordítani az egyetemi hallgatók szociális helyzetének javítására. Erre vonatkozólag összesített adatok nem állnak rendelkezésre, csak egyes intézmények részadataiból lehet *a diákszociális intézkedések* méreteire némi következtetést levonni. Így pl. a műegyetemen 1920/21-ben 362 hallgató részesült segélyben, 92 629 K összegben – hangsúlyozni szeretném, hogy ez nem rendszeres havi támogatás volt, hanem csak egyszeri pénzsegély –, 1921/22-ben 540 hallgató, 144 730 K összegben. Ruházatot 1920/21-ben 2 533 000 K, 1921/22-ben 6 639 000 K összegben osztottak ki, és a hallgatók egy része kedvezményes ebédet kapott.²⁹

Mindezek azonban nem voltak elégségesek a diáknyomor lényegesebb mértékű enyhítésére, a szociális juttatásokra fordított összegek növekedését jórészt ellensúlyozta a hallgatólétszám emelkedése. (Egy példa: a diákotthonokban lakók száma 1920/21 és 1921/22 között – a hittudományi karokat és főiskolákat nem tekintve – mintegy 200 fővel nőtt, ugyanakkor viszont a hallgatók száma közel 3000 fővel emelkedett. . .)

Természetesen nagymértékben figyelembe kell vennünk az államháztartás akkori súlyos helyzetét, a Hegedűs-féle szanálási kísérlet kudarcát, amelynek következtében számottevően nagyobb összegeket az állami költségvetésből aligha lehetett volna diákszociális célokra biztosítani. Valamivel többet azonban nyilván lehetett volna, esetleg – ennyi naivitást talán a szerző is megengedhet magának – az elnyomó apparátus költségeinek csökkentése révén. . . Ezt javasolta egyébként az egyik polgári liberális ellenzéki képviselő is 1922. február 7-i interpellációjában:

²⁸ OL VKM 182130/1921. IV. a.

²⁹ A m.kir. József-Műegyetem 1921/22. tanévének megnyitásakor . . . tartott beszédek. Bp., 1922. 14–16., 37–44.; A m.kir. József-Műegyetem 1922/23. tanévének megnyitásakor tartott . . . beszéd. Bp., 1923. 4–7., 17–18., 71–90.

„Hajlandó-e a kormány a zalaegerszegi internálótábort, a két év óta dúló abszolutizmusnak ezt az intézményét azonnal feloszlatni és azt a körülbelül 40 millió koronát, melyet évente a magyar nép pénzéből rá-pazarolnak, a diákság nyomorának enyhítésére, a tábor barakkanyagát pedig egyetemi diákszallók építésére felhasználni? ”³⁰

Az interpellációra természetesen nem érkezett válasz. Hatékonyabb diákszociálpolitikai intézkedésekre és ezzel a diáknymor nagyobb mérvű csökkentésére csak a következő időszakban került sor – a gazdasági stabilizáció talaján, a Bethlen–Klebelsberg-féle művelődéspolitikai érdekeinek és célkitűzéseinek megfelelően.

Az egyetemi ifjúság összetételében, helyzetében bekövetkezett változások jelentős mértékben befolyásolták ideológiai-politikai állásfoglalásának alakulását. E változások közül a legfontosabb a középrétegekhez és azon belül az „úri középosztály” gerincét alkotó köztisztviselői-katonatiszti rétegekhez tartozó egyetemisták számarányának és súlyának lényeges növekedése volt, ami az új történelmi viszonyok között az ellenforradalom bázisának kiszélesedését jelentette az egyetemi ifjúság soraiban.

Marxista történeti irodalmunk fő vonásaiban már megvilágította a középrétegek jelentékeny részének – mindenekelőtt a dzsentri, ill. dzsentroid köztisztviselő-katonatiszti csoportoknak, valamint egyes kispolgári rétegeknek – az ellenforradalom hatalomra kerülésében, az ellenforradalmi rendszer kiépítésében játszott szerepét, politikai-hatalmi törekvéseit.³¹ Alapvetően e rétegek, csoportok politikai céljai tükröződtek – részben sajátos vonásokkal – az egyetemi ifjúság ellenforradalmi erőinek politikai ideológiájában, politikai állásfoglalásában.

³⁰ NN XVI. k. 352–356.

³¹ SZABOLCS OTTÓ: Köztisztviselők az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisában. (1920–1926.) Bp., 1965.; RÁNKI GYÖRGY: Gondolatok az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisának kérdéséhez az 1920-as évek elején. (BEREND–RÁNKI i.m. 293–318.); RÁNKI GYÖRGY: A fasiszmus problémái Magyarországon. (Magyar történeti tanulmányok III. Debrecen, 1970. 27–35.) – A középrétegek szerepére a fasiszta mozgalmakban és az új típusú burzsoá diktatúrákban általánosságban l. ORMOS MÁRIA–INCZE MIKLÓS: Európai fasiszmusok 1919–1939. Bp., 1976. c. munkáját és NEMES DEZSŐ: A fasiszmus kérdéséhez. Bp., 1976. c. tanulmányát.

E sajátos vonások nagyrészt ugyancsak az egyetemisták összetételének és helyzetének alakulásával voltak összefüggésben, így később tárgyalandó egzisztenciális bizonytalanságával, a menekült hallgatók rendkívül nagy számával és igen nehéz helyzetével (amely a szélső-jobboldali politikai orientációra különösen fogékonyá tette őket), a korátlag nagymérvű emelkedésével (számottevő részük oly korban volt, amelyben „normális” körülmények között már állásban lett volna) és a hallgatók szociális körülményeinek súlyosbodásával (az ebből eredő elégedetlenségük és türelmetlenségük – az adott történelmi körülmények között – ismét csak a jobboldali tendenciákat erősítette soraikban). E sajátos vonásokban az ellenforradalmi egyetemi ifjúság részérdekei és részkövetelései fejeződtek ki, és ezek politikai ideológiájukban, de különösen politikai tevékenységükben erőteljesen megnyilvánultak.

AZ ELLENFORRADALMI EGYETEMI IFJÚSÁG POLITIKAI IDEOLÓGIÁJA

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság politikai ideológiájának elemzésére az egyetemi-főiskolai diáklapok, valamint más, főleg levéltári források alapján nyílik lehetőség. Az egyéb források felhasználását elsősorban az indokolja, hogy az egyetemi ifjúsági sajtó – mint arról előljáróban már említést tettem – ezekben az években meglehetősen szegényes; témánk szempontjából mindössze két lap – az Ifjak Szava és a Technikus – valóban fontos.¹

A forrásokból egyértelműen megállapítható, hogy az ellenforradalmi egyetemi ifjúság politikai ideológiáját alapvetően a nacionalizmus és azon belül az antiszemitizmus jellemezte.

1. Nacionalizmus, antiszemitizmus

A nacionalizmus erősödését, a revíziós, irredenta nézetek elterjedését az egyetemi ifjúság soraiban a világháborút követő területi változások idézték elő. A trianoni békeszerződés ugyanis nemcsak a nemzetiségek elszakadását és a nemzetiségi területek elcsatolását – és ezzel az uralkodó osztályok kizsákmányolási területének, a „középosztály” által megszállva tartott államapparátus uralmi körének összeszűkülését – jelentette, hanem mintegy 3 millió magyar csehszlovák, román, ill. jugoszláv fennhatóság alá kerülését is, és ez nagy tömegeket töltött el elkeseredettséggel. „Ezzel a sovinszta tendenciák és a nemzeti sérelmek vég-

¹ Ami a többi lapot illeti: a Diákkultúrának mindössze két száma jelent meg, a Főiskolának a könyvtárakban egyetlen száma sem található, a vidéki főiskolai lapok és a vallásos egyesületek folyóiratai (Diákvilág, Közlöny, Sárospataki Ifjúsági Közlöny stb.) pedig ezekben az években meglehetősen szürkék, jelentéktelenek voltak.

zetesen összerosódtak – állapította meg Lackó Miklós –, s a hódítás, más népek újbóli leigázásának vágya a jogos – és Trianonban megsértett – nemzeti igények jelmezébe burkolózhatott.² A nacionalista hangulat fokozódását az egyetemi hallgatók között a menekült hallgatók igen nagy száma különösen érthetővé teszi. *A területi revízió nyílt hirdetése*, az erre való felkészülés az ellenforradalmi egyetemi ifjúság lapjaiban leplezetlen nyíltsággal jelentkezett.

Így Bornemisza Géza a MOVE műegyetemi lövészegyesületének megalakulása alkalmából írt cikkében hangsúlyozta, hogy egy ország jövőjét a „vezető faj”, az „uralkodó faj” erejének edzése, a „faji túlsúly” biztosítja. A cél: az ezeréves Magyarország, amelyet megtartani „csak a vezető faj összetartó uralmi kiválósága képes és a vezető erők céltudatos, rendszeres tréningje biztosíthat”. A lövészegyesületet ezért az a törekvés hozta létre, hogy „a fajuralmi eszményhez visszatérve, az uralkodásra és érvényesülésre képesítő jellemi és szellemi kiválóságokat s testi felkészültséget szerezzük meg a magyar ifjúságnak”.³

Mikecz Ödön „A területvédelem ügye és az ifjúság” c. 1920. március 15-i cikkében hangzott: „Még nem tudjuk, hol fognak emelkedni a gátak, de már készülnünk kell a lerombolásukra”⁴, egy év múlva, a március 15-i ünnepély egyik szónoka pedig leszögezte: „Nálunk nincs és nem is lehet béke; nekünk nincsenek békés szándékaink, a határigazító bizottság munkáját el nem ismerjük; *a határkiigazítók majd mi leszünk!*”⁵

Nem véletlen tehát, hogy az ellenforradalmi egyetemi ifjúságot ott találjuk a sovinszta-irredenta mozgalmak első soraiban; a trianoni békeszerződés ratifikálása ellen tüntetők között és – mint látni fogjuk – egyes „titkos” irredenta akciókban is.

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság nacionalizmusának fő alkotóeleme, politikai ideológiájának meghatározó vonása az *antiszemitizmus* volt. Ennek elemzése jórészt magyarázatot ad az egyetemi ifjúság ellenforradalmi orientációjának okaira, és lehetővé teszi politikai tevékenysége motívumainak jobb megértését. Ezért e problémával viszonylag bővebben kell foglalkoznunk.

² LACKÓ MIKLÓS: Nyilasok, nemzetiszocialisták 1935–1944. Bp., 1966. 24.

³ Technikus, 1919/20. 85–87.

⁴ Ifjak Szava, 1920. márc. 15. 15.

⁵ Technikus, 1920/21. 127.

Az antiszemitizmus értékelésével kapcsolatban a marxizmus–leninizmus álláspontja egyértelmű. „A földbirtokosok és kapitalisták a nyomorúságban gyötrődő munkások és parasztok gyűlöletét a zsidók ellen igyekeznek fordítani – mondotta Lenin 1919. március végén –. Más országokban is gyakran látjuk, hogy a tőkésék szítják a zsidók elleni gyűlölködést azért, hogy port hintsenek a munkások szemébe, hogy elvonják figyelmüket a dolgozók igazi ellenségéről – a tőkéről.”⁶

Az antiszemitizmus reakciós jellegének hangsúlyozása azonban korántsem teszi feleslegessé társadalmi és ideológiai gyökereinek, összefüggéseinek konkrét tanulmányozását, elsősorban annak feltárását, hogy az antiszemitizmus miért lehetett az ellenforradalmi korszak első éveiben a tömegek manipulálásának oly széles ható, veszedelmes ideológiai eszköze. E probléma vizsgálata során rövid visszapillantást kell tennünk *az ún. zsidókérdés és az antiszemitizmus alakulására*, különösen egyetemi vonatkozásaira.⁷

Ismeretes, hogy a magyarországi társadalomfejlődés sajátosságai következtében a zsidó polgárság, értelmiség számottevő szerepet játszott a kapitalizmus kibontakozásában, a polgári átalakulásban. A viszonylag nagy létszámú zsidóság társadalmi struktúrája a népesség általános társadalmi tagozódásától lényegesen eltérően alakult: az agrárproletariátus, a szegény- és középparasztság aránya jelentéktelen volt, a munkássághoz – 1920-ban – közel 30%-a tartozott, a kizsákmányoló osztályokhoz kb. 3–4%-a, míg többségét (mintegy 60%-át) a középrétegek – kisiparosok, kiskereskedők, ipari, pénzügyi és kereskedelmi tisztviselők, értelmiségiek – alkották. Mindez lehetővé tette, hogy a társadalmi osztály-, réteg- és csoportellentétek a „zsidókérdés” és az „antiszemitizmus” formájában jelentkezzenek.

Az antiszemitizmus első hulláma a dualizmuskori Magyarországon a

⁶ MARX–ENGELS–LENIN: A nemzeti kérdéstről. Bp., 1965. 453–454.

⁷ A magyarországi „zsidókérdés” és antiszemitizmus történetének – meglehetősen csekély számú – tudományos igényű irodalmából l. ÁGOSTON PÉTER: A zsidók útja. Nagyvárad, 1917.; MOLNÁR ERIK: A zsidókérdés Magyarországon. (MOLNÁR ERIK: Válogatott tanulmányok. Bp., 1969. 280–289.); LACKÓ i.m. 26–35.; SIPOS PÉTER: Milotay István pályaképehez. Századok, 1971. 709–735.; SZABÓ MIKLÓS: A magyar jobboldali radikalizmus történeti előzményeihez. Bp., 1971. (Kézirat.); BEREND–RÁNKI i.m. 337–343.; KUBINSZKY JUDIT: Politikai antiszemitizmus Magyarországon 1875–1890. Bp., 1976.; SZÁRAZ GYÖRGY: Egy előítélet nyomában. Bp., 1976.

80-as évek első felére esett. Erre nagyjában és egészében érvényes volt Engels 1890. évi megállapítása: „Az antiszemitizmus. . . nem egyéb, mint középkori hanyatló társadalmi rétegek reakciója a modern társadalommal szemben.”⁸ A zsidó tőkések magas aránya a burzsoázia soraiban elősegítette ama hamis társadalmi tudat kialakulását, amely a kapitalizmus térhódítását a „zsidóság” térhódításával azonosította. A kapitalizmus előretörése során gazdasági talaját elvesztő hanyatló dzsentri, a tőkés nagyipar által visszaszorított kisiparos helyzete romlásáért a zsidókat okolta, antiszemitizmusának ez volt a fő gyökere. Az egyetemeken is az antiszemitizmus először – rövid időre – az 1880-as évek elején bukkant fel, de ezt követően a századfordulóra az antiszemitizmusnak az egyetemeken, az egyetemi ifjúság soraiban különösebb hatása, említésre méltó megnyilvánulása nem volt.

A századforduló után, de különösen az 1910-es években jelentkező antiszemitizmus a konzervatív antikapitalizmus mellett már új vonásokkal is rendelkezett, egyrészt kifejezte a dzsentri-dzsentroid középrétegek kezdődő konkurenciját az ún. szabad értelmiségi pályákon nagy számban helyet foglaló zsidó orvosokkal, ügyvédekkel, mérnökökkel szemben, másrészt pedig éle egyre növekvő mértékben a munkásmozgalomban, a haladó értelmiségi szervezetekben résztvevő nagyszámú zsidó munkás, értelmiségi, egyetemi hallgató ellen irányult, célja – mint arra Rónai Zoltán 1911-ben rámutatott – „kompromittálni a progresszív törekvéseket azzal, hogy a „zsidó” bélyeget süti rájuk”.⁹ Az antiszemitizmus ez utóbbi vonása a reakciós egyetemi ifjúsági szervezetek antiszemita demagógiájában a háború előtti években fokozottan érvényesült.

Az antiszemitizmus kétségtelen erősödése és terjedése ellenére a dualizmus kora utolsó két évtizedében sem vált az egyetemi ifjúság soraiban, az akkori gazdasági-társadalmi-politikai viszonyok közepette uralkodó és meghatározó jellegűvé. Jóllehet ezekben az évtizedekben az egyetemi hallgatók száma jelentős mértékben emelkedett, a kapitalizmus nagyarányú fejlődése, az akkori Magyarország hatalmas és kiterjedő államapparátusa lényegében biztosítani tudta az egyetemet végzetek elhelyezkedését. Emellett a politikai életben a konzervatív liberalizmus dominált, a parlamenti pártok – a néppárt kivételével – az antiszemitizmustól elhatárolták magukat.

⁸ MARX-ENGELS-LENIN: A nemzeti kérdéstről. Bp., 1965. 207.

⁹ Huszadik Század, 1911. I. k. 731.

Lényegesen módosult a helyzet 1919 után. Az ország régi területének egyharmadára szorult össze, a menekült tisztviselők áradata özönlött haza, a közhatalok hosszú évekre telítetteké váltak, és ezzel felborult az a – Szabolcs Ottót idézve – „sohasem kimondott, de a valóságban létező munkamegosztás”,¹⁰ amely szerint a hivatali-katonatiszti pálya a dzsentrí-dzsentróid „középosztály” érvényesülési területe volt (ahová zsidók nagyobb számban csak átmenetileg – a forradalmak idején – kerültek), míg az ún. szabad értelmiségi pályákon viszonylag sok zsidó működött. (Így pl. 1920-ban a közigazgatásban a zsidók aránya 4,40%-ot tett ki, a katonatiszteknek 1,56%-a, a bíróknak 4,32%-a volt zsidó vallású (az ügyészek között egy sem akadt) – ezzel szemben az ügyvédeknek 50,61%-a, a magánorvosoknak 59,85%-a, a magánmérnököknek pedig 38,19%-a.)¹¹

Ugyanakkor már a háború utolsó évétől rohamosan nőtt az orvosi karok és a műgyetem hallgatóinak száma a jogi karok rovására. „*Lát-szólag most szűnőben volt az a varázslatos, magnetikus erő, amely annyi évtizeden át szinte ellenállhatatlan erővel vonzotta a magyar fiatalság ezreit a jog- és államtudományi fakultások felé* – írta utóbb Laky Dezső –. *Megdőlte – átmenetileg – a jogásznemzet bálványát.*”¹² A „középosztály” fiai is elsősorban a „szabad értelmiségi” pályák felé fordultak; az 1919–1921-es években – mint említettem – a köztisztviselők gyermekeinek már csak alig egyötöde tanult a jogi karokon és a jogakadémiákon, míg közel 60%-uk az orvosi karokon és a műgyetemen. A háború utáni gazdasági viszonyok miatt azonban e pályák sem jelenthettek biztos elhelyezkedési lehetőséget a rendkívüli mértékben felduzzadt létszámú hallgatóság számára.

Igy válik érthetővé, miért lehetett a háború következtében jelentős részben több évet vesztett, anyagi gondokkal küszködő egyetemi ifjúság széles rétegei számára a „zsidókérdést” egzisztenciális problémaként, „kenyérkérdésként” beállítani – hiszen éppen a szabadfoglalkozásúak körében, az egyetemeken pedig az orvosi karokon és a műgyetemen volt a legnagyobb a zsidók aránya.

¹⁰ SZABOLCS OTTÓ: Köztisztviselők az ellenforradalmi rendszer társadalmi bázisában (1920–1926.) Bp., 1965. 123–124.

¹¹ Magyar Statisztikai Közlemények US 72. k. Bp. 1926. 322., 474–476.

¹² LAKY DEZSŐ: A magyar egyetemi hallgatók statisztikája 1930. Bp., 1931. 32.*

A zsidó hallgatók aránya egyébként a századfordulótól a háború végéig terjedő időszakban országos átlagban 23–24% körül mozgott; ezen belül azonban az egyes karok, ill. intézmények között lényeges különbségek mutatkoztak. Igen magas volt a zsidó hallgatók aránya az orvosi karokon (megközelítette, sőt a háború idején meghaladta az 50%-ot) és csökkenő tendenciája ellenére a műegyetemen (az 1910-es években mintegy 35%), az országos átlaggal eleinte megegyező, később annál alacsonyabb a jogi karokon és a jogakadémiákon, az országos átlagnál alacsonyabb a bölcsészeti karokon, a polgári iskolai tanárképzőkben, valamint az agrárfelsőoktatási intézményekben.¹³ (A zsidó hallgatók magas egyetemi arányszáma persze nem valamiféle „faji térhódítás” eredménye volt, hanem a magyar társadalom struktúrája és az egyetemi hallgatók szociális összetétele sajátosságainak következménye; a zsidó hallgatók egyetemi aránya lényegében megfelelt az egyetemi ifjúság túlnyomó többségét alkotó társadalmi osztályok és rétegek felekezeti megoszlásának, valamint urbanizáltsága mértékének.)

Az értelmiségi túltermelés veszélyéről már a világháború előtti években is vita folyt. A haladó erők élesen bírálták a „kulturális malthusianizmus” ideológiáját, és több polgári professzor is rámutatott e kérdés összefüggésére az ország gazdasági-társadalmi viszonyaival, hangsúlyozva, hogy az ipar, a mezőgazdaság, az egészségügy, a közoktatás fejlesztésével lényegesen több mérnökre, gazdászra, orvosra, pedagógusra lenne szükség.¹⁴ A háború utáni súlyos gazdasági helyzetben, azok nyomasztó hatása alatt, az ellenforradalom hatalomrajutása utáni politikai viszonyok közepette, az izgatottság és az erőszak légkörében azonban e probléma ilyen irányú megközelítésére és a megoldás útjainak keresésére nem volt lehetőség. Az mindenesetre irreálisnak tűnt, hogy a háborús évfolyamok egyszerre egyetemre özőnlő tömegeinek, különösen a több mint 10 000 medicusnak és technikusnak a diploma megszerzése utáni elhelyezkedését biztosítani lehessen, a probléma megoldásának orvosszere pedig igen egyszerűnek látszott: a zsidó hallgatók eltávolítása az egyetemekről (vagy legalábbis számuk nagyfokú korlátozása).

Az egyetemi ifjúság számottevő része tényleges problémáinak, egzisztenciális bizonytalanságának torz tükröződése jelentette antiszemitiz-

¹³ L. a MSÉ megfelelő köteteit.

¹⁴ LADÁNYI ANDOR: A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében. Bp., 1969. 14.

musuk fő okát és mintegy „gazdasági” oldalát. (Ezért nem tekinthető véletlennek, hogy ezekben az években az antiszemita megmozdulások éppen az orvoskarokon és a műegyetemen voltak a legerősebbek.) Nem kevésbé fontos azonban az antiszemitizmus politikai oldalának, politikai tartalmának gondos vizsgálata.¹⁵

Már 1919 előtt is – mint említettem – az antiszemita demagógia fontos és növekvő jelentőségű eleme volt a haladó mozgalmakban részt vevő zsidó értelmiségiek, diákok, munkások elleni küzdelem. Most, a Tanácsköztársaság megdöntése után, a számottevő részében a forradalommal szembe forduló, ellenforradalmivá váló egyetemi ifjúság politikai ideológiájában a *forradalomellenesség, antikommunizmus és az antiszemitizmus szorosan összefonódott*, antiszemitizmusának középpontjába a „zsidóság”, mint a forradalmak okozója és tevékeny részese elleni kollektív megtorlás követelése került.

Ezt láthattuk a „műegyetemi keresztény magyar ifjúság” idézett 1919. augusztus 7-i határozatában,¹⁶ és az antiszemitizmus e sajátossága Doleschall Alfrédnek, a budapesti jogi kar dékánjának az Egyetemi Tanács 1919. december 4-i ülésén előterjesztett előadói jelentéséből a tudományegyetemi ellenforradalmi ifjúság vonatkozásában is világosan kirajzolódik:

„A megdöbbenően való tény, hogy a proletárdiktatúra vandál pusztításokban és bűnös üzemekben... teljes odaadással és szinte lelkesedéssel tevékeny részt vett, sőt vezető szerepekre is készséggel vállalkozott az egyetemi ifjúságnak szám szerint eléggé jelentékeny része is... kielégítő mentsége a szenvedélyek azon háborgásának, mely a... magyar nemzeti konfessziójában meg nem ingatható egyetemi hallgatóságot... elemntáris erővel hatalmába kerítette... .

... a *numerus clausus* kérdését... a hallgatóságnak ez az erőszakosságoktól kísért mozgalma indította meg, mely kezdetben a proletárdiktatúra garázdálkodásaiban részes, vagy legalább vele rokonszenvezett ifjaknak kizárására, majd... minthogy vezető és ihlető képviselői túlnyomó részben a zsidó fajhoz tartozók voltak, megkülönböztetés nélkül

¹⁵ Az egyetemi ifjúság antiszemitizmusára általánosságban l. BÁRÁNY FERENC: Az antiszemitizmus szerepe a szélsőjobboldali diákmozgalomban 1919–1921. (Tudományos szocializmus füzetek 8.) Bp., 1971. 21–26.

¹⁶ OL VKM 3551/1919. IV. alapszám.

... arra irányult, hogy zsidók az Egyetemre be ne fogadtassanak, vizs-
gákra és szigorlatokra ne bocsáttassanak.”¹⁷

H. J. dr. (valószínűleg Herman János, a Szent Imre Kör egyik veze-
tője) is ezt hangsúlyozta az Ifjak Szavában megjelent cikkében:

„... az bizonyos, hogy a magyar történelem legfeketebb hónapjait
hosszú időn át előkészítette és tető alá hozta a zsidó intelligencia, a zsidó
szellemi középosztály nagyobb része. . .

... az önvédelem parancsolja ránk, közép- és felsőbb iskoláinkba
ebből a maga egészében veszedelmes idegen bomlasztó elemből . . . csak
annyit eresztünk be, amennyit minden körülmények között szemmel tu-
dunk tartani . . .

... *Vissza tehát, ha nem is a ghejtóhoz, legalább a numerus clau-
susshoz.*”¹⁸

Dorian (Szabó Andor) az „egyetemi zsidókérdésen” túlmenően álta-
lánosságban is foglalkozott a kommunistákkal és a zsidókkal való le-
számolás kérdésével, és megállapítva, hogy „Nem elég megtiszteltetés a
hajmáskéri internálás ezeknek, sem a pogrom azoknak”, a zsidóság va-
gyonfosztását és nagy részének kitelepítését követelte.¹⁹

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság antiszemitizmusának másik,
különösen az ellenforradalom első 8–9 hónapjában megnyilvánuló sajtá-
tossága a „zsidó kapitalizmus” elleni fellépés, az „örségváltás” igénye
volt, amely politikai ideológiájában szorosan összekapcsolódott valami-
féle „magyar forradalom”, „magyar szocializmus” gondolatával.

Első nyomai már a műegyetemi ifjúság 1919. augusztus 14-i idézett
memorandumában megfigyelhetők,²⁰ majd 1919 őszén, 1920 első
hónapjaiban az Ifjak Szava és a Technikus egyes cikkeiben sűrűbben
felbukkant és erőteljesebb hangsúlyt kapott.

Duzár József „Antiszemitizmus és szocializmus” c. cikke szerint: „A
mi szocializmusunk hatalmas, nagy igazságok foglalatja. Ebben a szocia-
lizmusban a mi egész magyar vérünk lüktet. A legradikálisabban rontunk
neki minden reakciónak, megakadályozzuk, hogy ennek az országnak a

¹⁷ ELTE L 500/1919–20. E.T.

¹⁸ Ifjak Szava, 1920. márc. 15. 5–6.

¹⁹ Uo. 1919. nov. 23. 16.

²⁰ OL VKM 3551/1919. IV. alapszám.

nyakára ismét visszaüljön elfogult főpapoknak és a földszagú paraszttól, a gyárak zubbonyos munkásaitól (a mi testvéreinktől) elfinomult, elidegenedett arisztokratáknak kapitalizmusa.” A cikkíró megállapítva, hogy „ma Magyarországnak kétharmad része (földben, pénzben és egyéb értékekben) zsidókézen van”, és hogy „ma már igazán kérdéses, hogy lehet-e egyáltalán keresztény tőkéről beszélni Magyarországon”, leszögezte, hogy „a nagytőke szocializálására, túlkapásainak megakadályozására törekvő szocializmusunknak fő súlypontját a zsidó tőkére helyezzük . . . elsősorban a zsidó tőke, mint a legnagyobb és a nagyrészt erkölcsstelenül szerzett tőke ellen küzdünk”.²¹

Antal István „A nemzeti újjászületés anyagi tényezői” c. cikkében – Milotay nyomán – azt hangsúlyozta, hogy hiábavaló a keresztény-nemzeti jelszavak örökös hangoztatása, „*ha a nemzetcsalád anyagi életfolyamatának egyeteme és minden részlete azoknak a szíriai elemeknek a kezei között marad, akik azokat eleddig is kézben tartva . . . kiapadhatatlan arzenálját alkották a keresztény magyar államiság ellen indított . . . támadásoknak*”. Biztosítani kell tehát szerinte „a nemzeti keresztény reneszánsz nagy művének méltó befejezését és jövő életerejének csorbítatlan fenntartását *a nemzeti társadalom gazdasági struktúrája egészének, az anyagi életfolyamatok véredényrendszerének elfoglalásával és megvédelmezésével: kézbe kell venni a tőke és a munka hadállásait, a termelés és fogyasztás egész organizációját*”.²²

Az antiszemizmus e két fő sajátossága látszólag ellentétben áll egymással: hogyan lehet egyszerre támadni a zsidókat azért, mert kapitalisták, és azért, mert kommunisták, szocialisták, akik köztudomásúan a Tanácsköztársaság idején a kapitalistákat – köztük természetesen a zsidókat is – kisajátították? A megoldást erre a „faji” szempont előtérbe állítása adta meg. „A spekuláns kapitalista ugyanonnan jött, ahonnan a munkásság legagresszívebb vezérei” – írta az Ifjak Szava első számában.²³ Az antiszemizmus egyértelműen faji alapra helyezése jelentette az ellenforradalmi egyetemi ifjúság antiszemizmusának harmadik sajátosságát a tárgyalt időszakban, amely mintegy összekötő funkciót töltött be az antiszemizmus különböző elemei között, és amely a későbbiek során fokozott gyakorlati jelentőséget nyert.

²¹ Ifjak Szava, 1919. okt. 7. 4–5.

²² Uo. 1920. jan. 4. 4–7.

²³ Uo. 1919. szept. 14. 6.

2. „Magyar forradalom”, „magyar szocializmus”

A szélsőséges nacionalizmus és antiszemizmus mellett – ill. utóbbival összefüggésben – az ellenforradalmi egyetemi ifjúság politikai ideológiájának sajátos vonását jelentette 1919 őszén és 1920 első hónapjaiban a „magyar forradalom”, „magyar szocializmus” propagálása, elsősorban az Ifjak Szava és a Technikus hasábjain.

Huzly Imre már az Ifjak Szava megindulását beharangozó röpiratban meghirdette „a keresztény munka magyar forradalmát.” A lap első számában Duzár „új honfoglalás”-ról írt, és azt hangoztatta, hogy az új haza „keresztény etikai alapon belsősegesen magyar és (a múlt minden speciális bűnét megtagadva) kérlelhetetlenül haladó lesz”.²⁴ Mikecz „Jogfolytonosság” c. írásában hangsúlyozta, hogy „itt társadalmi keretek törtek össze, formák, melyek nem bírták ki a fejlődés feszítőerejét, – osztályok, intézmények, emberek tűntek le a vérsötét forgatagban, ezeket a kereteket összeenyvezni, ezeket a formákat összedrótozni, ezeket a halott osztályokba, intézményekbe lelket fújni semmiféle hatalmi szó, semmi fikció nem képes . . . A jogfolytonosság fikciója sokaknak jelenthetné a latifundiumokat, a Habsburgokat, a bankokráciát s mindazt, aminek letűnését nincs okunk sajnálni. Mi a régi világból csak az értékeket akarjuk az új világba átmenteni.” A cikkekre érkező válaszal polemizálva Mikecz leszögezte: „forradalom kellett ahhoz, hogy az álliberalizmusába belerothadt álnemzeti, álkeresztény Magyarországból 1919 novemberének Magyarországa lett. Ez a mi forradalmiságunk”.²⁵

Bornemisza „Modern szocializmus” c. cikke szerint: „Az új szocializmusnak le kell rombolnia a nagyranőtt és túltengő gazdasági hatalmakat . . . le kell törnie az egyes osztályok között a gazdasági és kulturális szakadékokat, szóval ki kell egyenlítenie a nagy ellentéteket, de úgy, hogy az így elplanirozott társadalomban még némileg meglegyenek egy intenzív verseny folytatásához szükséges magasság-különbségek.”²⁶

A „magyar szocializmus” hirdetése 1919 őszén némi *szociális demagógiával* kombinálva jelentkezett. E szociális demagógia lényegében a keresztényszocializmus tanain alapult: igyekeztek a „becsületes munkásokat” szembeállítani a munkásmozgalom vezetőivel (hangsúlyozva utób-

²⁴ Uo. 1919. szept. 14. 3–4.

²⁵ Uo. 1919. okt. 7. 8–9., nov. 23. 14–15.

²⁶ Technikus, 1919/20. 50–52.

biak zsidó voltát), és a munkásság nyomorának bemutatása, valamint egyes reformintézkedések (fizetésemelés, munkanélküli segély stb.) sürgetése mellett főleg az osztályharc tompítására hívták fel a figyelmet.²⁷

A „magyar forradalom” megvalósítása az egyetemi ifjúság feladata – hirdették, és az *egyetemi ifjúság* „önálló” és különlegesen fontos politikai szerepét hangoztatták. Az *Ifjak Szava* 1919. október 7-i számában „A szuverén ifjúság” c. cikk szerint az ifjúságot „ne rángassa, ne dirigálja senki”. Huzly is november 16-i cikkében az ifjúság „függetlenségét” emelte ki, és azt, hogy nem vetheti bele magát „a napi politika ingoványába”.²⁸ A *Technikus* első számában azt hangsúlyozta, hogy „mindnyájunk sorsának intézését nem bízunk már többé a politikusokra. Részt kérünk belőle, részt követelünk. A magunk dolgát magunk végezzük, az ország kormányzását pedig ellenőrizzük. Vigyázunk, figyelünk.”²⁹

Az ifjúság tevékenységének jelentőségét méltatva Huzly „Új március” c. cikkében így írt az ellenforradalmi egyetemi ifjúságról:

„Ez az ifjúság . . . nem lehet más, mint fájdalmasan tiszta akaratú, megszégyeníthetetlenül emeltfejú, tántoríthatatlanul biztos lépésű, szennyezetlenül szent elhatározású, gyalázhatatlanul nemes eszközű, villámszemű, ércizmú, tűzagyú, munkavégző, becsületimádó, hatalomszerző, újhódó életet, nemzeti feltámadást, önvédő magyarságot jelentő eleven jelenje az elborult múltból szikrázó jövőbe lépő magyar történelemnek.”³⁰

Mikecz egy évvel későbbi írásában „elvileg” is megindokolta az egyetemi ifjúság különleges politikai szerepét: „Az egyetemi és főiskolai ifjúság a társadalomnak azon rétege, amely kívül áll minden társadalmi osztályon”, és ezért „az ifjúság az, amely legtisztábban képes meglátni a minden részérdeket egybefoglaló egyetemes nemzeti érdekeket, . . . a minden apró célt egyesítő nagy nemzeti célt.”³¹

²⁷ A szociális demagógiára l. *Ifjak Szava*, 1919. szept. 14. 4., 6., okt. 7. 4., nov. 16. 9.; *Technikus*, 1919/20. 53.

²⁸ *Ifjak Szava*, 1919. szept. 28. 1., okt. 7. 2., nov. 16. 14.

²⁹ *Technikus*, 1919/20. 22.

³⁰ *Ifjak Szava*, 1920. márc. 15. 3.

³¹ Uo. 1921. márc. 20. 2.

Úgy vélem, hogy ennyi elég az idézetekből. A fentiek alapján megkísérrelhetjük e homályosan megfogalmazott „magyar forradalom”, „magyar szocializmus” lényegének, konkrét tartalmának meghatározását.

Mi volt valójában az ellenforradalmi egyetemi ifjúság által hirdetett „magyar forradalom”, „magyar szocializmus” – szelídebb változataiban: „keresztény nemzeti reneszánsz”, „nemzeti újjászületés”, „nemzeti reorganizáció” – gondolata? Őszinte tettvágya azoknak, akiket „megsuhintott a forradalom szele”, akik „némely haladó gondolatot még szívükben melengettek”³², vagy csak hazug frázisok tömege, üres demagógia? Nem vitás, hogy az ellenforradalmi egyetemi ifjúság soraiban voltak olyanok – ha nem is sokan –, akik valóban óhajtottak egyes reformokat, és olyanok is – lényegesen többen –, akik demokratikus, szociális „követeléseiket” csak átmeneti taktikai fogásnak tekintették. A „magyar forradalom” jelszavának valódi tartalmát, lényegét azonban a Tanácsköztársaság megdöntése után előtérbe kerülő középrétegek – első sorban köztisztviselői-katonatiszti csoportok – ama törekvése jelentette, hogy a kapitalista rendszer restaurációja során lényegesen növeljék szerepüket, részesedésüket a hatalmi struktúrában, és megnövekedett politikai súlyukra támaszkodva gazdasági pozícióikat is igyekezzenek megerősíteni. Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság e katonatiszti-köztisztviselői csoportok egyik – igen jelentős – bázisát alkotta, politikai törekvései a lényegét tekintve megegyeztek e csoportok politikai célkitűzéseivel, és a „magyar forradalom”, „magyar szocializmus” eszméje e politikai törekvések zavaros ideológiai kifejezése volt.

E „magyar forradalom” tehát valójában semmiféle forradalmat nem jelentett volna – az ellenforradalmi egyetemi ifjúság minden kétséget kizáróan teljes mértékben szembefordult mind a Tanácsköztársasággal, mind a polgári demokratikus forradalommal –, hanem a „középosztály” és annak „természetes” szukreszcenciáját képező egyetemi ifjúsági rétegek nagyobb hatalmi-politikai igényeinek realizálását, új uralmi keretek létrehozására irányuló törekvéseit.

Hasonlóképpen a „magyar szocializmus” sem jelentette volna az alapvető termelési viszonyok megváltoztatását, netán a tőkés magántulajdonon alapuló társadalmi rendszer megszüntetését, hanem – mint az idézett forrásokból nyilvánvalóan kitűnik – csak a zsidó tőke visszaszorítását, az „örségváltás” megvalósítását. A „magyar szocializmus” al-

³² NAGY PÉTER: Szabó Dezső. Bp., 1964. 293., 309.

kalmasint fenntartotta volna a nagybirtokrendszert is: az „agrárgondolat”, a földreform-demagógia ugyanis — néhány, inkább frázisszerű utalást leszámítva — nem szerepelt az ellenforradalmi egyetemi ifjúság politikai ideológiájában. Így joggal írhatta Duzár, hogy: „Az arisztokratáktól és főpapoktól nem féltjük a mi radikalizmusunkat.”³³

A „magyar forradalom”, „magyar szocializmus” gondolata azonban nem bizonyult hosszú életűnek az ellenforradalmi egyetemi ifjúság politikai ideológiájában: az Ifjak Szava ezirányú agitációja — elsősorban az általános politikai viszonyok alakulásával összefüggésben — 1919 végén, 1920 elején feltűnően elhalkult, majd teljesen megszűnt; e lap pedig 1921 tavaszától — amikor közel egy évi szünetelés után ismét megjelent — egyre üresebbé, szürkébbé vált.³⁴ Ugyancsak eltűnt 1920 őzétől a „magyar forradalom”, „magyar szocializmus” a Technikus hasábjairól is (e folyóiratban egyébként mindinkább a műszaki tárgyú cikkek kerültek túlsúlyba).

A „magyar forradalom”, „magyar szocializmus” gondolata korántsem tekinthető az ellenforradalmi egyetemi ifjúság önálló szellemi termékének: *eszméi forrásait* a keresztényszocializmusban, az Új Nemzedék körének jobboldali radikalizmusában és nem utolsósorban Szabó Dezső ideológiájában jelölhetjük meg.

Az egyetemi-főiskolai hallgatók keresztényszocialista szervezkedése a polgári demokratikus forradalom idején indult meg, különösebb jelentőségre azonban akkor nem tett szert. 1919 őzén a keresztényszocialista irányzat már nagyobb hatást gyakorolt az egyetemi ifjúságra, a „Centrum” Keresztényszocialista Főiskolai Hallgatók Szervezete számottevő taglétszámmal rendelkezett. *A keresztényszocializmus hatása* az Ifjak Szava és a Technikus számos, a „magyar szocializmussal” és a szociális problémákkal foglalkozó cikkében világosan kimutatható, különösen Bornemisza és Duzár írásaiban (előbbi a „Centrum” elnöke, utóbbi pedig alelnöke volt).³⁵

³³ Ifjak Szava, 1919. okt. 7. 5.

³⁴ Az Ifjak Szava jellemzésére l. NAGY i.m. 245–247.

³⁵ A korabeli keresztényszocializmusra általánosságban l. Keresztény Szocializmus, 1919. aug. 8. 2., 11., aug. 26. 6–7., szept. 12. 9.; GERGELY JENŐ: A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950). Bp., 1977.; Uő.: A keresztényszocializmus Magyarországon 1903–1923. Bp., 1977.

A Milotay István által szerkesztett Új Nemzedékkel feltehetőleg 1918 tavaszán-nyarán kerültek kapcsolatba a reakciós egyetemi ifjúság egyes vezetői; e kapcsolat a későbbiek során szorosabbá vált: 1919 őszén, 1920 első hónapjaiban Milotay, Lendvai és az 1919 szeptember végétől napilappá átalakult Új Nemzedék más munkatársai gyakran szerepeltek az ellenforradalmi egyetemi ifjúság rendezvényein. *Milotay és társai nézeteknek* – fajvédő antiszemitizmus, az „őrségváltás” igénye, a „középosztály” vezető szerepe, a dualizmuskori liberalizmus éles kritikája – kétségtelen hatása volt az ellenforradalmi egyetemi ifjúságra; ezt tükrözte Antal idézett cikke is.³⁶

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság politikai ideológiájának alakulásában az ellenforradalom első hónapjaiban különösen Szabó Dezsőnek volt nagy szerepe.³⁷ Szabó Dezső – aki 1919 augusztusától kezdve szoros kapcsolatban állt az ellenforradalmi egyetemi ifjúság szervezeteivel,³⁸ 1919 november-decemberében az Ifjak Szava főmunkatársa volt, e lapot is egy ideig az ő lakásán szerkesztették, 1920 első hónapjaiban pedig a Turul több akciójában vett részt – rendkívül nagy hatást gyakorolt ebben az időben az ellenforradalmi egyetemi ifjúságra. Ez az ifjúság volt a fő bázisa, ennek „prófétája lesz Szabó Dezső” és „bibliája Az elsodort falu, ez tölti meg őrjögve lelkesedő tömeggel az előadótermet, ahol Szabó Dezső szónokol” – állapította meg Nagy Péter.³⁹ Faji öntudat, paraszt-mitológia, antikapitalizmus, antiszemitizmus, a „magyar forradalom” gondolata, a „középosztály” vezető szerepe és az ifjúság „forradalmi” hivatása alkották *Szabó Dezső ideológiájának* főbb elemeit, ezek hatása tükröződött jelentős mértékben az ellenforradalmi egyetemi ifjúság politikai ideológiájában.

³⁶ Gondolat, 1919. szept. 17. 10–11.; Új Nemzedék, 1919. okt. 19.; LENDVAI ISTVÁN: A harmadik Magyarország. Jóslatok és tanulmányok. Bp., 1920.; MILOTAY ISTVÁN: Tíz esztendő. Cikkek, kortörténeti jegyzetek 1914–1924. Bp., 1924.; SIPOS i.m.

³⁷ NAGY PÉTER: Szabó Dezső c. hivatkozott monográfiájában, valamint Szabó Dezső az ellenforradalomban (1919–1923) c., 1960-ban megjelent tanulmányában az ezzel kapcsolatos kérdéseket részletesen tárgyalja, ezért e munka keretében a főbb vonások kiemelésére szorítkozhatom. csak egy-két adattal egészítve ki az általa rajzolt képet.

³⁸ Technikus, 1919/20. 25–26.; Reggeli Hírek, 1919. aug. 29.

³⁹ NAGY i.m. (1964) 244.

Szabó Dezső hatásának egzakt vizsgálatára – kellő források hiányában – nincs lehetőségünk: nem tudjuk, hány egyetemista olvasta Az elsodort falu-t (valószínűleg nagyon sokan), hányan hallgatták előadásait (az előadóterem méreteit figyelembe véve nyilván jóval kevesebben), és azt sem, hogy eszmerendszerének egyes elemei milyen mértékben hatottak (szenvédélyes antiszemitizmus feltehetőleg szélesebb rétegekre, mint szociális követelése; paraszt-mitológiája, a parasztság „fajfenntartó” szerepére vonatkozó nézetei pedig ebben az időben az egyetemi ifjúság soraiban különösebb visszhangot nem váltottak ki). Kétségtelen tény, hogy az Ifjak Szava teljes mértékben magáénak vallotta Szabó Dezsőt, mint Huzly írta „Nem adjuk Szabó Dezsőt” c. cikkében: „... most már vele megyünk. Együtt egyfelé. Fajvédő önmagát látja százszorosán az ifjúságban, amely őt többé nem adja. Mert nem adjuk Szabó Dezsőt.” E lap határozottan kiállt mellette 1920 márciusában is.⁴⁰ Szabó Dezső hatása tükröződik az Ifjak Szava jónéhány cikkében, elsősorban Huzly és Szabó Andor írásaiban. Kétségtelen továbbá az is, hogy a kortársak, egykori olvasói, hallgatói közül számosan nagyrészt egybehangzóan emlékeznek meg visszaemlékezéseikben Szabó Dezső rendkívüli hatásáról.⁴¹

1920 tavaszától hatása azonban az egyetemi ifjúság soraiban nagymértékben csökkent. A „magyar forradalom” gondolata – mint említettem – eltűnt az egyetemi ifjúsági sajtó hasábjairól, míg Szabó Dezső, ismétlődő támadások közepette, mindinkább elszigetelődve, továbbra is azt hirdette, hogy „most nem egy történelmi restauráció idejét éljük, hanem egy magyar forradalmat kell végigcsinálnunk”.⁴² Hiába dicsérte írásaiban mérték nélkül az egyetemi ifjúságot, amely „olyan biztató képet nyújt, amelyet ezernyolcszáznegyvennyolc óta egyik nemzedék sem adott”⁴³ – ezek az ifjak „veszélyesnek” látszó tanításaira már egyre kevésbé figyeltek oda. Mind Huzly írta utóbb:

⁴⁰ Ifjak Szava, 1919. nov. 23. 1., 1920. márc. 15. 16.

⁴¹ BOHUNICZKY SZEFI: Emlékezés Szabó Dezsőre. Irodalomtörténet, 1958. 78.; FÉJA GÉZA: Szabadcsapat. Életregény. Bp., 1965. 60–61.; PASSUTH LÁSZLÓ: Kutatóárok. (Regény) Bp., 1966. 289–290.

⁴² Gondolat, 1920. nov. 4. 5.

⁴³ Virradat, 1921. ápr. 8.

„... amit mi éléstárnak hittünk, amelytől soványka ifjúságunk gondolatban és tetterőben jól táplálkozhatik, dinamittal megrakott lőszerraktárnak bizonyult, amelynek sarkában ott égett nagy vigyázatlanul egy veszedelmes kanóc, amely a köréje sereglő ifjúságot bizony felrobbanással fenyegette. Ott kellett hagynunk ezt az aggasztó helyet és higgadtabb területen biztosítani a célra törekvő ifjúság pontosan kijelölt útját.”⁴⁴

1920 tavaszától kezdődően a tárgyalt periódus végéig Szabó Dezső már nincs kapcsolatban az egyetemi ifjúság főbb szervezeteivel, csak egyes kisebb csoportokkal. A későbbiek során – a 20-as évek közepén, majd különösen az évtized végén – Szabó Dezső hatása azután ismét erősödik; ennek tárgyalása azonban már kívül esik e munka keretein.

A „magyar forradalom”, „magyar szocializmus” eszméinek eltűnésével az ellenforradalmi egyetemi ifjúság politikai ideológiájának konstans elemei az addig is domináló nacionalizmus és antiszemitizmus maradtak. Megmaradtak – ha csökkenő mértékben is – az egyetemi ifjúság „különleges” politikai szerepére vonatkozó nézetek, amelyek mind megnövekedett politikai súlyát, mind pedig óhajait tükrözték, míg az „önállóság” és „függetlenség” hangoztatása a valóságban – egyes részérdekek képviselésén túlmenően – a főbb politikai kérdésekkel kapcsolatos állásfoglalását, tényleges politikai tevékenységét tekintve csak frázisnak bizonyult.

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság politikai ideológiáját áttekintve megállapíthatjuk, hogy azt alapvetően a *fasiszta jellegű jobboldali radikalizmus* jellemezte (amely a német „völkisch” diákmozgalom ideológiájával számos rokonvonást mutatott.⁴⁵). Erős nacionalizmus, szélsőséges, faji alapra helyezett antiszemitizmus, az antikommunizmus és antiszemitizmus összekapcsolása, antiszemita meghatározottságú antikapitalizmus és antiliberalizmus, szociális demagógia, jobboldali avantgardizmus – mindezek vitathatatlanul a faszizmus ideológiájának jellemző vonásai.⁴⁶

⁴⁴ Ifjak Szava, 1921. ápr. 15. 1.

⁴⁵ Vö. LEISEN, ADOLF: Die Ausbreitung des völkischen Gedankens in der Studentenschaft der Weimarer Republik. Daleiden/Eifel, 1964.; SCHWARZ, JÜRGEN: Studenten in der Weimarer Republik. (Ordo Politicus. Band 12.) Berlin, 1971.

⁴⁶ Vö. ORMOS MÁRIA – INCZE MIKLÓS: Európai faszizmusok 1919–1939., Bp., 1976.

Ez a változott történelmi viszonyok hatására kialakult ideológia minőségileg „újat” jelentett a magyar egyetemi ifjúsági mozgalmakban – még ha gyökerei, egyes elemei az előző periódusra nyúlnak is vissza, és évtizedekre jelentős mértékben meghatározta az egyetemi ifjúság világnézeti-politikai arculatát.

E politikai ideológia – mindenekelőtt a nacionalizmus és az antiszemitizmus – hatása az ellenforradalmi korszak első éveiben különösen nagy volt (a „magyar forradalomra” vonatkozó gondolatok csak időlegesen és minden bizonnyal csak szűkebb rétegekre hatottak), és ez első-sorban az ellenforradalmi egyetemi ifjúság politikai tevékenységében jutott kifejezésre.

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság tevékenységének súlypontját 1919 őszén és 1920 első felében vitathatatlanul az egyetemi zászlóalj működése jelentette. Ezért e zászlóaljakkal – figyelembe véve azt a körülményt is, hogy történetük feldolgozására eddig még nem került sor¹ – viszonylag részletesen kívánok foglalkozni.

E zászlóalj történetét elsősorban a levéltári források alapján szeretném bemutatni. Jóllehet a tudományegyetemi zászlóalj iratanyaga teljes egészében, a műegyetemi zászlóaljé pedig néhány irat kivételével megsemmisült, felettes hatóságok és parancsnokságok (HM, Vkf, budapesti katonai körletparancsnokság, budapesti katonai városparancsnokság, budapesti karhatalmi főparancsnokság) irataiból e zászlóalj tevékenysége jelentős mértékben rekonstruálható. Működésükre számos adat található az egyetemi levéltárakban is. Az 1930-as évek végén, 1940-es évek elején megjelent visszaemlékezések² viszont – véleményem szerint – csak kellő forráskritikával, lehetőleg más forrásokkal gondosan egybevetve hasznosíthatók.

¹ Megemlítendő azonban, hogy e zászlóalj szerepét több helyen is tárgyalja PATAKI ISTVÁN: A hadsereg szerepe az ellenforradalmi rendszer kialakításában és megszilárdításában Magyarországon (1919. augusztus – 1921. július) c. kandidátusi értekezésében (Kézirat. Bp., 1969), valamint Az ellenforradalom hadserege 1919–1921. c. munkájában (Bp., 1973).

² Egyetemi zászlóalj. (Tudományegyetemi rész.) Összeállította és kiadta DÉR VILMOS. Bp. 1938.; Az 1919. augusztus és 1921. október között fennállott „Tudományegyetemi Csendőrtiszti Zászlóalj” tagnévsora. Bp., 1942.; IGALI BÉLA: Egy műegyetemi zászlóaljtag naplója 1919–1921. Bp. 1942.

1. Az egyetemi zászlóaljak megszervezése és kezdeti működése

Az egyetemi zászlóaljok – mint azt az előzőekben már említettem – 1919 augusztus elején alakultak meg. (A műegyetemi zászlóalj – a források egybehangzó adatai szerint – augusztus 7-én jött létre, a tudományegyetemi zászlóalj „megszületésének” pontos dátuma nem ismeretes, eleinte minden bizonnyal a medikus zászlóalj elnevezést viselte.) E zászlóaljok – úgy tűnik – az egyetemi ifjúság ellenforradalmi csoportjainak spontán alakulásaiként szerveződtek meg, de rövidesen az *ellenforradalmi kormányzat karhatalmának szerves részévé váltak*.

A HM már 1919. augusztus 10-i rendeletében közölte, hogy az ország „belrendjének biztosítására, esetleges kommunista mozgalmak elfojtására” karhatalmi alakulatokat szerveznek, megemlítve ezek között az egyetemi karhatalmi zászlóaljakat is.³ A HM további – ugyancsak augusztus 10-i – rendelete a tiszti és altiszti karhatalmi zászlóaljok felállítását szabályozta. E rendelet szerint: „A budapesti egyetemi ifjúságból . . . tiszti karhatalmi tartalék zászlóaljok alakítandók (külön technikus, medikus stb. zászlóaljok)”. A rendelet utalt arra, hogy e zászlóaljok szervezése, elhelyezése, illetékei stb. tárgyában a HM külön fog intézkedni, de addig is „a szervezés személyi része haladéktalanul bevégezendő”.⁴

E külön rendelkezés kiadására már két nap múlva sor került. E rendelet szerint a különböző fakultások „a saját kebelükön belül a volt tiszti és tisztjelölt, *teljesen megbízható* egyetemi hallgatókból a rendelkezésre álló létszámnak megfelelően gyalog zászlóaljakat, lovas századokat, esetleg útegeteket állítsanak fel”. E karhatalmi alakulatok a budapesti karhatalmi főparancsnokság irányítása alá tartoznak. A rendelkezés hangsúlyozta, hogy mivel „a románok még ez idő szerint semmiféle szervezkedést, vagy éppen osztagok felfegyverzését nem engedik meg, a szervezést *egyelőre a nyilvánosság kizárásával, a résztvevők teljes titoktartása mellett* akként kell végezni, hogy azon esetben, ha a románok a szervezésbe mégis beleegyeznek, vagy Budapestet kiürítenék, ezen karhatalmi alakulatok azonnal működőképesek legyenek”. Ezért a szervezési munka

³ HL HM 14408/1919. eln. 6.; idézi: HETÉS TIBOR – MORVA TAMÁSNE (szerk.): Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez 1919–1938. Bp., 1968. 82–84.

⁴ HL HM 14429/1919. eln. 6.; Bp. karh. főparság 4/1919.

egyelőre a hallgatók beosztására, készütségi intézkedések kiadására stb. korlátozódik. Az egyetemi karhatalmi zászlóaljak feladataként jelölte meg a rendelkezés az egyetemi épületek „biztos őrzését” és az egyéb budapesti karhatalmi osztagok aktív támogatását. A megalakítandó egyetemi karhatalmi alakulatok parancsnokait „az egyetemi hallgatók kívánságai meghallgatása után” a budapesti karhatalmi főparancsnokság nevezi ki.⁵ – A későbbiek során azonban e zászlóaljak szervezeti keretei e rendelet intencióitól részben eltérően alakultak.

A következő hetekben az egyetemi zászlóaljak létszáma gyorsan nőtt, szeptember elején már elérte az 1200 főt, jelentősége pedig mindinkább nyilvánvalóvá vált az ellenforradalmi kormányzat számára, amely Budapesten a román megszálló csapatok várható kivonulását követően a szükséges, megfelelő számú és színvonalú karhatalmi erővel nem rendelkezett. A rendőrség létszáma csak a „békebeli” közbiztonsági feladatok ellátására volt elégséges és nem a Tanácsköztársaság megdöntése után létrejött újtípusú burzsoá diktatúra elnyomó funkcióinak gyakorlására. A rendőrség létszámának bővítését – mint azt Schnetzer hadügyminiszter ismételt hangsúlyozta – nagymértékben megnehezítette az a körülmény, hogy „Pesten nincsenek megbízható emberek.”⁶ Az ellenforradalmi kormányzat által létrehozott egyéb karhatalmi alakulatok – bár létszámuk fokozatosan nőtt – szervezettségük és katonai értékük tekintetében meglehetősen heterogén képet mutattak. Ezért a viszonylag nagylétszámú, politikailag feltétlenül megbízható, helyzeténél fogva könnyebben együtt tartható és jelentős részben többéves katonai tapasztalatokkal rendelkező tartalékos tisztekből alakított *egyetemi zászlóaljak az ellenforradalmi kormányzat számára 1919 őszén a fővárosban a legjelentősebb karhatalmi erőt jelentették.*

Az egyetemi zászlóaljak megbízhatóságuknak és sokoldalú felhasználhatóságuknak már augusztus közepén bizonyosságát adták, amikor megkezdték – később szélesebben kibontakozó – sztrájktrő tevékenységüket: a nyomdászsztrájk idején a műegyetemi zászlóalj mintegy 30–40 tagja végezte az egyedüli napilap, az 1919. augusztus 18–szeptember 27. között megjelenő Reggeli Hírek (valamint a néhány napig egyidejűleg megjelenő Esti Hírek) kinyomtatását. *A sztrájktrő*

⁵ HL HM 14486/1919. eln. 6.

⁶ OL MT 1919. aug. 16-i ülés jkv.; NEMES DEZSŐ (szerk.): Az ellenforradalom hatalomrajutása és rémuralma Magyarországon 1919–1921. Bp., 1953. 213–215.

műegyetemi hallgatók nevében Madarász Antal augusztus 30-i nyilatkozatában szükségesnek tartotta annak hangoztatását, hogy e munkát „önzetlen áldozatkészséggel” vállalták, és ebben nem vezette őket „munkásellenes vagy reakciós tendencia”.⁷ (A későbbiek során ilyen nyilatkozatokra már nem került sor...) A műegyetemi zászlóalj gondoskodott a Reggeli Hírek terjesztéséről is; a rikkancsokat a zászlóalj tagjai követték bőrrrel bevont ólmosbottal a kezükben, ill. részben ők helyettesítették a rikkancsokat is. E munkában a tudományegyetemi zászlóalj tagjai is közreműködtek.⁸

Az egyetemi zászlóaljok szeptember folyamán már „szabályszerű” katonai alakulatokká váltak, hivatásos tisztek parancsnoksága alatt. A tudományegyetemi zászlóalj parancsnoka Illésy Ferenc százados lett, a műegyetemi zászlóalj élére pedig Milesz István százados (1920 májusától őrnagy) került. E zászlóaljok teljes kiépítésük után 6–6 századból álltak. A tudományegyetemi zászlóaljba más főiskolák (állatorvosi főiskola, képzőművészeti főiskola, kereskedelmi akadémia, később pedig a közgazdaságtudományi kar) hallgatói is beléptek; ezek külön századokba, ill. szakaszokba tömörültek. E zászlóaljok ezekben a hónapokban – a román megszállás idején – még nem voltak felfegyverezve, némi fegyverzettel azonban – bár a visszaemlékezések adatai e tekintetben sem teljesen megbízhatóak – valószínűleg már akkor is rendelkeztek.

Az egyetemi zászlóaljok tagjai – a minisztertanács augusztus 20-i határozata alapján – 500 korona gyorssegélyt kaptak⁹, majd a későbbiek során rendszeres havi illetményben részesültek.

A román megszállás hónapjaiban az egyetemi zászlóaljok karhatalmi működése egészében véve korlátozott mérvű volt; a fegyveres elnyomó funkciók ellátásáról ugyanis nagyrészt a román csapatok gondoskodtak. „Egyelőre az egész karhatalmi szolgálat abból áll csupán – írta Igali augusztus 14-i keltezéssel naplójában –, hogy ólmosbottal meg revolverrel felszerelve őrt állunk a Műegyetem minden kapujában és készülségben vagyunk a nyomda körül.”¹⁰ A budapesti karhatalmi főparancsnokság augusztus 25-i eligazítása a karhatalmi alakulatok számára

⁷ Reggeli Hírek, 1919. aug. 31.; Technikus, 1919/20. 29–30.

⁸ Diákkultúra, 1919. dec. 15. 12–13.; IGALI i.m. 20–21. (Igali egyébként a Reggeli Hírek megjelenését – tévesen – augusztus 7-ére teszi.)

⁹ OL MT 1919. aug. 20-i ülés jkv.; VKM 176485/1919. B XVI.

¹⁰ IGALI i.m. 24.

olyan feladatok elvégzését tűzte ki, mint a házmegbízottakkal kapcsolat tartása, az elrejtett fegyverek és felszerelés összegyűjtése, kommunisták felkutatása stb.¹¹ – nincsenek azonban adatok arra vonatkozólag, hogy e téren ezekben a hónapokban az egyetemi zászlóaljak nagyobb tevékenységet fejtettek volna ki.

Az egyetemi zászlóaljak egyéb funkcióik mellett egészen 1920 őszéig alapvető feladatuknak tekintették az „egyetemi zsidókérdés” gyökeres megoldását is. Ezirányú törekvéseik lényege ezekben a hónapokban – mint arról a későbbiekben még szó lesz – az volt, hogy fizikai erőszak alkalmazásával megakadályozzák a zsidó hallgatóknak az egyetemi épületekbe való belépését. Nagyrészt ennek érdekében vált szükségessé számukra az, hogy a budapesti egyetemek ténylegesen megszállásuk alá kerüljenek.

A műegyetem megszállása „békés úton” ment végbe, a műegyetemi hatóságok „tudomásul vették” a műegyetemi zászlóalj rendszeres ottlétét, egy részének éjjeli elhelyezését is.¹² A műegyetemi hatóságok „engedékeny” álláspontja részben azzal magyarázható, hogy kénytelenek voltak számolni a reális erőviszonyokkal, de részben azzal is, hogy a Tanácsköztársasággal szemben tanúsított meglehetősen lojális magatartásukra tekintettel nem kívántak újat húzni a fegyveres ellenforradalmi ifjúsággal. . .

A tudományegyetem megszállása más körülmények között történt, és ez nemcsak az ifjúság „türelmetlenebb” viselkedésével függött össze, hanem azzal is, hogy a tudományegyetem vezető testületei – mint ez köztudomású volt – már a polgári demokratikus forradalom intézkedéseivel is szembefordultak, és így reakciós, ellenforradalmi meggyőződésüket nem kellett az ellenforradalmi ifjúság előtti teljes behódolással is bizonyítaniuk.

A tudományegyetemi zászlóalj már augusztusban elhelyezkedett – akkor még a dékán jóváhagyásával – a központi épületben levő jogi kar egyes helyiségeiben, szeptember végén azonban kiköltözködött. 1919. október 18-án délután megjelent Illésy százados többedmagával a rektorátusban, és kérte a korábban már használt helyiségek átengedését és e kérelem azonnali kedvező elintézését. Ballagi Aladár rektor másnapra

¹¹ HL Bp. karh. főparság 1919. sz.n.

¹² BME It R.T. 1919. nov. 18-i ülés jkv.; Műegyetemi Tanács 1920. ápr. 18-i ülés jkv.

ígérte a választ. Október 19-én délelőtt Ballagi ez ügyben megbeszélést folytatott Doleschallal, a jogi kar dékánjával, majd személyesen tárgyalt a HM-ben. A rektorátusra visszatérve ott találta Illésy fenyegető kitételeket tartalmazó, ultimátumszerű levelét.¹³

Ballagi még aznap délben Friedrich miniszterelnökhöz, valamint a HM-hez és a VKM-hez felterjesztést intézett, amelyben hangsúlyozta, hogy a HM-ből visszatérve éppen intézkedni akart a helyiségek átengedése ügyében, amikor kézhez kapta a fenyegető levelet, és közölte, hogy amíg egyes függő kérdések elintézését nem nyernek, a helyiségek átengedése ügyében az Egyetemi Tanács nem fog határozni. Ugyanaz nap délután a rektornak egy Illésy által aláírt szolgálati jegyet kézbesítettek: „Hivatalosan értesítem, hogy az egyetem központi épületét karhatalmi célokra a mai napon birtokba vettem.”

Ballagi azonnal Huszár vallás- és közoktatásügyi miniszter lakására sietett, onnan együtt felmentek a Várba Friedrichhez, aki elégtételt ígért, majd ugyancsak együtt átmentek Schnetzerhez. Schnetzer bocsánatot kért a rektortól és az Egyetemi Tanácstól, vizsgálatot rendelt el Illésy ellen – de ő is kérte a helyiségek rendelkezésre bocsátását. Ebbe Ballagi „a fennforgó körülmények között” belenyugodott volna, de kérte az ügy legsürgősebb elintézését.¹⁴

Másnap, október 20-án reggel azonban újabb fejlemény történt: a zászlóalj mintegy 50–60 főből álló csoportja erőszakkal behatolt az egyetemre, követelte egyes helyiségek felnyitását, amelynek megtörténte után a közben többszáz főre szaporodott alakulat lefoglalta a kupolatermet, 6 tantermet, 3 tanári szobát és több más helyiséget. Az Egyetemi Tanács a bölcsészkaron még aznap ülést tartott, melynek határozata szerint a Tanács „a központi egyetemi épületnek a karhatalmi személyzet által a mai napon történt erőszakos megszállása és helyiségeinek erőszakkal való lefoglalása és birtokba vétele ellen a leghatározottabban óvást emel”, szorgalmazta a teljes elégtétel adást, az eljáró közegek felelősségre vonását és az épületnek az egyetemi hatóságok birtokába és teljes rendelkezésére való visszaadását. Ennek megtörténte után „egyes helyiségeknek a karhatalom céljaira leendő átengedése iránt az egyetemi hatóságok ... a legjobb indulattal és előzékenységgel már csak hazafias kötelességérzetből

¹³ ELTE L 582/1919–20. E.T.

¹⁴ Uo.

is hajlandóak késedelem nélkül intézkedni.” A rektor ez ügyben felterjesztést intézett Friedrichhez, Huszárhoz és Schnetzerhez.

Utóbbi október 21-i levelében közölte a rektorral: „elrendeltem, hogy a tényleges tiszték az egyetem épületét rögtön hagyják el. Bocsánatot kérek egyik alantas közegemnek túlkapása miatt” – majd sajnálatának ezen kifejezése után ő is kérte a szükséges helyiségek ideiglenes átengedését. Az egyetemi zászlóalj még aznap „kivonult” – és ezzel a „konfliktus” úgy-ahogy megoldódott –, majd 23-án délben a jogi kar dékánja a Szerb-utcai szárnyon a zászlóalj részére több helyiséget átadott, és néhány helyiséget kapott a zászlóalj a bölcsészkaron is. A rektor – Doleschall javaslata alapján – 25-i felterjesztésében, a szeptemberi „rendbontásra” hivatkozva kérte Schnetzert, hogy az egyetemi zászlóalj „az egyetem épületén belül szorosan és kizárólag a karhatalmi szervezet katonai rendeltetésének megfelelő magatartásra szorítkozzék . . . bármimű és bármely jellegű mozgalomban való résztvételtől, különlegesen pedig tud. egyetemi belső ügyekbe való minden beavatkozástól, a tanulmányi és vizsgálati rendnek illetéktelen ellenőrzésétől vagy éppen megzavarásától . . . tartózkodjék”.¹⁶ Előrelátható volt, hogy e kérés jámbor óhaj marad, és novemberben újból megkezdődtek a rendzavarások.¹⁷

Talán nem felesleges annak megemlítése, hogy a budapesti tudományegyetem hatóságainak a tudományegyetemi zászlóaljjal való konfliktusa okai korántsem mély politikai ellentétekben gyökereztek. Az Egyetemi Tanács, amely a forradalmakkal rokonszenvező professzorok és magántanárok elleni kíméletlen, a VKM intencióin messze túlmenő megtorlás miatt hírhedtté vált, éppen úgy az ellenforradalom győzelmét, uralmának megerősítését szolgálta tetteivel, mint a reakciós ifjúság. Egyetemen belüli pozícióira, presztízsére azonban féltékenyen ügyelt, és ezek „védelmében” került szembe a tudományegyetemi zászlóalj hatalmi törekvéseivel, agresszív ténykedésével és vezetőinek prepotenciájával.

Illésy százados egyébként – Schnetzer kijelentéseivel ellentétben – továbbra is a tudományegyetemi zászlóalj élén maradt: a fővezérség ugyanis október 25-én táviratot intézett a HM-hez, amelyben arra hivat-

¹⁵ ELTE L 560/1919–20. E.T.; OL VKM 194395/1919. B. XVI.

¹⁶ ELTE L 560/1919–20. E.T., 599/1919–20. E.T., 697/1919–20. E.T.

¹⁷ ELTE L 500/1919–20. E.T.

kozva, hogy Illésy leváltása esetén „ezen igen használható karhatalom” valószínűleg feloszlik, kérte Illésy visszahelyezésének elrendelését. . .¹⁸

E távirat egyben bizonyítéka annak, hogy az egyetemi zászlóaljak a Siófokon székelő fővezérséggel szoros kapcsolatot tartottak fenn; erről az ellenforradalmi korszakban született visszaemlékezések is nagy hangsúllyal írtak, erre vonatkozó adataik – pl. Horthy személyes védelmének ellátása november 5-i budapesti látogatása során – azonban aligha ellenőrizhetők.

Október végén megélénkült az egyetemi zászlóaljak tevékenysége. A románok közeljövőben történő kivonulása már valószínűnek látszott, és így előtérbe került Budapest megszállásának előkészítése, a karhatalmi erők felfegyverzése. A főváros megszállásának előkészítésével a különböző katonai hatóságok már szeptember közepe óta foglalkoztak; több tervezet is készült. (A horthysta hatóságok egyébként olyan előkészületeket tettek a „Nemzeti Hadsereg” bevonulására, mintha háború során egy ellenséges ország fővárosát kellene megszállaniok, és a különböző tervezetekben, iratokban használt terminológia is ezt tükrözte . . .) A budapesti katonai körletparancsnokság október 26-i tervezete szerint „valamennyi, a főváros megszállására kiszemelt felfegyverzett alakulat egyedüli és kizárólagos feladata . . . a törvényes rend fenntartása és biztosítása, esetleges rendzavarásoknak vagy rendbontásoknak *csírájában való* azonnali elfojtása.”¹⁹ A karhatalmi főparancsnokság október 27-i intézkedési terve az egyetemi zászlóalj feladatait is konkrétan meghatározta.

Ennek értelmében az egyetemi zászlóalj a karhatalmi főparancsnokságnak közvetlenül alárendelt fő tartalékcsoportok közé tartoznak. A tudományegyetemi zászlóalj 450 fős alakulatának – a VI. kerületi karhatalom 400 főnyi alakulatával együtt – a feladata: „Zömének együtt tartása mellett erős őrségekkel a Hungária út vonalában a kültelkekről tömegek beözönlését vagy kisebb csoportok beszívárgását megakadályozni.” Körletük a Dunától az István útig (ma: Landler Jenő u.) terjedt; „azonfelül cirkálás a külső körvasútig”. A műegyetemi zászlóalj 600 fővel ugyanezt a feladatot kapta – tehát a külső, munkáslakta városrészek elzárását a főváros belső területeitől –, körlete a Dunától a Déli-

¹⁸ HL HM 159–11262/1919. eln.

¹⁹ HL Magyar Nemzeti Hadsereg Fővezérsege 2057/1919.

-Vasút alagútjáig terjedt, egy századot pedig készenlétben kellett tartania.²⁰

November 10-e után, amikor a románok kivonulásának időpontja ismertté vált, az előkészületek meggyorsultak. November 13-a estjétől az egyetemi zászlóalj készenlétben voltak, 14-én az antantbizottság kiosztotta a fegyvereket, e zászlóalj megkezdte fegyveres szolgálatukat, és Horthy csapatainak bevonulásáig biztosították a „főváros rendjét”.²¹

„Hálásan emlékszem arra a napra – mondotta 1920 tavaszán a műegyetemi zászlóalj díszszemléjén tartott beszédében Soós Károly hadügy-miniszter, 1919 őszén a vezérkar főnöke –, amikor szeretett fővezérünk oldalán bevonulva a legnagyobb rendben találtuk Budapestet, ami annak volt köszönhető, hogy voltak már itt karhatalmi alakulatok és ezek között ti voltatok a legkiválóbbak.”²²

2. Az egyetemi zászlóalj „fénykora”

Az egyetemi zászlóalj jelentősége Horthy bevonulása után sem csökkent, a hadsereg alakulatainak jórésze ugyanis tovább vonult a Duna-Tisza közére, majd a Tiszántúlra, a proletariátus elnyomásához szükséges erőszakszervek kiépítése a vártnál lassabban haladt előre, ezért a növekvő létszámú, a karhatalmi erők politikailag legmegbízhatóbb részét jelentő egyetemi zászlóalj nélkülözhetetlenek voltak az ellenforradalmi kormányzat számára.

Az egyetemi zászlóalj – amelyek elnevezése csendőrzászlóaljra, majd csendőrtartalék-zászlóaljra módosult – létszáma tovább nőtt; 1919 decemberében már elérte a 2400 főt.²³ (Összehasonlításképp: a budapesti rendőrség létszáma mintegy 3200 fő volt.) E 2400 fő az ún. élelmezési létszámot jelentette, az „ütközetlétszám” csak 1050 fő volt, vagyis e zászlóalj összesen ennyi puskával rendelkeztek. Ez azonban – mint-hogy a szolgálatot felváltva látták el – e zászlóalj karhatalmi értékét

²⁰ HL Bp. kat. körletparság 62/1919. eln.

²¹ HL Bp. kat. körletparság 167/1919. eln.; IGALI i.m. 43–47.

²² Technikus, 1919/20. 119.

²³ HL Bp. kat. körletparság 342/1919. eln., 430/1919. eln.; Bp. karh. főparság 959/1919. eln.

nem csökkentette. 1920 első felében az egyetemi zászlóaljok létszáma tovább nőtt, megközelítette a 2800 főt (míg a puskák száma 1215-re emelkedett).

Az egyetemi zászlóaljok létszámának gyarapodását jelentős mértékben az is elősegítette, hogy e zászlóaljok tagjai rendszeres havi illetményben (1919 őszén több mint 800 korona) részesültek, ami az akkori viszonyok között eleinte meglehetősen jelentős összeg volt. Igali naplója szerint: „megkaptam a zsoldomat, egészen megdöbbenően nagy pénzt. Többet, sokkal többet fizettek nekem tíz napra, mint amennyi nyugdíjat szegény Édesanyám egész hónapra kapott.” „Megdöbbenően sok pénzt fizet tagjainak a karhatalom – írta más helyen –. Zsold címén napi 15 korona, élelmezési pénz fejében pedig napi 12 korona jár, ami napi 27 koronát, havonta tehát 810 koronát tesz ki. Azaz mindnyájan miniszteri tanácsosi fizetést kapunk.”²⁴ Vámosy Zoltán professzor is rámutatott az orvoskari tanártestület 1920. január 13-i ülésén az egyetemi tanári és az egyetemi karhatalmi fizetések közötti aránytalanságokra.²⁵ 1920-ban a karhatalmi fizetést 1500 koronára emelték fel, az infláció növekedése miatt azonban ez tényleges emelkedést már nem jelentett, sőt idővel némi csökkenést – de még így is biztosította az egyetemi zászlóalj-tagok megélhetését. Így azután nem csodálható, hogy a fokozódó diáknyomor hatására olyan hallgatók is beléptek az egyetemi zászlóaljokba, akik nem tartoztak a reakció tudatos, aktív hívei közé. Jórészt a rendszeres zsoldfizetéssel magyarázható a menekült hallgatók viszonylag nagy száma is; egy valamivel későbbi – 1920 augusztusi – kimutatás szerint az egyetemi zászlóaljoknak 930 csehszlovák, román vagy jugoszláv fennhatóság alá került területről származó tagja volt. Különösen nagy volt az arányuk – kb. 38% – a tudományegyetemi zászlóaljban.²⁶ E zászlóalj parancsnoka a menekült hallgatók nagy számára tekintettel – akik közül „igen sokan csak katonaruhával rendelkeznek” – 1920 májusában kérte, hogy a zászlóalj tagjai az egyenruhát és a rendfokozati jelvényeket állandóan hordhassák (amit a körletparancsnokság csak részben teljesített, amennyi-

²⁴ IGALI i.m. 23., 53.

²⁵ SOTE It O.K. 1920. jan. 13-i ülés jkv.

²⁶ HL Bp. 1. sz. csendőrtartalék ezredparancsnokság 1033/1920.; Bp. kat. körletparság 778/1920. fön. – A tudományegyetemi zászlóalj vonatkozásában ismeretes a menekült hallgatók korösszetétele is: több mint a felük – 56,8%-uk – volt 22 évnél idősebb.

ben a rendfokozati jelvényeknek szolgálaton kívül történő viseléséhez nem járult hozzá, utóbb azonban a HM ezt is engedélyezte).²⁷

Az egyetemi zászlóaljak szervezetében – a rendelkezésre álló adatok szerint – ebben az időben különösebb változás nem történt; csak alárendeltségi viszonyuk módosult: 1920. február 1-től, a budapesti karhatalmi főparancsnokság megszűnésével közvetlenül a budapesti katonai városparancsnokság irányítása alá tartoztak. Megemlítendő még, hogy 1920 tavaszán – a pontos időpont nem ismeretes – Illésy századost Vaszkó (utóbb Vasváry) László százados váltotta fel a tudományegyetemi zászlóalj élén. E személycsere okát nem tudjuk; egy későbbi visszatekintés szerint Illésy, amidőn már „az intranzigens nemzeti irányú eszme szolgálatát teljesíteni nem tudta, megvált a zlj. vezetésének éléről”.²⁸

Az egyetemi zászlóalj 1919 végén és 1920 első felében *rendkívül széles körű és sokrétű karhatalmi tevékenységet folytattak*; ez az időszak tekinthető e zászlóalj „fénykorának”.

Egy-egy századuk körletében állandóan készenlétben állt, egyes részeik pedig különböző katonai objektumok, ill. közüzemek rendszeres őrését látták el. (Igy pl. a műegyetemi zászlóalj 1919 decemberében a kelenföldi löportár, a kelenföldi katonai ruharaktár, a Fehérvári úti hadigondozó és a kelenföldi gáztartály őrését adta, ez utóbbi helyett januárban a Citadella őrését vették át.²⁹) Az egyetemi zászlóaljakat különösen olyan helyeken alkalmazták, ahol az ellenforradalmi kormányzat a munkástömegek hangulata miatt a helyzetet „veszélyesnek” tartotta. Így került sor a műegyetemi zászlóalj egy századának Erzsébetfalvára (ma: Pest-erzsébet), a tudományegyetemi zászlóalj egyik alakulatának pedig az Istvántelki Főműhelybe (ma: Landler Jenő Járműjavító) történő kivezénylésére, valamint a villanytelepek katonai felügyelet alá helyezésére.

Az *erzsébetfalvai kirendelés* előzménye az volt, hogy december közepén a karhatalmi főparancsnokság jelentései riasztó képet festettek Budapest, különösen a munkásnegyedek és külvárosok – köztük Erzsébetfalva – politikai helyzetéről. A körletparancsnokság ezért elrendelte,

²⁷ HL Bp. Váp. 4266/1920. sz. n., Bp. Váp. 1921. jún. 9-i bizalmas állomásparancs.

²⁸ Egyetemi zászlóaljok ... 63.

²⁹ HL Bp. karh. főparság 1919. sz. n., 358./1920. eln.; Bp. kat. körletparság 28/1920. fón.

hogy Erzsébetfalván január 15-től hetenkénti váltással a műegyetemi zászlóalj egy századát helyezték el.³⁰

Túlzás lenne azt állítani, hogy a műegyetemi zászlóalj tagjai nagy lelkesedéssel fogadták volna az erzsébetfalvai „kiszállást”; sőt rövidesen panasszal fordultak a főparancsnoksághoz, majd a fővezérséghez. Kifogásolták a zsúfolt elhelyezést, a nem kielégítő ellátást és tisztálkodási lehetőségeket, valamint a gyakori őrszolgálatot, és végül azt is felvetették, hogy „helyes-e a műegyetemi hallgatóságot mint karhatalmat egy kifejezetten munkásnegyedbe helyezni s ezáltal őket eleve az ipari munkássággal szembehelyezni?”³¹

Panaszait a körletparancsnokság jogosaknak ismerte el; február 8-án elrendelte, hogy a műegyetemi század részére „tiszteknek megfelelő szállás és ellátás biztosítandó”, megtiltotta e század őrszolgálatra való beosztását, mivel „oly célzattal különítettetted oda ki, hogy bármikor egy megbízható erő álljon rendelkezésre, nem pedig, hogy ezáltal az ottani helyi alakulatok a szolgálat alól mentesíttessenek”.³² – A körletparancsnokság csak a munkássággal való konfrontáció veszélyével kapcsolatos aggályokra nem reagált, ami teljesen érthető: az egyetemi zászlóaljak karhatalmi tevékenységének lényege, alapvető funkciója a munkásosztály elnyomása volt, és ennek leplezésére a fehérterror idején nemigen kínálkozott lehetőség. (E század egyébként március közepéig tartózkodott Erzsébetfalván; helyét előbb a Jankovich-század, majd az Ostenburg-zászlóalj egyik százada foglalta el.)

Ugyancsak a műegyetemi zászlóalj látta el az áramfejlesztő telepek katonai felügyeletét. Január 17-én a villanytelepek vezérigazgatója, osztályvezetői és üzemvezetői előtt Milesz százados nyilatkozatot olvasott fel. Ebben a fővezérség nevében bejelentette, hogy az áramszolgáltatás szabotázs vagy passzív rezisztencia következtében történő leállása, illetve a legcsekélyebb üzemzavar esetén őket személyükben teszi felelőssé, a leállítás előidézőit statáriális bíróság elé állíttatja és végül közölte, hogy az áramfejlesztő telepeket katonai felügyelet alá helyezte.

A katonai felügyelet alá helyezés abból állt, hogy a Váci úti, Berzenczey utcai és a kelenföldi telepekre egy-egy parancsnok vezetésével 5–10 fős „megfigyelő” különítményt küldtek ki. A „megfigyelők” meg-

³⁰ HL Bp. karh. főparság 1508/1919. eln., 443/1920. eln.

³¹ HL Bp. kat. körletparság 778/1920. fön.; Bp. karh. főparság 443/1920. eln.

³² HL Bp. kat. körletparság 1059/1920. fön.; Bp. karh. főparság 443/1920. eln.

felelő felváltással állandóan a telepen tartózkodtak, és – műegyetemi hallgatókról lévén szó – szakértően ellenőrizték a munkások és a tisztviselők munkáját. A műegyetemi zászlóalj nem sokkal később – Deutsch vezérigazgató Milesz századossal közölt óhaját teljesítve – a Kazinczy, Horn Ede, Murányi és Liliom utcai állomások felett is ellenőrzést gyakorolt.³³ Megemlítendő még, hogy a műegyetemi zászlóalj a katonai felügyelet ellátása során korántsem korlátozta tevékenységét az áramfejlesztő telepek zavartalan működésének „szakmai” ellenőrzésére – a „megfigyelő” különítmények a munkások hangulatát is ellenőrizték, és arról rendszeresen jelentést tettek. Mint Wagner Ferenc főhadnagy, a Váci úti villanytelepre küldött különítmény parancsnoka 1920. május 28-án jelentette:

„... a munkásság hangulata az utóbbi napokban megváltozott. Valószínűleg szociáldemokrata izgatásra vezethető vissza az a körülmény, hogy a munkásság nincsen megelégedve úgy jelenlegi helyzetével, mint a mai kormánnyal, sőt kormányformával sem.

A szocialista izgatást bizonyítja az is, hogy tömegesen lépnek be a szocialista szakszervezetbe és állandóan „Népszavát” olvasnak.

Tekintve, hogy ezen körülmény nemcsak lokális, de általános itt a telepen, erélyes intézkedések szükségesek.”³⁴

A tudományegyetemi zászlóalj is nem kevésbé fontos feladatot teljesített. E zászlóalj fele november végétől a VI. kerületi karhatalmi parancsnokság mellett szervezett „csendőrcsoport” kötelékébe tartozott. E csendőrcsoport a Lehel úti szekerész laktanyában rendezkedett be, és fő feladata Angyalföld „rendjének” biztosítása volt. Működése során különös figyelmet fordított az *Istvántelki Főműhelyre*, amelyben a tudományegyetemi zászlóalj e csendőrcsoporthoz vezényelt félzászlóaljának 50 főnyi különítménye helyezkedett el. (E csendőrcsoport február 22-én történt feloszlása után is egészen április 30-ig a tudományegyetemi zászlóalj látta el a Főműhely őrségét.) Az Istvántelki Főműhely helyzetéről és az egyetemi különítmény szerepéről a budapesti katonai városparancsnokság február 26-án a körletparancsnokságnak a következőket jelentette:

³³ HL Bp. kat. körletparság 240/1920. fön., 361/1920. fön.

³⁴ HL Bp. kat. körletparság 778/1920. fön.; Műegyetemi csendőrzászlóalj iratai

„A főműhely munkássága a vörös uralom egyik legerősebb támasza volt. Ma is megvan a hajlandóság a visszaesésre és titokban folyik is köztük valami agitáció . . . Állandó felügyelet, katonaság által okozott erkölcsi hatás szükséges. Pestiekből és Pestvidékiekből álló karhatalom nem felel meg. Mikor ilyen volt kint, a karhatalmi katonák hamar összebarátkoztak a munkásokkal.”

A városparancsnokság jelentése hangsúlyozta a „hozzáférhetetlen karhatalom jótékony hatását”-t, s mindezek alapján a körletparancsnokság úgy intézkedett, hogy az egyetemi előadások megkezdése után is e zászlóalj tagjai lássák el a szolgálatot, „miután azok megbízhatóságához kétség nem fér”.³⁵

E rendszeres szolgálat mellett az egyetemi zászlóaljak igen sokat voltak *készültségben* vagy ún. fokozott készültségben. Így 1919. december 1-én készültséget rendeltek el, mivel a villamos-viteldíjak emelése miatt attól tartottak, hogy „a munkásság fel fog zúdulni, esetleg a villamosokat meg fogja támadni.”³⁶ Az 1920. január 25–26-i nemzetgyűlési választásokkal kapcsolatban „magasabbfokú készültség”-et rendeltek el, és e zászlóaljak is részt vettek a választóhelyiségek karhatalmi megszállásában (és ezzel a szavazók terrorizálásában).³⁷ Somogyi Béla meggyilkolása alkalmával a „bekövetkezhető általános munkás streikkal járó rendellenességeknek csírájában való elfojtása céljából” a karhatalmi alakulatok számára „fokozottabb mértékű készenlét” elrendelésére került sor, amelyet másnap feloldottak, de 22-én, Somogyi temetése napján ismét elrendeltek. (A temetés idején egyébként a tud. egy. zászlóalj egy százada a Boráros térre vonult ki két géppuskával, míg a műegyetemi zászlóalj egy százada a körletparancsnokság udvarán várakozott „azonnali kivonulásra készen”).³⁸ Készültséget rendeltek el továbbá 1920. március 20-a estéjétől kezdődően a Tanácsköztársaság kikiáltásának évfordulója alkalmából „az esetleg várható kommunista puccs” megakadályozása céljából,

³⁵ HL Bp. kat. körletparság 1564/1920. fön., 1652/1920. fön.

³⁶ Uo. 667/1919. eln.

³⁷ Uo. 352/1920. fön.

³⁸ HL Bp. kat. körletparság 1357/1920. fön.; HM 1246/1920. eln. 1., idézi HETÉS – MORVÁNE I. m. 219–221.; IGALI I. m. 101–102.

május 1-ére, valamint június 4-én egy esetleges Friedrich-puccs megakadályozására stb.³⁹

Az egyetemi zászlóaljoknak gyakran „alkalmi” feladatokat is el kellett látniuk. Ilyen volt a „speciális” járőrszolgálat 1920 február elején a munkásnegyedekben, a műegyetemi zászlóalj egyik alakulatának ócsai „kiszállása” február 18-án (Ócsán ugyanis a 150 hadköteles közül csak 26 jelent meg a sorozáson; emiatt a körletparancsnokság úgy rendelkezett, hogy a meg nem jelentek előállítására egy „erélyes tiszt” vezetésével a műegyetemi zászlóalj fél százada azonnal menjen ki Ócsára. . .)⁴⁰ és az április 26-i Teleki téri általános razziában való közreműködés stb.⁴¹ Mint Milesz százados írta január 18-i beadványában: a zászlóalj „mindenféle különleges célra naponta sok felé is igénybe vétetik”.⁴² Nem ritkán „egyéni” akciókra is sor került (mint pl. a tudományegyetemi zászlóalj egyik járőre által a május 24-éről 25-ére virradó éjszaka elkövetett antiszemita atrocitásra; ennek ügyében vizsgálat is indult, amely azonban eredménytelen maradt. . .)⁴³

Az egyetemi zászlóaljak kiterjedt karhatalmi tevékenységét a tanév 1920 márciusában való megkezdése érzékenyen érintette (figyelembe véve azt a körülményt is, hogy e zászlóaljak tagjainak túlnyomó része műegyetemista és orvostanhallgató volt, akiknek egyetemi elfoglaltsága köztudottan rendszeresebb és kötöttebb jellegű volt, mint pl. a jogászoké vagy a bölcsészeké). Ezért az *egyetemi zászlóaljak helyzetének, további szolgálatának alakulása 1920 február-márciusában erősen foglalkoztatta az illetékes katonai hatóságokat.*

A budapesti katonai városparancsnokság február 10-i, a körletparancsnoksághoz intézett előterjesztésében kiemelte, hogy: „Az egyetemi ifjúság, mint a keresztény nemzeti Magyarország szellemi előharcosa, megbízhatóságának kétségbevonhatatlanságából kifolyólag a jelenlegi karhatalom egyedüli, teljesen és feltétlenül megbízható részét képezi. A fővárosnak több olyan része van, ahol csakis ily megbízható karhatalmi csapatok teljeshíttel eredményel szolgálatot.”

³⁹ HL Bp. kat. körletparság 2163/1920. fön., 4764/1920. fön.; HM 62436/1920. eln. A.; IGALI i. m. 108, 120.

⁴⁰ HL Bp. kat. körletparság 1276/1920. fön.

⁴¹ HL Bp. kat. körletparság 3363/1920. fön.

⁴² Uo. 778/1920. fön.

⁴³ HL Bp. Váp. 890/1920. Kt.

Az előterjesztés utalt arra, hogy a zászlóaljak megszüntetése szociális szempontból sem volna ajánlatos, és mindezen megfontolások alapján a városparancsnokság azt javasolta, hogy az egyetemi oktatás megkezdése után a zászlóalj-tagok csak minden hatodik nap teljesítsenek szolgálatot, és az kizárólag készültségi szolgálatra szorítkozzék; tehát naponta egy-egy század állna elhelyezési körletében készültségben.⁴⁴

A körletparancsnokság február 12-i, a HM-nek küldött felterjesztésében ugyancsak azt javasolta, hogy „ez a két jól bevált alakulat továbbra is megtartassék a szolgálatban”, és a hallgatók – rendes viszonyok között – hetenként egyszer teljesítsenek őrszolgálatot.⁴⁵ A városparancsnokság február 22-i felterjesztésében ismételten hangsúlyozta, hogy az egyetemi zászlóaljok alkotják a karhatalom magvát, mert „testi alkalmasságuknál, katonai képzettségüknél (zöme tart. tiszt) fogva harci értékük elsőrangú, megbízhatóságuk pedig kétségen kívül áll.” E felterjesztést a körletparancsnokság – utalva a rendőrség nem kielégítő létszámára és az egyéb karhatalmi alakulatok alacsony színvonalára – egyetértőleg továbbította a HM-nek.⁴⁶

Míg e kérdésről folytak a tárgyalások a miniszterelnökség, a HM és a VKM között, egyes napilapok hírt adtak az egyetemi zászlóaljok feloszlásáról. Ezt a Nemzeti Újság határozottan cáfolta⁴⁷, a budapesti orvoskar ülésén pedig a kétségekívül igen jól tájékozott Bársony professzor – az EKSz Vezérek Tanácsának tagja – is nyomatékosan hangsúlyozta, hogy:

„A karhatalom feloszlásáról még álmodni sem lehet, mert ezek kemény magyar fiúk, akik nem hagyják magukat és nem ejti el őket a fővezérség sem, aminek mint legmegbízhatóbb csapattestre, az egyetemi karhatalmakra okvetlenül szüksége van.”⁴⁸

⁴⁴ HL Bp. kat. körletparság 1181/1920. fön.

⁴⁵ Uo. 1353/1920. fön.

⁴⁶ HL HM 1406/1920. eln. 1.; Bp. kat. körletparság 1348/1920. fön.

⁴⁷ Nemzeti Újság, 1920. márc. 28.

⁴⁸ SOTE It. O.K. 1920. márc. 16-i ülés jkv.; Tangl Károly, a műegyetem vegyész-méternöki osztályának dékánja is azt hangoztatta, hogy „úgy látszik még hosszabb ideig a műegyetemi és egyetemi karhatalom lesz a legmegbízhatóbb testület a felforgató elemek fékentartására”. (BME It R.T. 1920. febr. 3-i ülés jkv. mell.)

A kormányzat valóban nem nélkülözhetette még ekkor az egyetemi zászlóaljokat: a HM április 6-i rendelkezése *e zászlóaljak fenntartását „további intézkedésig” meghosszabbította.*⁴⁹

Az előadások megkezdése után, március folyamán az egyes őrségeket átadták, csak az Istvántelki Főműhely és az áramfejlesztő telepek karhatalmi felügyeletét látták el még egy ideig. Az egy-egy századdal tartott készültségi szolgálaton túlmenően különösen jelentős feladatokat szántak riadó esetén az egyetemi zászlóaljaknak. A városparancsnokság 1920. április 20-i riadóintézkedése szerint riadó esetén e zászlóaljak a városparancsnokság mozgó tartalékát alkotják. Meglepetésszerű riadó alkamával a műegyetemi zászlóalj az albertfalvai repülőgépgyárat és a kelenföldi lőportárt, a tudományegyetemi zászlóalj pedig az Istvántelki Főműhelyt szállja meg a kijelölt csendőrtartalék-alakulatok megérkezéséig. „Általános sztrájk esetén a műegyetemi hallgatók vannak első-sorban hivatva a közszolgáltatási üzemek (víz, villany, gázszolgáltatás) üzemben tartására.”⁵⁰

E riadóintézkedésnek az általános sztrájkra vonatkozó rendelkezései már jelzik az egyetemi zászlóaljak – mindenekelőtt a műegyetemi zászlóalj – *sztrájkterő funkciójának fokozott előtérbe kerülését* 1920 tavaszától kezdve. (Sztrájkterő alakulatok létrehozásának gondolatát egyébként Gömbös Gyula, mint a MOVE elnöke már 1919 decemberében felvetette. 1920. május 8-án a Vkf javasolta „megfelelő számú teljesen megbízható” emberekből álló sztrájkterő osztagok szervezését, konkrétan is utalva a műegyetemi hallgatókra és a bányászakadémikusokra.⁵¹)

Néhány vidéki felsőoktatási intézményben is sor került karhatalmi alakulat szervezésére.

Elsőként a magyaróvári gazdasági akadémia hallgatóinak karhatalmi zászlóalja (rövidebb nevén: gazdászzászlóalj) alakult meg 1919. december

⁴⁹ HL Bp. kat. körletparság 2915/1920. fön. – E rendelkezés egyébként az anyagi természetű kérdéseket is szabályozta: egy-egy zászlóalj kincstári élelmezésben álló (ill. ténylegesen élelmezési adagválságban részesülő) összlétszáma az 1000 főt nem haladhatja meg, de e létszámon felül is felvehetők oly „vagyonosabbak”, akik lemondanak az élelmezési váltásról, míg a karhatalmi pótdíjat – napi 15 koronát – csak a tényleges szolgálatban töltött napokra kapják.

⁵⁰ HL Bp. kat. körletparság 3282/1920. fön.

⁵¹ NEMES i. m. 281–282.; HL HM 10534/1921. eln. A., közli HETÉS–MORVÁNE i. m. 237–239.

16-án, a fővezérség jóváhagyása, ill. a szombathelyi katonai körletparancsnokság rendelkezése alapján. E zászlóalj létszáma 200–280 fő között váltakozott; a zászlóaljon belül 1920. május 1. előtt „szigorúan bizalmas” úton külön tiszti karhatalmi század alakult, 165 fővel. Ez utóbbi század teljesen fel volt fegyverezve, két géppuskával is rendelkezett. E századon belül két ún. rohamjárőrt is szerveztek. E zászlóalj tagjai 1920 június végéig napi 10 korona karhatalmi díjat kaptak. A helyi állomásparancsnokság 1920. július 3-i jelentése szerint az alakulat „kiválóan fegyelmezett, lelkes és mindenre kapható volt”, és bár „különösebb szolgálatra alkalma nem nyílt és ilyet nem is végzett, mégis a belrend és közbiztonság fenntartására nézve döntő befolyással bírt. Részben a zlj-nak tulajdonítható az is, hogy a viszonyokhoz mérten aránylag nagy munkás fészek . . . felforgató eszmék felélesztését vagy különösebb tevékenységet megkísérelni nem mert a tanácskormány bukása óta.”⁵²

A soproni bányászati és erdészeti főiskola kb. 50 hallgatójából – „kiknek megbízhatósága kétségen felül áll” – feltehetőleg a MOVE városi és vármegyei főosztályának aktív közreműködésével 1920 tavaszán „a jövőben bekövetkezhető eshetőségekre számítva” paramilitáris karhatalmi alakulatot szerveztek; ennek működéséről azonban semmit sem tudunk. 1920 nyarán minden bizonnyal elhalt, amire ‘abból is következtetni lehet, hogy a főiskola egyes hallgatói 1920 őszén más különítményekben tevékenykedtek. (Így pl. 19 erdészhallgató a Rátz-féle „különleges feladattal megbízott” különítményben, néhányan a váci Pálmai-csoportnál.)⁵³ A városi katonai parancsnokság 1920. július 1-i jelentése szerint egyébként e főiskola hallgatói „egyől egyig lelkes irrendenták, kik a magyarság és kereszténység eszméjéért mindenre készek. Feltétlenül megbízhatók, úgy, hogy kényesebb alkalmakkor a vármegyei parancsnokság is igénybe veszi szolgálataikat.” E „kényesebb” feladatok közé tartozott a gabonarekvirálás, amelyben 1920 tavaszán mintegy 50–80 hallgató vett részt.⁵⁴

⁵² HL HM 69619/1920. eln. 1., 77803/1920. eln. 22.; Mosonvármegye, 1919. dec. 21. 3.; VÖRÖS ANTAL: Óvár, Óvár . . . A Mosonmagyaróvári Agrártudományi Főiskola 150 éve. Bp., 1968. 173.

⁵³ HL HM 77803/1920. eln. 22.; Erdészeti és Faipari Egyetem Irattára 505/1920.; Hiller István: A soproni egyetemi hallgatók mozgalmai a két világháború között 1919–1945. (A Soproni Szemle kiadványai. US 8.) Sopron, 1975. 66–70.

⁵⁴ HL HM 77803/1920. eln. 22.; HILLER i. m. 70–71.

A debreceni tudományegyetem ellenforradalmi érzelmű hallgatói 1920 tavaszán – Illésy százados ösztönzésére – külön karhatalmi alakulatot akartak szervezni; ez ügyben képviselőik három professzor vezetésével a debreceni katonai körletparancsnoknál is kihallgatáson voltak, a HM azonban 1920 júliusában közölte a VKM-mel, hogy e karhatalom felállítása és fenntartása „katonai szempontból bár célszerű volna, de nem annyira szükséges, hogy a velejáró költségeket erősen megterhelt tárcám terhére vállalhatnám”.⁵⁵ – A debreceni egyetem reakciós hallgatói azért nem maradtak teljesen munka nélkül; így pl. 1920 tavaszán a debreceni katonai körletparancsnokság védelmi osztálya joghallgatókból álló „nemzetvédelmi járőrököt” küldött ki Bereg megyébe „a nemzetköziség letörése és a nemzeti öntudat felébredtetése céljából”.⁵⁶

A debreceni és a keszthelyi gazdasági akadémiákon 1920 tavaszán „akadémiai karhatalom” létesült (a debreceni szinte élet-halál ura volt az akadémián); az akadémián kívüli karhatalmi feladatokat, fegyveres szolgálatot azonban – a rendelkezésre álló adatok szerint – nem láttak el. Karhatalmi alakulat szervezésének gondolata az egri és a kecskeméti jogakadémián is felmerült, de a hallgatók csekély száma, valamint a „mezei jogászság” intézménye következtében ez irreálisnak bizonyult.

Mint a fentiekből megállapítható tehát, önálló, katonailag szervezett, huzamosabb ideig működő – és tagjait fizetésben is részesítő – fegyveres karhatalmi alakulat a vidéki főiskolák közül csak Magyaróvárral jött létre. A katonai hatóságok – különösen 1920 tavaszán-nyarán – ismételtelen foglalkoztak e kérdéssel. Soós hadügyminiszter 1920 májusában tartott szemleútjának – ennek során a magyaróvári gazdaszázlóalj is megsemmisült – tapasztalatai alapján szükségesnek vélte, hogy „a vidéki főiskolák hallgatói a budapesti egyetemi alakulatok mintájára mint karhatalmak megszerveztessenek”.

Az előtérben a magyaróvári gazdaszázlóalj helyzetének stabilizálása, tagjainak a budapesti egyetemi zászlóalj-tagokéhoz hasonló díjazása és a soproni karhatalmi alakulat megszervezése állt. A Vkf, az illetékes megyei katonai parancsnokságok és más szervek is kívánatosnak tartották ennek megvalósítását. (Ezzel kapcsolatban figyelemreméltó a Területvédő Liga

⁵⁵ OL VKM 47758/1920. IV. a.; HBML A debreceni tudományegyetem iratai 998/1920 – 21. E. T.; KLTE lt E. T. 1921. márc. 4-i ülés jkv.

⁵⁶ HBML A debreceni tudományegyetem iratai 475/1919–20. J. K.

soproni megbízottjának 1920. május 31-i jelentésében szereplő érvelés: „ez a sok száz ifjú tulajdonképpen egy kis hadsereg. . . , ha ezeket besorozzák és egy titkos katonai szervezetet létesítenének közöttük, ezek majd biztosítanak Nyugat-Magyarországot az országnak”.) E főiskolák hallgatói is – elsősorban anyagi problémáik megoldása céljából – ezt kérték; a HM azonban nem rendelkezett az ehhez szükséges anyagi fedezettel, így végül is *e vidéki főiskolákon fizetett karhatalmi alakulatok megszervezéséhez nem járult hozzá* (sőt a magyaróvári gazdaszázalój is rövidesen elhalt).

A HM-ben 1920 nyarán olyan elképzelés is volt, hogy – amennyiben a szükséges felszerelés és a minimális anyagi támogatás biztosítható –, a megyei katonai parancsnokságok a karhatalmi alakulatokat a főiskolai sportegyesületek keretein belül lövésosztályok formájában szervezzék meg, amelyekbe szigorú kiválogatás után „csak teljesen megbízható egyének lennének felvehetők”. E terv tetszetősnek látszott, mert a kívánt célt a fegyveres erők létszámát korlátozó békeszerződés kijátszásával és kevesebb költséggel lehetett volna megvalósítani – a hallgatók ugyanis csak a gyakorlatozás és a tényleges szolgálat idején kaptak volna pótdíjat –, megvalósítására azonban nem került sor.⁵⁷

Így tehát az egyetemi zászlóaljok tevékenysége túlnyomóan a fővárosi egyetemi zászlóaljok nevéhez fűződik, ami összefüggött a hallgatóság már érintett területi megosztásával, de általában a budapesti ellenforradalmi egyetemi ifjúság meghatározó politikai szerepével és súlyával.

E zászlóaljok 1920 derekáig terjedő működését elsődlegesen a levéltári források alapján kívántam bemutatni, mellőzve azon ténykedéseit, amelyek csak az ellenforradalmi korszakban megjelent visszaemlékezésekben szerepelnek. Feltehetőleg azonban ezekre is gondolt Bornemisza Géza 1935. február 24-i ünnepi beszédében, e zászlóaljokról megemlékezve: „a magyar társadalom talán még ma sem bír tudomással azokról a *bizalmas és titkos szolgálatokról*, amelyek a nemzet feltámasztásában akkor sorsdöntőek voltak”.⁵⁸ „Mindenre kaphatók voltunk –

⁵⁷ OL MT 1920. jún. 5-i ülés jkv.: HL HM 69619/1920. eln. 1., 77803/1920. eln. 22.

⁵⁸ Hungária, 1935. márc. 5. 5. – Könnyen lehetséges, hogy a levéltári anyag hiánya éppen e feladatok – pl. elnyomó akciók a munkásság ellen, lőszerrakodás a lengyel hadsereg számára stb. – „bizalmas és titkos” jellegével magyarázható.

hangsúlyozta egy másik visszatekintés is —, amit a Haza érdeke megkívánt tőlünk!”⁵⁹

Az egyetemi ifjúság elelnforradalmi erőinek az egyetemi zászlóaljakban végzett működése jelentette tevékenységében a legnyitabban és legleplezetlenebbül az ellenforradalmi rendszer megszilárdításának, a tőkés rendszer restaurálásának szolgálatát. Mint Kodolányi János írta 1930-ban:

„A forradalom bukása után a magyar intellektuális ifjúság... teljes erejével, szívével-lelkével a helyzetét lázasan erősítő feudális nagybirtok és kapitalista nagyipar, bankokrácia védelmére sietett... támogatta az ellenforradalmat és élén járt annak a kíméletlen hadjáratnak, amely a magyar ipari és mezőgazdasági proletariátus teljes letörését tűzte ki célul... A feudális-kapitalista osztályok az intellektuális ifjúság tömegeiből alakították meg azokat a rohamcsapatokat, amelyek a forradalom után fellépő munkásmozgalmakat letörni, a sztrájkokat megnehezíteni, a munkásság szervezkedésének terjedését megakadályozni, a tanulás szabadságát gúzsbakötöni segítettek.”⁶⁰

A reakciós egyetemi ifjúság ellenforradalmi, katonailag szervezett paramilitáris alakulatokban való részvételére nemcsak Magyarországon került sor: hasonló szerepet játszott a német egyetemi ifjúság számottevő része is 1918–1920 között (Freikorps, Zeitfreiwilligenverbänden).⁶¹

Az egyetemi zászlóaljak e tevékenysége is érthetővé teszi a „magyar forradalom” jelszavának „eltűnését” az ellenforradalmi egyetemi ifjúság politikai ideológiájából: a nyilvánvalóan a burzsoá osztályrend védelmére, a proletariátus elnyomására irányuló működését aligha lehetett volna összeegyeztetni a „magyar szocializmus” hirdetésével...

⁵⁹ Az 1919. augusztus és 1921. október között fennállott „Tudományegyetemi Csendőrtiszti Zászlóalj” tagnévsora. Bp., 1942. 7.

⁶⁰ KODOLÁNYI JÁNOS: A magyar intellektuális ifjúság. Századunk, 1930. 267–269.

⁶¹ PAULUS, GÜNTER: Die soziale Struktur der Freikorps in den ersten Monaten nach der Novemberrevolution. Zeitschrift für Geschichtswissenschaft, 1955. 685–704.; SCHWARZ, JÜRGEN: Studenten in der Weimarer Republik. Berlin, 1971.

Az egyetemi zászlóaljok sajátos jelentőségének hangsúlyozása mellett azonban kellő figyelmet kell fordítanunk a különböző egyetemi ifjúsági szervezetek működésére is, megvizsgálva e szervezetek kiépítését, erőviszonyait, politikai állásfoglalását és tevékenységét.

1. Az egyetemi ifjúsági szervezetek kiépítése

A Tanácsköztársaság megdöntése után az ellenforradalmi egyetemi ifjúsági szervezetek kiépítése *több irányban* is megindult.

1919 augusztusában a régi „hivatalos” egyetemi ifjúsági egyesületek (Egyetemi Kör, segítőegyesületek) és a felekezeti egyesületek (Szent Imre Kör, Bethlen Gábor Kör stb.) nagy része ismét megkezdte működését, és a *Magyar Ifjak Nemzeti Egyesülésébe* (MINE) tömörült. (Lényegében ugyanazok az egyesületek, amelyek 1918 december elején a piros-fehérvörös blokkot létrehozták. . .) A MINE intézőbizottságának elnöke Huzly Imre volt, vezetői között találjuk Antal Istvánt, Duzár Józsefet, Mikecz Ödönt, Szabó Andort, Szentpály Lászlót és másokat. A MINE égisze alatt indult meg 1919. szeptember közepén az Ifjak Szava.¹

Ezzel egyidejűleg megkezdődött az egyetemi zászlóaljakkal szorosan összefonódott *bajtársi egyesületek* szervezése is: 1919. augusztus 18-án megalakult a Magyar Egyetemi és Főiskolai Országos Nemzeti „Turul” Szövetség Előkészítő Bizottsága. E mozgalom élén Törös Sándor, Velcsov (később Bánsághy) György, Gábor Géza és Balczó Géza álltak. Egy 1923. évi visszatekintés szerint: „Míg a szervezet zászlóalji része katonai tevé-

¹ Ifjak Szava, 1919. nov. 16. 6., 1921. ápr. 15. 3–4.; Új Élet, 1923. jún. 5. 2.; 1925. jan. 28. 9.

kenységet fejtett ki, addig a másik rész: a „Turul” társadalmi irányban munkálkodott.” 1919 augusztusában a műegyetemi bajtársi egyesület megalakítására is bizottság jött létre; az ideiglenes alakuló ülés október 19-én volt, majd 1920. február 11-én tartották meg a Hungária Magyar Technikusok Egyesületé-nek nevezett bajtársi egyesület ünnepélyes alakuló nagygyűlését. A Hungária „vezérei” között voltak Berencsy Béla, Bornemisza Géza, Grosz Frigyes, Madarász Antal stb.²

1919 őszén a harmadik, jelentősebb tömegeket magában foglaló egyetemi ifjúsági szervezet a „Centrum” *Keresztényszocialista Főiskolai Hallgatók Szervezete* volt, amely az 1918 novemberében alakult keresztényszocialista egyetemi és főiskolai szabadszervezet utóadaként 1919 szeptember végén szerveződött újjá, az akkor nagy súllyal rendelkező keresztényszocialisták hatékony támogatásával. Új tisztikarát 1919 decemberében választotta meg; az elnök Bornemisza Géza lett, vezetői közül megemlítendő még Benkő Gábor, Duzár József, Fehrentheil László és Szabó Tivadar. Közülük többen a MINE irányításában is aktívan résztvettek.³

A MINE és a Turul között rövidesen éles ellentétek támadtak. Amennyire a rendelkezésre álló források alapján megállapítható, az ellentétek fő oka akkor nem a politikai véleménykülönbségekben rejtett, hanem elsősorban „hatalmi” rivalizálásban, amely nem kevésbé éles személyi ellentéttekkel is kombinálódott.

Huzly a HM-hez fordult, „feltárva előtte az ifjúságban előállott széthúzás okait”, és kérte a Turul szervezését minden eszközzel erősökölő, a régi egyesületek beolvasztására törekvő Illésy százados „hatásköri túllépéseinek ellensúlyozását”, mire Illésy és Törös karhatalmi riadóval összegyűjtötték a zászlóalj tagjait és Huzly-ellenes határozatot fogadtattak el, egyesek pedig a Turul előkészítő bizottságának ülésén hazárúlással vádolták Huzlyt.⁴

Mint hogy az ellentétek további éleződése már-már az ellenforradalmi ifjúsági szervezetek alapvető funkcióinak teljesítését veszélyeztette volna, időlegesen „egységstörékvések” kezdtek érvényesülni. „A kétirányú moz-

² Technikus, 1919/20. 91., 1920/21. 80.; Új Élet, 1923. szept. 10. 2–3.; Bajtárs, 1934. dec. 20. 4.; ZELOVICH KORNÉL: A m. kir. József Műegyetem és a hazai technikai felsőoktatás története. Bp., 1922. 300–302.

³ Nemzeti Újság, 1919. okt. 1., dec. 16.; Diákkultúra, 1919. okt. 20. 19–20.

⁴ SOTE It 7118/1919–20. O. K.; Bajtárs, 1934. dec. 20. 4.

galom meglehetősen zavart és félreértéseket idézett elő az ifjúság tömegei között – állapította meg egy 1925. évi visszatekintés – , ami az ifjúsági mozgalmak higgadtabb, komolyabb vezetőit arra ösztökölte, hogy egy táborba hozzák össze az összes ifjúsági egyleteket.”⁵

„Hónapokon át tartó megbeszélések, viták és harcok után” 1920. február 9-én a MINE-be tömörült egyesületek és a Turul Szövetség előkészítő bizottságának képviselői együttes ülésükön megalakították a *MEFHOSZ-t*, amely a Hungária kivételével rövid ideig valamennyi egyetemi-főiskolai ifjúsági szervezetet összefogta. (A Hungária akkoriban magát nem egyetemi, hanem „társadalmi” egyesületnek tekintette, és ezért a műegyetemi diákságot a Műegyetemi Segélyegylet képviselte a MEFHOSZ-ban.) A MEFHOSZ elnökei Antal István, Törös Sándor, Madarász Antal és Pollner Gábor voltak, ügyvezető elnöke pedig Szentpály László. Huzly nem került be a vezetőségbe. Az Ifjak Szava a MEFHOSZ hivatalos orgánuma lett.⁶

Az ellenforradalmi „ifjúsági egység” azonban meglehetősen ingatagnak és rövidéletűnek bizonyult. Bársony János professzor az orvoskar 1920. március 16-i ülésén, a MEFHOSZ elismerésének tárgyalása során elmondta, hogy Törös azt „csak ideiglenes és nem végleges szövetkezésnek jelezte”. Bársony és Törös egyetértettek abban, hogy „a heterogén elemekből alakult szövetség életképessége és jövője egyelőre legalábbis kétséges”. A Technikus közlése szerint főleg az egyetemi beiratkozások ügyében támadtak súlyos kontroverziák. 1920 tavaszán – a pontos időpontot nem tudjuk – a Turul Szövetség ki is vált a MEFHOSZ-ból.⁷ A Turul kiválása után a MEFHOSZ vezetését 1920. április 29-én 9 tagú intézőbizottságra bízta, élén Szentpály László ügyvezető elnökkel. Az Ifjak Szava hosszú időre elhallgatott, és később is csak rendszertelenül jelent meg.

A MEFHOSZ tagegyesületeinek száma 1921 kora tavaszán 29 volt; ebből 9 egyetemi-főiskolai kör, 8 segélyegylet, ill. tudományos egyesület, 4 felekezeti egyesület és 8 egyéb szervezet; túlnyomó többségük budapesti, ill. ideiglenesen Budapesten levő felsőoktatási intézményben

⁵ Új Élet, 1925. jan. 28. 9.

⁶ Ifjak Szava, 1920. márc. 15. 2.; Új Élet, 1925. jan. 28. 9.

⁷ SOTE It O. K. 1920. márc. 16-i ülés jkv. és mell.; Technikus, 1919–20. 115.

működött.⁸ A vidéki főiskolai szervezetek közül nem csatlakoztak ekkor még a MEFHOSZ-hoz a soproni bányászati és erdészeti főiskola, a gazdasági akadémiák, valamint az egri és a kecskeméti jogakadémiák egyesületei.

A MEFHOSZ-hoz tartozó régi „hivatalos” egyesületek jórésze az ellenforradalom első éveiben viszonylag csekély működést fejtett ki. A budapesti Egyetemi Kör 1919. december végén előadássorozatot indított, de azután hosszú ideig tengődött, átszervezése csak 1927-ben fejeződött be. A Joghallgatók Segítő Egyesületének újjászervezése is lassan haladt előre; az 1920. december 17-ére nagy nehezen összehívott közgyűlésen mindössze 17 hallgató jelent meg. A rektor 1921. szeptember 3-i, a VKM-hez intézett felterjesztése szerint a Joghallgatók Tudományos Egyesülete sem fejtett ki a háború óta rendes működést. A debreceni Egyetemi Kör főtitkára az 1921. június 15-i zárógyűlésen a következő szavakkal kezdte meg beszámolóját: „Amikor most az Egyetemi Kör 1920–21. tanévi működéséről akarok beszámolni, szükségesnek tartom annak előrebocsátását, hogy tulajdonképpen szoros értelemben vett működésről, munkáról szó sem lehet, s erről nem igen beszélhetek.” Még a legaktívabb egyesületek közé tartozó Műegyetemi Segélyegylet esetében is előfordult, hogy a közgyűlés a kevés résztvevő miatt nem választhatta meg az új vezetőséget. A segélyegyletek zömének működése csak 1921 elejétől, az említett segélyakció megindulásával vált erőteljesebbé.⁹ Különösebb jelentőséggel nem bírtak ezekben az években a MEFHOSZ-hoz tartozó régi felekezeti egyetemi ifjúsági egyesületek sem.

A „Centrum” – amely egyébként részt vett a MEFHOSZ megalakításában – 1919 őszén, 1920 első hónapjaiban jelentős taglétszámmal rendelkezett. Saját állításuk szerint a fővárosban 1919 októberében 1500 tagjuk volt, de a Dunántúlon is működtek – a „Centrum” keretein kívül – az ott lakó egyetemi-főiskolai hallgatók keresztényszocialista szervezetei, amelyek utóbb a Dunántúli Blokk-ba tömörültek. 1920 február

⁸ Ifjak Szava, 1921. márc. 20. 7.

⁹ OL VKM 152961/1921. IV. a., 152962/1921. IV. a.; Technikus, 1921/22. 56–58.; A debreceni m. kir. Tisza István–Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1920–21. tanévről. Debrecen, é. n. 230.; ORBÁN ISTVÁN (szerk.): Az Egyetemi Kör. Bp., 1928. 23–25.; A budapesti királyi magyar Pázmány Péter Tudományegyetemi Joghallgatók Segítő és Tudományos Egyesületének története az egyesület 75 éves jubileuma alkalmából. Bp., 1937. 23–24.

végére a tagok száma közel 2000-re emelkedett.¹⁰ A „Centrum” ezekben a hónapokban elsősorban a propagandamunkára helyezte a súlyt, igen sok előadást rendezett, amelynek előadói között a keresztényszocialista politikusok mellett az Új Nemzedék gárdájának tagjai is gyakran szerepeltek.

1920 tavaszától azonban a „Centrum” szerepe, befolyása rohamosan csökkent. Ez egyrészt azzal függött össze, hogy a keresztényszocialista program akkor már szélesebb „középosztálybeli” egyetemista rétegek manipulálására nem lehetett alkalmas, és a keresztényszocialisták az „országos” politikában is fokozatosan háttérbe szorultak, másrészt pedig azzal, hogy az ellenforradalmi egyetemi ifjúság politikai tevékenységének súlypontja mindinkább a bajtársi egyesületekbe helyeződött át. A „Centrum” működése egyre inkább gazdasági irányba tolódott el, és vezetői „dicséretreméltó előrelátással – írta Mikecz 1921. április 15-i cikkében – az egész egyesületet az ifjúság gazdasági szervévé alakították át”.¹¹

Bornemisziák ugyanis az egyetemi zászlóaljnak és a Turul erkölcsi, valamint anyagi támogatásával – minden zászlóaljtag egy-egy százkoronás részvényt jegyzett – 1920. június 5-én megalakították a Keresztény Főiskolai Hallgatók „Centrum” Fogyasztási Szövetkezetét. E szövetkezetnek a fővárosban több üzlete volt, a műegyetemen tejvót, falatozót és fodrászatot nyitott, továbbá saját kezelésébe vette a műegyetemi menzát. 1922-ben létrehozták a Centrum Kiadóvállalat RT-t és a Centrum Hitelszövetkezetet is.¹²

Maga a „Centrum” mint politikai szervezet azért továbbra is megmaradt – csak elnevezésében a „keresztényszocialista” szó „keresztény szociális”-ra módosult. . . –, tervei között szerepelt a tagság intenzívebb nevelése „jövendő keresztény szociális mozgalmak részére”, sajtóorgánium létesítése¹³, a ker. szoc. szakszervezetekben tömörült mun-

¹⁰ OL VKM 2667/1920. B. XVI. alapszám.; Nemzeti Újság, 1919. okt. 1.; Diák-kultúra, 1919. okt. 20. 19–20., 1919. dec. 15. 15.

¹¹ Ifjak Szava, 1921. ápr. 15. 3.

¹² OL VKM 55037/1921. IV. a. alapszám.; Új Élet, 1923. máj. 28. 4., 6), szept. 10. 5.; MAGYARY ZOLTÁN: Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondozásának megszervezése tárgyában. Bp., 1929. 107–108.

¹³ A „Centrum” 1921 április elején meg is indította a Főiskola című, „napilap jelleggel egyelőre hetenként kétszer megjelenő” újságot, amelynek néhány száma

kások oktatása és a munkásképzés eredményesebbé tétele érdekében 25–30 fős settlement felállítása¹⁴, tényleges működése azonban szűk térre korlátozódott, szerepe a későbbiek során már jelentéktelen volt.

A MEFHOSZ tagja volt az 1905-ben fiatal agráriusok által létrehozott és 1919 augusztus közepén újjáalakult *Országos Széchenyi Szövetség* is, amely nagy lendülettel fogott a munkához. Az ellenforradalom legelső hónapjaiban a szövetség számos tagja vett részt a Propagandaügyi Minisztériumban a Szabó Dezső által vezetett propagandacsoport munkájában, elsősorban a röpiratok terjesztésében, és néhányan a munkások körében is agitációt folytattak. A továbbiakban a Szövetség tevékenységének középpontjába a propagandamunka került, ama célkitűzéssel, hogy a szövetség „keresztény nemzeti Galilei Kör”-ré váljon. A szövetség ismert politikusok, egyetemi tanárok és nem utolsósorban Milotayék meghívásával előadássorozatot rendezett, majd november közepétől szociál-filozófiai, szövetkezeti, népegészségügyi, irodalmi, politikai és szociál-politikai szemináriumokat, valamint vitaüléseket – többek között „az egyetemi zsidókérdésről” – és klubnapokat tartott. 1920 tavaszán – a Galilei-kör egykori kezdeményezését átvéve – a középiskolások számára is szerveztek tanfolyamot. A szövetség – amelynek élén Egervári Tibor és Acsay Tihamér állott – taglétszáma 1919 végére 1037-re emelkedett, de a tagok száma két év alatt egyötödére olvadt le.¹⁵ Mint Kerék Mihály a szövetség történetével foglalkozó munkájában 1932-ben megállapította;

„A diákság idegállapotának abban az időben nem felelt meg az a viszonylag csendes munka, amelyre a Széchenyi Szövetséget a tradíciói is kötelezték. A keresztény irányzat jelszavai megmámorosították az ifjúság lelkét, a közelmúlt eseményei még megszállva tartották képzeletét és azt hitte, hogy az egyetemeken rendezett excessusokkal állandóan ébren tart-

jelent meg, de ezek a könyvtárakban nem lelhetők fel. E lapra l. OL VKM 119457/1921. IV. a. alapszám.; Heves Megyei Levéltár Az egri jogakadémia iratai 197/1920–21.

¹⁴ Országos Széchenyi Könyvtár, Kisnyomtatványtár. 1920. évi aprónyomtatványok, 1921. évi aprónyomtatványok.

¹⁵ Reggeli Hírek, 1919. szept. 7.; Diákkultúra, 1919. dec. 15. 16.; Technikus, 1919/20. 25–26.; Új Nemzedék, 1919. dec. 12., dec. 28.; Ifjak Szava, 1920. márc. 15. 9.; Országos Széchenyi Könyvtár, Kisnyomtatványtár. 1921. évi aprónyomtatványok.; KERÉK MIHÁLY: Az Országos Széchenyi Szövetség története, működése és hivatása. Bp., 1932. 115–122.

hatja és a megoldáshoz közelebb viheti társadalmunk legbonyolultabb problémáját. Törekvéseit sokkal inkább realizálhatta a német Burschenschaftok mintájára szervezett bajtársi egyesületekben, mint a Széchenyi Szövetség minden túlzáson felülálló légkörében. . . a Széchenyi Szövetség meglehetősen magára maradt és elszigetelődött.”¹⁶

Nos, nézzük meg ezek után a *bajtársi egyesületek* működését!

A *Turul Szövetség* gyors ütemben igyekezett kiépíteni egyesületeit. 1920. július 11-én ünnepélyes formában is megalakult Budapesten az első 8 bajtársi egyesület (a joghallgatók Werbőczy, az orvostanhallgatók Csaba, a bölcsészek Árpád, a gyógyszerészek Rákóczi, az állatorvosok Lehel, a képzőművészek Székely Bertalan, a református teológusok Bocskai és az iparművészek Kőrösfői nevet viselő bajtársi egyesülete), valamint az azokat összefogó budapesti „Attila” helyi szervezet. A szervezkedés Budapesten és vidéken tovább folyt.

A Turul szervezeti felépítését és különösen szokásrendjét a német-országi Burschenschaftok mintájára alakították ki, a német szervezeti elemeket és szokásokat „ösmagyar” elnevezésekkel látva el. A Turul szervezete fokozatosan alakult ki és fő vonásokban a következő volt:

A bajtársi egyesületekbe belépők három félévig daruk lesznek, majd ezt követően leventék, az oklevél megszerzése után pedig öregurak (dominusok). Az egyesületek tagjai továbbá a tiszteletbeli dominusok, patrónusok és pártoló tagok. Az egyesületek vezetői a magister (a professzor patrónusok egyike) és a vezér, vezető szervei a nagygyűlés és a törzsfői tábor. Volt még Gyulaszék (fegyelmi választmány), alvezér, nádor (ügyész), főkincstáros (pénztáros), udvarnagy, főíródeák és regős. Az egyesületek 30–60 tagból álló törzsekre oszlottak, élükön a törzsfővel. Havonta három „táborozás” volt, amelyek két részből: a silentiumból és a gaudiumból álltak.

Az egyes bajtársi egyesületeket az „Attila” helyi szervezet fogta össze és irányította, 1924-től ezek kerületi vezérséggé alakultak át (a budapesti kivételével, amelyet megszüntettek, minthogy a budapesti bajtársi egyesületek közvetlenül az országos központ alá tartoztak).¹⁷

¹⁶ KERÉK i. m. 120–121.

¹⁷ OL VKM 110154/1922. IV.: Új Nemzedék, 1920. júl. 13.; Virradat, 1920. júl. 13.; Bajtárs, 1934. nov. 25. 3.

A Turul Szövetség élén eleinte „hagyományos” elnevezésű vezetőség (elnök, főtítkárs stb.), majd 7 „szénátor” állt. A későbbiek során kialakult vezető szervek a Nagytanács, a Fővezérség, az Országos Gyulaszék és az Országos Követtábor voltak, a Szövetségnek mintegy „tanárelnöke” a primus magister, tényleges vezetői azonban a fővezér és a 6 ügyosztályvezető országos vezér voltak.¹⁸

A Turul Szövetség a külsőségekre, a sajátos szokásrend kialakítására nagy figyelmet fordított. E szokásokat, a honfoglaláskori és középkori elnevezéseket a mai olvasó minden bizonnyal már komikusnak találja (mint ahogy csodálkozással és alig leplezhető derűséggel szemlélte a Turul életét az 1938. évi bécsi döntést követően Magyarországhoz csatolt területek egyetemi ifjúságának jó része) – a bajtársi egyesületekben fel-növekvő egyetemista generációk azonban 25 éven át mindezt „komolyan vették” . . .

A másik nagy bajtársi egyesület, a *Hungária* szervezeti fejlődése is előrehaladt ezekben az években. A csoportok száma 1921 február és 1922 február között 17-ről 29-re emelkedett. A taglétszám növekedése is gyors ütemű volt. (1920 novemberében 471 fő, 1921 januárjában 578 fő, 1922 februárjában pedig 1005 fő.)¹⁹

A *Hungária* szervezeti felépítése több ponton megegyezett a Turuléval, az „ősmagyar” terminológia helyett azonban inkább latin elnevezéseket használtak. A *Hungária* tagjai az apródok (juniorok), leventék (seniorok), öreg urak (dominusok) és a tb. tagok (patrónusok) voltak. Apróddá legalább két hónapos noviciusi próbaidő után lehetett valaki, levente pedig legalább két félévi apródi működés után. Az egyes csoportok élén a csoportfő (praeses) állt; a további tisztségek notarius, quaestor, cantus praeses, garabonciás stb. voltak. A nagyobb csoportokon belül alcsoportok (fészkek) is alakultak. Az egyesület élén a magister és a 7 vezér állott.²⁰

A *Hungária* – a csoportok gyűlésein kívül – havonta plenáris összejöveteleket is rendezett, amelyeken gazdasági, társadalmi, politikai és műszaki tárgyú előadások hangzottak el. (Igy pl. az 1920–21. tanév II.

¹⁸ Új Élet, 1923. szept. 10. 3–4.; A „Turul” Szövetség . . . , valamint a kötelekbe tartozó . . . bajtársi egyesületek . . . alapszabályzata. Bp., é. n.

¹⁹ Technikus, 1920/21. 80., 1921/22. 132.

²⁰ Technikus, 1919/20. 117.; A *Hungária* Magyar Technikusok Egyesülete alapszabályai, szokásrendje, becsületügyi kódexe. Bp., 1931.

félévében „A külföldi diákszervezetek”; „Az angol munkásság és diákság viszonya”; „Az ifjúság időintegrálja”; „A mérnökök érvényesüléséről”; „A külföldi tőke magyarországi térfoglalása” c. előadások.)²¹ A Műegyetemi Segélyegylet által létrehozott Technikus c. folyóirat – a Hungária és a Segélyegylet közti több hónapos konfliktus után – 1920 őszétől már a Hungária „szerkesztésében és szellemi irányításával” jelent meg.²² Jellemző vonása volt a Hungária működésének az, hogy az egyes csoportok szervezeti életében a dominusok is részt vettek; a Hungáriába tömörült műegyetemi hallgatók és a „felőtt” mérnök-generáció közti kapcsolat lehetővé tette az elhelyezkedések szervezettebbé tételét is, különösen a minisztériumi és közüzemi funkciók „megbízható” személyekkel való betöltésének elősegítését. Ennek fontosságát hangsúlyozta – a Hungária alapszabályainak jóváhagyását javasolva – a Műegyetemi Tanács is: „az ifjúsági egyesületek belső életére csak előnyös lehet, ha a társadalomnak, különösen a mérnök-társadalomnak élettapasztalt jelesei résztvesznek az egyesületi életben”.²³

A harmadik jelentős bajtársi egyesület, a katolikus jellegű *Foederatio Americana* – a ciszterciek kezdeményezésére és irányításával – 1921. június 29-én alakult meg, de 1922 nyaráig csak 5 működő corporatióval rendelkezett, és így periódusunkban nagyobb befolyáshoz még nem jutott. Az Americana létrehozásában a katolikus klérus ama törekvése fejeződött ki, hogy közvetlenül is befolyást nyerjen a felnövekvő értelmiségi ifjúság állásfoglalásának kialakítására. Az Americana is németországi „mintát” követett: a CV (Cartell-Verband der Katholischen Deutschen Studentenverbindungen) szervezetét vette alapul, felhasználva a keresztény középkori-lovagi terminológiát és szertartásokat. Az Americana működésének sajátos vonását jelentette az a szervezeti megoldás, hogy egy-egy corporatio három részből állt: a leventék és apródok curiájából, az öregurak conventijéből, valamint a nagyasszonyok és kisasszonyok familiájából (elsősorban azért, hogy megfelelő „társadalmi kapcsolatokat” és társaságot biztosítsanak a zömmel vidéki emericánásoknak).²⁴

²¹ Technikus, 1920/21. 80–81., 1921/22. 132.

²² BME It A Műegyetemi Segélyegylet jegyzőkönyvei V. köt. 1920. máj. 20-i, jún. 18-i, júl. 9-i és okt. 10-i ülés jkv.; Technikus, 1920/21. 1.

²³ OL VKM 123024/1920. IV. a. alapszám.

²⁴ A Foederatio Americana kézikönyve. Bp., 1923.

Az ellenforradalmi korszak negyedik – az előzőekhez képest lényegesen kisebb súlyú – bajtársi egyesülete, a legitimista szellemű Szent István Bajtársi Szövetség csak később kezdte meg működését.

Megemlítendő még, hogy a bajtársi egyesületek tagjai meghatározott színeket, jelvényeket és tányérsapkát viseltek. (A Turul tagjai fekete, a Hungáriáé kék, az Emericanéé zöld, a Szent Istváné pedig fehér tányérsapkát hordtak.)

A bajtársi egyesületek – a tárgyalt időszakban lényegében a Turul és a Hungária – „új típusú”, fő vonásait tekintve fasiszta jellegű egyetemi ifjúsági szervezetek voltak. Ez fejeződött ki alapvető funkciójukban (amelynek lényege Antal István emlékiratai szerint „a diákság. . intranszigiens magyar szellemben való kiképzése. . . és a különböző hazafias és irredenta alkalmak céljaira leendő harcbavetése volt”²⁵), politikai tevékenységükben, fajvédő nézeteikben, „katonás” szervezetükben és szokásrendjüknek a honfoglalás és a feudalizmus korát felidéző elemeiben.²⁶

Az ellenforradalmi korszak első éveiben az előzőek során tárgyalt szervezeteken kívül még *jó néhány más egyetemi ifjúsági egyesület is működött*, számos új egyesület, ill. az egyesületeket összefogó szövetség alakult.

Így külön egyesületeket alakítottak a menekült erdélyi, felvidéki és délvidéki hallgatók. Elsőként – 1919 decemberében – a Székely Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Egyesülete (SZEFE) kezdte meg működését (budapesti, debreceni, soproni és szegedi egyesületei 1922 májusában alakultak országos szövetséggé)²⁷, majd létrejöttek a felvidéki és a délvidéki egyetemi-főiskolai hallgatók egyesületei is. Közülük időszakunkban csak a SZEFE-nek volt említésre méltó szerepe. 1923-ban egyébként e három egyesület a Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Területi Szövetségébe tömörült.²⁸

A katolikus egyetemi ifjúsági egyesületeket (Szent Imre-körök, Mária Kongregációk, egyházi kollégiumi körök, a hittudományi karon és főiskolákon tanuló növendékpapok egyesületei stb., összesen 33 egyesület)

²⁵ ANTAL ISTVÁN: Emlékiratok. (Kézirat. MTA Történettudományi Intézetének Irattára.) XIII. rész. 652.

²⁶ Nem véletlen, hogy e szövetséget „a magyar mitológia jelképes madaráról” nevezték el. (Bajtárs, 1934. nov. 25. 3.)

²⁷ Nemzeti Újság, 1919. dec. 3.; Új Élet, 1922. máj. 28. 6.

²⁸ MAGYARY i. m. 150.

1921 novemberétől az Országos Magyar Katholikus Főiskolai Diákszövetség fogta össze.²⁹

1921 decemberében létrehozták a Magyar Protestáns Diákszövetséget is, amely a protestáns egyetemi-főiskolai egyesületeket tömörítette.³⁰ Nem tartozott e diákszövetséghez a Magyar Evangéliumi Keresztény Diákszövetség (MEKDSZ), amelyet – minthogy több vezetője és tagja részt vett a polgári demokratikus forradalom idején az „egyházi reformmozgalomban”, néhányan pedig a Tanácsköztársaság idején az „egyházi forradalomban” is – a református egyház reakciós körei részéről éles támadások értek, és csak nehezen kezdte meg újra működését.³¹ Két új protestáns egyesület is alakult: 1920. április 19-én az Evangélikus Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Szövetsége (amelynek 1920 őszén 170 tagja volt)³², 1921 júliusában pedig a „Soli Deo Gloria” Szövetség (amely eredetileg a református teológiák hallgatóinak „lelki szövetsége” volt, és tevékenysége csak a 30-as években vált szélesebb körűvé).³³

A zsidó egyetemi hallgatók – az előzőek során már említett – szervezkedésük során 1919 őszén megalakították a Zsidó Magyar Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Szövetségét. E szövetség első, 1919 november 12-én tartott közgyűlésén a múlttal szemben, amikor a zsidó egyetemisták egy része „szinte akaratlanul belesodródott a Galilei-körbe, ahol a lelkiismeretlen vezetők mindenféle szélső és destruktív irányba vezették”, a „hazafias” és a „zsidó vallásos” nevelés fontosságát hangsúlyozták; a szövetség – mint Székely Károly elnök mondotta – a zsidó hallgatóknak otthont akar adni, „olyan otthont, amelyet a haza és a vallás eszméje leng át”. E szövetségnek 1919 őszén és 1920-ban viszonylag sok tagja volt – 1920 tavaszán az Egyenlőség szerint mintegy 4000 –, minthogy akkor az egyetemre fel nem vett volt hallgatók nagy részét is magában foglalta. Működésének előterében az antiszemita akciók, majd a numerus clausus elleni eredménytelen tiltakozás mellett főleg a diákszociális tevékenység

²⁹ OL VKM 49296/1922. IV.; Akadémia, 1922. júl. 31. 14–16.

³⁰ MAGYARY i. m. 146.

³¹ Kálvinista Szemle, 1920. máj. 23. 6–7.; Diákvilág, 1921. febr. 3–4.; KISS SÁNDOR: Ifjúsági munka a magyar református egyházban. Bp., 1941. 65–66.

³² OL VKM 146119/1920. IV. a., 57146/1921. IV. a. alapszám.

³³ Közlöny, 1921. szept.–okt.–nov. 3.; FÓNYAD DEZSŐ: Bevezetés a diákmissziós munkába. A „Soli Deo Gloria” diákmozgalom története és módszere. H. n., 1936. 13–16.

állt. Taglétszáma 1920 őszétől azonban, amikor már csak a ténylegesen beiratkozott hallgatókból állt, lényegesen csökkent. (E szövetség egyébként 1922 után mint önálló egyesület – minthogy a belügyminiszter alapszabályait nem hagyta jóvá – nem funkcionálhatott, hanem a pesti izraelita hitközség kulturális osztálya keretében, majd az Országos Magyar Izraelita Közművelődésügyi Egyesület főiskolai hallgatói csoportjaként működött, míg azután 1927-ben megalakulhatott a Magyar Izraelita Egyetemi és Főiskolai Hallgatók Országos Egyesülete.)³⁴

Egyes adatok szerint 1919 őszén rövid ideig működött még a „Makkabea” Cionista Főiskolai Hallgatók Egyesülete is;³⁵ 1919 végétől azonban érdemleges tevékenységet már nem fejtett ki.

A fentiekén kívül még néhány kisebb létszámú és jelentőségű egyetemi ifjúsági egyesületről is tudunk, mint pl. a Magyar Ifjúság Területvédő Ligája, a Magyar Egyetemi Hallgatók Nemzeti Szövetsége, a Magyar Királyság Pártjának Főiskolai Diákszövetsége stb. – ezek többsége azonban meglehetősen rövid életűnek bizonyult.³⁶

A vidéki felsőoktatási intézmények ifjúsági mozgalmainak alakulása ezekben az években bizonyos mértékig sajátos, a budapestitől eltérő vonásokat mutatott. A leglényegesebb különbség az volt, hogy ezekben az intézményekben a Turul akkor még nem tudott gyökeret verni.

A legjellemzőbb példa erre a Turul debreceni szervezkedése, amely az egyetemen – a budapesti vezetők (Illésy, Tőrös) ösztönzésére és aktív támogatásával – 1920 tavaszán vette kezdetét. Az Egyetemi Tanács 1921. március 4-i ülésén elhangzott előadói jelentés szerint azonban a szervezet „a részvétlenség miatt önmagától szűnt meg”, „az egyetemi ifjúságnak egy kérész életű mozgalma volt, mely alig jutott el a megalakulás stádiumáig és előkészületeken, tervezetesen túl nem jutott”. A „hivatalos” egyetemi egyesületek ellenezték a Turul megalakítását. Az Egyetemi Kör válaszmánya arra az álláspontra helyezkedett, hogy „pesti egyesületbe tekintettel arra, hogy azok jelenleg leginkább csak pesti dol-

³⁴ OL VKM 3688/1922. IV.; Egyenlőség, 1919. szept. 18. 11–12., nov. 15. 7., nov. 22. 4–5., 1920. márc. 20. 13., jún. 19. 11., okt. 16. 5., 1921. dec. 3. 9.

³⁵ PI Arch. 638. f. 1/1919–IV.–13–6244.; Új Nemzedék, 1919. szept. 30. – E lap egyébként elismeréssel kommentálta a „Makkabea” röplapját az asszimilációval szembe forduló tendenciája miatt, ezzel is kifejezve az antiszemitizmus és a cionizmus kölcsönhatását . . .

³⁶ Ifjak Szava, 1919. okt. 7. 11.; Új Nemzedék, 1919. dec. 19.; Virradat, 1919. nov. 22., 1920. jan. 15.

gokkal s legnagyobbbrészt politikával foglalkoznak, nem lép be”. A bölcsész-szakosztály pedig azért nem tartotta szükségesnek bajtársi egyesület alakítását, mert „a nélkül is sok egyesület van”.³⁷ A helyzet 1921 őszén kezdett megváltozni: akkor ugyanis az orvosi karon is megindult az oktatás, és mint Kenézy Gyula orvosprofesszor 1922. július 23-i. a VKM-hez intézett felterjesztésében írta:

„A magyarság számarányának a javítása és a testületi szellem milyen-ségének a biztosítása céljából Pestről telepítettünk át 50–60 Csabát.”

Ily módon 1921 őszén sikerült megalakítani Debrecenben a Csaba, valamint a Werbőczyi bajtársi egyesületeket, szélesebb rétegeket azonban nem sikerült megmozgatniok, és az Árpád bajtársi egyesületet is csak a következő évben sikerült megszervezni.³⁸

A Turul vidéki szervezőmunkájának csekély eredménye időszakunkban számos körülménnyel magyarázható; így a Turul vidéki „kádereinek” kis számával, a hallgatóság jelentős részének közönyével, passzivitásával, valamint azzal, hogy több intézményben a „hagyományos” ifjúsági egyesületek (így a soproni bányászati és erdészeti főiskola Főiskolai Ifjúsági Köre, a magyaróvári Gazdasági Akadémiai Hallgatók Gazdasági Egyesülete stb.) megőrizték vezető szerepüket.

A különböző egyetemi ifjúsági szervezetek egész sorát áttekintve kísérletet kellene tennünk azok *erőviszonyainak* megvizsgálására. Ez azonban meglehetősen nehéz feladat, mert ezekre az évekre vonatkozólag pontos számszerű adatokkal alig rendelkezünk, egyébként is az egyes egyesületek, szövetségek taglétszáma önmagában még nem fejezi ki azok tényleges erejét, befolyását.

Az kétségtelenül megállapítható, hogy 1920 tavaszától kezdve *a bajtársi egyesületek és a MEFHOSZ jelentették az egyetemi ifjúsági moz-*

³⁷ HBML A debreceni tudományegyetem iratai 1398/1919–20. E.T., 998/1920–21. E. T.; KLTE It. E.T. 1921. márc. 4-i ülés jkv.; Fehér Újság, 1920. máj. 16. 11.; A debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1920–21. tanévről. Debrecen, é. n. 231.; A debreceni m. kir. Tisza István-Tudományegyetem évkönyve és almanachja az 1921–22. tanévről. Debrecen, 1932. 197.; VARGA ZOLTÁN: A debreceni tudományegyetem története I. 1914–1944. Debrecen, 1967. 136–138.

³⁸ OL VKM 108121/1922. IV.; KLTE It E.T. 1921. dec. 19-i, 1922. jún. 20-i és okt. 30-i ülés jkv.; Virradat, 1921. dec. 25.

galmak két alapvető szervezeti erejét – lényegében az ellenforradalmi korszak végéig.

A bajtársi egyesületek az ellenforradalom első éveiben még csak a hallgatók kisebb részét tömörítették. A Hungária előbb ismertetett taglétszáma 1920 őszén a hallgatólétszám 8,2%-át jelentette csak, 1921 tavaszán 15,0%-át és még 1922 tavaszán is csak 23,6%-át. A Turul egyedül a budapesti orvoskaron tudta a hallgatók nagyobb részét megnyerni (a Csaba tagjainak száma 1922 őszén már a hallgatólétszámnak mintegy 65%-a volt)³⁹, a többi karon és főiskolán szervezkedése számszerűleg kisebb eredményeket tudott csak felmutatni, számos vidéki főiskolán pedig bajtársi egyesület alakítására ezekben az években még nem került sor. (Összehasonlításul ismertetném az 1929/30. évi, hivatalos jellegű statisztikai adatokat. Eszerint akkor a hallgatók 47,1%-a volt a tagja valamelyik bajtársi egyesületnek, a Műegyetemen a hallgatók 57,6%-a, a tudományegyetemeken 46,0%-a; az utóbbiakon az orvoskarok vezettek 61,1%-kal, míg a bölcsészkarokon az arány 45,1%, a jogi karokon pedig 41,4% volt.⁴⁰)

A bajtársi egyesületek azonban ennek ellenére az ellenforradalom első éveiben is igen nagy súllyal rendelkeztek, elsősorban szervezetségük, fokozottabb aktivitásuk és különösen az egyetemi zászlóaljakkal való összefonódottságuk következtében. (A gyűlésekre, tüntetésekre gyakran zászlóalj-napiparancssal mozgósították a zászlóaljtagokat, ez egyben a gyors fellépést is lehetővé tette; az egyetemi zászlóalj-tagok átalakulása a bajtársi egyesületek tagjaivá – mint arról még lesz szó – néha meglepő gyorsasággal következett be, és az is kétségtelen, hogy a Turul állásfoglalásának a mögötte álló fegyveres erő nem kis nyomatékot adott.)

A MEFHOSZ-hoz tartozó egyesületek taglétszámáról még részadatok sincsenek, ezek különben sem jelentenének sokat, mert egy hallgató több egyesületnek is tagja lehetett és több címen is a MEFHOSZ-hoz kapcsolódhatott. (A MEFHOSZ tagegyesületei között voltak ugyanis a „régii” egyesületeken kívül a területi egyesületek, továbbá felekezeti egyesületek is, és a bajtársi egyesületek tagjai közül is nagyon sokan – a szociális támogatásra tekintettel – beíratkoztak az egyes kari segélyegyletekbe.)

³⁹ SOTE It O. K. 1922. nov. 14-i ülés jkv.

⁴⁰ Lásd LAKY DEZSŐ: A magyar egyetemi hallgatók statisztikája. 1930. Bp., 1931. 40.*

A MEFHOSZ tényleges súlyát, befolyását 1920-ban elsősorban tag-egyesületei nagy részének mérsékelt aktivitása, tömegbázisának gyengesége korlátozta. 1921 elejétől tapasztalható erősödése, befolyásának növekedése elsősorban a segélyakció megindulásával függött össze, valamint – paradox módon – egy negatívummal: működéséből nagyrészt hiányoztak a bajtársi egyesületek gyakorlatának szerves részét képező erőszakos cselekmények. . .

2. Az egyetemi ifjúsági szervezetek politikai tevékenysége

Az egyetemi ifjúsági szervezetek az ellenforradalmi korszak első éveiben igen élénk politikai tevékenységet fejtettek ki, amelynek alakulását, e szervezeteknek a kormányhatalom birtoklásáért folyó politikai réteg- és csoport harcokban játszott szerepét röviden vázolni szeretném.

Az egyetemi ifjúsági szervezetek politikai tevékenységének előterében az ellenforradalom első hónapjaiban a *Friedrich-kormány és a „keresztény” pártok aktív támogatása* állt. „Amikor a Friedrich-kormány ellen. . . az intrika megindult – írta a műegyetemisták lapja –, az ország Friedrich mellett való nagy megmozdulásának első tényezője a műegyetemi ifjúság volt. Lázás sietséggel, lelkesedéssel siettek a technikusok szót emelni az első igazán magyar kormány mellett.”⁴¹ Az egyetemi ifjúsági szervezetek küldöttsége a harmadik Friedrich-kormány megalakítása előtt az elsők között biztosította támogatásáról Friedrichet.⁴² Tevékenységük különösen fontos részét jelentette a Reggeli Hírek és az Esti Hírek előállítás, terjesztése, amellyel lehetővé tették a meglehetősen ingatag helyzetű Friedrich-kormány számára a tömegek manipulálását, tömegbázisának bizonyos fokú kiszélesítését.

A Széchenyi Szövetség – mint említettem – részt vett a propagandaminisztérium „felvilágosító” röpiratainak terjesztésében, azoknak a zöld-, krém- és fehérszínű röpcéduláknak az osztogatásában, amelyek a munkáságot akarták szembeállítani a szocializmussal, a kommunizmussal. A Széchenyi Szövetség keretében – mintegy 60 résztvevővel – a propagandaminisztérium a munkások közti agitáció elősegítése céljából pro-

⁴¹ Technikus, 1919/20. 29.

⁴² Reggeli Hírek, 1919. aug. 26.

paganda-kurzust is rendezett.⁴³ Szeptember végétől kezdve – amikor a napilapok ismét megjelentek – az egyetemi ifjúsági szervezetek is közreműködtek a „magyar” és „keresztény” napilapok propagálásában. A nyugati megyékben a „keresztény” sajtótermékek terjesztését a keresztényszocialista főiskolai hallgatók végezték,⁴⁴ az Ifjak Szava „Magyar ember csak magyar sajtóterméket olvasson” – jelszóval közölte e lapok jegyzékét⁴⁵, az egyetemi zászlóalj pedig erőszak alkalmazásával is igyekeztek megakadályozni a „destruktív” napilapok terjesztését. Az egyetemi ifjúsági szervezetek aktívan bekapcsolódtak a „keresztény” pártok (a Keresztényszocialista Párt és a Keresztény Gazdasági Párt egyesülésével létrejött Keresztényszociális Gazdasági Párt és a Keresztény Nemzeti Párt, majd az ezek fúziójaként megalakult Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja) szervezési és agitációs munkájába. Különösen nagy aktivitást fejtettek ki a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja (KNEP) mellett az 1920 januári választások idején. Ugyanakkor felléptek a Nagyatádi Szabó-féle kiscsapatpárttal szemben; az Ifjak Szava „Kik a főcinkosok” c. cikkében a forradalmak alatti szerepére utalva élesen támadta Nagyatádi Szabó Istvánt, hangsúlyozva, hogy a földkérdés megoldása szakembert kíván: „félre a nagyatádi-kontárokkal! Szakembert kérünk mindenüvé!”⁴⁶

Október végén, a Clerk-misszió idején a kormány által „megrendelt” tüntetésekben, a Clerk-előtti küldöttségjárásban az egyetemi ifjúsági szervezetek is aktívan résztvettek.⁴⁷ November 19-én, a kormányalakítási huzavona idején – Igali naplója szerint – a műegyetemi zászlóalj száz tagja fel akart vonulni a Várba, hogy hűségnyilatkozatot tegyen Friedrich előtt – Milesz azonban a fővezérség álláspontjára hivatkozva lefújta a készülődő demonstrációt. .⁴⁸ 1919 decemberében és 1920 első hónapjaiban még találkozunk gyengülő intenzitású Friedrich-melletti megnyilatkozásokkal – az ellenforradalmi ifjúságnak ugyanis nagyon imponált a „snájdig férfiszépségű” Friedrich „intranszignens keresztény” politi-

⁴³ Uo. 1919. szept. 7.; Pesti Élet, 1919. szept. 5.; Technikus, 1919/20. 26.

⁴⁴ Diákkultúra, 1919. dec. 15. 15.

⁴⁵ Ifjak Szava, 1919. okt. 7. 16.

⁴⁶ Uo. 1919. nov. 23. 6–7.

⁴⁷ Nemzeti Újság, 1919. okt. 28., okt. 29., okt. 30.

⁴⁸ IGALI BÉLA: Egy műegyetemi zászlóaljtag naplója. 1919–1921. Bp., 1942. 52.

kája,⁴⁹ és csak lassan ismerték fel, hogy az arisztokrácia egyes tagjai által megindított első Friedrich-ellenes kampányt nem csak a liberális sajtó fogadta csendes kárörömmel, hanem a Friedrich háttérbeszorítására törekvő fővezérség, a Horthy köré tömörült katonatiszti csoport is. . .

A budapesti egyetemek és főiskolák „keresztény ifjúsága” már 1919 október 1-én díszes okiratban üdvözölte Horthyt, biztosítva őt „megingathatatlan hűségéről, törhetetlen bizodalmaról és feltétlen ragaszkodásáról”⁵⁰ – ami a formális aktusnál nyilván többet jelentett. Az egyetemi zászlóaljok és a fővezérség között – mint arról szó volt – már a román megszállás idején kialakult a kapcsolat. 1919 végétől, 1920 elejétől kezdve az egyetemi ifjúsági szervezetek – elsősorban a bajtársi szövetségek – működésében egyre inkább a fővezérség, *a Gömbös Gyula vezette katonatiszti csoport befolyása* érvényesült. E folyamat a rendelkezésre álló források alapján konkrétan nem rekonstruálható, előrehaladását az egyetemi zászlóaljok katonai jellege, a fővezérség irányító szerepe kétségtől nagy mértékben elősegítette.⁵¹

Az ellenforradalmi ifjúsági szervezetek politikai irányvonala, célkitűzései az alapvető kérdésekben – a tőkés társadalmi rend védelme, az ellenforradalmi rendszer megszüldésének, a proletariátus elnyomása, a haladó törekvések elfojtása – lényegében megegyeztek, néhány kérdésben azonban *véleménykülönbségek voltak a bajtársi egyesületek és a MEFHOSZ között*, sőt részben a bajtársi egyesületeken belül is. Ez megmutatkozott – mint látni fogjuk – az „egyetemi zsidókérdés” terén, ahol mindvégig a Turul képviselte a „legintranszigenesebb” álláspontot, de más belpolitikai kérdésekben is.

A bajtársi egyesületek – különösen a Turul – már az ellenforradalom első hónapjaitól kezdve állandó, bár változó intenzitású *kapcsolatban álltak a szélsőjobboldali, fasiszta szervezetekkel*, elsősorban az Ébredő Magyarok Egyesületével; Velcsov az ÉME vezetőségének tagja volt, a Turul és az „ébredők” számos alkalommal közösen léptek fel, részt vettek egymás akcióiban – pl. az ÉME 1919. december 1-i nagygyűlésén a

⁴⁹ Uo. 63., 68., 94–95.

⁵⁰ Egyetemi zászlóaljok. (Tudományegyetemi rész.) Összeállította és kiadta: DÉR VILMOS. Bp., 1938. 42–43.

⁵¹ Egyes források adataiból egyébként arra lehet következtetni, hogy a későbbiek során a Gömbös-csoport részéről főleg Toókos Gyula százados (utóbb őrnagy) volt a Turul vezetőivel kapcsolatban. (HL Bp. kat. körletparság 4919/1920. fón.)

Turul nevében Törös is felszólalt –, voltak közös rendezvényeik, kölcsönösen támogatták egymás törekvéseit. Ugyancsak kapcsolatok alakultak ki a bajtársi egyesületek és a katonai csoport politikáját megvalósító, Gömbös elnökletével működő MOVE között is. E fasiszta szervezetek befolyása néhány olyan vidéki felsőoktatási intézményben, főleg a gazdasági akadémiákon is igen erős volt, ahol bajtársi egyesület ezekben az években nem működött.

A Gömbös-csoport erősödő hatása a bajtársi egyesületekre, a fasiszta szervezetekkel való szoros kapcsolat is minden bizonnyal hozzájárult ahhoz, hogy a bajtársi egyesületek számos alkalommal *szélsőséges politikai követelések* hordozójává váltak, többé-kevésbé szerves részeként – és tömegbázisaként – annak az irányzatnak, amelynek a hatalmi struktúra, a kormányzati módszerek megváltoztatására irányuló politikai törekvései időszakunkban a leghatározottabban képviselték a fasiszta tendenciákat, és amelyek tevékenységük során az ellenforradalom „rendjét”, a kormányzat intézkedéseit sem mindig respektálták. Nem véletlen, hogy az egyetemi rendezvények, verekedések túlnyomórészt a bajtársi szövetségek, elsősorban a Turul működéséhez fűződtek. „A húszas évek legtöbb ‚hazafias’ utcai tüntetése és... az ezek kapcsán elkövetett atrocitások mélyén is a bajtársi egyesületek emberei állottak – írta emlékirataiban Antal István – s lassan-lassan úgy alakult a helyzet, hogy a húszas években a bajtársi szövetségek ‚Couleur-studentjei’ lettek a harcok ellenforradalmiság, antimarxizmus és antiszemitizmus rohamcsapatai.”⁵²

A Hungária állásfoglalása a legtöbb kérdésben ugyan lényegesen nem különbözött a Turulétól, az „ébredőkkel” való kapcsolatai azonban sokkal lazábbak voltak, és olykor a Turulénál „mérsékeltőbb” álláspontot foglalt el egyes kérdésekben. Még inkább vonatkozott ez a MEFHOSZ vezetőségére, amely 1920–21-ben – úgy tűnik – az ellenforradalom egyik politikai irányzatához sem kötődött szorosan, a szélsőjobboldali, fasiszta szervezetekkel – tudomásom szerint – különösebb kapcsolatai nem voltak, és a változó kormányok iránt lojálisnak mutatkozott.

A forrásanyag lényeges hiányai – mindenekelőtt a Turul, a Hungária és a MEFHOSZ iratanyagának megsemmisülése – a fenti kérdések behatóbb elemzését nem teszik lehetővé. Egy példa alapján azonban – az ellenforradalmi ifjúság több forrásból is ismert 1920. június 4-i gyűlé-

⁵²ANTAL i. m. XIII. rész 652–653.

sének ismertetésével – be szeretném mutatni a bajtársi egyesületek politikai állásfoglalását, a soraiban megmutatkozó véleményeltéréseket.

E gyűlésen a műegyetem és a tudományegyetem mintegy háromezer hallgatója vett részt, és azon az ÉME küldöttsége is megjelent, Herkély Tibor alelnök – korábban a Szent Imre Kör elnöke – vezetésével. A gyűlést Bornemisza nyitotta meg és a numerus clausus kérdésének taglalása után ismertette a kormányzónak és a kormánynak átnyújtandó memorandumot, „amely magában foglalja mindazon sérelmeket és bajokat, amelyekben a legrövidebb időn belül gyökeresen segíteni kell”. Rámutatott arra, hogy „az ittmaradt bolsevikiek működése egyre veszélyesebb és a keresztény tömeg elkeseredése egy anarchiára termékeny talajt ad”. Felhívta a kormányt, hogy „intézményes nemzetvédő politikára térjen át”.

A memorandum követelte az illetékes hatóságok radikális intézkedését a „nemzeti hadsereg” és a karhatalom tisztjei elleni tűszúrásos merényletek ügyében⁵³, az árdragítók ellen a botbüntetés bevezetését, az 1910 óta betelepült zsidók azonnali kitoloncolását, a „destruktív” sajtóorgánumok betiltását, végül pedig kijelentette, hogy „az egyetemi ifjúság eddig is kész volt életét és véréát áldozni és ezután is megteszi, de a mindenkori kormánytól megköveteli, hogy ígérek helyett tegyen az ifjúság érdekében”.

Beszéde után a hallgatóság egy csoportja Friedrichet éljenezte, majd Törös „megnyugtatta” az ifjúságot, hogy egyúttal a katonai hatóságoknál is el fognak járni, és „érvényt szereznek az augusztus óta csak ígérekkel táplált ifjúság akarátának”. Utána egy fiatal katolikus táborigazgató szólt fel, aki gyakran idézve a Talmudból „bebizonyította”, hogy a háború elvesztésének és a trianoni békének okozója „az itthonmaradt zsidóság”, és végül kijelentette, hogy „a kereszténység nem csak szeretetet hirdet, hanem, ha kell a palloshoz is nyúl”. Ezt követően Herkély akart felszólalni, de az elnöklő Bornemisza nem adta meg neki a szót. Végül Verő Károly, a legszélösebb irány képviselője azt hangsúlyozta, hogy „az ifjúság, amely idáig hiába várt, a zsidókérdés intézményes és gazdasági megoldását követeli”.⁵⁴

⁵³ A tűszúrásos merényletek rémhíre az ellenforradalmi propaganda egyik – nem túl hatásos – eszköze volt.

⁵⁴ HL Bp. kat. körletparság 4927/1920. f. n., 7538/1920. f. n.

E gyűlésre vonatkozó források viszonylag nagy száma azzal függ össze, hogy e gyűléssel kapcsolatban a budapesti katonai körletparancsnoksághoz egy névtelen bejelentés érkezett, amely a szélsőséges hangokat Friedrich hatásának tulajdonította. A körletparancsnokság ez ügyben a városparancsnokság „sürgős, de a legdiscrétebb” vizsgálatát kérte.⁵⁵ A városparancsnokság 1920. augusztus 4-i jelentése lényegében megnyugató képet rajzolt az ellenforradalmi egyetemi ifjúság politikai állásfoglalásáról. Elismerte ugyan, hogy az ifjúság soraiban vannak „mérsékelt” és „túlzó radikális nemzeti és keresztény irányzatú” elemek, hangsúlyozta azonban, hogy: „Az egyetemi ifjúság körében a mérsékelt és radikális elemek között elkeseredést okozó ellentétek nem léteznek.”⁵⁶

E gyűlésen történtek – úgy gondolom – különösebb magyarázatot nem igényelnek, egyedül a városparancsnokság utolsó megállapításával kapcsolatban szeretnék ismételtén rámutatni arra, hogy az ellenforradalmi egyetemi ifjúsági szervezeteken belüli véleménykülönbségek nem érintették és nem gyengítették az alapkérdésekben a nézetek azonoságát. Ez jellemezte a továbbiakban is – 1920 nyarától 1921 végéig – az egyetemi ifjúsági szervezetek politikai állásfoglalását és tevékenységét.

Itt kell még érintenünk az *egyetemi ifjúság politikai aktivitásának* kérdését és politikai állásfoglalásának, tevékenységének okait, motívumait.

Mindenekelőtt rá szeretnék mutatni arra, hogy az 1919–1921-es évek reakciós egyetemi ifjúsági mozgalmaiban, az ellenforradalmi ifjúsági szervezetek munkájában az egyetemi ifjúságnak csak egy kisebb – de jól szervezett, zömmel felfegyverzett és hangos – része vett aktívan részt. Számukat mintegy 3500–4000-re tehetjük, ami a hallgatóságnak mintegy negyedrészt jelentette. A többség e mozgalmakban aktívan nem vett részt, kétségtelen azonban, hogy az ellenforradalmi demagógia – elsősorban a nacionalizmus, az antiszemitizmus – e rétegekre sem maradt hatástalan, nem csekély részük többé-kevésbé rokonszenvezett az ellenforradalmi ifjúság törekvéseivel. A többiek, ha nem is értettek egyet az atrocitásokkal, az egyetemi botrányokkal, ez nem jelentette azt, hogy szemben állottak volna az ellenforradalmi ifjúság politikájával, célki-

⁵⁵ Uo. 4919/1920. főn.

⁵⁶ Uo. 7538/1920. főn.

tűzéseivel – magatartásukat inkább a passzivitás, közömbösség jellemezte.

E periódus egyetemi ifjúsági mozgalmaira azonban nem a passzív, indifferens rétegek nyomták rá a bélyegüket, hanem az ellenforradalmi rendszer kiépítését és megszilárdítását aktív tevékenységével szolgáló ellenforradalmi egyetemi ifjúság.

Ha választ keresünk arra – az Előszóban is felvetett – kérdésre, hogy *mi okozta az egyetemi ifjúság jobboldali orientációját*, ellenforradalmi fordulatát, számottevő részének az ellenforradalom mellé állását, akkor számos – az előzőek során jórészt érintett – tényezőt kell figyelembe venni.

Előljáróban hangsúlyozni szeretném, hogy a „fordulat” csak viszonylagos jellegű: az ellenforradalom bázisát túlnyomórészt nem azok a hallgatók alkották, akik korábban a progresszív mozgalmak résztvevői voltak (még ha akadtak is köztük olyanok, mint Törös Sándor, a Turul elnöke, majd első szenátora, aki a háború előtt gyakran megfordult a Galilei-körben. . .). Sokan közülük már korábban is a reakciós egyetemi ifjúsági szervezetekhez tartoztak, jó néhányan azokban vezető tisztségeket is betöltöttek. Kétségtelen azonban, hogy nézeteik 1919-ben szélsőségesen reakcióssá váltak, politikai állásfoglalásuk alakulása pedig az ellenforradalom igenléséig, aktív támogatásáig jutott el. Hozzájuk csatlakoztak nagy számban olyanok is, akik korábban a reakciós egyetemi ifjúsági mozgalmakban nem vagy csak csekély mértékben vettek részt, ill. politikailag közömbösek voltak, továbbá sokan olyanok is, akik most kerültek be az egyetemekre. (Amikor az előzőek során említés történt arról, hogy a hallgatóknak csaknem a fele 22 évnél idősebb volt – ez egyben azt is jelentette, hogy a másik fele „rendes” korú volt, köztük az egyetemre 1920-ban és 1921-ben háborús veszteség nélkül lépő évfolyamok.) A fordulatot az egyetemi ifjúság reakciós erőinek lényeges mértékben megnövekedett súlya, az egyetemi ifjúsági mozgalmakban játszott domináló szerepe jelentette, valamint az a körülmény, hogy a haladó erőket kiűzték az egyetemek falai közül.

Az egyetemi ifjúság politikai állásfoglalása retrográd irányú alakulásának okait vizsgálva először azt a hiedelmet szeretném eloszlatni, mintha az egyetemisták jelentős részét a Tanácsköztársaság alatt elszenvedett „sérelmek” állították az ellenforradalom oldalára. Erről szó sincs. A Tanácsköztársaság idején – az ellenforradalmi szervezkedés miatt elítélt néhány egyetemi hallgató kivételével – lényegében senkinek sem esett

bántódása korábbi politikai tevékenysége miatt,⁵⁷ egyetlen egy hallgatót sem zártak ki az egyetemekről, és kivétel nélkül mindenki megkapta a havi 300 koronás segélyt (még az átnevelésre kötelezett ellenforradalmár ludovikások is). A Tanácsköztársaság egyes intézkedései (szocializálás, lakásrekvirálás, az új államapparátus kiépítése) is csak a hallgatók kisebb hányadának szüleit érintették.

A Tanácsköztársaság utolsó másfél hónapjában az egyetemisták nagy részének politikai hangulatában bekövetkezett kétségtelen rosszabbodás elsődlegesen a Tanácsköztársaság külpolitikai és katonai helyzetének kedvezőtlen alakulásával (különösen az északi hadjárat során elfoglalt területek több mint felének az egyetemi hallgatók széles rétegeire is demoralizáló hatású kiűritésével), valamint belső helyzetének problémáival, a diákságot közvetlenül is érintő gazdasági nehézségekkel függött össze. Nem maradt hatástalan az egyetemi hallgatókra az ellenforradalom által szított antiszemitizmus sem. Mindezek következtében az egyetemi ifjúság egyes rétegei 1919 júliusában már elfordultak a Tanácsköztársaságtól.

A Tanácsköztársaság megdöntése után, a gyökeresen megváltozott viszonyok között ez az ifjúság az ellenforradalomtól várta ellentmondásos törekvéseinek kielégítését, problémáinak megoldását. Az ideológiai manipulációnak, mindenekelőtt az antiszemita demagógiának kétségkívül jelentős része volt abban, hogy az egyetemi ifjúság széles rétegei az ellenforradalom oldalára álltak – de tényleges helyzetük (egzisztenciális bizonytalanságuk, anyagi gondjaik) tették őket alkalmassá az ellenforradalom ideológiájának befogadására, politikájának támogatására. Az egyetemi ifjúság politikai állásfoglalásának alakulását meghatározó gazdasági-társadalmi, politikai-ideológiai tényezők mellett figyelembe kell venni a pszichikai tényezőket is, a türelmetlenség, az izgatottság, az erőszak léggörét is.

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság politikai állásfoglalását, tevékenységét bemutatva felvetődik a kérdés, vajon ezek az ifjak mind a társadalmi haladás, a demokrácia, a szocializmus törekvéseit gyűlölő, tudatos

⁵⁷ Az egyetlen „sérelem”, amely e hallgatókat érte, a következő volt: április 23-án a műegyetem falára kiragasztott ellenforradalmi plakát ügyében nyomozva néhány reakciónak ismert hallgatót a Vörös Őrség főparancsnokságára kísérték, ahol kihallgatták őket. Ennek során – helytelenül – pár pofon is elcsattant. Mintegy másfél – két óra múlva a közben megérkező Korvin Ottó szabadon engedte őket, és kérte, hogy az ügyet tekintsék meg nem történtnek. (PI Arch. 614. f. 1/1920–6274.)

reakcióknak tekinthetők vagy csak megtévesztett fiataloknak? Nem vitás, hogy soraikban szép számmal voltak tudatos ellenforradalmárok; ők alkották az egyetemi zászlóaljkat, a bajtársi egyesületek bázisát, ők voltak az atrocitások, egyetemi verekedések főszereplői – jó jellemzésüket adja Féja Géza életregényében.⁵⁸ De voltak köztük olyanok is, akiket a jövőjüket, perspektívájukat illető bizonytalanság, az ezt felhasználó reakció demagógia állított – rövidebb-hosszabb időre – az ellenforradalom oldalára, s olyanok is, akik elsődlegesen súlyos anyagi gondjaik miatt léptek be az egyetemi zászlóaljokba. Mint Kodolányi írta idézett cikkében:

„A testileg, lelkileg tönkrement, lerongyolódott ifjúság formálisan politikai zsoldba szegődött a karhatalmi alakulatoknál élvezett fizetés, élelem és ruházat formájában. Számtalan ifjút ismertem, akinek betevő falatja az a kis kenyér volt, amelyet a karhatalmi szervezetben kapott, egyetlen ruháját ott szerezte és nem lett volna cigarettája sem, ha zsoldot nem húzott volna!”⁵⁹

Ez utóbbiak állásfoglalásának indítékai, tevékenységük motívumai szubjektíve természetesen másként értékelendők, mint az ellenforradalom tudatos híveié – objektíve azonban ők is a tőkés társadalmi rendszer visszaállítását, az ellenforradalom uralmának biztosítását szolgálták.

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúsági szervezetek politikai tevékenységéről rajzolt kép azonban felettébb hiányos lenne, ha nem foglaloznánk kellő súllyal a numerus clausus megvalósításáért folytatott küzdelmükkel.

⁵⁸ FÉJA GÉZA: Szabadcsapat. Életregény. Bp., 1965. 10–17.

⁵⁹ KODOLÁNYI JÁNOS: A magyar intellektuális ifjúság. Századunk, 1930. 269.

KÜZDELMEK A NUMERUS CLAUSUSÉRT

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság fegyveres alakulatai és politikai szervezetei 1919–1920-ban legfontosabb célkitűzésüknek az „egyetemi zsidókérdés” intézményes megoldásának, „törvényes” rendezésének, az ún. numerus claususnak (zárt szám) megvalósítását tekintették. Ez indokoltá teszi e kérdés bővebb tárgyalását, figyelembe véve azt a körülményt is, hogy a numerus clausus történetének részletes feldolgozására eddig nem került sor.¹

¹ A legrészletesebb HALLER ISTVÁN: *Harc a numerus clausus körül* c., 1926-ban kiadott összeállítása, amely azonban inkább – kellő kritikával használható – forrásmunkának, mint tudományos jellegű feldolgozásnak tekintendő. Az ellenforradalmi korszakban megjelent, meglehetősen eltérő felfogásokat képviselő más írások – KARL von HOOR: *Der Numerus Clausus an den ungarischen Universitäten und Hochschulen* (inbesondere an den medizinischen Fakultät der Budapester „Pázmány Péter” Universität). Leipzig, 1923.; GÁBOR GYULA: *A numerus clausus és a zsidó egyetem*. Bp., 1924.; IVÁN NAGY: *Der numerus clausus in Ungarn*. Bp., 1924.; BETHLEN PÁL (szerk.): *A magyar zsidóság almanachja. Numerus clausus*. Bp., 1925. stb. – csak rövid és többnyire publicisztikai szintű áttekintést adnak a numerus clausus történetéről. A felszabadulás után elsőként SIMON GYULA az általa összeállított Neveléspolitikai dokumentumok az ellenforradalmi rendszer időszakából 1919–1931. (Bp. 1959.) c. kötet elé és KARSAI ELEK a Vádirat a nácizmus ellen II. kötete (Bp., 1960.) elé írt bevezető tanulmányában tárgyalta röviden a numerus clausus kérdését. HEKSCH ÁGNES *Adatok a numerus clausus történetéhez* c. írásában (Pedagógiai Szemle, 1962. 613–619.) néhány forrást ismertetett. A későbbiek során VÖRÖS LÁSZLÓ, BELLÉR BÉLA, BÁRÁNY FERENC és GERGELY JENŐ foglalkoztak az előzők során említett munkáikban többé-kevésbé részletesen a numerus clausus történetével, valamint bővebb egyetemi levéltári anyag felhasználásával SZEGVÁRI KATALIN: *Az első numerus clausus törvényről* c. tanulmánya. (A Budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának Actái. XVIII. köt. Bp., 1976. 67–90.)

1. Egy félév oktatás nélkül

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság terrorakciói és követelései már 1919 augusztusában a forradalmi mozgalmakban részt vett, a haladó törekvésekkel rokonszenvező diákokkal szembeni kíméletlen megtorlásokon túlmenően általában a zsidó hallgatók eltávolítására irányultak. Az egyetem bezárása korántsem eredményezte „a kedélyek lecsillapodását”, csak az atrocitások rövid ideig tartó szüneteltetését. Szeptember közepén azonban ezek ismét folytatódtak.

Szeptember közepén ugyanis megkezdődtek a vizsgákra való jelentkezések. Rendkívül sok olyan hallgató volt, túlnyomórészt tartalékos tisztek, akik elmaradt vizsgáikat szerették volna letenni. A vizsgákra jelentkezni akaró zsidó hallgatókat azonban az egyetem kapuit őrző ellenforradalmár diákcsoportok, elsősorban az egyetemekre „beköltözöködött” egyetemi zászlóaljok erőszakkal megakadályozták a belépésben.² A zsidó hallgatók önvédelmi osztagok létesítésére irányuló szörványos próbálkozásai – az akkor erőviszonyok mellett – sikertelenek maradtak. A „rendzavarások” két héten keresztül nap mint nap megújultak, és irrálissá tették a beiratkozások október 1-ére, valamint az egyetemi előadások október 13-ára tervezett megkezdését (illetve a műegyetem esetében az augusztus 6-án félbeszakított pótszemeszter folytatását). Tuzson János professzor, a bölcsészkar szélsőjobboldali erők egyik hangadója a kar szeptember 18-i ülésén az előadások megkezdésének március közepére történő elhalasztását javasolta, minthogy a „felgyülemlett szenvedélyek még nem csillapodtak le”, és „esetleg vérengzésekre is sor kerülhetne”.³ Kenyeres Balázs orvostudományi dékán a kar szeptember 26-i ülésén beszámolt az előző napon a rektorátuson tartott értekezletről, amelyen Tóth Lajos, a VKM egyetemi ügyosztályának vezetője is résztvett. Az értekezleten elhangzott, hogy „az ifjúságnak egy nagy tömege erős szervezetbe tömörülve mindenre elszánva még az egyetemi hatóságokkal és a kormánnyal is szembeszállva érvényesíteni akarja akaratát, hogy... egyetlen zsidót sem engednek szigorlatra, sem pedig beiratkozásra... a mozgalmat tizenkét tagból álló bizottság vezeti... ennek utasításait a

² OL VKM 184417/1919. B. XVI.; ELTE L 599/1919–20. E. T.; Pesti Élet, 1919. szept. 20., szept. 21., okt. 1.

³ ELTE L B.K. 1919. szept. 18-i ülés jkv., ad 61/1919–20. B. K.

szervezett hallgatók s a karhatalmi osztag tagjai feltétlenül végre hajtják”.⁴

„Az egyetemi ifjúság nem maradt meg a gyűlési határozatok és memorandumok mellett – írta utóbb Haller a numerus clausus történetével foglalkozó említett írásában –. . . *Az önbíráskodás terére lépett tehát.* . . napirenden voltak az összekoccanások s ezekből származó véres összeütközések. . . A tanári kar és a kultuszminisztérium hiába iparkodott az egyetemeken a nyugalmat és rendet helyreállítani. Erre teljesen képtelen volt. . . *Az anarchia nőttön-nőtt és a zavargások mind aggasztóbb méreteket öltöttek.*”⁵

Szeptember 26-án az ellenforradalmi ifjúság képviselői megjelentek Huszár Károly miniszternél és, utalással egyrészt a szénínségre, másrészt az ifjúságnak még mindig izgatott hangulatára”, az egyetemek bezárását kérték. A VKM – okosabbat nem tudván tenni – szeptember 27-én *elrendelte a két budapesti egyetem bezárását.* (A rendelettervezetnek azt a mondatát azonban, hogy „Az ifjúság köréből keletkezett karhatalmi alakulatok az egyetem helyiségeibe semmi szín alatt sem engedhetők be”, Huszár áthúzta. . .)⁶

Az antiszemita akciók a következő napokban *átterjedtek a többi budapesti főiskolára is.* Az állatorvosi főiskola hallgatói szeptember 28-án „emlékiratot” intéztek a tanári karhoz:

„Az elkeseredés hangja szól belőlünk, amidőn azon faj ellen lépünk fel, amely évek aknamunkája révén ökle alá hajtott bennünket. . . Ezen internacionalista fajt nem tűrjük meg magunk között, a keserves évek megtanítottak bennünket, hogy különbséget zsidó és zsidó között nem tehetünk. Magyarország legyen a magyará!”

A fenti elvi indokolás alapján elhatározták a zsidó hallgatóknak a főiskoláról való kizárását és a szigorlatoktól való eltiltását. Másnap összeütközések is történtek, mire a rektor a beiratkozásokat elhalasztotta, majd

⁴ SOTE It O. K. 1919. szept. 26-i ülés jkv.

⁵ HALLER i. m. 31.

⁶ OL VKM 185684/1919. B. XVI.; Budapesti Hírlap, 1919. szept. 28.; Szózat, 1919. szept. 28.; Világ, 1919. szept. 28.; Pesti Élet, 1919. okt. 1.

az FM rövidesen elrendelte a főiskola bezárását.⁷ Botrányos jelenségek voltak október elején a kereskedelmi akadémián is, ahol emiatt beszüntették az előadásokat.⁸

Hasonló cselekményekre került sor *több vidéki felsőoktatási intézményben* is. Az egri jogakadémia „keresztény hallgatói” 1919. szeptember 11-i ülésükön azt kérték a tanári kartól, hogy a következő tanévre zsidókat ne vegyen fel, mert „a ker. magyar ifjúság s általában szerencsétlen hazánk szomorú sorsa ezen internacionalista faj nemzet és vallásellenes törekvéseinek tulajdonítható”. Megemlítették még, hogy „mozgalmunk és szerény kívánságunk különben is semmi egyéb, mint a budapesti egyetemi polgárság akciójának a vidéken való folytatása”.⁹ A debreceni egyetem 160 hallgatója szeptember 30-án beadványban kérte a zsidó hallgatók orvoskarrá történő felvételének korlátozását.¹⁰ Októberben előbb a keszthelyi,¹¹ majd a magyaróvári gazdasági akadémián voltak antiszemita megmozdulások.

Az óvári akadémia hallgatói október 22-én a zsidó hallgatókat nem engedték be az előadásokra. A tanári testület elítélte az előadások rendjének megzavarását és a hallgatósághoz intézett felhívásában közölte, hogy további rendezavarások esetén „a fegyelmi szabályok teljes szigorával fog eljárni”. Másnap az akadémia hallgatósága gyűlést tartott, amelyen ki-mondotta, hogy – mint az akadémia igazgatójának az FM-hez intézett jelentéséből kiderül –, „az akadémiára bebocsátja ugyan a 8 zsidó hallgatót, de más módon fogja Magyaróvárról való maradásukat megakadályozni”. – Hogy a „más módon” kifejezés alatt mi értendő, azt nem tudjuk, tény azonban, hogy 7 zsidó hallgató – az igazgató jelentése szerint – még aznap bejelentette kilépését, és az igazgató szerint valószínű, hogy a nyolcadik is erre a lépésre határozza magát, „minek folytán ez ügyben előreláthatólag további intézkedésre szükség nem lesz”.¹²

⁷ OL FM 65074/1919. IX. 1. alapszám, 69196/1919. IX. 1.

⁸ HL Bp. Váp. 1920. sz. n.; Új Nemzedék, 1919. okt. 5.; Világ, 1919. okt. 14.; Pesti Hírlap, 1919. okt. 15.; Szózat, 1919. okt. 15.

⁹ Heves megyei Levéltár Az egri jogakadémia iratai 18/1919–20.

¹⁰ HBML A debreceni tudományegyetem iratai 41/1919–20. B. K.; Debreceni Független Újság, 1919. okt. 2.

¹¹ OL FM 69767/1919. IX. 1. alapszám.; Népszava, 1919. okt. 14.

¹² OL FM 66606/1919. IX. 1. alapszám.

Visszatérve a budapesti egyetemeken történtek ismertetésére: egy-két hetes viszonylagos „csönd” után ismét előtérbe került az egyetemek esetleges megnyitásának, korlátozott mérvű működésének kérdése. „A tanári kar – írta Haller – szerette volna legalább a szigorlatokat és az avatásokat megtartani.” Mint Ballagi rektor október közepén tett nyilatkozatában elmondotta: „A minimális méltányosság azt követeli, hogy az utolsó szigorlat előtt állók, akik fél tárggyal hátrálékosak, akik felavatásukat várják, ne akadályoztassanak meg abban.”¹³

Az ellenforradalmi ifjúság azonban eleinte – különösen a tudományegyetemen – erre sem volt hajlandó, és csak hosszas alkudozások, a szigorlatra jelentkezők igazolásának kötelezővé tétele után adhatta ki a VKM november elején a műegyetemre vonatkozólag, majd november közepén a tudományegyetemre vonatkozólag a rendeletet: a vizsgák, a szigorlatok és doktorrávatások ismét megkezdhetők. A vizsgákra jelentkeztettek nevét a dékáni hirdetőtáblán közzölték, és csak azokat bocsátották vizsgára, akik ellen nem merült fel kifogás. Ballagi rektor utóbb még a napilapok útján (!) is felhívta a hallgatóságot társaik elleni „bejelentések” tételére.¹⁴ Az igazoló bizottságban az ellenforradalmi ifjúság képviselői is helyet foglaltak.

A vizsgákra való jelentkezések megkezdésével egyidejűleg *újra megkezdődtek az egyetemi atrocitások* is. A reakciós szervezetek ugyanis nem voltak teljesen „megelégedve” az igazolások fenti módjával, mert az lehetővé tette olyan zsidó hallgatók vizsgára bocsátását, akik ellen semmiféle konkrét kifogás sem merült fel. E „veszély” elhárítása érdekében az ellenforradalmi ifjak az igazolások fenti „hiányosságát” egyrészt a fizikai erőszak alkalmazásával igyekeztek „korrigálni”, másrészt pedig ezzel párhuzamosan harcot indítottak az egész igazolási eljárás saját kezükbe vételéért. Ténykedésüket a jogi kar dékánja az Egyetemi Tanács 1919. december 4-i ülésén elhangzott előadói jelentésében így jellemezte:

„...az ifjúsági képviselők elvből minden zsidót visszautasítottak, utóbb pedig még az az igyekezet is felülkerekedett, hogy a keresztények közül is csak a karhatalmi tagokat igazolták és bocsátották szigorlatra, a

¹³ Gondolat, 1919. okt. 16. 12–13.; HALLER i. m. 31.

¹⁴ OL VKM 199351/1919. B. XVI.; BME It R.T. 1919. nov. 4-i, 14-i és 29-i ülés jkv.; Új Nemzedék, 1919. nov. 16., dec. 20.; Világ, 1919. nov. 19.; Pesti Hírlap, 1919. dec. 20.

többieket pedig az Egyetemre való belépésben erőszakkal megakadályozták... az erőszakoskodó rendzavarások fő forrása és támasza az egyetemi épületben elhelyezett egyetemi karhatalmi alakulatokban keresendő... tagjai ebben a minőségükben az egyetemi épületekben szabadon közlekedhetnek... majd az épületbe bebocsátatván levetik karhatalmi tagsági jelvényüket és mint az Ébredő Magyarok vagy Turul Szövetség tagjai... minden belépő hallgatót és szigorlót igazoltnak... és a zsidó felekezetűeket távozásra kényszerítik...

... egyetemi hallgatók, mint az Ébredő Magyarok Szövetségének, vagy a Turul egyesületnek aktív tagjai egyenrangú félként valóságos tárgyalásokat folytatnak az egyetemi hatóságokkal, azoknak a tanulmányi és vizsgarend kérdéseiben föltételeket szabnak, nagylelkűen engedményeket tesznek, melyeket következetesen megszegnek... és szuverén módon eldöntik, kiket bocsátanak szigorlatra vagy doktorrá avatásra.”¹⁵

Az erőszakos, botrányos cselekmények, atrocitások súlypontja a tudományegyetemen volt, a forrásokból a durva inzultusok egész sorára derül fény. Előfordult, hogy doktori szigorlat közben megjelent a tudományegyetemi zászlóalj, majd az ÉME néhány tagja és a vizgát a jelölt erőszakos eltávolításával akarták megakadályozni.¹⁶ Megtörtént, hogy egy hadirokkant, hét kitüntetéssel rendelkező főhadnagyot – aki doktorráavatása ügyében kívánt bemenni az egyetemre – a központi épület bejáratánál őrt álló zászlóalj-tagok durván kiutasították az egyetemről. (Emiatt panasszal fordult a hadirokkantak szövetségéhez, amely az ügyet áttette a karhatalmi főparancsnoksághoz, az pedig a tudományegyetemi zászlóalj parancsnokságához – ez utóbbi azonban több hónap múlva közölte, hogy „a gyanúsított egyéneket kinyomozni nem sikerült”).¹⁷ Az atrocitások miatti panaszokkal, kérelmekkel a VKM most már formálisan sem foglalkozott. Jellemző példa erre a következő eset:

A vizsgázní akaró zsidó joghallgatók egy csoportja beadványt intézett a „koncentrációs” kormány liberális fűgefalevelét jelentő Bárczy István igazságügyminiszterhez. Megírták, hogy az egyetem épületében tartóz-

¹⁵ ELTE L 500/1919–20. E. T.

¹⁶ ELTE L B. K. 1919. nov. 28-i ülés jkv., 332/1919–20. B.K.

¹⁷ HL Bp. kat. körletparság 15711/1921. eln. Ezen még – mint Angyal Dávid emlékirataiban megjegyezte – „a legszélsőbb jobb párti tanárok is megütköztek”. (ANGYAL DÁVID: Emlékezések. London, 1971. 137.)

kodó „fegyveres egyének” nem engedték őket vizsgázni, „sőt egyeseket tetteleg is súlyosan bántalmaztak, majd a bejáratból kidobták őket”. Beadványukat Bárczy december 1-én azzal küldte át Hallernek, hogy „a kérvényt – tekintettel a tanulmányi szabadság megőrzéséhez fűződő fontos közérdekre – jóindulatú és sürgős elintézésben részesíteni méltóztassál”. A VKM álláspontja az ügygel kapcsolatban az volt, hogy az egyetemi hatóságok hatáskörén kívül esik e sérelmek elhárítása, ezért az ügyiratot 1920. január 24-én ad acta tették. . .¹⁸

A fenti atrocitások szolgáltatták a kísérőzenét az *ellenforradalmi egyetemi ifjúság követeléseihöz*. Ezeket a „Tudományegyetemi és Főiskolai Keresztény Magyar Ifjúság” november végén a VKM-hez intézett beadványában foglalta össze, ennek szövegét azonban nem ismerjük.¹⁹ December 9-én a Turul a Gólyavárban rendezett nagygyűlést, amelynek tárgya az „egyetemi zsidókérdés” volt. (A sajtóban közölt meghívó szerint: „Kereszténységet igazoló okmány felmutatása kötelező.”) A nagygyűlésen Törös által előterjesztett és egyhangúlag elfogadott határozati javaslat szerint változatlanul fenntartják az augusztus 10-i határozatot, és ennek értelmében követelték „az összes fakultásokon a vizsgálatok és az avatások azonnali beszüntetését”. E követelésüket sajátos és jellemző érvekkel indokolták meg.

Mindenekelőtt rámutattak arra, hogy az ifjúság „jórésze 1919. augusztus eleje óta vagy *katonai szolgálatot teljesít, vagy a keresztény magyarságért megindult harcokban vesz részt, így államépítő munkát végezve vizsgálatokra elkészülni nem tudott*”. Hivatkoztak továbbá a műegyetemi vizsgákra, ahol „*a levizsgázottaknak circa 80%-a a szocialista-kommunista mozgalmak leple alá burkolt faji előretörésben vezető szerepet vivő zsidósághoz tartozik*”. Utolsó érvük pedig az volt, hogy a jelenlegi igazolási eljárás „*teljesen elégtelen*”, egyrészt azért, mert a megszállott területeken tartózkodók nem tudnak feljelentést tenni, a „*keresztény magyar ifjúság*” pedig „*már a kommün előtti időkben is szeparálta*

¹⁸ OL VKM 213418/1919. B. XVI. alapszám. – E viszonyokat találóan jellemezte POGÁNY JÓZSEF, a KMP egyik vezetője A fehér terror Magyarországon c., az emigrációban megjelent írásában: „Van közoktatásügyi minisztérium, de a közoktatásügy legfőbb irányítója valójában az egyetemi és műegyetemi karhatalom.” (Wien, 1920. 69–70.)

¹⁹ OL VKM 202154/1919. B. XVI.

magát a destruktív zsidó fajtól, s így kizártnak tartja azt, hogy az Egyetemen kifüggesztett nevek ellen, ezek ismerése nélkül vádat emelhessen”.

A határozat másik pontja hangsúlyozta, hogy az egyetemeken a „belső béke” csak úgy állítható helyre, ha azonnal összeül egy vegyes bizottság, mely a VKM megbízottjának elnöklete alatt „a tanári kar keresztény és magyar szellem szempontjából kifogás alá nem eső tagjaiból és az ifjúság egyenlő számú és jogú kiküldöttjéből” állna. „Ez a bizottság dolgozza ki és állapítja meg a módozatokat, melynek alapján az egyetemek és főiskolák munkájukat megkezdhetik.” Törös beszédéből világosan kitűnt: az általuk követelt új igazolási eljárás azt jelenti, hogy az igazolást lényegében az egyetemi karhatalom végezné: vizsgákra, szigorlatokra, beíratkozásra csak azok bocsáthatók – mondotta –, akiknek „nemzethűségét, magyarságát és törvénytiszteletét” az egyetemi karhatalom legalább 5 tagja becsületszavával bizonyítja.²⁰

Az igazolási eljárás kérdéséről „nap-nap után folynak tárgyalások” – mondotta Ballagi rektor a bölcsészkar december 19-i ülésén. Az egyetemi hatóságok az igazolási eljárás módosítását elleneztek, és a rektor az Egyetemi Tanács határozata alapján kérte a vallás- és közoktatásügyi minisztert, hogy „a vizsgálatok és avattatások szabadságának és zavartalan lefolytatásának biztosítása érdekében első sorban a karhatalmi alakulatoknak az egyetemi épületekből való eltávolíttatásáról, szükség esetén pedig rendőri karhatalomnak az egyetemi hatóságok rendelkezésére bocsáttatása módján a megfelelő intézkedéseket haladéktalanul megtenni szíveskedjék.” A tudományegyetemi zászlóalj azonban nem vonult ki az egyetemről, a vizsgák és az avatások továbbra is – mint Doleschall mondotta – „az illegitim ifjúsági terror” közepette folytak.²¹

Nyilvánvaló, hogy az előadások megkezdéséről ilyen körülmények között szó sem lehetett. „Magának a tanévnek a megkezdése – írta Haller – teljes lehetetlenségnek bizonyult.”²² *Az ellenforradalmi ifjúság taktikája* világos volt: mindaddig, amíg a kormányzat a zsidó hallgatók számát intézményesen korlátozó rendelkezés kiadásáról nem határoz, a rendes egyetemi oktatás megkezdését fegyveres erejére támaszkodva min-

²⁰ Szózat, 1919. dec. 10.; Virradat, 1919. dec. 10.; Ébredő Magyarország, 1920. jan. 1. 16.

²¹ ELTE L 500/1919–20. E. T.; B. K. 1919. dec. 19-i ülés jkv.

²² HALLER i. m. 31.

den eszközzel megakadályozza. „Mindaddig, míg az intézményes nemzetvédelmet a főiskolákon nem látjuk garantálva – hangsúlyozta cikkében Madarász Antal –, nem óhajtuk a status quot. Lemondunk az egyetemek kulturális működésének áldásairól. . .”²³

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság soraiban a numerus clausus kérdésében bizonyos nézetkülönbségek is voltak; a tudományegyetemi zászlóalj, ill. a Turul képviselte a „meg nem alkuvó” irányzatot, míg a műegyetemi zászlóalj, ill. a Hungária zöme egyes kérdésekben (pl. a vizsgák megkezdése, az ún. szerzett jogok kérdése) bizonyos fokig „méréskeltebb” álláspontot foglalt el. A lényegyet tekintve azonban egyetértettek: hatalmi pozícióik segítségével, állandó politikai nyomással igyekeztek a numerus clausust – Haller szavait idézve – „forszírozni, hogy úgy mondjam erőszakolni”.²⁴

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság követeléseinek támogatását jelentette az, hogy egyes ellenforradalmi politikusok és szervezetek, a szélsőjobboldali lapok 1919 őszén többé-kevésbé határozott és konkrét formában állást foglaltak a numerus clausus mellett, így pl. a Keresztény Szociális Gazdasági Párt szeptemberben kiadott programjában, Teleki Pál szeptember 14-i és Prohászka Ottokár október végi nyilatkozatában, valamint Rubinek Gyula november 30-i programbeszédében, a Gondolat és az Ébredő Magyarország cikkeiben stb.²⁵

Elsősorban az ellenforradalmi ifjúság fellépése által kényszerítve – no meg persze a tanári karokban ezidőtájt előterbe kerülő szélsőségesen reakciós professzori csoportok jóvoltából – 1919 őszén, 1920 elején *az egyes egyetemek és karok is foglalkoztak a numerus clausus kérdésével*. E munka jellege és keretei nem teszik lehetővé a különböző javaslatok részletes elemzését; csak azok rövid ismertetésére, fő vonásaik kiemelésére szorítkozhatom.

²³ Ifjak Szava, 1919. nov. 30. 7.

²⁴ NN II. köt. 395.; IGALI BÉLA: Egy műegyetemi zászlóaljtag naplója 1919–1921. Bp., 1942. 56–57., 68–69., 92–93. (A műegyetemen egyébként a „méréskeltebb” irányzat élén Bornemisza Géza, a „radikális” irány élén pedig Madarász Antal állt.)

²⁵ Országos Széchenyi Könyvtár, Kisnyomtatványtár. 1919. évi aprónyomtatványok.; Pesti Élet, 1919. szept. 15.; Gondolat, 1919. okt. 16. 7.; Fényes László Hetilapja, 1919. okt. 30. 6–9.; Ébredő Magyarország, 1919. nov. 23. 5–7.; Technikus, 1919/20. 58.

A *budapesti tudományegyetemen* a kezdeményezés „érdeme” e kérdésben is az *orvosi karé*, amely már augusztus 26-án javaslatot tett a felvételi létszám maximalására és különböző okmányok alapján történő felvételi szelekció alkalmazására.²⁶ Az Egyetemi Tanács már a következő napon foglalkozott e javaslattal, és úgy határozott, hogy azt „meleg pártolással” a VKM-hez felterjeszti, a többi három kart pedig sürgős állásfoglalásra hívja fel – figyelemmel Kmoskó Mihály teológusprofesszor kiegészítő indítványára is. Kmoskó indítványának lényege az volt, hogy „a hallgatóság számának mindennemű redukálása a beiratkozók kellő kiválasztását tételezi fel: vallás, nemzetiség, előmenetel és erkölcsi kritériumok szerint”, és javasolta: minden kar tegye mérlegelés tárgyává azt az arányszámot, „amelynek kulcsa szerint a hallgatók felekezetük szerint bevolnának írathatók”.²⁷

A *hittudományi kar* szeptember 16-i ülésén egyetértett a numerus clausussal, határozata szerint a felvételnél „ügyelni kell arra, hogy egyik hazai nemzetiség, faj vagy vallásfelekezet se részesüljön jogosulatlan előnyben egy másik felett”. A kar egyúttal javasolta a forradalmi mozgalmakban részt vett hallgatóknak az egyetemről és az összes hazai főiskoláról való kizárását.²⁸

A *bölcsészettudományi kar* szeptember 18-i ülésén – a kiküldött bizottság javaslatának megfelelően – szükségesnek tartotta az „állami és nemzeti szempontból veszedelmes elemek” kizárását, a numerus clausust azonban – a hatályban levő törvényes rendelkezésekre tekintettel – ellemezte.²⁹

A *jogi kar* először szeptember 18-i ülésén tárgyalta a numerus clausus kérdését, és egyetértett az orvosi kar javaslatával – azzal a kiegészítéssel, hogy „ez a kiválasztás a magyar nemzeti társadalom-politika szempontjainak figyelembevétele alapján megállapítandó arányosítás szerint történjék”. A kar szeptember 27-i ülésén folytatta e kérdés tárgyalását, és úgy foglalt állást, hogy „a numerus claususon belül a különböző vallásfelekezethez, nemzetiséghez, illetve fajhoz tartozó hallgatók az ország népességéhez viszonyított számarányban foglalhassanak helyet”. Hangsúlyozta továbbá a kar, hogy „még a lehetőségét is ki kell zárni az ifjúság

²⁶ SOTE It O.K. 1919. aug. 21-i és 26-i ülés jkv.

²⁷ ELTE L 6944/1918–19. E. T., 500/1919–20. E. T.

²⁸ ELTE L 500/1919–20. E. T.

²⁹ ELTE L B. K. 1919. szept. 18-i ülés jkv.; SZEGVÁRI i. m. 79–80.

olyan lelki elvadulásainak, amely a bolsevizmus rémuralma alatt szomorúan tapasztalható volt”.³⁰

A kari állásfoglalásokat követően az *Egyetemi Tanács* december 4-i ülésén tárgyalta meg e kérdést. Doleschall terjedelmes előadói jelentésében javasolta a numerus clausus bevezetése érdekében a VKM-hez felterjesztés intézését, „ami tárgyi tanulmányi tekinteteken kívül már az egyetemi ifjúság hangulataira, érzelmeire és semmiképpen le nem csendülő mozgalmaira tekintettel is célszerűnek mutatkozik”. Doleschall hangsúlyozta, hogy a numerus clausus „tulajdonképpen való éle a zsidóságnak . . . túltengése ellen irányul”, a társadalom és az állam „elemi önvédelmi érdeke indokolja, sőt követeli, hogy a nemzetiségi vagy faji jellegüknél fogva destruktív elemek. . . háttérbe szoríttassanak”.

Doleschall ezután jogi és politikai oldaláról vizsgálta meg a kérdést. Megállapította, hogy a népességhez viszonyított számarány szerinti felvétel csak törvényhozási úton foganatosítható, de „ennek a szabálynak törvénybe iktatása rendkívüli nehézségekbe ütköznék. Kérdéses, vajon mai és jövőbeli nemzetközi helyzetünkben egyáltalán megengedtetnék-e ily törvényes rendelkezés és . . . annak végrehajtása? . . . Különösen megfontolandó, szükséges-e annak kifejezett és kizárólag törvényben foganatosítható megállapítása, melynél fogva a numerus claususon belül zsidók csak bizonyos arány számban vehetők föl, nem-e volna megfelelőbb az elvnek kifejezett propagálása helyett ugyanennek gyakorlati életbe léptetését a főlvételt eszközöző kari bizottságokra bízni?” E körülményekre tekintettel Doleschall azt indítványozta, hogy az Egyetemi Tanács egyelőre határozott álláspontot még ne foglaljon el, csak sürgesse az újabb kormányelhatározást.

Az Egyetemi Tanács – Doleschall javaslatait elfogadva – határozatában a numerus clausus bevezetése mellett foglalt állást, és a VKM figyelmébe ajánlotta a hittudományi és a jogi karok azon javaslatát, hogy „a numerus clausus rendszerére való áttérés esetében a hallgatóknak a világi Karokra való főlvétele alkalmával a különböző vallásfelekezetekhez és . . . fajokhoz tartozók csak az ország népességéhez viszonyított számarányban vétessenek föl”. Elhatározta továbbá az Egyetemi Tanács a haladó diákok kizárása érdekében általános igazoló eljárás indítását.³¹

³⁰ ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Irattára J. K. 1919. szept. 18-i és 27-i ülés jkv.; SZEGVÁRI i. m. 77–79.

³¹ ELTE L 500/1919–20. E. T.

A műegyetemen először – a vegyész mérnöki osztály kezdeményezésére – a Műegyetemi Tanács foglalkozott a numerus clausus kérdéssel; szeptember 6-i ülésén a numerus clausus életbeléptetése mellett foglalt állást, és az ügyet a részletek megtárgyalása céljából az osztályokhoz utalta.³² A következő hónapokban a Műegyetemi Tanács, a Rektori Tanács és az egyes osztályok többször is foglalkoztak e kérdéssel. Az öt osztály közül kettő – a mérnöki és az építési – képviselte a legszélsőségszerűbb álláspontot, határozati javaslatuk szerint:

„Addig is, – amíg a törvényhozásra hivatott nemzetgyűlés a proletár diktatúráéhoz hasonló országos csapás megismétlődésének lehetőségét szigorú törvényekkel kizárni nem igyekszik, ennek érdekében . . . az egyetemek látogatásának jogát nem szabályozza, – hatalmazza fel a . . . Miniszter a Műegyetem Tanácsát arra, hogy már az 1919/20. tanévre a numerus clausus folyamánként a műegyetemre való felvétel módzatait megállapítsa, . . . az előképzettségen kívül, – a megbízhatóság igazolására alkalmas mellékletek alapján, – úgy a nemzeti hovatartozásra, valamint a nemzeti, társadalmi és keresztény erkölcsi alapra is figyelemmel legyen, a magyar állameszme ápolása és terjedése érdekében pedig a hallgatóság mindenkori létszámában a magyarok túlnyomó többségét biztosítsa.”³³

A gépészmérnöki osztály 7:3 arányban úgy határozott, hogy a numerus clausust nem tartja szükségesnek.³⁴ A vegyész mérnöki osztály a mérnöki és építési osztályok határozati javaslatát „egész terjedelmében magáévá tette”, de azzal a módosítással, hogy „a kiválogatás *a felekezetre való tekintet nélkül történjék*”. A közgazdasági osztály határozati javaslata kerülte az állásfoglalást: „A kiválogatásnál a reátermettség szempontjából a közgazdasági előtanulmányok eredménye, az egyéniség szempontjából pedig a fölvételi kérvényhez csatolt életrajzi adatok szolgálnának alapul.”³⁵ – A Műegyetemi Tanács 1920. február 6-i ülésén a mérnöki és építési osztályok javaslatát tette magáévá.³⁶

³² BME It R. T. 1919. szept. 19-i ülés jkv.

³³ Uo.

³⁴ BME It Gépészmérnöki Osztály 1919. szept. 13-i ülés jkv.

³⁵ BME It R. T. 1920. febr. 3-i ülés jkv.

³⁶ BME It 2/1920. R., 806/1920. R.

Az ideiglenesen Budapesten működő *Ferenc József Tudományegyetem* – élén a tanszabadság eszményéhez, az egyetem liberális hagyományaihoz ragaszkodó Schneller Istvánnal prorektorral – a numerus clausus ekkor még határozottan ellenezte.³⁷

A fentiekből megállapítható tehát, hogy az egyes egyetemek és karok álláspontjában, valamint a tanári karokon belül is több tekintetben véleményeltérés volt. Kétségtelen azonban, hogy a numerus clausus „eszmeje” mindinkább tért hódított, és még a felvételek korlátozásával különösebben nem rokonszenvező professzorok közül is egyre többen – a tényleges erőviszonyokat figyelembe véve – azt hovatovább elkerülhetetlennek tartották. A numerus clausus melletti állásfoglalásokból élesen kiviláglott mind a progresszív diákok elleni, mind pedig a zsidó hallgatók elleni tendencia, bár utóbbi karonként különböző mértékben és hangsúllyal. A legnyitabban ezt Doleschall fejtette ki idézett előadói javaslatában,³⁸ és ugyancsak ő fogalmazta meg a legvilágosabban azt a problémát, hogy „törvényes” rendelkezésekkel vagy azok nélkül valósít-sák-e meg a zsidó hallgatók felvételének korlátozását.

A *VKM állásfoglalásának alakulása* a numerus clausus kérdésében több körülménnyel függött össze: egyrészt Huszár és Haller nézetei közötti különbséggel, másrészt az egyetemi ügyosztály – különösen Tóth Lajos – mérséklő hatású magatartásával, továbbá nem utolsó sorban az ellenforradalmi egyetemi ifjúság nyomásával. Huszár és Tóth aggodalmaikat fejezték ki az orvosi karnak a numerus clausus bevezetésére vonatkozó említett javaslatával szemben, és a VKM szeptember 23-i leírataiban közölte, hogy e javaslatot „ezidőszerint” nem fogadhatja el.³⁹ Haller viszont több nyilatkozatában is a numerus clausus szükségessége mellett foglalt állást; utalva az értelmiségi „túltermelés”, a „szellemi proletariátus” növekedésének veszélyére, a szelekcionál a „nemzeti szempont” döntő szerepét kiemelve és a zsidóknak csak meghatározott számban való egyetemi felvételét kívánatosnak tartva.⁴⁰ Tettvágját azonban mérsékelte az egyetemi ügyosztály óvatosabb, a kérdés törvényhozási ren-

³⁷ Csongrád megyei Levéltár A szegedi tudományegyetem iratai E. T. 1920. febr. 21-i ülés jkv.

³⁸ Megemlítendő, hogy sajtónyilatkozataiban Doleschall sokkal kevésbé volt „őszinte” . . . (L. pl. Virradat, 1919. okt. 26.)

³⁹ ELTE L 500/1919–20. E. T.; SOTE It O. K. 1919. szept. 26-i ülés jkv.

⁴⁰ Új Nemzedék, 1919. dec. 13.; Technikus, 1919/20. 58.

dezésének szükségességét hangsúlyozó (de azt lehetőleg elodázni kívánó) állásfoglalása, és figyelembe kellett vennie Magyarország nemzetközi helyzetét is, mindenekelőtt a béketárgyalásokat. Mint pár hónap múlva a nemzetgyűlésen egy interpellációra válaszolva elmondotta:

„... nekünk most igen nagy tekintettel kell lennünk minden cselekedetünkben oly szempontokra, amelyeket talán figyelmen kívül hagyhatunk majd valamikor, amelyek azonban reánk nézve ma még igen kötelezők és rendkívül veszedelmet rejtene magában az, ha mi bizonyos kérdésekben elhamarkodva hoznánk végleges ítéletet és tennők ki magunkat ennek következtében oly támadásoknak, amelyekkel mi nem tudnánk megbírkózni. . .

Éppen azért én ennek a kérdésnek sietős megoldását és végleges rendezését nem tartottam opportunusnak – folytatta –, és igyekeztem rábírní az érdekelteket, hogy keressenek oly megoldást, amellyel magát a célt el lehet érni, amely azonban megtámadhatatlan és amely miatt az országnak és a nemzetnek semmiféle nehézsége nem fog támadni sehol.”⁴¹

Haller taktikai vonala hónapokon át valóban az volt, hogy a gyakorlatban valósítsák meg a zsidó hallgatók számának nagymérvű csökkentését – mellőzve azonban ennek magasabb jogszabályban expressis verbis történő rögzítését.

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúsági szervezetek azonban ennél többet akartak, és egyre erőteljesebben követelték az „*egyetemi zsidókérdés*” intézményes rendezését, ismételten hangoztatva, hogy követeléseik teljesítése előtt a „normális” egyetemi oktató munka megkezdését meg fogják akadályozni. Ezt fejezte ki a „Centrum” 1920. február 3-i ülésének határozata is, leszögezve, hogy az egyetemi ifjúság addig, amíg a nemzetgyűlés a numerus clausus ügyében nem hoz törvényt, „a főiskolák *rendes* tanító működését nélkülözni akarja”, javasolta viszont tanulmányi kurzus szervezését „csakis a karhatalmi szolgálatot teljesítő hallgatók részére”.⁴² A MEFHOSZ 1920. február 9-i alakuló gyűlésén Törös ugyancsak azt hangsúlyozta, hogy „mindenekelőtt az egyetemi zsidó-

⁴¹ NN II. köt. 395.

⁴² OL VKM 18848/1920. B. XVI.; Szózat, 1920. febr. 4.; Virradat, 1920. febr. 5.

kérdést tartja elintézendőnek”, és kijelentette, hogy „az ifjúság a régi állapothoz való visszatérést *nem fogja tűrni*”.⁴³

Közben teltek-múltak a hónapok, s a budapesti egyetemeken az előadásokat még mindig nem lehetett megkezdeni. A hittudományi kar „el-szomorítóan és kultúraellenesnek” nevezte ezt az állapotot. „Az egész civilizált világon példátlanul áll – mondotta a liberális felfogásához hű Beöthy Zsolt professzor a bölcsészkar ülésén –, ami itt a mi egyetemünkön történik.” Az Egyetemi Tanács január 28-i határozatában megállapította: „általános az a meggyőződés, hogy valósággal kultúrbotrány számba megy, hogy . . . túlnyomólag külső zavaró körülmények okából tudományegyetemünk mind ez ideig az 1919/20. tanévben való szabály-tudományegyetemünk működését nem kezdhettem meg”.⁴⁴

A „külső zavaró körülmények” elsősorban a tudományegyetemi zászlóalj ténykedését jelentették. Mint Doleschall mondotta a január 28-i tanácsülésen: „az egyetem megnyitásáról, illetve a beiratkozások megkezdéséről szó sem lehet mindaddig, míg a tárgyi feltételek hiányoznak. . . . Megszállott területen nem lehet előadásokat tartani; már pedig egyetemünk megszállott terület.” Rámutatott arra, hogy az egyetemi karhatalom tagjai nemcsak a hallgatókat és szigorlókat igazoltatják, hanem az egyetemi tanárokat is. Ezzel kapcsolatban Angyal Dávid utalt arra, hogy a napokban Kuzsinszky Bálint bölcsészprofesszort a karhatalom tagjai nem akarták beengedni a bölcsészkar épületbe, és fegyveresen kísérték igazoltatás céljából a dékáni hivatalba.⁴⁵ Ballagi január 22-i, a VKM-hez intézett felterjesztésében megemlítette, hogy a hittudományi kar dékánja is csak igazoltatás után juthatott hivatali helyiségébe. „Ezek az állapotok – mutatott rá a felterjesztés – . . . már a tűrhetetlenség végső fokáig fajultak el. Ezek megszüntetésének egyetlen módja a karhatalomnak innen való elhelyezése.” A felterjesztés említést tett a tudományegyetemi zászlóalj által okozott károkról, szándékos rongálásokról is.⁴⁶

⁴³ Új Élet, 1925. jan. 28. 9.

⁴⁴ OL VKM 15298/1920. B. XVI.; ELTE L 500/1919–20. E. T.; B. K. 1920. febr. 20-i ülés jvk.

⁴⁵ OL VKM 15298/1920. B. XVI.

⁴⁶ ELTE L 1781/1919–20. E. T., 1956/1919–20. E. T. – A károkról felvett jegyzőkönyvet egyébként a rektor megküldte a karhatalmi főparancsnokságnak, mel-lékelve a központi épület házmesterének legújabb jelentését is, amely szerint: „a

Az Egyetemi Tanács említett január 28-i határozata „abban a várokozásban, hogy az alkotmányozó nemzetgyűlés megalakulása után a belső állami és társadalmi rend végre valahára megszilárdul és vele a normális kultúrélet is felveheti zavartalan működését”, a beiratkozások kezdetét február 16-ában, a tanév megkezdését pedig március 1-ében jelölte meg. Az Egyetemi Tanács egyúttal sürgette a numerus clausus ügyében ankét összehívását, a beiratkozások és az előadások megkezdéséhez elengedhetetlenül szükséges tárgyi garanciák biztosítása céljából pedig a miniszterelnökségen – a hadügyminiszter és a vallás- és közoktatásügyi miniszter részvételével, az egyetemi hatóságok bevonásával – értekezlet tartását javasolta.⁴⁷

A tanév megkezdése azonban nem egészen úgy történt, ahogyan az Egyetemi Tanács elképzelte. . .

2. A „karhatalmi szemeszter”

Az egyetemi oktatás megkezdésével összefüggő problémák megtárgyalására a VKM 1920. február 7-ére értekezletet hívott össze, amelyen a VKM és az egyetemek vezetői vettek részt.

Az értekezleten elvi egyetértés született a numerus clausus szükségességét illetően; az ezt ellenző Schneller és a Ferenc József Tudományegyetem más képviselői deferálni kényszerültek. Nagyobb nézetkülönbségek voltak a kiválogatás szempontjaival kapcsolatban: még a budapesti orvostudományi kar dékánja is a „vallási percentualitás” elvének kimondása ellen foglalt állást, és azt javasolta, hogy a szelekció módját az egyes tantestületek elhatározására kell bízni; ezzel az értekezlet egyetértett.⁴⁸ Haller e kérdésről az értekezlet eredményeit ismertető nyilatkozatában a következőket mondta:

„Múlhatatlanul szükségesnek látszik az egyetemi hallgatók számának kontingentálása . . . az államnak megvan a jogosultsága arra, hogy meg-

második emeleten a 7 számú tanári szobában a karhatalmi urak ki hagyták fojni a vizet. . . a padló teljesen át van ázva . . . a II. emeleti átjárón a hittudomány-kari folyósón a fallat több helyen levizelték”.

⁴⁷ OL VKM 15298/1920. B. XVI.

⁴⁸ SOTE It. O. K. 1920. febr. 10-i ülés jkv.

válogathassa, kiket bocsát az egyetemre. Ennek a *mérlegelésénél* természetesen *sem faji, sem felekezeti* szempontok nem lehetnek irányadók, hanem kizárólag *nemzeti és erkölcsi* szempontok. A kontingentálás kérdésében az értekezlet még nem jutott végleges megállapodásra, bár az a terv látszik a leghelyesebbnek, hogy az egyes fakultások autonóm hatáskörébe utalják a . . . jelentkezők kiválogatását.”

Haller végül közölte, hogy ez ügyben a döntést a nemzetgyűlés fogja kimondani.⁴⁹ Ami az egyetemek megnyitását illeti: a budapesti tudományegyetemen képviselői a „normális” egyetemi oktatás megkezdését javasolták, az értekezlet azonban az ellenforradalmi ifjúság álláspontját képviselő műegyetemi vezetők – Haller szándékának is megfelelő – indítványát fogadta el, amely szerint *négyhónapos pótszemeszter lesz*, amelyen csak a háborúban részt vettek közül a legalább három félévet vesztek, valamint a karhatalomnak korábban is beiratkozva volt tagjai vehetnek részt.⁵⁰ Ennek alapján február 11-én meg is jelent a VKM 4131/1920. sz. rendelete, amelynek értelmében négyhónapos, de két félévnek számító „tanévet pótló tanfolyam” tartandó. „Erre a tanfolyamra beiratkozni azok jogosultak, akik katonai szolgálatuk miatt három szemeszteren át nem íratkozhattak be, továbbá az egyetemi vagy műegyetemi karhatalomnak azok a tagjai, akik az egyetemnek vagy műegyetemnek már hallgatói voltak.” A vizsgák február 16-án, a beiratkozások március 1-én, az előadások március 16-án kezdődnek meg. A rendeletben végül Haller közölte, hogy a hallgatók létszámának kontingentálására vonatkozólag a február 7-i értekezleten elhangzott vélemények figyelembevételével „a további tárgyalásokat folytatni szándékozom”.⁵¹

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság nem volt teljes mértékben „megelégedve” e rendelettel, és ennek dokumentálására újra megkezdte akcióit. Az orvosi kar dékánja február 23-án jelentette a VKM-nek, hogy a vizsgákra való jelentkezés egy ideig akadálytalanul folyt, „néhány nap óta azonban a fiatalságnak többnyire egyenruhát viselő egyes tagjai csoportokban elállják a dékáni hivatalhoz vezető folyosókat és ajtókat s a jelentkezők közül csak azt bocsátják be, akit akarnak”.⁵² Az ellenforradalmi

⁴⁹ Az Újság, 1920. febr. 8.; Világ, 1920. febr. 8.

⁵⁰ SOTE It O. K. 1920. febr. 10-i ülés jkv.; Technikus, 1919/20. 91–92.

⁵¹ ELTE L 2419/1919–20. E. T.

⁵² OL VKM 16902/1920. B. XVI.

ifjúság további követeléseinek megtárgyalására Haller február 24-én a rektorokkal és dékánokkal, február 25-én pedig rajtuk kívül a budapesti katonai körletparancsnokkal és az egyetemi zászlóalj parancsnokaival, majd az egyetemi ifjúság képviselőivel értekezletet tartott.

Ennek során a VKM – nem először és nem is utoljára – további engedményekre kényszerült: beleegyezett, hogy a karhatalmi szemeszterre felvétel nyerhessenek az egyetemi zászlóalj azon tagjai is, akik korábban nem voltak egyetemi hallgatók, és az igazolási eljárást az ellenforradalmi ifjúság kívánságainak megfelelő módon szabályozta, mert „a hallgatóság képviselőinek egyhangú állásfoglalása alapján csakis ezzel az intézkedéssel lehetett biztosítani az oktatás zavartalan megkezdését.”⁵³ E megállapodások alapján a VKM február 27-én adta ki a február 11-i rendelet módosító 16990/1920. sz. rendelkezését. E módosító rendelet szerint az 1919/20. tanévet pótló tanfolyamra beiratkozni jogosultak azok, akik háborús katonai szolgálatuk következtében három vagy több féléven át nem iratkozhattak be; az egyetemi karhatalmak tagjai; a háborúban rokkantakká váltak; a megszállott területekről jövők és a tanítórendek tagjai. A rendelet kimondta továbbá, hogy a különben arra jogosultak közül is csak azok iratkozhatnak be, valamint vizsgákra is csak azok bocsáthatók, „akik az ún. proletárdiktatúra alatt tanúsított viselkedésük szempontjából magukat igazolják”. Az egyetemi zászlóalj tagjai nem esnek igazolás alá.

Az igazolás menete a következő volt: minden beiratkozni kívánó vallo-mási ívet tölt ki. Aki az íven az egyetemi karhatalom öt tagjának ajánlását fel tudja mutatni, az minden további eljárás mellőzésével beiratkozhat. (Az aláírások hitelességének bizonyítására az ívet az illetékes karhatalom bélyegzőjével is el kell látni.) Aki azonban az öt zászlóalj-tag aláírását megszerezni nem tudja, igazolási eljárást kérhet maga ellen, amelyet a legsürgősebben le kell folytatni. Az igazolóbizottság elnökből és négy tagból áll; az elnök és két tag az illetékes kar professzoraiból kerül ki, két tagja pedig az egyetemi karhatalom képviselője. A bizottság „határozata végleges, ellene fellebezésnek helye nincs”.⁵⁴ A vallomási íven az alábbi kérdésekre kellett „kimerítő és részletes” választ adni:

⁵³ OL VKM 16990/1920. B. XVI.; BME It Műegyetemi Tanács 1920. ápr. 16-i ülés jkv.

⁵⁴ OL VKM 16990/1920. B. XVI.

„1. Teljesített-e katonai szolgálatot a háború tartama alatt, hol, meddig? 2. Hol tartózkodott 1918. nov. 1-től a mai napig? 3. Miből tartotta fenn magát az említett idő alatt? 4. Volt-e tagja az ifjú munkások szakszervezetének? A. vagy B. tagja? Volt-e különösebb szerepe? Milyen? 5. Volt-e tagja egyéb kommunista alakulatoknak? Melyiknek, milyen szerepe volt ott? 6. Vállalt-e megbízást a proletárdiktatúra idejében? Mi volt az, milyen hatáskörrel? 7. Kapott-e ezért díjazást? mennyit? 8. Tartott-e valami előadást a proletárdiktatúra alatt? hol, miről? 9. Részt vett-e valamely propaganda mozgalomban? milyenben? 10. Támadta-e az egyetemet és annak intézményeit? tanárait? az egyetemi egyesületek nemzeti tendenciáját? részt vett-e ilyen célú ülésen?”⁵⁵

A rendelet kiadásának napján, február 27-én Haller értesítette Ballagit, hogy a budapesti katonai körletparancsnok február 20-i közlése szerint intézkedett a karhatalmaknak az egyetemekről március 1-ig történő kivonulására vonatkozólag.⁵⁶ Február 28-án Haller a parlament folyosóján magabiztosan közölte az újságírókkal: „Az egyetemeken a rend helyreállott. Tegnap és ma zavartalanul vizsgálhattak mindazok, akik vizsgára ki voltak írva.”⁵⁷

És elkövetkezett a nagy nap, 1920. március 1-e, amikor mintegy héthónapos kényszerszünet után, a rend helyreállván, ismét megnyílnak az egyetemek kapui a tudásra szomjas fiatalok előtt – gondolták a VKM-ben és az egyetemeken a naivabb lelkek. A valóságban azonban nem ez történt, a „karhatalmi szemeszter” még az eddigieknél is nagyobb botrányok után kezdődhetett csak meg.

Az egyetemi zászlóaljak ugyanis az ígért határidőre nem vonultak ki, és különösen a tudományegyetemen a szokott módszerekkel akadályozták a beiratkozásokat: a bejáratoknál továbbra is őrség állt, és az egyetemi épületekbe csak azokat engedték be, „akik vallási viszonyaikban nem voltak kétes megbízhatóságúak” – írta a 8 Órai Újság. A Szózat – a Gömbös-csoport orgánuma – szerint „kellemetlen incidensek” voltak

⁵⁵ ELTEL 2612/1919–20. E. T. – Az „A” vagy „B”-tag megjelölés egyébként arra vonatkozott, hogy 1919. március 21. előtt vagy után lépett-e be a szocialista diákszervezetbe, ill. a szakszervezetbe.

⁵⁶ OL VKM 15298/1920. B. XVI.

⁵⁷ Világ, 1920. febr. 29.

az egyetemen. A sorozatos erőszakoskodások, inzultusok miatt Ballagi rektor március 2-án 2 órakor elrendelte a beiratkozások beszüntetését és az egyetem bezárását mindaddig, míg a karhatalom ki nem vonul az egyetemi épületekből. Ballagi a helyzetről jelentést tett Hallernek, és abban állapodtak meg, hogy másnap együtt elmennek Horthyhoz, az előző napon megválasztott kormányzóhoz. (Arról, hogy e kihallgatásra valóban sor került-e, nincs tudomásunk.) Haller továbbá átiratban kérte a budapesti katonai körletparancsnokot:

„... méltóztassék elrendelni, hogy a budapesti egyetem és a műegyetem épületeinek kapui előtt felállított karhatalmi őrségek azonnal bevonassanak, a karhatalom az egyetem épületéből távozzék és méltóztassék intézkedni aziránt is, hogy az egyetemek épületeiben a szabad közlekedés... haladéktalanul ismét visszaállíttassék”.

Ugyanaznap Ballagi nyilatkozatot tett a 8 Órai Újságnak, melyben elítélte az egyetemi karhatalom erőszakoskodásait és kijelentette: „nem tűröm, hogy az egyetem helyiségeiből kaszárnját csináljanak”.⁵⁸ Válaszul erre március 4-én hajnali 3 órakor alarmírozták a tudományegyetemi zászlóalj tagjait azzal a paranccsal, hogy reggel 9 órakor jelenjenek meg az egyetem kupolatermében. A Turul által ott tartott gyűlésen Törös tiltakozott Ballagi nyilatkozata ellen és követelte távozását. Szabó Dezső hangoztatta, hogy „a kereszténység élet-halál harca dől el az egyetemen”. Mindketten erélyesen követelték a numerus clausus életbeléptetését. A gyűlésen bejelentették, hogy másnap ennek érdekében a parlament elé vonulnak. E tüntető felvonulást a belügyminiszter – nagyobb rendezavarástól tartva – nem engedélyezte, ennek ellenére március 5-én délelőtt mintegy 900-an kisebb-nagyobb csoportokban a parlament elé vonultak, ahol Szabó Dezső átnyújtotta a numerus clausus sürgős törvénybeiktatását követelő kérvényt.⁵⁹

⁵⁸ OL VKM 15845/1920. B. XVI.; ELTE L B. K. 1920. márc. 3-i ülés jkv.; 8 Órai Újság, 1920. márc. 4.; Szózat, 1920. márc. 4.; Az Újság, 1920. márc. 4.; Világ, 1920. márc. 4.

⁵⁹ Nemzeti Újság, 1920. márc. 5., márc. 6.; 8 Órai Újság, 1920. márc. 5., márc. 6.; Szózat, 1920. márc. 5., márc. 6.; Az Újság, 1920. márc. 5., márc. 6.; Világ, 1920. márc. 5., márc. 6.; Bajtárs, 1935. jan. 25. 3. – Megjegyzendő egyébként, hogy Szabó Dezső nagyfokú aktivitása ezekben a napokban nemcsak az ellenforradalmi egyetemi

A napilapok közölték a Turul – Ballagi és Doleschall ténykedését bíráló – nyilatkozatát, és ismertették az MTI közleményét, amely szerint a Ballagi-ellenes mozgalomban „*az ifjúság tisztán mint egyetemi ifjúság szerepel s e mozgalmakhoz a karhatalomnak semmi köze nincs*”.⁶⁰

Többnapos huzavona után végre március 8-án a tudományegyetemi zászlóalj „kivonult” a tudományegyetem épületeiből, de helyét legott az ÉME – többnyire a zászlóalj tagjaiból álló – csoportjai foglalták el, átvéve a bejáratok „őrzését”, és továbbra is megakadályozva ezzel a beiratkozások megkezdését. Dáni tábornok, katonai körletparancsnok március 13-án közölte Hallerrel, hogy a tudományegyetemi zászlóalj az egyetemről „kihelyeztetett”, a műegyetemi viszont – a rektorral történt megállapodás alapján – továbbra is a műegyetem épületében marad. „Igy az egyetemek kiűritése katonai szempontból tulajdonképpen megtörtént” – állapította meg, majd hozzátette:

„Hogy az egyetemi ifjak saját hatáskörükben – tehát nem karhatalmi voltuknál fogva – az egyes egyetemeken a szabad közlekedést illetőleg mily intézkedéseket stb. tesznek, és hogy az egyetemek kapui elé kebelükből őrséget állítanak, azt megakadályozni – nem tartozván hatáskörömbe – módomban nincs. Oly értelmű intézkedéseimet, hogy a nehezményelt dolgokat a karhatalom mint olyan ne eszközölje, megtettem.”

Dáni eme intézkedése abból állt, hogy az egyetemi zászlóaljak parancsnokaival közölte: „*a karhatalmi készségben levő egyetemi század az egyetemek kapui elé őrséget ne állítson és ezen század tagjai mint karhatalom az egyetemi épületekben a szabad közlekedést ne akadályozzák.*”

Dáni a gyengébbek kedvéért azt is megjegyezte, hogy „ezen rendelet az egyetemi ifjúságot csak mint karhatalmi szolgálatban levőket érinti;

ifjúsággal való szoros és bensőséges kapcsolataival magyarázható, hanem az ellenforradalmi társadalmi egyesületek legális csúciszervével, a báró Perényi Zsigmond elnökelete alatt működő Magyar Nemzeti Szövetséggel történt konfliktusával is. Szabó Dezső – minthogy sikertelenül kísérelte meg a Magyar Nemzeti Szövetség irányításának átvételét – az ellene meginduló támadásokkal szemben az egyetemi ifjúságra kívánt támaszkodni.

⁶⁰ Nemzeti Újság, 1920. márc. 6.; 8 Órai Újság, 1920. márc. 6.; Szózat, 1920. márc. 5., márc. 6., márc. 11.

hogy mint szolgálatban nem levő hallgatók saját kebelükben és saját érdekükben mit határoznak és cselekszenek, abba bele avatkozni sem jogom, sem szándékom nincs.”⁶¹

A beiratkozás tehát továbbra is szünetelt, az ellenforradalmi egyetemi ifjúság támadásainak középpontjában álló Ballagi és Doleschall pedig – sajátos módon – egyszerre megbetegedett. Távollétükben az egyetemi hatóságoknak újabb engedmények árán, beletörődve az igazoló eljárásnak az ellenforradalmi ifjúság által követelt módjába, sikerült megegyezniük a Turul vezetőivel. Az Egyetemi Tanács ezzel kapcsolatos március 12-i határozatát a Turul „megnyugvással fogadta”, és hangsúlyozta, hogy „a miniszteri rendeletet végre kell hajtani *Ballagi* és *Doleschall* nélkül, mert... különben nincs biztosítva az igazoló eljárás pártatlansága”. Március 16-án az „ébredők” is elvonultak, és az egyetemi épületekbe most már igazolatlan és ütlegek nélkül be lehetett jutni.⁶²

Ez azonban *korántsem jelentette a „karhatalmi szemeszterre” való felvétel lehetőségét.* Az egyetemi zászlóalj-tagok becsületszóra fogadták, hogy a zsidó jelentkezők vallomási ívét nem írják alá. Kétes esetekben a karhatalom tagjai az aláírást kérelmezőktől saját keresztlevelükön kívül szüleik keresztlevelét is kérték... Mint a Szózat írta: „az egyes karok dékáni hivatalaiban százával utasítják vissza a növendékeket, mivel a beíratáshoz szükséges öt karhatalmi tag ajánlását nem bírják megszerezni”. Miközben a több évet vesztett, felsőbbéves zsidó tartalékos tiszteket nem engedték beiratkozni – a napilapokban az egyetemi zászlóaljakra való felvételt hirdették, azon célból, hogy olyanok is beiratkozhatnak, akik eddig még nem voltak egyetemi hallgatók.⁶³

Azok, akik az aláírásgyűjtés kudarca után az igazoló eljárás sikerében bíztak, még inkább csalódtak: könnyebb volt átmenni a tűvén, mint a haladó hallgatóknak, valamint általában a zsidó jelentkezőknek a tudományegyetemi igazolóbizottságok „szűrőjén”. Különösen az orvoskari igazolóbizottságok működése volt „példamutató”,

⁶¹ HL Bp. kat. körletparság 1967/1920. f.őn.

⁶² Nemzeti Újság, 1920. márc. 14., márc. 16., márc. 17.; 8 Órai Újság, 1920. márc. 14., márc. 16.; Szózat, 1920. márc. 12.; Az Újság, 1920. márc. 16.; Világ, 1920. márc. 11., márc. 13.

⁶³ Szózat, 1920. márc. 25.; Az Újság, 1920. febr. 26., márc. 2.; Világ, 1920. márc. 10.

méltó folytatását jelentve a hírhedt hármash bizottság fegyelmi „vizsgálatainak”. E bizottságok számos esetben le sem folytatták érdemben az igazolási eljárást, hanem visszaküldték a jelentkezőket a karhatalomhoz az öt aláírás megszerzése céljából. . .⁶⁴ Az igazoló bizottság egyik tagja, az orvoskar reakciós csoportjához tartozó báró Kétly László professzor az április 1-i kari ülésen mintegy önvallomásként elmondotta:

„Nagy tévedés az, hogy mi mai helyzetünkben a jog és igazság alapján állunk, nem lehet ma még méltányosságról sem beszélni, mert a mai helyzetnek kulcsa nem az, hanem egy megalkuvás. . . Ha az igazságot és méltányosságot keresné, egy percig sem ülhetne benn tovább a bizottságban.”⁶⁵

Mindezek alapján nem csodálható, hogy e szemeszterre a tudományegyetemen összesen 12 zsidó hallgatót vettek fel (ami a hallgatólétszám 0,25%-át tette ki).⁶⁶ A műegyetemen – ahol ezekben a hónapokban kétségkívül nyugodtabb volt a hangulat és az ún. szerzett jogokat többé-kevésbé méltányolták – a zsidó hallgatók aránya 12,26% volt. Országosan – valamennyi felsőoktatási intézményt tekintve – a zsidó hallgatók számaránya az 1919/20. II. félévben 5,14%-ot tett ki.⁶⁷

⁶⁴ OL VKM 44710/1920. IV. a. alapszám. – Megjegyzendő, hogy a VKM ezzel kapcsolatban május 22-i leiratában felhívta az Egyetemi Tanács figyelmét arra, hogy a miniszteri rendeletnek „az igazolásokra vonatkozó rendelkezéseit felelősség terhe mellett pontosan tartsák be. Nevezetesen valahányszor a beiratkozni kívánó vagy a vizsgálatra . . . jelentkező kezdettől fogva nem mutatja fel az öt karhatalmi tag ajánlását, ellene az igazoló eljárás. . . sürgősen és *érdemben* lefolytatandó. Az igazoló bizottságok tehát olyan határozatot, hogy a jelentkezők öt karhatalmi tag ajánlásának megszerzésére utasíttatnak, nem hozhatnak.” – A VKM e leirata azonban lényegében formális jellegű volt, mert a beiratkozások már rég befejeződtek. . . (OL VKM 13119/1920. B. XVI. alapszám.)

⁶⁵ SOTE It O. K. 1920. ápr. 1-i ülés jkv.

⁶⁶ Ezen adatok ismeretében emlékeztetni kell Haller március 3-i, a budapesti tudományegyetem rektorához intézett leiratára, amelyben a Zsidó Magyar Főiskolai Hallgatók Országos Szövetségének értesítését kérte arra vonatkozólag, hogy a 16990/1920. sz. rendeletben „megjelölt kategóriák közé tartozó izr. vallású hallgatók is akadálytalanul beiratkozhatnak”. (OL VKM 13119/1920. B. XVI. alapszám.)

⁶⁷ A zsidó hallgatók arányára I. MSÉ US XXVII–XXX. köt. Bp., 1925. 180., 192–195., 202–205.

Az ellenforradalmi ifjúság márciusi akciói átterjedtek a kereskedelmi akadémiára is. Szuppán Vilmos igazgató nyilatkozata szerint:

„... a tanulóknak egy része egyesülve az épületbe betolakodott idegen elemekkel verekedést provokált”, a zsidó hallgatókat „a szó szoros értelmében kiverték az épületből”, könyveiket és füzeteiket széttépték. A „betolakodott idegenek – mondotta az igazgató – . . . a dühtől tájékozva rohantak rám és figyelmeztettek, hogyha azonnal nem távozem el, nekem is ellátják a bajomat”.⁶⁸

A vidéki felsőoktatási intézmények közül a debreceni gazdasági akadémián indult erőteljesebb mozgalom, amelynek célja – mint az akadémia igazgatója a tanári testület március 23-i ülésén közölte – „a mai politikai viszonyok mellett kifogás alá eső hallgatóknak az akadémiáról való kiküszöbölése” volt. A hallgatók igazolását ténylegesen az akadémia karhatalmi bizottsága végezte, amely kimondotta, hogy „akik a karhatalomnak nem tagjai, vizsgára nem bocsáttathatnak”.⁶⁹

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság a numerus clausus megvalósításáért folytatott „hadjáratának” fontos „ütközetét” nyerte meg 1920 márciusában. Az „egyetemi kérdés” jelentőségét emelte ki Zsilinszky Endre, a Gömbös-csoport politikai ideológiájának egyik megfogalmazója a Szózat március 11-i számában megjelent figyelemreméltó vezércikkében.

E cikkében abból indult ki, hogy a főiskolai ifjúság lelkében „továbbforr az augusztusi ellenforradalom, a keresztény nemzeti forradalom”, és az egyetemi kérdésben „sűrűsödik össze. . . az augusztusi idők forradalmi jellege”, a „főiskolákon keresztül kell megindulnia a magyar föld és élet visszaszerzésének. . . a gyökeres magyarság számára”. Rámutatott továbbá arra, hogy a zsidó polgári radikalizmus „a főiskolákon tenyészett ki és ott nőtt nagyra”, „a destrukció kigyófeje a főiskolákon lapult meg. . . tehát ott kell széttaposni, ahol található: a főiskolákon”. Zsilinszky leszögezte, hogy „a főiskolai kérdésnek a keresztény nemzeti

⁶⁸ 8 Órai Újság, 1920. márc. 5.

⁶⁹ HBML A debreceni gazdasági akadémia iratai. 1920. márc. 23-i tanártestületi ülés jkv.; KOMORÓCZY GYÖRGY (szerk.): A debreceni agrárfelsőoktatás 100 éve. Bp., 1968. 72–73.

forradalom irányában való *intézményes* megoldása nélkül Magyarország belső regenerálódására még gondolni sem lehet”. „A numerus claususnak csak oly megoldása lehet jó és elfogadható – írta –, amely a veszedelmes elemeket rekeszti ki, elsősorban tehát a galileista kommunistákat.” A numerus clausus kritériumául megállapítása szerint „csak a faj, illetve felekezet szolgálhat, mely utóbbi Magyarországon jórészt fajt is jelent”. Zsilinszky végül sürgette a kérdés rendezését: „itt az ideje, hogy az augusztusi forradalomnak és ellenforradalomnak tudjuk levonni *intézményes* konzekvenciáit . . . A magyar nemzet a keresztény főiskolai ifjúság mögött áll és tetteket vár.”⁷⁰

Az ifjúság „a numerus claususért folytatott küzdelmében maga mellett fogja találni az egész keresztény magyar társadalmat” – hangoztatta Szabó Dezső is.⁷¹ A „magyar nemzet”, a „keresztény magyar társadalom” megjelölés alatt a szélsőjobboldali politikai szervezetek értendők, amelyek *egyértelműen támogatták az ellenforradalmi egyetemi ifjúság törekvéseit.*

A numerus clausus bevezetését követelte március 1-én az ÉME országos elnöki konferenciája.⁷² Március 11-én az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga Hallernek küldött előterjesztésében kérte, hogy sürgősen terjesszen a nemzetgyűlés elé olyan törvényjavaslatot, „*mely a keresztény magyar állam újjáépítésének érdekében a zsidóknak a főiskolákon való számát legfeljebb országos számarányának megfelelően állapítja meg*”.⁷³ E két szervezet, valamint a Keresztényszocialista Országos Szakszervezetek Központi Titkársága is aláírta az ellenforradalmi egyetemi

⁷⁰ Szózat, 1920. márc. 11.; Zsilinszky e nézeteket hangoztatta a Nemzeti újjászületés és sajtó c. ez idő tájt megjelent munkájában is. (Bp., 1920. 75–76.) – Megjegyzendő még, hogy Zsilinszky (utóbb: Bajcsy-Zsilinszky) politikai fejlődése során jelentős mértékben elhatárolta magát korábbi antiszemita nézeteitől. „A zsidókérdés – magyar szemmel” című írásában nyomatékosan hangsúlyozta, hogy „a húszas éveknek azt a felfogását, hogy minden magyar baj visszavezethető a zsidóság túltengésére a középosztályban s a magyar köz- és magánéletben, nem osztom. . . A zsidókérdés. . . csak egy kicsi részlete, szeletkéje az egész nagy egyetemes magyar problémának. Ha vannak is erős faji vonatkozásai, végső fokon a magyar nemzet társadalmi és állami berendezkedésének alapvető kérdéseibe torkollik s *csak* azokon keresztül oldható meg.” (A nagy per. Bp., 1933. 35–43.)

⁷¹ Nemzeti Újság, 1920. márc. 6.

⁷² Uo. 1920. márc. 3.

⁷³ OL VKM 22728/1920. B. XVI.

ifjúság említett – a nemzetgyűléshez intézett – kérvényét (jellemző bizonyítékként annak, hogy a bajtársi egyesületek milyen politikai erőkhöz kapcsolódtak). E beadványt aláíró szervezetek kérték a nemzetgyűlést: „méltóztassék sürgősen törvényt hozni, hogy a zsidó faj, bármily vallású legyen is egyes egyedeiben, az összes főiskolákon csak abban az arányban vehessen részt, amely arány a Magyarországon lakó zsidóság és a többi lakosság összessége közt fennáll”. Rámutattak arra, hogy „minden asszimilálási törekvés öngyilkos képzelgés a magyar fajra. A zsidóság külön faj”, és ezért „nyomatékosan kívánjuk, hogy a zsidó, bármily keresztény vallású legyen is, faji elbírálás alá essék”. Javasolták, hogy a numerus clausus valamennyi évfolyamon érvényesítsék, és a középiskolákra is terjesszék ki. Azt kívánták továbbá, hogy azokra a pályákra, amelyeken most „a zsidóság túltengő arányban van, mindaddig zsidó ne engedtessek, míg a helyes arányszám létre nem jön”. Végül pedig hangsúlyozták, hogy „sohasem volt alkalmasabb történeti pillanat egy bátor kezdeményezésre, mint most”.⁷⁴

E kérvény jól mutatja az ellenforradalmi egyetemi ifjúság követeléseinek jellegét, antiszemitizmusának egyértelműen faji alapra helyezését.

A numerus clausus megvalósítását hirdették a szélsőjobboldali lapok vezércikkei⁷⁵ és a nemzetgyűlésen is több képviselő. „A keresztény kurzus meglehetősen válságba jutott az egyetemi kérdésnél – hangoztatta Schandl Károly április 20-i felszólalásában – ... az egyetemi ifjúság körében az a nézet van elterjedve, hogy a kultuszminiszter nem akar, vagy nincs bátorsága erélyesen közbelépni és határozni a zsidókérdésben.”⁷⁶

A kormány – bár az érintett taktikai megfontolások alapján húzódozott e kérdés nyílt, törvényhozási úton történő rendezésétől – az állandó sürgetések hatására *ígéreteket tett a numerus clausus megvalósítására*. Simonyi-Semadam Sándor miniszterelnök március 17-i nemzetgyűlési programadó beszédében általánosságban utalt arra, hogy „a

⁷⁴ OL VKM 90324/1920. IV. a. (E kérvény ugyan március 16-i keltezésű, de minden bizonnyal azonos a március 5-i tüntetés során átnyújtott kérvénnyel.)

⁷⁵ Zsilinszky idézett cikkén kívül l. még: Gondolat, 1920. márc. 4. 3–5.; Virradat, 1920. márc. 30.

⁷⁶ NN II. köt. 104.

közoktatásügyi miniszter úrnak első feladata lesz az oktatás revízióját keresztülvinni nemzeti és keresztény szempontból”.⁷⁷ Haller – Schandl Károlynak is válaszolva – április 26-i felszólalásában közölte a nemzetgyűlésen, hogy a numerus clausust meg kell valósítani és kontingentálni kell az egyetemi hallgatók számát.

„Hogy aztán ezt a kontingentált mennyiséget kiből és hogyan állítjuk össze – mondotta –, arra vonatkozólag ez idő szerint még többféle fel fogás van. Általános a felfogás a tekintetben, hogy . . . az egyetemre való beiratkozást folyamodás előzze meg. Ennek alapján az egyetem illetékes faktorai döntenének. . . Azokat fogják felvenni, akik nemzeti megbízhatóság szempontjából nem kérdésesek. . . Nem felekezeti szempontok szerint fognak itt dönteni, hanem magyar és nemzeti szempontok szerint.”

Haller egyúttal hangsúlyozta, hogy e kérdés rendezésének feladatát szeptemberig el kell végezni.⁷⁸

A következő hónapokban az ellenforradalmi egyetemi ifjúsági szervezetek és egyes szélsőjobboldali politikusok továbbra is *erélyesen sürgették a numerus clausus törvénybeiktatását* és általában a „zsidókérdés” megoldását.

Zákány Gyula képviselő, az ÉME egyik alelnöke április 28-án indítványt nyújtott be, amelyben javasolta, hogy a nemzetgyűlés szólítsa fel a kormányt a tanszabadság tételeinek oly átrevideálására, melyek preventíve képesek megakadályozni a valláserkölcsi és hazafias szellemre irányuló káros befolyásokat, és sürgette a numerus clausus törvényhozási úton történő rendezését.⁷⁹

Május 8-án a „műegyetemi ifjúság” gyűlésén hozott határozat nyílt fenyegetést tartalmazott: „A műegyetemi magyar ifjúság szomorúan konstatálja, hogy a Nemzetgyűlés mind ez ideig egy lépést sem tett az

⁷⁷ Uo. I. köt. 123.

⁷⁸ Uo. II. köt. 284–287.

⁷⁹ Uo. I. köt. 381. – Talán nem felesleges, ha megemlítem, hogy Zákány mentelmi jogát a nemzetgyűlés 1921 szeptemberében a lókviteli engedélyekkel kapcsolatos panamáiban való tevékeny részvétele miatt – „megvesztegetés büntetében való felbujtói bűnrészesség” jogcímén – felfüggesztette; nevezett utóbb a börtönbüntetés elől Amerikába távozott. (NN XIII. köt. 59.)

egyetemi zsidókérdés megoldása felé. A műegyetemi magyar ifjúság komoly higgadságának és önfegyelmének élénk tanújelét adta, mikor a jelen pótszemesztert állásfoglalásával lehetővé tette”, de „nem lát garanciát arra, hogy az egyetemi zsidókérdés megoldásának további elodázása esetén a jövő szeptemberi tanévet egyáltalában meg lehessen kezdeni, valamint, hogy a jelen pótszemesztert . . . minden nagyobb rázkódtatás nélkül be lehessen fejezni”, és ezért kérte a nemzgyűlést, „hogy az egyetemi zsidókérdést megoldó törvényjavaslatot rövidesen tűzze ki tárgyalásra”.⁸⁰

Június 2-án Szabó Balázs képviselő interpellációban sürgette a zsidókérdés törvényhozási úton történő rendezését.⁸¹

Június 4-én, a műegyetemi és tudományegyetemi ellenforradalmi ifjúság említett gyűlésén Bornemisza bejelentette, hogy a napokban küldöttségben jártak Prohászka Ottokár püspöknél – a „keresztény kurzus” befolyásos politikusánál – és kifejtették: „a jövő tanévet. . . megkezdeni csak akkor lehet, ha a numerus clausust addig törvénybe iktatják”. Prohászka erre ígéretet tett.⁸²

Június 29-én a Turul tartott a Gólyavárban nagygyűlést, amelyen elhatározták, hogy követeléseiket memorandumban közlik a VKM-mel. E memorandum – kiindulva abból, hogy „Csonka-Magyarországon csak magyarnak van joga élni, létét, fenntartását biztosítani.” – javasolta:

„1. az Egyetemen, a főiskolákon a numerus clausus behozatalát, illetőleg azt, hogy csakis kérvény és okmányok alapján történjék a beiratás;

2. a felvétel iránti felülvizsgálat céljából a tanári kar s az egyes karokon levő bajtársi egyesületek kiküldött tagjaiból – tanári elnökllettel – felülvizsgáló bizottság alakíttassék, mely a felvétel iránt végérvényesen határozzon;

3. a felvételnél elsősorban az egyes bajtársi egyesületek tagjai s a jelen félév hallgatói jönnék számításba, mint akik tettekkel és szellemükkel bizonyították s készek bizonyítani nemzethű, törvénytisztelő voltukat;

4. hogy az Egyetemen és főiskolákon a magyar szellem meggyökerezedjék, kívánatos, hogy a középiskolák V-ik osztályába csak az lépjen, kit a tanári testületekből alakított tanári felülvizsgáló bizottság. . . nemzet-

⁸⁰ BME It R. T. 1920. máj. 18-i ülés jkv. mell.

⁸¹ NN III. köt. 212.

⁸² HL Bp. kat. körletparság 4927/1920. fön.

hűség, törvénytisztelet, erkölcs szempontjából megbízhatónak és érdemesnek tart;

5. amennyiben e 4 pontban lefektetett kívánság rövidesen teljesíthető nem volna, kérjük a jelenlegi rendszer szerint továbbra is az érvényben levő rendelet pontjaihoz, illetőleg az ötös igazoláshoz kötni az Egyetemre s a főiskolákra való felvételt az újabb félévben”.⁸³

Július 28-án Budaváry László képviselő nyújtott be indítványt „a magyarországi zsidókérdés intézményes sürgős megoldása tárgyában”. Az indítvány 4. pontja szerint: „Magyarország minden iskolájában és hivatalában, valamint közintézményeiben, gyáraiban, üzemeiben, bankjaiban stb. a numerus clausus szigorúan behozandó.”⁸⁴

Az ellenforradalmi ifjúság követeléseinek *erőszakos akciókkal* is igyekezett nyomatékot adni. Ezúttal a műegyetem reakciós ifjai „jártak az élen”: április 23-án az ún. Löw-ügy (Löw Immánuel szegedi főrabbinak a magyar nemzetet sértő állítólagos nyilatkozata) miatt a zsidó hallgatókat kiverték a műegyetemről – a rektor finomabb fogalmazása szerint: „felkérték” őket arra, hogy tartózkodjanak az előadások látogatásától – és csak hetek múltán térhettek vissza.⁸⁵ A tudományegyetemen ezzel szemben hónapokon át viszonylagos csönd uralkodott, aminek igen egyszerű oka volt: a megverhető hallgatók aránya 0,25%-ra csökkent. . . „Szerencsére” július második felében, a vizsgákra való jelentkezések megkezdésével a tudományegyetemen is újra lehetősége nyílt az ellenforradalmi ifjúságnak harc készségének bizonyítására: a vizsgákra igyekvőket igazoltatták, és a „nem kívánatos elemeket” felszólították az épület azonnali elhagyására.⁸⁶ Kisebbségi atrocitásokra került sor egyes vidéki felsőoktatási intézményekben is; így áprilisban a soproni bányászati és erdészeti főiskolán, júliusban pedig a debreceni egyetemen.⁸⁷

⁸³ OL VKM 94080/1920. IV. a.; Virradat, 1920. júl. 1.; Nemzeti Újság, 1920. júl. 1.

⁸⁴ NI III. köt. 338.

⁸⁵ BME It R.T. 1920. máj. 28-i ülés jkv.; IGALI i. m. 118–120.

⁸⁶ OL VKM 84595/1920. IV. a. alapszám.

⁸⁷ Erdészeti és Faipari Egyetem Irattára 645/1920.; HILLER ISTVÁN: A soproni egyetemi hallgatók mozgalmi a két világháború között 1919–1945. (A Soproni Szemle kiadványai US 8.) Sopron, 1975. 166–167.; KLTE It E. T. 1920. júl. 12-i ülés jkv.

Időközben a VKM nagy nehezen hozzáfogott a numerus clausus-törvényjavaslat kidolgozásához, és június végére elkészült a várva várt törvényjavaslat tervezete:

„1. A tudományegyetemek világi karaira az 1920/21. tanév kezdetétől fogva csak annyi hallgató iratkozhatik be, amennyinek alapos kiképzése biztosítható.

2. Az egyes karokra felvehető hallgatók számát az illetékes kar javaslata alapján a vallás- és közoktatásügyi miniszter állapítja meg.

3. A törvényjavaslat nem érinti azoknak a beiratkozási jogát, akik már a megelőző években mint rendes vagy legfeljebb két féléven át mint rendkívüli hallgatók voltak beiratkozva.

4. A beiratkozást az illetékes Karhoz írásban benyújtott folyamodással kell kérni, melynek tárgyában a kar tanárainak teljes ülése határoz végérvényesen.

5. Ez az intézkedés a gyógyszerészhallgatókra s a jog- és államtudományi karon az államszámviteltanra beiratkozni kívánókra nem terjed ki; azonban a miniszter az illetékes karok javaslatára itt is megszabhatja a hallgatók számát.”⁸⁸

E tervezet – amelynek „szerzője” valószínűleg Németh Artur miniszteri osztálytanácsos volt – tehát a felvételi létszám maximálásnak kimondásán túlmenően tulajdonképpen semmi konkrétumot nem tartalmazott, a kiválogatás szempontjait nem érintette, és biztosította az ún. szerzett jogokat. Haller nyilatkozatában is hangsúlyozta, hogy e javaslatban „a numerus claususról olyan értelemben, mint ahogy azt a beavatatlanok hiszik, nincsen szó”. „A javaslat abból az elvből indul ki – írta a Virradat „Elsikkasztották a numerus clausust” c. cikkében –, hogy a békeszerződés értelmében nem lehet semmiféle faj, vagy felekezeti érvényesülése elé korlátokat szabni.”⁸⁹ A kormányzat elgondolása nyilvánvalóan az volt, hogy majd a törvény végrehajtása során a gyakorlatban lehet és kell biztosítani a „megfelelő arányokat”.

A tervezetet a VKM-ben több értekezleten is megvitatták, majd véleményezésre megküldték az egyetemeknek és egyes testületeknek. „Nem

⁸⁸ ELTE L B. K. 1920. júl. 5-i ülés jvk. és mell.

⁸⁹ Nemzeti Újság, 1920. júl. 4.; Virradat, 1920. júl. 13.

váltott ki osztatlan tetszést az érdekeltek részéről” – állapította meg utóbb Haller.⁹⁰ A vonatkozó iratok nagy részének megsemmisülése következtében csak néhány véleményt ismerünk.

A *Műegyetemi Tanács* június 28-i állásfoglalása szerint a törvényben lehetőleg „általános direktívaként” ki kell fejezni a Műegyetemi Tanács korábbi – az előzőek során már érintett – határozatának megfelelően azt, hogy a felvételi folyamodványok elintézése során a nemzeti hovatartozásra, valamint a nemzeti, társadalmi és keresztény erkölcsi alapra is figyelemmel kell lenni, és „a hallgatóság mindenkori létszámában a magyarok túlnyomó többségét kell biztosítani”. Ha ennek a törvénybe való beiktatása nem lehetséges, „úgy ez a végrehajtási utasításban mondanó ki”.⁹¹

A *budapesti bölcsészkar* július 5-i ülésén Méhély Lajos professzor – a hazai fajbiológia megalapítója – terjedelmes előadói jelentésében ismertette és bírálta a már említett kari bizottság 1919. szeptemberi – a kar által akkor elfogadott – javaslatát, a kari igazolóbizottság június 18-i javaslatát (amely szerint „a társadalmi egyensúly megóvása érdekében minden faj, felekezet és nemzetiség csak a lakosság számarányához mértén juthasson be a közép- és felső iskolákba”) és a VKM tervezetét. Méhély hangsúlyozta:

„e javaslatok mindegyikének az a legfőbb hibája, hogy *túlságosan óvatos*, amennyiben féltő gonddal kerüli azt, hogy rávilágítson a numerus clausus gyökerére”. „Még ha nem is mondanám meg, úgy is mindannyian tudnók – szögezte le –, hogy a numerus clausus egyik legfőbb, ha nem egyetlen célja és jogosultsága az, hogy a zsidó hallgatóknak mértéktelen beözönlését megakadályozzuk.” Ezt pedig „a magyar lélek becsületes nyíltságával meg kell mondani.” Hosszadalmas biológiai fejtegetések után Méhély az alábbi § felvételét javasolta a törvénybe: „Az ország lakosságának minden népfaja, nemzetisége, illetőleg vallás-felekezete csak népessége arányában küldheti fiait az egyetemre. . . Zsidó fajtájú hallgató csak az összes létszám 5%-a lehet, azonban azok a keresztény vallású zsidók, akik kimutatják, hogy már nemcsak szüleik, hanem mind atyai, mind anyai ágról való nagyszüleik is keresztények voltak, nem tudatnak

⁹⁰ KLTE It E. T. 1920. júl. 12-i ülés jkv.; HALLER i. m. 76.

⁹¹ BME It Műegyetemi Tanács 1920. jún. 28-i ülés jkv.

be e százalékba.” Méhely indítványozta továbbá, hogy a kérvények benyújtói „a nemzethűség s a törvénytisztelet szempontjából” igazolandók legyenek, az 1919/20. tanévnél korábbi beiratkozások pedig „szigorúan felülvizsgálandók”.

A kar hosszas vita után a minisztériumi tervezetet két lényegesebb módosítással fogadta el: az egyik szerint az 1919/20. tanév előtt beiratkozott hallgatók „ugyanoly elbírálás alá esnek, mint az újonnan beiratkozók”, a másik kiegészítés értelmében pedig a külföldön töltött évek szigorlatok és nosztrifikálás esetén „az új fölvétellel azonos elbírálás alá esnek”.⁹² Haller a módosító javaslatok túlnyomó részét figyelmen kívül hagyva, a tervezeten csak kisebb változtatásokat eszközölve július 22-én benyújtotta a nemzetgyűlésen „a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a budapesti egyetemi közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiaakra való beiratkozás szabályozásáról” szóló törvényjavaslatot. A törvényjavaslat indoklásában Haller hangsúlyozta: „Óvakodnunk kell attól, hogy a Magyarországon már most is nagyszámú szellemi proletariátust ezentúl is szaporítsuk. A társadalmi rend legveszedelmesebb ellensége az a szellemi proletariátus, amely nem tud megfelelően elhelyezkedni.” Utalt továbbá az indoklás az egyetemek kapacitására és a nőhallgatók felvételének kérdésére (ez utóbbira még visszatértek) — a törvényjavaslat fő célkitűzéséről azonban mélyen hallgatott...⁹³

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúsági szervezetek éles tiltakozással fogadták a törvényjavaslatot. A numerus clausus antiszemita célkitűzésének „suba alatti” megoldását nem tekintették kielégítőnek, mert attól tartottak, hogy a viszonyok megváltozása — azaz az ellenforradalmi rendszer konszolidációja — esetén egy rendelet könnyebben módosítható, mint egy törvény, és a jobboldali erők pozícióit nem érezték eléggé erősnek egyes fakultások tanári testületeiben. Mint a Virradat írta: „az ifjúság fölzaklatott kedélyének lecsillapítását és a keresztény politika intézményes biztosítását csakis törvényekkel és nem kibúvókkal lehet megvalósítani”, majd megállapította: „Minden jel arra mutat, hogy a numerus

⁹² ELTE L B. K. 1920. jún. 24-i és júl. 5-i ülés jvk. és mell., 1269/1919–20. B. k.

⁹³ NI III. k. 220–224.

clausus ügye – olyan formában, ahogy *Haller* miniszter tervezi – nem fog megvalósulást nyerni.”⁹⁴

Nos, a *Virradat* cikkírója ezúttal valóságos vátesznek bizonyult, mert a törvényjavaslat a következő két hónap során csodálatos metamorfózison ment keresztül. . .

⁹⁴ *Virradat*, 1920. júl. 23.

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság, amely fegyveres erejére és politikai súlyára támaszkodva több mint féleven át megakadályozta az egyetemi oktatás megkezdését, kierőszakolta a „karhatalmi szemesztert” és a numerus claususra vonatkozó törvényjavaslat betervezését – most harcot indított a törvényjavaslat gyökeres módosításáért, majd a törvény – saját követeléseinek megfelelő – végrehajtásáért.

1. A törvény megszületése

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúsági szervezetek július végén összehangolt politikai akciót indítottak – más szélsőjobboldali erőkkel szorosán együttműködve – a törvényjavaslat módosításának előkészítése és ehhez a képviselők többségének megnyerése érdekében.

A konkrét módosító javaslatok kidolgozására a MEFHOSZ bizottságot küldött ki, amelynek előadója Acsay Tihamér, az Országos Széchenyi Szövetség alelnöke volt. Acsay részletes memorandumot dolgozott ki, és ennek megtárgyalására a MEFHOSZ augusztus 5-ére szűkebb körű *ankétot hívott össze*. Az ankéton Prohászka Ottokár elnökölt, és részt vett azon nyolc képviselő, valamint az ellenforradalmi egyetemi ifjúsági szervezetek számos vezetője. Gömbös Gyula, továbbá Hoór Károly orvos-professzor kimentette magát, de mindkettő megígérte az akció támogatását. . .

Prohászka elnöki megnyitójában hangsúlyozta, hogy e kérdést úgy kell rendezni, hogy az „kielégítse a . . . nemzeti érdekeket, az ifjúság követelményeit és a jelenlegi kül- és belpolitikai helyzet taktikai szükségességeit”. Két képviselő azon véleményének adott kifejezést, hogy a békeszerződésre tekintettel a faji-felekezeti szempontokat nem volna

helyes a törvény szövegébe bevenni, hanem a kívánt cél elérését a végrehajtási rendeletben kell biztosítani. Az ellenforradalmi ifjúság képviselői azonban ragaszkodtak álláspontjukhoz. Bornemisza szerint: „Ha a törvény nem mondja ki határozottan annak a rendeletnek szellemét, mely a beiratkozási eljárást közvetlenül szabályozza, akkor meg lehetünk győződve arról, hogy a jövő évben a rendelet már egészen más intenciókkal fog elkészülni, mint most.”

Prohászka ekkor felvetett egy általános helyesléssel fogadott ötletet: „nem lehetne-e úgy szövegezni, hogy a fajok és nemzetiségek számaránya szerint történjék a felvétel”. Schandl Károly szerint „lehetőleg el kell kerülni a fölösleges zajt; fontos az, hogy a cél elérését biztosítani lehessen. A törvénybe be kellene venni, hogy a numerus clausus keretén belül a hallgatókat nemzetiségük és felekezetük számaránya szerint veszik fel.” Némi vita volt még arról, hogy a nemzetiségi területek visszacsatolása esetén újabb nehézségek merülhetnek fel (Velcsov ezzel kapcsolatban hangsúlyozta: „A törvényt úgy kell megalkotni, hogy ne csak a zsidók, de a többi fajok ellen is biztosítsuk a magyarság jogait”) – az ankét résztvevői azonban a Prohászka-féle szövegezéssel általában egyetértettek.¹

A következő napokban az események gyorsan követték egymást. A fenti ankét után az ellenforradalmi egyetemi ifjúsági szervezetek vezetői „sorra járták a képviselőket és megnyerték 63 képviselő támogatását”.² Augusztus 9-én a nemzetgyűlés pénzügyi és közoktatásügyi bizottságai tárgyalták meg a törvényjavaslatot, és együttes jelentésükben egy lényeges módosítást javasoltak: az 1. §-ba a következő szövegrész beillesztését kívánták: „csak oly egyének iratkozhatnak be, kik nemzethűségi s erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók”.³ Augusztus 10-én Gömbös „A zsidókérdés” c. vezércikkében a zsidóknak – „állampolgári jogaik épségben tartása mellett” – az 5% szabta határok közé való visszazsorítását tartotta szükségesnek.⁴

Augusztus 11-én a nemrég létrejött „egységes” *kormánypart* (Egyesült Keresztény Nemzeti Kisgazda- és Földművespart) *értekezlete* tárgyalta

¹ Új Élet, 1925. jan. 28., 9–11.; Egyetemi Híradó, 1939. febr. 5.

² Új Élet, 1925. jan. 28. 11.

³ OL Országgyűlési Levéltár. Képviselőház és Nemzetgyűlés. Elnöki és általános iratok, F. XIV. 6. 28.; NI IV. k. 135–138.

⁴ Szózat, 1920. aug. 10.

meg Prohászka elnökletével a törvényjavaslatot. Bernolák Nándor képviselő – a debreceni egyetem jogi karának professzora – egyórás beszédben bírálta a törvényjavaslatot, hangsúlyozva a nemzetiségi, faji és vallási arányszám megállapításának szükségességét. Haller védte javaslatát, „amelybe semmiféle szempontból belekapaszkodni nem lehet”. Közölte, hogy a módosításhoz „egyelőre” nem járul hozzá, és ezúttal is utalt arra, hogy ő az egyetemi felvételeket a tanári karra akarja bízni. Végül elhatározták, hogy a vitát folytatják.⁵

Erre az újabb megbeszélésre augusztus 24-én (vagy 25-én) került sor. A képviselők Bottlik József köré tömörült csoportja az eredeti törvényjavaslatot – a „nemzeti megbízhatóság” követelményével kiegészítve – elfogadhatóbbnak tartotta, mint a nyílt numerus clausust, a többség azonban a Prohászka által határozottan támogatott Bernolák-féle indítvány mellett foglalt állást, míg Haller sejtetni engedte, hogy ő sem zárkózik el a javaslat módosításától. . . Az értekezleten kiosztották a szerepeket is, Bernolákra bízva a „nyílt” numerus claususra vonatkozó módosító indítvány megtételét.⁶

A Turul augusztus 23-án nagygyűlést tartott az egyetemi törvényjavaslat tárgyában,⁷ de ennek lefolyásáról nincsenek adataink. Az ezt követő hetekben az ellenforradalmi egyetemi ifjúsági szervezetek nagyobb demonstrációkat nem rendeztek, de állásfoglalásuk így is világos volt. Mint a budapesti városparancsnokság „T”-osztályának augusztus 28-i helyzetjelentésében olvasható: „Az egyetemi ifjúság. . . el van határozva, hogy ha 5%-nál több zsidó kerülne be az egyetemekre, ugyanolyan módon fogja az előadásokat megakadályozni, mint tavaly.”⁸ Ennek bizonyítására, mintegy figyelmeztetésként a Turul a kereskedelmi akadémián – ahol az egyéves szaktanfolyamra a beiratkozások már augusztus végén megkezdődtek – botrányt rendezett; a beiratkozások felfüggesztését követelő memorandumában pedig azt hangoztatta, hogy az ifjú-

⁵ Nemzeti Újság, 1920. aug. 12.; Pesti Hírlap, 1920. aug. 12.; Világ, 1920. aug. 12.

⁶ Pesti Hírlap, 1920. aug. 25.; Szózat, 1920. aug. 25.; Az Újság, 1920. aug. 25.; Új Nemzedék, 1920. aug. 26.; Világ, 1920. aug. 25., aug. 26.; Virradat, 1920. aug. 24., aug. 26., aug. 28.

⁷ Szózat, 1920. aug. 22.

⁸ HL Bp. Váp. Helyzetjelentések, 1920. aug. 18. – A „T”-osztályok egyébként a „nemzeti hadsereg” korábbi „védelmi” osztályainak átszervezésével 1920 júniusában jöttek létre.

ság „nem riad vissza semmitől, ha ideáljainak és reális akaratának megsértését avagy megsemmisítésére irányuló törekvést tapasztal”.⁹

Ily módon minden előkészület megtörtént a törvényjavaslat nemzetgyűlési vitájára – és a szélsőjobboldali irányzatok céljait nyíltan kifejező átalakítására.

A *törvényjavaslat nemzetgyűlési vitája* szeptember 2-án kezdődött és – 12 napos megszakítással – 22-én fejeződött be. E vita eredménye már nem lehetett kétséges, hiszen a fő problémákat előzőleg eldöntötték. A törvényjavaslat ellen csak kevesen szólaltak fel, a nemzetgyűlés egyes „nagyjainak” (Andrássy, Apponyi) felszólalására nem került sor, ők a szavazásban sem vettek részt. A vita színvonala – ha az 1920–22-es nemzetgyűléssel kapcsolatban egyáltalán lehet színvonalról beszélni – meglehetősen alacsony volt. Mindezekre tekintettel a parlamenti vitát csak viszonylag röviden kívánom ismertetni.¹⁰

Usetty Ferenc előadói beszédében hangsúlyozta, hogy a törvényjavaslat „gyökeresen szakítani akar a tanszabadságnak Európa szerte elismert elvével”, utalt a szellemi proletariátus veszélyére, és „a leghatározottabban” tiltakozott a javaslatnak oly beállítása ellen, „mintha ez valamilyen felekezet ellen irányulna”. Közölte, hogy a kiválogatásnál követhető szempontokat a miniszter rendeletileg fogja megállapítani. Végül rámutatott arra, hogy a kontingentálás csak a most beiratkozó I. éves hallgatókra vonatkozik, „tehát szerzett jogokat nem sért”.¹¹ Utána *Haller* szólalt fel. Terjengős beszédében elsősorban az értelmiségi túlprodukciónak, a szellemi proletariátus veszélyével foglalkozott, a szellemi proletariátust tette felelőssé a forradalmakért: „A Galilei-Kör szerintem tulajdonképpen nem volt más, mint az éhes és jövőért reszkető proletariátus gyűlhelye, ahonnan azután kiindult minden forradalmi láz, maga a forradalmasítás”. *Haller* az elmúlt hónapok során tett kódósító nyilatkozatai után most már valamivel „őszintébb” volt, és rámutatott arra, hogy az egyetemre beiratkozhatók számának korlátozása „igen erősen fogja érinteni a túlprodukciónak legerősebb coefficiensét: a zsidóságot is”.

⁹ HL Bp. Váp. Helyzetjelentések, 1920. aug. 31.; OL VKM 122846/1920. IV. a.; Virradat, 1920. szept. 2.; Gondolat, 1920. szept. 16. 14.

¹⁰ A törvényjavaslat nemzetgyűlési vitájára I. BÁRÁNY FERENC: Az antiszemita szerepe a szélsőjobboldali diákmozgalomban 1919–1921. (Tudományos szocializmus füzetek 8.) Bp., 1971. 33–36.

¹¹ NN V.k. 147–149.

Hangsúlyozta viszont, hogy a törvényjavaslat „visszaható erővel nem bír. Jogtalanságot nem kívánunk elkövetni” – de „megnyugtató” hozzátette, hogy a felsőbb évekbe beiratkozók is igazolásnak lesznek alávetve. A szelekció szempontjaival kapcsolatban rámutatott arra, hogy: „A javaslatba nincs bevéve sem faji, sem felekezeti szempont, szerintem ez felesleges is, mert én nem kötném meg a válogatást végző tanári karnak a kezét semmiféle irányban.” Végül – egy vezércikkre reflektálva – leszögezte, hogy „a liberális musnak az a szelleme, amely Magyarországon volt, megszűnt.”¹²

A vitában 20-an szólaltak fel, közülük 12 a törvényjavaslatot támogatta, 7 ellene szólalt fel, 1 pedig – Dinich Vidor – azért nem fogadta el, mert nem tartotta elég radikálisnak. (Szerinte „legalább tíz esztendeig a magyar egyetemekre zsidó hallgatót ne lehessen felvenni”.) A törvényjavaslat mellett felszólalók közül mindössze kettő-három beszéde volt viszonylag „érdekes”, de nem volt sokkal színvonalasabb a javaslatot ellenzők zömének felszólalása sem. A vita meglehetősen szétfolyó volt, többen tücsköt-bogarát összehordtak (így pl. Szádeczky Lajos, a Ferenc József Tudományegyetem történelemszakközvetítője hosszasan ismertette a kolozsvári egyetem múltját, terjedelmes részleteket olvasott fel 10 évvel ezelőtti rektori beszédéből, majd nyelvészeti fejtegetésekbe bocsátkozott; Gömbös Gyula részletesen foglalkozott ama „kutatásainak” eredményeivel, hogy a világháborúban az egyes államok helyállásának mértéke az ott élő zsidók számával fordított arányban volt stb.), néhány „súlypont” azért kialakult.

A *numerus clausus* célkitűzésével kapcsolatban többen is rámutattak forradalmi eszméssel, a haladó törekvésekkel rokonszenvező fiatalok elleni kíméletlen fellépés szükségességére. Bernolák kifejtette, hogy „a legelső szempont, amely kell, hogy irányadó legyen e kiválogatásnál, a nemzetiség és az erkölcsi megbízhatóság”. Utalt arra, hogy „az ifjúság egy jó része... a proletárdiktatúra alatt, de... már az első forradalom idején... elvesztette fejét és nemzetbontó eszmék szolgálatában állott”, és leszögezte: az egyetemre „ilyen embereket... többé beengedni nem szabad”.¹³

Jónéhányan foglalkoztak a „zsidókérdéssel”, kifejezve e periódus antiszemitizmusának sajátos új vonásait. Prohászka a *numerus clausus*sal kap-

¹² Uo. V. k. 149–159.

¹³ Uo. V. 185.

csolatban arról beszélt, hogy az nem antiszemitizmus, hanem „faji önvédelem”. Gömbös is a törvényjavaslat „fajvédelmi” jellegét hangoztatta – és azt, hogy „ebben a momentumban természetesen zsidóellenes is a tendenciája”, majd megállapította, hogy „itt. . . a zsidókérdés intézményes megoldásáról van szó”. Milotay szerint a magyar társadalom nagy része „ki volt szolgálatva két hatalmas tényezőnek: az egyik volt a kapitalista, plutokratikus zsidó uralom, a másik véglet pedig . . . a radikális-demokrata-szocialista uralom, ugyanannak a dolognak két végső szárnya volt ez”.¹⁴

A felszólalók közül Prohászka emelte ki a legvilágosabban azt, hogy amikor „magyarság”-ról, „magyar faj”-ról beszélnek – akkor elsősorban a „középosztályt” értik alatta. Rámutatott arra, hogy „a törvényjavaslat lábra akarja állítani a leszoruló magyar középosztályt”, a numerus clausus „egy nagy nemzeti érdeket hangsúlyoz: biztosítani akarja a magyar középosztály számára a kenyeret”.¹⁵

Az ellenforradalmi ifjúság szerepét többen is ékes szavakkal méltatták, és elnéző mosollyal említették meg egyes „túlkapásait”. Prohászka hangoztatta, hogy „örüljünk . . . annak az ifjúságnak, amely reszket a magyarság féltett érdekeiért, ha ez az ifjúság vétkezett is, ha elvetette is a súlykot . . . vállaljunk vele közösséget a nemes, nagy, nemzeti érdekek kiküzdésében”. Herrmann Miksa műegyetemi tanár arról beszélt, hogy az atrocitásokat ugyan nem helyeselte, de „ezek az ifjú léleknek és az ifjú igazságszeretnek voltak a természetes kitörései”.¹⁶

Elsősorban az ellenforradalmi ifjúság követeléseire és magatartására tekintettel foglalkozott számos felszólaló a törvény „zavartalan” végrehajtásának kérdéseivel. Zákány azt javasolta, hogy az ifjúság vegyen részt – konzultatív joggal – az igazolóbizottságok munkájában. „Az ifjúság kívánságainak . . . feltétlen eleget kell tenni – állapította meg Schandl –, mert hiszen be kell vallanom, hogy enélkül nem látom azt a garanciát, amely biztosítaná az egyetemi tanulásnak. . . a nyugodtságát.” Prohászka a „szerzett jogok” kérdéséről meglehetősen tendenciózus beállításban beszélt. Az ifjúság igazolóbizottsági működése ellen többen is – Bernolák, Ugron Gábor, Pető Sándor – állást foglaltak, sőt Haller is, aki Petőnek

¹⁴ Uo. V. k. 347., 371–372., 397.

¹⁵ Uo. V. k. 344–345.

¹⁶ Uo. V. k. 344., 356.

válaszolva közölte, hogy a már elkészült végrehajtási rendelet „az igazolást a tanári kar hatáskörébe utalja”.¹⁷

A *numerus clausus* ellenzői jórészt a liberalizmus platformjáról bírálták a törvényjavaslatot, hivatkozva a magyar liberalizmus hagyományaira és vitatva a zsidóság fajjá nyilvánítását. Vasadi Balogh György rámutatott arra, hogy „a nagy nemzeti kérdések” helyett a botbüntetéssel és a *numerus clausus*sal foglalkozik a nemzetgyűlés. Giesswein Sándor – már 1917-ben kifejtett demokratikus nézeteinek megfelelően¹⁸ – a zsidó hallgatók felvételének korlátozása helyett a nép gyermekei továbbtanulásának biztosítását javasolta. Ugron a törvényjavaslat legfőbb hibáját abban látta, hogy „egyáltalán nem őszinte”. Vasadi Balogh szerint a *numerus clausus*nak „az a hivatása, hogy egy modern Tajgetos hegységet állítson fel”, „nagyon könnyen megeshetik, hogy éppen a tehetségesek . . . fognak kirekedni az egyetemről”. Ugron is felhívta a figyelmet a *numerus clausus* következményére: „egy nagy tehetség-export fog bekövetkezni”. Rupert Rezső arra is utalt, hogy a *numerus clausus* és a hasonló intézkedések kedvezőtlen hatással vannak Magyarországon nemzetközi helyzetére, a gazdasági konszolidációra. – Haller Rupertnek válaszolva hangsúlyozta, hogy a külföldet nem érdekli ez a kérdés. „Ők erős kezet keresnek – mondotta – s ha a mi kezünk erős lesz, keresni fogják azt a kezet s nem fognak törődni azzal, ami egyébként itt történik.”¹⁹

Haller és Usetty zárszavával ért véget az általános vita, amelyet követően a nemzetgyűlés a törvényjavaslatot a részletes vita alapjául elfogadta. A részletes tárgyalás során szeptember 21-én *Bernolák* – aki szeptember 3-án az általános vita során már javasolta, hogy „állapítsuk meg teljesen nyíltan és őszintén azokat az irányelveket, amelyeket a felvételnél szem előtt kell tartani”, és ismertette erre vonatkozó javaslatát – formálisan is *előterjesztette nevezetes módosító indítványát*, amelyet 75 képviselő írt még alá:

¹⁷ Uo. V. k. 168–170., 188., 194., 339., 365., 482–483.

¹⁸ A zsidó egyetemi és főiskolai hallgatók viszonylag nagy számával összefüggő aránytalanságok megszüntetésének útját Giesswein – a Huszadik Száznak a zsidókérdéssel kapcsolatos körkérdésére adott válaszában – Magyarország demokratizálásában jelölte meg. „Ez fokozatosan megtöri a szeparatizmust és másrészt a magyarországi paraszt és munkás gyermeke előtt is megnyitja a felsőbb kiképzés kapuit.” (Huszadik Század, 1917. II. k. 87.)

¹⁹ NN V. k. 177–178., 363–367., 387–388., 420., 464.

„Az engedély megadásánál a nemzethűség és az erkölcsi megbízhatóság követelményei mellett egyfelől a felvételt kérő szellemi képességeire, másfelől arra is figyelemmel kell lenni, hogy az ország területén lakó egyes népfajokhoz és nemzetiségekhez tartozó ifjak arányszáma a hallgatók között lehetőleg elérje az illető népfaj vagy nemzetiség országos arányszámát, de legalábbis kitegye annak 9/10 részét.”²⁰

Jóllehet e módosító indítvány nagy többséggel történő elfogadása biztosítottnak látszott, a különböző szélsőjobboldali egyesületek és különösen a „T”-tisztek segítségével szeptember első felében nagyszabású levél- és táviratküldési kampányt szerveztek a módosító javaslat érdekében. A beadványok és táviratok özöne érkezett a nemzetgyűléshez, a kormányzói kabinetirodához, a HM-hez és a VKM-hez. A Bernolák-Prohászka-féle javaslatot – a napilapokban ugyanis ilyen elnevezéssel szerepelt – támogatták többek között olyan szakértő testületek, mint a tiszaberceli Hangya Szövetkezet, az ÉME ceglédi és túrkevei csoportja, a Mindszenti gazdakör, a MOVE karcagi és túrkevei osztálya, Tiszabő község előljárósága, a nyírbátori keresztény iparosok és kereskedők, Újfehértó község keresztény tanítósága, a szentesi iparos ifjak köre, a Baross Szövetség debreceni fiókjá, Kenderes község „közönsége” stb.²¹ A „nyílt” numerus clausus, illetőleg Bernolák indítványa mellett foglaltak állást a szélsőjobboldali lapok és az ÉME országos elnöki konferenciája is.²²

A módosító indítvánnyal kapcsolatban Haller közölte, hogy nem tartja szükségesnek a tanári kar kezének megkötését, „de ha a nemzetgyűlés

²⁰ Uo. V. k. 184., 476.; OL Országgyűlési Levéltár. Képviselőház és Nemzetgyűlés. Elnöki és általános iratok F. XIV. 6. 28.

²¹ L. pl. OL VKM 91633/1920. IV. a., 94059/1920. IV. a., 99229/1920. IV. a., 99230/1920. IV. a., 99231/1920. IV. a., 122770/1920. IV. a., 124297/1920. IV. a., 124648/1920. IV. a., 123785/1920. IV. a., 127379/1920. IV. a., 127385/1920. IV. a., 129793/1920. IV. a. – E levelek és táviratok számából megállapítható, hogy mely katonai körletparancsnokságok és megyei parancsnokságok „T”-osztályai fejtették ki e téren a legnagyobb buzgalmat. . . A katonai szervek „sugalmazták” egyébként a községi, városi stb. hatóságok állásfoglalásait is. (L. erre: HL HM 60042/1920. eln. A. alapszám.)

²² Nemzeti Újság, 1920. szept. 2., szept. 22.; Szózat, 1920. szept. 18.; Az Ébredő Magyarok Egyesülete II. országos elnöki konferenciájának Naplója. Bp., 1920. 72–87.

úgy véli, hogy a felelősség vállalásában részt kíván venni azzal, hogy meghatározza a válogatásnak e cinozuráját is, én ebből magamra nézve konzekvenciát nem vonok le". A módosító indítvány fölött név szerinti szavazásra került sor, ennek eredménye: 57 igen és 7 nem szavazat.²³

A numerus clausus-törvény létrejöttének okaival, körülményeivel kapcsolatban egyes történeti munkákban *a fentiekől eltérő véleményekkel* is találkozhatunk. Így Karsai Elek szerint a kormánynak – röviddel a trianoni békeszerződés aláírása után – gyorsan napirendre kellett tűznie egy olyan törvényjavaslatot, amely „a társadalom egyes, politikailag elmaradott rétegeinek antiszemita érzelmeit jól fel tudta korbácsolni, és figyelmüket az ország tényleges bajairól az izraelita vallású egyetemi hallgatók beiratkozásának korlátozására irányítani”, és amely figyelmüket más fontosabb törvényjavaslatokról el tudta terelni.²⁴ – Az előzőek során, úgy vélem, sikerült megvilágítanom, hogy nem a kormány kezdeményezte és sürgette e törvényjavaslatot, hanem az ellenforradalmi egyetemi ifjúság, a törvényjavaslat napirendre tűzését pedig – több hónapig tartó óvatoskodó „kivárás” után – most már, az új tanév kezdetén nem lehetett tovább halogatni, mert különben az egyetemek megnyitása aligha volt elképzelhető. Gergely Jenő monográfiája is egy-két pontatlan megállapítást tartalmaz, így azt, hogy a nemzetgyűlés „méréskelte Haller javaslatát, amely eredeti formájában azt célozta, hogy teljesen ki lehessen zárni az egyetemről a „nem magyar népfajokat”. . .”²⁵

2. A törvény célkitűzései – és megvalósítása 1920 őszén

Megszületett tehát – a kezdetben oly semmitmondónak látszó törvényjavaslat metamorfózisával – az 1920. évi XXV. tc., a magyar ellenforradalmi rendszer e sajátos jogalkotása. Végleges formájában a következő rendelkezéseket tartalmazta:

1. §-a szerint a tudományegyetemekre, a műegyetemre, a közgazdaságtudományi karra és a jogakadémiákra „csak oly egyének iratkozhatnak

²³ NN V. k. 480–482.

²⁴ Vádirat a náciizmus ellen. II. k. Bp., 1960. 9–19.

²⁵ GERGELY JENŐ: A politikai katolicizmus Magyarországon (1890–1950.) Bp., 1977. 144.

be, kik nemzethűségi s erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók, és csak oly számban, amennyinek alapos kiképzése biztosítható”. 2. §-a kimondta, hogy az 1. § rendelkezései az előző tanévekben már beiratkozva volt hallgatók „további beiratkozási jogát nem érintik, amennyiben nemzethűségi és erkölcsi tekintetben feltétlenül megbízhatók”. Végül 3.§-a szerint a beiratkozáshoz az engedélyt folyamodással kell kérni, amely fölött a kar határoz. Az engedély megadásánál figyelembe veendő követelményekre vonatkozólag pedig az előbb idézett Bernolák-formulát tartalmazta.²⁶

E törvény kétségkívül – az előzőek során bővebben tárgyalt okok következtében – *elsődlegesen a zsidó hallgatók számának jelentős csökkentésére irányult* (még ha ezt a törvény expressis verbis a Bernolák-féle módosítás utáni formájában sem mondta ki), és ezzel több, mint 12 évvel előzte meg a német fasizmus „fajvédelmi” törvényeit. (A felsőoktatást is érintő első német fajvédelmi törvény – a „Gesetz gegen die Überfüllung der deutschen Schule und Hochschule” – kiadására ugyanis 1933. április 25-én került sor.)²⁷

Haller maga is utalt arra a parlamenti vita során, hogy „minket abban, amit most törvénybe akarunk lefektetni, senki nem előzött meg”.²⁸ Az ellenforradalmi ifjúság képviselői ezt később, a fasizmus erősödése éveiben büszkén hangsúlyozták. Mint Héjji János mondotta az egyetemi zászlóalj tagjainak a Nemzetvédelmi Kereszttel történt kitüntetésé alkalmából 1941. december 8-án rendezett ünnepi vacsorán: „ha Európa büszke arra, hogy a fajvédelmet törvényerőre emelte, akkor mi joggal bejelenthetjük ehhez elsőbbségi jogunkat”.²⁹

De e törvényre hivatkozott 1942-ben és 1943-ban a magyar kormány is, amikor a németek a magyarországi zsidókérdés „erélyesebb” megoldását követelték. Mint Kállay Miklós miniszterelnök Sztójay Döme akkori berlini követnek írta: „emlékeztesse a német kormányt arra, hogy

²⁶ Magyar Törvénytár. 1920. évi törvénycikkek. Bp., 1921. 145–146.

²⁷ FARAGÓ LÁSZLÓ: A német felsőoktatásügy az államátalakulás óta. Egyetemi Élet, 1938. 45–61.; MAIER, HANS: Nationalsozialistische Hochschulpolitik. (Die deutsche Universität im Dritten Reich. München, 1966. 71–102.)

²⁸ NN V. k. 150. – A „prioritás” kérdésében azonban annyi „korrekciót” kell tennünk, hogy a cári Oroszországban és Romániában már korábban hoztak a zsidók főiskolai tanulmányaira vonatkozólag korlátozó intézkedéseket.

²⁹ Az 1919. augusztus és 1921. október között fennállott „Tudományegyetemi Csendőrtiszti Zászlóalj” tagnévsora. Bp., 1942. 22.

Magyarország 1920-ban a numerus clausus törvény bevezetésével úttörő szerepet töltött be és elsőként korlátozta a zsidók főiskolai tanulmányainak lehetőségét”, és a Sztójay által a német külügyminisztériummal közölt állásfoglalás szerint is „Magyarország volt az első állam, amely már 1920-ban állami intézkedésekkel korlátozta a zsidó befolyás szabad kibontakozását.”³⁰

A faji-nemzetiségi arányok alkalmazása jogi szempontból korántsem volt problémamentes. A „népfaj” fogalma ugyanis a dualizmus kori közjogban nem létezett, a törvényekben, rendeletekben e kategória nem szerepelt. A „nemzetiség” fogalma már közjogilag ismert volt, egyedüli kritériumának azonban lényegében az anyanyelvet tekintették; e rovat szerepelt a népszámlálási adatokban és más statisztikákban is. A „zsidó” fogalmát a dualizmus kori törvények és más jogszabályok egyértelműen felekezeti kategóriának tekintették.

A jogilag meglehetősen bonyolult problémát VKM úgy „oldotta meg”, hogy a törvény végrehajtása tárgyában szeptember 27-én kiadott 123 033/1920. sz. rendelet mellékletében feltüntette a népesség anyanyelv szerinti megoszlására vonatkozó adatokat – az alábbi megjegyzéssel: „Az izraelitákat külön nemzetiségnek véve.”³¹

Talán nem felesleges, ha megemlítem, hogy az egyes németiségekhez tartozó hallgatónak az országos arányszámok szerinti arányára sem a VKM, sem az egyetemek nem voltak figyelemmel. (Az 1920. évi népszámlálás szerint egyébként a német nemzetiségűek aránya 6,9, a szlovákoké pedig 1,8%-ot tett ki; ezzel szemben egyetemi arányuk az 1920/21. tanévben 1,35, ill. 0,08%-ot, 1921/22-ben pedig 1,31, ill. 0,10%-ot. . .)

Az 1920. évi XXV. tc. fő célkitűzésének – történeti irodalmunkban általánosságban elfogadott – meghatározásával szemben Bellér Béla tanulmányában elsősorban e törvény munkás- és szegényparaszt ellenes tendenciáját hangsúlyozta, amellyel „szorosán összefüggött, s bizonyos mértékig ennek elleplezését szolgálta antiszemita jellege.”³² Bellér véleményével kapcsolatban – e törvény genezisét és végrehajtását egyaránt

³⁰ Horthy Miklós titkos iratai. Bp., 1963. 383–384.; A Wilhelmstrasse és Magyarország. Bp., 1968. 702–703.

³¹ Magyarországi Rendeletek Tára, 1920. 1455–1460.

³² BELLÉR BÉLA: A fehérterror felsőoktatási politikája. Felsőoktatási Szemle, 1969. 521–522.

figyelembe véve – rá szeretnék mutatni arra, hogy a munkás- és szegény-
paraszt fiatalok alacsony egyetemi számaránya, tényleges „numerus
claususa” az ellenforradalmi korszakban nem az 1920. évi XXV. tc.,
hanem alapvetően a munkásosztály és a szegényparasztság gazdasági-
társadalmi helyzetének következménye volt.

*Az 1920. évi XXV. tc. lényeges célkitűzése volt továbbá a haladó
diákok egyetemi tanulmányainak megakadályozása.* Igaz ugyan, hogy
1919 őszén a forradalmi mozgalmakban részt vett, progresszív törek-
véseket valló egyetemi ifjúság táborát széttűzták, a haladó diákokat az
egyetemekről a szó szoros értelmében kiverték, jelentős részüket fe-
gyelmi eljárással kizárták, legjobbjaiak börtönbe kerültek, emigrációba
mentek, és az akkori politikai helyzetet, a tényleges egyetemi erőviszo-
nyokat tekintetbe véve aligha volt valószínű, hogy progresszív fiatalok
nagyobb számban az egyetemre kerülhessenek – az ellenforradalmi erők
azonban feltétlenül szükségesnek tartották a numerus clausussal kap-
csolatban a forradalmak idején játszott szerepük megbélyegzésén és meg-
torlásán kívül „preventív” intézkedésként a „feltétlen” nemzethűségi és
erkölcsi megbízhatóság követelményének a törvénybe való bevetését.

A törvény végrehajtása során az egyetemi hatóságok – az ellenforra-
dalmi ifjúság, a szélsőjobboldali szervezetek aktív közreműködésével –
gondoskodtak is e célkitűzés valóráváltásáról. Az egyetemi zászlóaljok
(ill. a budapesti városparancsnokság „T”-osztálya) birtokában volt a
Galilei-kör tagjainak jegyzéke, valamint a Tanácsköztársaság idején
működött egyetemi szakszervezeti ifjúmunkás-csoportok tagnévsora, így
könnyen meg tudták akadályozni bárki felvételét, aki e listákon sze-
repelt. Az ÉME is fontos feladatának tekintette a haladó diákok felvé-
telének megakadályozását: feljelentésekkel, adatokkal támogatta az egye-
temi zászlóaljakat nemes hivatásuk gyakorlásában. A műegyetemen az
ifjúsági szervezetek által alakított véleményező bizottságok a folyamodók
iskolátársainál is informálódtak.³³

Az ellenforradalmi ifjúság és a reakciós professzorok gyűlöletének fő
célpontját a galileisták jelentették. A Galilei-kör tagjai esetében az egye-
temi reakció feleslegesnek tartotta konkrét vádak felhozását, hanem vala-
mennyi galileista intézményes eltávolítására törekedett. A kezdemé-

³³ ELTE L B. K. 1920. szept. 16-i ülés jkv.; BME It 790/1921. R.; A m. kir.
József Műegyetem 1921/22. tanévének megnyitásakor... tartott beszédek. Bp.,
1922. 13.

nyezés dicsősége e téren a budapesti bölcsészkar 1919 őzén „uralomra került” reakciós csoportját illeti. Hekler Antal professzor, e csoport egyik hangadója, a kar 1920. november 11-i ülésén a következő indítványt terjesztette elő:

„Köztudomású tény, hogy az elmúlt szomorú korszakot előkészítő és az egész magyarság mai kálváriájáért felelős aknamunka a Galilei körből indult ki . . . Aki a Galilei kör tagja lett . . . annak lelkéből a jellemztlárság alapja, az ethikai kompassz hiányzik. Aki bensejében destruktív törekvéseknek, ha csak átmenetileg is, hajlékot adott . . . nem lehet méltó arra, hogy mi vele a tudománynak hit és meggyőződés által megszentelt kenyérét megosszuk.”

Ezért azt javasolta, hogy a kar a jövőben ne engedélyezze a Galilei-kör tagjainak beiratkozását. A kar az indítványt egyhangúlag elfogadta, ahhoz csatlakozott a többi kar is, majd az Egyetemi Tanács azt a határozatot hozta, hogy a Galilei-kör volt tagjai az egyetemről „egyszersmindenkorra kizáratnak”, és a határozat végrehajtása érdekében megküldte az egyes karoknak a hivatalos tagnévsort.³⁴ Hanuy Ferenc teológus professzor, a tudományegyetem 1920/21. évi rektora nyilatkozatban jelentette ki: „azokat, akik galileisták, az ifjómunkások szakszervezetének tagjai voltak, még akkor sem tűröm meg, ha működésüket konkrét vád nem érheti”.³⁵

Az 1920. évi XXV. tc. és a végrehajtása tárgyában kiadott rendelet — nem véletlenül — a „nemzethűségi s erkölcsi” feltétlen megbízhatóság fogalmát konkrétan nem határozta meg, s ezzel tág teret engedett e követelmény önkényes „értelmezésének”. Mint Imre Sándor, a neves pedagógus — 1920-ban még a VKM államtitkára — a numerus clausus-törvényre tett megjegyzéseiben olvashatjuk:

„Nem őszinte . . . becsületes csak akkor volna, ha jelezné, mik a kritériumai a nemzethűségnek és az erkölcsiségnek. . . Így hűtelennek mond-

³⁴ ELTE L B. K. 1920. nov. 11-i ülés jkv.; SOTE It O. K. 1920. dec. 6-i és 1921. szept. 9-i ülés jkv.; ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Irattára J. K. 1921. febr. 23-i ülés jkv.

³⁵ Új Nemzedék, 1920. okt. 14.

ják majd a nemzethez azt, aki *haladást* kíván. Erkölcsi szempontból pedig azt, aki *nem köszön elég nagyot a papoknak*.”³⁶

A numerus clausus – Bellér Béla megállapítása szerint – „bár kifejezetten ilyen rendelkezéseket nem tartalmazott. . . a nőhallgatók visszaszorításának is eszköze vagy ürügye lett”.³⁷ Jóllehet a *nőhallgatók számának csökkentésére irányuló törekvések* csak időlegesen és egyetemenként, ill. karonként változó mértékben érvényesültek, e kérdés alakulásával röviden foglalkoznunk kell.

1918 előtt a nők az egyetemeken csak a bölcsészeti és az orvosi karokon folytathattak tanulmányokat, de még azokon is csak bizonyos korlátozásokkal. A polgári demokratikus forradalom idején, 1918 decemberében kiadott rendelettel – a korlátozásokat eltörölve – a nők előtt valamennyi egyetem és főiskola kapuját megnyitották. A nőhallgatók száma a világháború idején jelentős mértékben nőtt (az 1913/14. évi 538 főről 1917/18-ban 1377 főre), aránya pedig – a férfi hallgatók tömegeinek katonai szolgálata következtében – még inkább növekedett (a bölcsészkarokon az 1913/14. évi 21,47%-ról 51,80%-ra, az orvosi karokon pedig 5,25%-ról 28,60%-ra). Az 1918/19. tanévben a nőhallgatók számának növekedése tovább folytatódott, arányuk viszont – a háborúból visszatérő férfi hallgatók egyetemre özönlésével – lényegesen csökkent, de még így is jóval meghaladta a háború előtti arányokat.³⁸

A Tanácsköztársaság megdöntése után az egyetemi reakciós erők már az ellenforradalom első hónapjaiban megindították a harcot a nők egyetemi tanulmányait szabaddá tevő rendelet hatályán kívül helyezéséért, de ezen túlmenően a nőhallgatók felvételének további korlátozásáért, számuk jelentős csökkentéséért. E törekvésük alapvetően konzervatív, a nők egyenjogúságát tagadó felfogásukból következett, de szorosan összefüggött a középíretegek ismételten említett egzisztenciális problémáival is – amelyeket részben a nők rovására kívántak „megoldani”.

³⁶ HEKSCH ÁGNES: Adatok a numerus clausus történetéhez. Pedagógiai Szemle, 1962. 619.

³⁷ BELLÉR i. m. 522.

³⁸ A nők egyetemi tanulmányainak alakulására 1919-ig I. NAGYNÉ SZEGVÁRI KATALIN – LADÁNYI ANDOR: Nők az egyetemeken I. (Felsőoktatástörténeti kiadványok 4.) Bp., 1976. – A készülő II. kötet e kérdés 1919–1921. évi történetét is részletesen tárgyalni fogja.

Talán mondani sem kell, hogy a nők visszaszorítására irányuló törekvések „élharcosa” is a budapesti orvoskar volt,³⁹ amely már említett 1919. augusztus 26-i határozatában javasolta, hogy mindaddig, amíg a háború folyamán a nőhallgatók javára történt eltolódások ki nem egyenlítődnek, újabb nőhallgatókat a karra egyáltalán ne vegyenek fel, a későbbiek során pedig csak azokat, akik a 22. évüket betöltötték.⁴⁰ A bölcsészkar szeptember 18-i ülésén elfogadott – ugyancsak érintett – bizottsági javaslat a nőhallgatók bölcsészkar tanulóira vonatkozó korábbi korlátozásokhoz nem kívánt visszatérni, viszont kimondotta, hogy csak 21. életévüket betöltött nők vehetők fel, majd a kar december 19-i ülésén hozott határozat már azt hangoztatta, hogy „a nőknek az egyetemre tódulása nem kívánatos”, és ezért „a korlátozó intézkedések okvetlenül fenntartandók, sőt a szigorításuktól sem riadunk vissza”.⁴¹ A jogi kar szeptember 27-i állásfoglalása szerint a nők jogi kari felvételének tilalma továbbra is fenntartandó.⁴²

A VKM egyetemi ügyosztálya az 1918 decemberi rendeletet 1919 őszén hatályban levőnek tekintette, Tóth Lajos november 15-én egyik leiratában még azt az álláspontot foglalta el, hogy a rendelet érvényben van, s ennek értelmében a nőhallgatók „ugyanazon feltételek mellett és ugyanazon a módon” iratkozhatnak be az egyetemre, mint a férfi hallgatók.⁴³ Utóbb azonban a VKM véleményének megváltoztatására kényszerült, az 1918 decemberi rendeletet nem erősítette meg, s így az – anélkül, hogy hatályon kívül való helyezésére formálisan sor került volna – „automatikusan” elvesztette érvényességét, és ezzel visszaállt az 1918 előtti jogi helyzet.⁴⁴ A műegyetem vonatkozásában a VKM külön rendeletben közölte, hogy „a nők a műegyetemre további rendelkezésig nem

³⁹ A budapesti orvoskarnak, valamint a többi orvoskarnak a nők egyetemi tanulóival kapcsolatos állásfoglalását vizsgálja VÖRÖS LÁSZLÓ: Adatok a Horthy-korszak egyetemi orvoskarainak társadalomszemléletéről és társadalmi meghatározottságáról c. tanulmányában. (Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei 37. sz. Bp., 1965. 256–261.)

⁴⁰ SOTE It O. K. 1919. aug. 26-i ülés jkv.

⁴¹ OL VKM 2199/1920. IV. a.; ELTE L B. K. 1919. szept. 18-i és dec. 19-i ülés jkv., ad. num. 61/1919–20. B. K.

⁴² ELTE Állam- és Jogtudományi Kar Irattára J. K. 1919. szept. 27-i ülés jkv.

⁴³ OL VKM 2219/1919. IV. alapszám.; HBML A debreceni tudományegyetem iratai 775/1919–20. E. T.

⁴⁴ OL VKM 4199/1920. IV. a.

vehető fel rendes hallgatóknak”, azok a nők azonban, akiket az 1918/19. tanévben rendes hallgatóknak vettek fel, tanulmányaikat folytathatják – ez egyébként összesen 2 hallgatót jelentett.⁴⁵

A további korlátozások érvényesítésére a „karhatalmi szemeszter” nyújtott lehetőséget, hiszen a 16990-es rendelet szerint arra csak azok a nők iratkozhattak be, akik megszállott területekről menekültek (amennyiben már az előző tanévben is rendes egyetemi hallgatók voltak), valamint a női tanítórendek és az Apponyi-kollégium tagjai.

Mindez sértette az „úri középosztály”-hoz tartozó hallgatónők érdekeit is, és ezért „a keresztény egyetemi hallgatónők” küldöttsége 1920. február 13-án Tormay Cecile írónő, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetségének elnöke vezetésével Horthy elé járult, kérve az egyetemi karhatalmakba való felvételüket. Kérésükkel a VKM is egyetértett. A fővezérség március elején el is rendelte, hogy az egyetemi zászlóalj tagjaiul felvehetőek azon egyetemi hallgatónők, akiket a MOVE országos elnöksége részéről megalakítandó bizottság igazol, és akik „kötelező nyilatkozatot tesznek, hogy a pártpolitika-mentes nemzeti eszme szolgálatában a „MOVE” irányítását elfogadják”. A fővezérség utasította az egyetemi zászlóalj parancsnokságait, hogy a nőhallgatókat vegye állományba és részükre a beiratkozáshoz szükséges igazolványokat állítsa ki.⁴⁶

A tudományegyetemi zászlóaljba ennek alapján – természetesen teljesen formálisan – mintegy 5–600 nőhallgatót fel is vettek, akik közül több mint 400 a bölcsészkarra be is iratkozott, az orvoskaron azonban a „karhatalmista” nőhallgatók felvételére – a kar ellenállása miatt – csak májusban került sor.⁴⁷

Ily módon „a karhatalmi szemeszterben” a nők száma az előző tanévhez képest több mint 50%-kal csökkent, arányuk az orvosi karon mindössze 6,21%-ot tett ki, míg a bölcsészkarokon továbbra is viszonylag magas – 39,84% – volt.

⁴⁵ OL VKM 2199/1920. IV. a., 12127/1920. alapszám.; BME It Műegyetemi Tanács 1920. ápr. 16-i ülés jkv.

⁴⁶ OL VKM 20541/1920. IV. a.; MOVE, 1920. máj. 2. 3., – A budapesti katonai körletparancsnok egyébként a fővezérséghez intézett március 11-i felterjesztésében e rendelkezéssel kapcsolatban ellenvéleményének adott kifejezést: „A nőknek a karhatalmi alakulatokba való felvételét egyáltalán nem tartom kívánatosnak, különösen azon burkolt céllal nem, hogy azáltal a harctéren és a karhatalomban hazafias szolgálatot teljesített férfi kollégáikkal szemben előnyhöz jussanak.” (HL Bp. kat. körletparság 1889/1920. fön.)

⁴⁷ NN II. köt. 393–398.; VÖRÖS i. m. 258.

A műegyetemi zászlóaljba összesen 3 nőt vettek fel „ideiglenesen és feltételesen”, a VKM-nek a nők műegyetemi felvételét megtiltó említett rendelkezésének kiadása után azonban őket is törölték a zászlóalj állományából.⁴⁸

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúsági szervezetek állásfoglalása a nők egyetemi tanulmányaival kapcsolatban nem volt egyértelmű. Noha a MEFHOSZ és a Turul támogatták a „karhatalmi” nőhallgatóknak az orvoskarra történő felvételét,⁴⁹ a „női konkurrencia” kiküszöbölésére irányuló törekvések azonban igen erősek voltak ezekben az években az ellenforradalmi egyetemi ifjúság soraiban.⁵⁰ Mind Bobula Ida írta az „egyetemi nőkérdés” történetéről szóló tanulmányában: „Az ifjúságnak ilyen hangulata azért volt fontos és veszedelmes, mert a háború utáni években addig soha nem látott befolyásra tett szert a hallgatóság az egyetemen és sok professzor véleménye az ifjúság hangulatát tükrözte vissza.”⁵¹

A nőhallgatók felvételének kérdése a numerus clausus-törvényjavaslat nemzetgyűlési vitája során is felvetődött. A törvényjavaslat miniszteri indokolása említést tett e kérdésről, utalva a budapesti orvoskar elutasító álláspontjára is, de egyébként Haller ugyanazt a taktikát követte itt is, mint a numerus clausus fő kérdésében: „Nézetem szerint ebben a tekintetben sem kellene korlátozni az egyetemi karok elhatározásának szabadságát” – állapította meg –, elég annak elvi kinyilatkoztatása, hogy a bölcsészeti és orvosi karokra nők ezentúl is felvehetőek, „felvételük felett az illetékes kar végérvényesen dönt”.⁵² Ugron bírálta ezt a megoldást, mert „ismerve az orvosi kar állásfoglalását, nagyon könnyen megtörténhetik, hogy orvostanhallgatónőt egyáltalában nem fognak az egyetemre felvenni”.⁵³

⁴⁸ HL Bp. kat. körletparság 1889/1920. fön. – A zászlóalj parancsnokának április 27-i jelentése szerint egyébként „fizetést nem kaptak s semmi nemű szolgálatot nem teljesítettek”.

⁴⁹ MOVE, 1920. máj. 23. 5.; VÖRÖS i. m. 258.

⁵⁰ A nők egyetemi tanulmányaival kapcsolatos véleménykülönbségek megnyilvánultak a tudományegyetemi zászlóalj egyik gyűlésén is. (Gondolat, 1920. ápr. 29. 15.)

⁵¹ BOBULA IDA: Az egyetemi nőkérdés Magyarországon. Napkelet, 1928. 587.

⁵² NI IV. k. 223.

⁵³ NN V. k. 367.

A vita során az egyik honatya a nagyipari kapitalizmus előtti viszonyokhoz való visszatérést proponálta: „Majd ha a mi magyar leányaink, asszonyaink. . . a fonóhoz és az orsóhoz visszatérnek, ki fog sülni, hogy nemcsak a kenyér megszerzésében, de a ruházat megszerzésében is még visszavesszük Magyarországon . . . a jó magyar nevet”, egy másik képviselő pedig közbekiáltotta: „Főzőkanalat nekik!”⁵⁴

A törvény végül is a nők felvételének további korlátozására vonatkozólag nem tartalmazott rendelkezéseket, az egyes karok állásfoglalásán mulott, hogy ténylegesen megvalósítják-e a „női numerus clausust”. A budapesti orvoskar élt is ezzel a lehetőséggel és egészen 1926-ig mereven elzárkózó magatartást tanúsított az I. éves nőhallgatók felvételével szemben. A budapesti orvoskarról kiszoruló nők helyet kaptak viszont a „menekült” és ideiglenesen Budapesten kooperálva működő egyetemeken, amelyeknek létérdekük volt a hallgatólétszám növelése (és ennek érdekében még a napilapokban is közölték, hogy nőket felvesznek).⁵⁵

Egyes reakciós-konzervatív meggyőződésű professzorok részéről más karokon is – különösen a budapesti bölcsészkaron – voltak törekvések a nőhallgatók számának csökkentésére. A középrétegek – mindenekelőtt az „úri középosztály” – egzisztenciális érdekei azonban e törekvéseknél erősebbeknek bizonyultak, és ezért a nőhallgatók száma és aránya a következő években némileg emelkedett.⁵⁶

A numerus clausus „hivatalosan” hangoztatott fő célkitűzése az értelmiségi „túltermelés” megszüntetése, a „szellemi proletariátus” növekedésének megakadályozása⁵⁷ csak üres jelszó maradt, mert az I. évre felvehető hallgatók számát a VKM rendkívül magasan állapította meg (az 1920/21. tanévre 4900 főben)⁵⁸, és a hallgatólétszám az 1922/23. tanévig állandóan növekedett (csak azokat az intézményeket nézve, amelyekre az 1920. évi XXV. tc. hatálya kiterjedt, az 1919/20. évi 9642 főről 1920/21-ben 13 767, 1921/22-ben 17 928, 1922/23-ban 19 905 főre;

⁵⁴ Uo. V. k. 455.

⁵⁵ VÖRÖS i. m. 257–258.

⁵⁶ Az „egyetemi nőkérdés” további alakulására l. BOBULA i. m. 587–589.

⁵⁷ Az „értelmiségi túltermelés” elleni védekezés célkitűzését egyébként az ellenforradalmi korszak oktatáspolitikájának képviselői e törvénnyel kapcsolatban a későbbiek során is állandóan hangoztatták. (L. pl. OL VKM Töredék iratok. Eln. 4. csomó 6.)

⁵⁸ ELTE L 559/1920–21. E. T.

valamennyi felsőoktatási intézményt tekintve pedig az 1919/20. évi 11 939 főről 1920/21-ben 16 401, 1921/22-ben 19 717, 1922/23-ban 23 182 főre), a két utolsó évben jóval meghaladva az első világháború előtti szintet.

A hallgatólétszám nagymérvű emelkedése – mint korábban említettem – a háborús évfolyamok összetorlódásának következménye volt. Ezt a numerus clausus-törvény, ill. annak végrehajtása befolyásolni nem kívánta, ezt mutatják az igen magas I. éves felvételi keretszámok is, amelyeket a legtöbb felsőoktatási intézményben nem is tudtak betölteni. A hallgatólétszám 1923 utáni apadása pedig nem az „értelmiségi túlermelés” elleni védekezés, a felvételi keretszámok csökkentésének következménye volt – azokat továbbra sem igen tudták betölteni –, hanem a háborús évfolyamok „kifutásával” és általában a kor gazdasági-társadalmi viszonyaival függött össze.

A hallgatólétszámnak a numerus clausus-törvény létrejötte utáni első években bekövetkezett növekedése egyúttal semmivé tette az „alapos kiképzés” biztosításának ugyancsak hangoztatott, a törvény szövegében szereplő célkitűzését is. Nyilvánvaló ugyanis, hogy ha a 2000 főre méretezett műegyetem 1913/14-ben 2676 fő, 1918/19-ben 3634 fő „alapos kiképzését” nem tudta biztosítani – akkor az 1920/21. évi 4151 és az 1921/22. évi 4818 hallgatójának oktatását még kevésbé tudja. . .

Az 1920. évi XXV. tc. – amely elsősorban a magyar ellenforradalom szélsőjobboldali irányzatainak, köztük jelentős mértékben az ellenforradalmi egyetemi ifjúsági szervezeteknek nyomására, követelésére jött létre – nem váltotta ki a szélsőjobboldali erők teljes megelégedését. Ezt legélesebben az „ébredők” hangoztatták: Herkély az ÉME szeptember 7–9-i elnöki konferenciáján leszögezte, hogy az ÉME országos központi igazgatósága „nem áll elvileg a numerus clausus alapján, mert ez nem egyéb, mint a zsidó egyenjogúság elismerése”, csak mint „ideiglenes expedienst” fogadja azt el.

„És ha vannak a közoktatásügyi miniszter javaslatának fogadtékosságai – tette hozzá –, akkor a numerus clausust javítsa meg az egyetemi ifjúság jól ismert ökle. Meg is fogja javítani, t. Elnöki Konferencia!”⁵⁹

⁵⁹ Az Ébredő Magyarok Egyesülete II. országos elnöki konferenciájának Naplója. Bp., 1920. 78.; Nemzeti Újság, 1920. szept. 10. – Herkély egyébként nem

Herkély e kívánsága alig egy hónap múlva teljesült. . .

Az *ellenforradalmi egyetemi ifjúság elégedetlenségének* fő okát az ún. szerzett jog alapján a felsőbb évfolyamokra történő beiratkozás kérdésének szerintük „liberális” kezelése jelentette. A törvény és a végrehajtása tárgyában kiadott rendelet értelmében ugyanis a létszámkorlátozás és a faji-nemzetiségi arányok megállapítása csak az I. évesekre vonatkozott, a korábban már egyetemre beiratkozottak – amennyiben igazolják őket – tovább folytathatták volna tanulmányaikat, és mivel az igazolásokat a tanári karok bonyolították le, ismét – akár csak márciusban – az a „veszély” fenyegetett, hogy a haladó törekvésekkel még csak nem is gyanúsítható zsidó hallgatók visszakerülhetnek az egyetemre. Ennek megakadályozása érdekében *az ellenforradalmi egyetemi ifjúság 1920 októberében ismét akcióba lépett*, és a numerus claususért folytatott küzdelmek újabb botrányait robbantotta ki, amelyek segítségével sikerült biztosítani a törvény „megfelelő” – mármint az ellenforradalmi ifjúság követeléseinek megfelelő – végrehajtását.

Az akció megindítását az igazolások befejezésének, a beiratkozások és az előadások megkezdésének idejére „időzítették”. A budapesti városparancsnokság „T”-osztályának október 9-i helyzetjelentése szerint a tudományegyetemi hallgatók körében „erősen tárgyalják, hogy még a numerus clausus által megengedett %-ot sem fogják beengedni az előadásokra”.⁶⁰ Kisebb rendzavarásokra már október 9–10-én sor került, majd 11-én délelőtt a tudományegyetem központi épületében az ellenforradalmi egyetemi ifjak csoportjai elállták a bejáratokat, a belépőket igazoltatták, a zsidókat megverték, irataikat elvették és több esetben össze is tépték, tulajdonosaikat pedig az egyetemről kidobták.

Hanuy rektor nyilatkozatában helytelenítette „ezt az ököljogszerű eljárást” és közölte: „a szükséges megelőző intézkedéseket megtettem, hogy ilyenek a jövőben elő ne fordulhassanak”.⁶¹ A városparancsnokság „T”-osztályának helyzetjelentése szerint viszont a hallgatóság „a numerus clausust az egész vonalon keresztül akarja vinni, s szilárd elhatározása,

tagadta, hogy a numerus clausus „megjavításának” általa javasolt módja nem egyeztethető össze a jogrenddel, de – mint mondotta –, „amíg keresztény jogrendet nem alkahtatunk, addig inkább legyen keresztény ököljog, időlegesen keresztény diktatúra.”

⁶⁰ HL Bp. Váp. Helyzetjelentések. 1920. okt. 9.

⁶¹ Szózat, 1920. okt. 12.; Az Újság, 1920. okt. 12.

hogy addig az egyetemen a rend és béke helyre nem áll, míg a törvényt ily irányú módosítása, illetve . . . kiegészítése meg nem történik”.⁶² Haller másnap reggel végigjárta az egyetemeket, majd így nyilatkozott:

„A tegnapi incidens – mondá –, azt hiszem semmi súlyosabb konzekvenciát nem fog maga után vonni, mert arról szereztem értesülést, hogy az ifjúság maga is teljesen tisztában van azzal, hogy a törvényt és az egyetemi tanács határozatát a legmesszebbmenően tiszteletben kell tartania.”⁶³

Alig tette ki a lábát Haller a tudományegyetemről, délben újra megkezdődtek az igazoltatások és verekedések a központi épületben, valamint az orvoskaron, ahol több sebesülés is történt. Hanuy az Új Nemzedék munkatársának adott nyilatkozatában elítélve az atrocitásokat közölte, hogy „az egyetemen kívül álló, felelősségre nem vonható ismeretlen egyének . . . a jóhiszemű keresztény ifjúságot a maga érdekeinek ártó *anarchiába akarják behajszolni*”, és ezért a beiratkozásokat felfüggesztette. Hanuy elmondotta még, hogy a bölcsészkaron folynak az előadások, mert e kar hallgatói „mégis csak a legfinomabb lelkületűek és sok köztük a nő”, de hogy az orvosi és a jogi karon mikor kezdődnek meg az előadások, erről „egyelőre nem is gondolkodom”. (Hanuy egyébként másnap – feltehetőleg elődje példáján okulva – e nyilatkozatot lényegében visszavonta. . .)⁶⁴, Haller nagyon óvatosan nyilatkozott: az egyetemi rendezéseket „egyes felelőtlen, a karhatalomtól, az ifjúsági egyesületektől és az Ébredő Magyaroktól távolálló csoportok” okozták. . .⁶⁵

Október 14-én az orvoskaron és a bölcsészkaron történtek atrocitások – az utóbbi karon, mint a dékán mondotta: „passív rendőri assistentia mellett” –, ezek következtében a bölcsészkaron is felfüggesztették az előadásokat. Az Árpád bajtársi egyesület vezetője közölte a dékánal, hogy „amennyiben az ifjúság kívánságainak teljesítése előtt az előadások megkezdődnének, súlyos zavargások várhatók”.⁶⁶

⁶² HL Bp. Váp. Helyzetjelentések. 1920. okt. 12.

⁶³ Új Nemzedék, 1920. okt. 13.

⁶⁴ Nemzeti Újság, 1920. okt. 14.; Új Nemzedék, 1920. okt. 14.; Az Újság, 1920. okt. 14. – Az egyetemi atrocitásokat, Hanuy rektor tehetetlenségét szemléletesen mutatja be FÉJA GÉZA memoárjában, (FÉJA GÉZA: Szabadcsapat. Életregény. Bp., 1965. 10–11.)

⁶⁵ Nemzeti Újság, 1920. okt. 14.

⁶⁶ ELTE L B. K. 1920. okt. 25-i ülés jkv.; Új Nemzedék, 1920. okt. 15.

Az újabb egyetemi botrányok most már a kormányt is nyugtalanították. A minisztertanács október 13-i ülésén foglalkozott e kérdéssel, és elhatározta, hogy „az egyetemi beiratkozások, általában a tanzsabadság rendjének megóvása körül a legszigorúbban fog eljárni”.⁶⁷ „A törvény legyen szent – írta a „liberális beütésekkel” aligha gyanúsítható Új Nemzedék –, a keresztény magyar ifjúság tegye le a botot és vegye kezébe a könyvet. . . Aki nem akar tanulni, csak verekedni, az lépjen ki az egyetemről és hagyja békességben azokat, akik komolyan akarnak dolgozni.”⁶⁸ A kormányzat azonban tehetetlennek bizonyult. Hanuy néhány nap leforgása alatt ötször is felkereste Hallert hatékony közbelépését kérve, de hiába. Az atrocitások elleni határozott fellépés helyett Haller ezúttal is az *ellenforradalmi egyetemi ifjúság vezetőivel való alku-dozás politikáját* választotta.⁶⁹

Október 14-én a Turul Szövetség mintegy 40 képviselője jelent meg Haller előtt. Törös hangsúlyozta: az ifjúság mozgalma arra irányul, hogy „a törvény végrehajtásába becsúszott hibás fölfogások helyesbítsenek s így a törvény intenciói is teljes erejükben érvényre juthassanak”, majd Farkass Jenő, a Turul ügyv. elnöke közölte követeléseiket: „a numerus clausus kiterjesztése az összes főiskolákra, a szerzett jogok nem létezése és végül az ifjúságnak az igazoló bizottságokba való bevonása”.⁷⁰

A Turul Szövetség követeléseit írásban is előterjesztette. Beadványában kérte, hogy: 1. a numerus clausust terjesszék ki az összes többi főiskolára; 2. az igazoló eljárások kiegészítése céljából az egyes karokon és főiskolákon „superrevíziós bizottságok alakíttassanak”, a bajtársi egyesületek által kiküldött tagok bevonásával. Azokon a karokon és főiskolákon, ahol az igazoló eljárás már befejeződött, e bizottság „azonnal működésbe lép”, ahol még nem, ott az igazoló bizottságokba azonnal vonják be az ifjúság kiküldötteit, a már igazolt hallgatók pedig „párhuzamosan igazol-tassanak újólág a superrevíziós bizottság által”; 3. e revízió megtörténteig „az újólág nem igazolt hallgatók ne vehessenek részt az előadásokon és be

⁶⁷ Az Újság, 1920. okt. 14.

⁶⁸ Új Nemzedék, 1920. okt. 15.

⁶⁹ ELTE L B. K. 1920. okt. 25-i ülés jkv.

⁷⁰ Szózat, 1920. okt. 15. – Farkass egyébként a Szózat október 14-i számában megjelent vezércikkében még határozottabban fogalmazta meg, hogy követelik a faji arányszám betartását a felsőbb évfolyamokon is.

ne iratkozhasanak”.⁷¹ Kérte továbbá, hogy a VKM a fentieket „a leg-rövidebb időn belül” tegye megfontolás tárgyává, és rendelje el a megfelelő intézkedéseket.

A Turul előterjesztett követelései látszólag „mérsékeltőbbek” voltak, mint a szóban, ill. a Szózatban közöltéké – lényegében azonban azokkal megegyeztek, mert a „superrevíziós bizottság” létrehozása nyilvánvalóan a numerus claususnak a felsőbb évfolyamokra való kiterjesztését, a szerzett jogok de facto megsemmisítését célozta . . .

Megjelent a MEFHOSZ küldöttsége is – ugyancsak október 14-én – Hallernél. A küldöttség tagjai – a MEFHOSZ politikájára jellemzően – közölték, hogy bár a végrehajtási utasításnak a szerzett jogokat „*túl*ságos liberalizmussal magyarázó intézkedéseit nem tartják kielégítőnek”, mivel az „abszolút törvényisztelet” alapján állanak, a „legélesebben” elítélik az egyetemen történő rendbontást, viszont örömmel fogadnák, ha a Turul által kívánt rendeletkiegészítés megtörténnék.⁷²

Másnap délelőtt Hanuy rektor a négy dékánnal tanácskozott a Turul követeléseiről. A dékánok egyhangúan elleneztek a revíziós bizottságoknak az ifjúság bevonásával történő megalakítását. Ugyanaznap délután Hanuy összehívta az ifjúság vezetőit is, akik ragaszkodtak álláspontjukhoz. Hanuy véleménye szerint – mint azt a VKM-hez intézett jelentésében kifejtette – „legfeljebb csak az volna az ifjúság képviselőinek megengedhető, hogy ők a most felvett, illetőleg most igazolt egyetemi hallgatók irataiba betekinthessenek és kifogásaikat bejelenthessék a tanári karnak, viszont . . . a tanári igazoló bizottságok azzal a joggal ruháztatnának fel, hogy az ifjúság bejelentései alapján, ha a kifogások alaposaknak bizonyulnak. . . rövid úton, a felvétel, illetőleg igazolás visszavonása által, fegyelmi eljárás mellőzésével akadályozhassák meg az illető hallgató beiratkozását”.⁷³

„A Turul-Szövetség vezérelőbizottsága – írta az Új Nemzedék – . . . állandóan tanácskozik.” E cikkből kitűnően a Turulon belül is két irányzat volt; az egyik szerint csak azokat lehessen felvenni, akik már a „karhatalmi szemeszterben” is igazolva voltak – ezzel érvényteleníteni akarva az 1920 őszi tanári karok által végrehajtott igazolásokat. A „mérsékeltőbb” irányzat csak azt kívánta, hogy az eddigi igazolásokat

⁷¹ OL VKM 136515/1920. IV. a.

⁷² Az Újság, 1920. okt. 15.; Világ, 1920. okt. 15.

⁷³ OL VKM 136515/1920. IV. a.

olyan bizottság bírálja felül, melyben a tanári kar szavazatával egyenlő szavazata legyen a diákságnak.⁷⁴

Közben természetesen a tudományegyetemen a beiratkozások és az előadások szüneteltek, az atrocitások pedig áterjedtek a műegyetemre és a közgazdaságtudományi karra is. Különösen súlyos incidensekre került sor a kooperálva működő két menekült egyetemen, ahol az épületbe behatoló reakciós ifjak – egyébként nem a menekült egyetemek hallgatói – az őket a numerus clausus-törvény tiszteletére figyelmeztető rektort „viselkedésükkel inzultálták”, lovaglópálcával hadonászva kijelentették, hogy a törvény nem számít, az lesz, amit ők akarnak, és kifejezést adtak azon véleményüknek, hogy a rektorok „a zsidók által megvesztegetett egyének”. Schneller prorektor október végi jelentése szerint:

„A budapesti egyetemi ifjúság . . . behatolt a kolozsvári és pozsonyi egyetem területére . . . minden közelebbi inquirálás nélkül még a katolikus ifjakat is mint zsidókat pofozott, véresre vert, az illetők kínzásában gyönyörködve, kínjaik fölött gúnyt űzve, – őket az egyetemből kidobta. – A segítségre hívott rendőrség a telefonkagylóba belenevetett, de el nem jött.”⁷⁵

Az ellenforradalmi ifjúság nyomására – ugyancsak Schnellert idézve – a budapesti egyetem tanárai „az alkuvás terére léptek és a politikailag még nem consolidált helyzet az állam kormányát is az engedmények és elnézések lejtőjére juttatta”. Hallernek ugyanis néhány napos alkudozás után sikerült megállapodásra jutnia a Turul vezetőivel, és ennek alapján október 19-én *kiadta a 136 515/1920. sz., a numerus clausus-törvény végrehajtási utasítását módosító rendeletet*.

E rendelet szerint azokon a karokon, ahol az igazoló eljárást még nem fejezték be, az igazolóbizottságok a bajtársi egyesületek által kiküldött két-két taggal kiegészíthetők. Ott, ahol az igazolások már befejeződtek, az igazolóbizottságokat – az ifjúság képviselőivel kiegészítve – fenn kell tartani „az igazoltak ellen később netalán felmerülő panaszok elbírálására”. A rendelet szerint a igazolóbizottságokba delegált ifjúsági tagok „az iratokba betekinthetnek, de csak consultatív szavazattal bírnak”.

⁷⁴ Új Nemzedék, 1920. okt. 16.

⁷⁵ Baranya megyei Levéltár, A kolozsvári és pozsonyi egyetemek közös tanácsuléseinek jegyzőkönyvei 1920. okt. 26-i és 28-i ülés jkv.; NN. VI. köt. 143.

Ennek ellenére nyilvánvaló volt, hogy e rendelet a felsőbb évesek igazolása (ill. újraigazolása) esetében lényegében a Turul alapvető követelésének teljesítését jelentette – amint azt a rendelet végrehajtásának eredményei is ékesen bizonyították.⁷⁶

A rendelet kiadását követően tovább folytatódtak a rendezavarások. A tudományegyetemen újra megkezdődtek a beiratkozások, majd október végén az előadások is, de a „nem kívánatos elemek” megverése, inzultálása nap mint nap megismétlődött, és csak november elején kezdett csökkenni az ellenforradalmi ifjúság „aktivitása” – bár jónéhány atrocitás még novemberben is történt. Az egyetemi botrányok ügye a nemzetgyűlésen is szóba került. *Vasadi Balogh György* kormánypárti képviselő ezekkel kapcsolatban október 26-án *éleshangú interpellációt intézett Hallerhez*.

Interpellációjában rámutatott arra, hogy az egyetemen „még mindig állandóan napirenden vannak a zavargások. A rend legfeljebb csak látszólagos.” Ismertette az ellenforradalmi ifjaknak a szerzett jogok ellen irányuló akcióit, az atrocitások sorozatát, a tanári karok presszionálását, 80%-os rokkantak, többéves frontszolgálattal, 4–5 kitüntetéssel rendelkezők visszautasítását. Elítélte azt, hogy Haller erélyes intézkedések helyett alkudozni kezdett az ifjúsági szervezetek vezetőivel. Ezt követően figyelemreméltó megjegyzéseket tett az egyetemi megmozdulások jellegéről:

„Egyáltalában ezeket az egyetemi mozgalmakat és zavargásokat nem tudom . . . különálló dolognak tekinteni. Nekem az a benyomásom, mintha azokban . . . valami összefüggés, valami célzatosság is volna, és mintha ezen mozgalmakban hátul valami spiritus rektor működnék, aki nemcsak azt akadályozza meg, hogy a rektor magnificus intézkedéseit végrehajtsák, de mintha az is a célja volna, hogy a ministeriumnak, a kormánynak az intézkedéseit, a Nemzetgyűlés törvényeit se lehessen foganatosítani, úgy hogy mindig odaállíthassa azt, hogy lám nincs konszolidáció.”

Végül Vasadi Balogh betérjesztette interpellációját:

„Hajlandó-e a minister úr a . . . törvényt teljes egészében végrehajtani és megszüntetni ott minden olyan visszaélést, zavargást, amely gátolja a

⁷⁶ OL VKM 136615/1920. IV. a.

törvényadta jogok alapján beiratkozni kívánókat a beiratkozásban és gátolja a rendes tanítás megkezdését? Hajlandó-e a minister úr a szerzett jogok alapján felvételt kérők kérvényeit a törvény rendelkezéseinek megtartásával elbíráltatni és e célból biztosítani az egyetemi tanárokból alakult bizottságok függetlenségét az ifjúság bármilyen irányú erőszakos befolyásolása ellen? Hajlandó-e a minister úr minden hatásköri túllépést az egyetemi ifjúságnál vagy ennek bármelyik egyesületénél, szövetségénél egyszersmindenkorra megszüntetni? ”⁷⁷

Az interpellációra adott válaszában Haller – aki a numerus clausus-törvényjavaslat vitája során még szinte önmagát fölülmúlva aránylag „jól szerepelt”, a nemzetgyűlés színvonalához mért demagóg érveit, dagályos frázisait a képviselők jó része „bevette” – ezúttal saját szintje alatt maradt, mellébeszélések és ügyetlen hazudozások közepette ellentmondásokba keveredett. Ennek során – az ellenforradalmi propagandának a különítmények garázdálkodásaival kapcsolatos magyarázkodásait átveve – azt állította, hogy „ezeket az incidenseket nagyobbára nem egyetemi hallgatók követték el.” Haller ezt meggyőző logikai okfejtéssel igyekezett bebizonyítani:

„Én több ízben kaptam arról jelentést – mondotta –, hogy egyes csoportok jelentkeztek, akik magukat nem igazolták, akik elkövettek atrocitásokat, és amikor . . . valaki az illetőt igazolásra szólította fel, az illető a nevét meg nem mondotta, vagy hamis nevet mondott és így bújti ki a felelősség alól. Ebből következtetem én, hogy az atrocitások rendezői nagyobbára nem voltak egyetemi hallgatók. Mert én nem tudom feltételezni a magyar egyetemi hallgatóságról, hogy ha valamit tesz, azért férfiasan ne vállalja a felelősséget; aki inzultál valakit és a felelősség elől megugrik, azt én gyávának tartom, és miután én tudom, hogy a magyar egyetemi hallgatók nem gyávák, ebből következtetem, hogy nagyobbára az egyetem kötelékén kívül álló tényezők voltak azok, akik provokálták a rendetlenségeket, akik a törvény végrehajtását akarták megakadályozni, akik anarchiát akartak bizonyítani, akik mindent elkövettek arra, hogy az egyetemet be kelljen csukni.”⁷⁸

⁷⁷ NN VI. k. 142–146.

⁷⁸ Haller eme kijelentésében mindössze annyi igazság volt, hogy a Turul erőit koncentráltan igyekezett felhasználni, és igen gyakran más egyetemekhez, karokhoz

Haller beszélt olyan röplapokról, „amelyekben az ifjúság fel volt szólítva arra, hogy ne engedje meg, hogy az egyetemeken normális élet álljon helyre és ne engedje meg, hogy ott rendes, normális tanítás legyen”. „Igenis, egészen biztos – tette hozzá –, hogy az ifjúság egy részét befolyásolják olyanok, akik nem akarják, hogy itt rend legyen.”⁷⁹ (Hogy kik ezek az ifjúságot befolyásoló, irányító titokzatos erők, arról sem Vasadi Balogh, sem Haller nem beszélt – mi azonban e kérdésre a következő fejezetben még visszatérünk.)

Vasadi Balogh viszontválaszában rámutatott Haller „érvelésének” elentmondásaira: „... csodálkozom azon, hogy folyton felelőtlen elemekről beszélünk. Jogállamban felelőtlen elem nincs, mert ott mindenki felelős cselekedetéért. De másrészt csodálkozom azon, hogy ha felelőtlen elemekről van szó, miért engedett a kívülről való nyomásnak a minister úr az egyetemi kérdésben, amikor engedményeket tett.”⁸⁰

Felszólalt még Sziij Bálint „csizmás” kigazda képviselő is, aki a legutóbbi napok atrocitásait bagatellizálni igyekvő Hallerrel szemben beszámolt az előző napon történt esetről, amelynek szemtanúja volt:

„... mikor én tegnap véletlenül... elmentem az egyetem előtt, látam, hogy valakit kidobtak onnan. 15–16 fiatal ember volt ott, ezek ütötték, aki hozzáfért, ... míg végre kikerült a kezük közül s kiszaladt az utcára. Egy egyenruhás főhadnagy is volt közöttük, aki az illetőt egészen az utca széléig kergette.”⁸¹

A nemzetgyűlés végül is elfogadta Haller válaszát. . .

Az a tény, hogy a kormányzat és az egyetemi hatóságok az ún. szerzett jogok tiszteletben tartásának elvét – az 1920. évi XXV. tc. 2. §-ában és a 123 033/1920. sz. rendeletben foglaltakkal szemben – feladták, a *módosító rendelet végrehajtása* során mindinkább nyilvánvalóvá vált.

Azt, hogy e rendelet végrehajtása, a hallgatók igazolása miként történt, a budapesti bölcsészkar 1920. október 26-i ülésének jegyzőköny-

tartozó tagjai is részt vettek egyes akciókban, nem utolsó sorban azért, mert a Turul súlya – mint már említettem – az egyes egyetemeken, karokon meglehetősen különböző volt, de az is kétségtelen, hogy a legdurvább atrocitások főszereplői igyekeztek megőrizni „inkognitójukat”.

⁷⁹ NN VI. k. 146–148.

⁸⁰ Uo. VI. k. 150.

⁸¹ Uo. VI. k. 150–151.

véből ismerhetjük meg. Ezen az ülésen Haraszti Gyula dékán tájékoztatta a kart az Árpád bajtársi egyesület vezetőjével a miniszteri rendelet végrehajtásával kapcsolatos kérdésekről folytatott „tárgyalása” eredményeiről, és ismertette a bajtársi egyesület javaslatát:

„A rendfenntartást a Bajtársi Egyesület vállalja. A kapukat az egyes csoportok megszállják és csak az igazolt egyéneket engedik az egyetem épületébe. Igazolt egyénnek csak az tekinthető, aki a jelen félévre beiratkozott, vagy beiratkozási jogosítványa van.

1. Keresztény hallgatók részére az igazoláshoz bajtársi igazolvány, vagy index szükséges.

2. Nem keresztény hallgatók részére index, vagy kveszturai igazolvány felmutatása szükséges.

A hallgatók megnyugtató céljából kívánatosnak tartja az ifjúság, hogy a bajtársi egyesület által megjelölendő hallgatók listája kifüggesztessék, és ezek utasítsanak, hogy az Árpád bajtársi egyesületnél jelentkezni tartoznak, hogy az ifjúság személyesen megismerhesse őket s ha van ellenük panasz, azt megtehesse. A jelentkezésről végzést kapnak, mellyel igazolhatják magukat. A jelentkezés az október 28 – november 8-ig terjedő időn belül kötelező.”

E javaslatot – amelyben a bajtársi egyesület valóságos hatósági jogkör gyakorlását és elismerését igényelte a maga számára – a bölcsészkar „egész terjedelmében egyhangúlag elfogadta” . . .⁸²

Ezek után nem csodálható az eredmény: a budapesti bölcsészkaron a numerus clausust a felsőbb évfolyamokon is sikerült megvalósítani; a kari iratok szerint a I. félévre felvett zsidó hallgatók száma 6% volt, a felsőbb évekre felvetteknél pedig 6,79%. Ez kari átlagban 6,58%-ot jelentett, a hivatalos – a II. félévre vonatkozó – statisztikai adatok már csak 5,41%-ot említenek. . .⁸³

A felsőbb évesek igazolásának „mechanizmusát” a többi egyetem és kar vonatkozásában hasonló részletességgel nem ismerjük – az eredményt azonban igen. A budapesti orvoskaron – amelynek tanári testülete elsőként járult hozzá a numerus claususnak a felsőbb évekre való kiterjesztéséhez – egy híján 1600 felsőbb évre jelentkező hallgatót utasítottak vissza,

⁸² ELTE L B. K. 1920. okt. 26-i ülés jkv.

⁸³ ELTE L 974/1920–21. B. K.; MSÉ US XXVII–XXX. k. Bp., 1925. 193.

ily módon a zsidó hallgatók kari arányát az 1920/21. tanévben 8,95%-ra morzszolták le (amely azután két év alatt 6% alá szállt).⁸⁴

A budapesti tudományegyetemen a zsidó hallgatók aránya az 1920/21. tanév II. félévében 7,91%-ot tett ki, a debreceni tudományegyetemen 7,03%-ot, a közgazdaságtudományi karon 4,09%-ot, a műegyetemen pedig 7,43%-ot.

A „menekült” egyetemek orvoskarai – a törvény betűihez ragaszkodva, valamint hallgatóik számának növelésére törekedve – a felsőbb évfolyamokon nem érvényesítették a numerus clausust, sőt a budapesti orvoskarról kiszoruló zsidó hallgatók egy részét is felvették, ennek következtében ezeken az egyetemeken a zsidó hallgatók aránya messze meghaladta a többi egyetemét (1920/21-ben a Ferenc József Tudományegyetemen 31,53%, az Erzsébet Tudományegyetemen pedig 58,51% volt.) Az országos átlagnál magasabb volt a jogakadémiákon is a zsidó hallgatók aránya (15,74%), különösen a miskolci jogakadémián (27,50%), amely a numerus clausus-törvényt az I. év vonatkozásában is – hallgatólétszámának emelését tartva szem előtt – 1920 őszén úgy értelmezte, hogy „amennyiben a törvényesen contingentált létszám be nem telik, az országosan megállapított arányszámon felül is felvehető a zsidó vallású hallgatók”.⁸⁵

A zsidó hallgatók aránya országos átlagban ezért a két nagy budapesti egyetem arányánál magasabb – 12,51% – volt az 1920/21. tanévben, azokat az intézményeket tekintve, amelyek az 1920. évi XXV. tc. hatálya alá estek. (Valamennyi felsőoktatási intézményt számítva a zsidó hallgatók aránya 10,56%-ot tett ki.)⁸⁶

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság ily módon a numerus clausus kivívásáért 1919 őszén és 1920-ban folytatott „hadjáratának” utolsó „ütközetében” is diadalmaskodott: sikerült biztosítani – legalábbis a legnagyobb egyetemeken – a numerus clausust a törvény rendelkezéseivel szemben a felsőbb évfolyamokon is.

⁸⁴ Baranya megyei Levéltár. A kolozsvári és pozsonyi egyetemek közös tanács-üléseinek jegyzőkönyvei 1920. okt. 19-i ülés jkv. – Schneller szerint a budapesti orvoskar „eljárása törvényellenes . . . inhumanus s nemzeti, hazai kultúránk érdekeivel is ellenkezik.” (Uo. 1920. okt. 28-i ülés jkv.)

⁸⁵ Evangélikus Országos Levéltár A tiszai ág. ev. egyházkerület jogakadémiájának iratai. Kari ülési jegyzőkönyvek, 1920. dec. 14-i ülés jkv.

⁸⁶ A zsidó hallgatók arányára l. MSÉ US XXVII–XXX. k. Bp., 1925. 180., 193., 201., 203., 205.

AZ ELLENFORRADALMI EGYETEMI IFJÚSÁG
A KONSZOLIDÁCIÓ
KEZDETI SZAKASZÁBAN

1920. november elejétől kezdődően, az egyetemi atrocitások ritkulásával az ellenforradalmi egyetemi ifjúság — legalábbis egy időre — kiszorult az érdeklődés előteréből. Nyilvános politikai tevékenysége, szerepe kétségkívül csökkent; a napilapokban — a diákszociális problémákon kívül — az egyetemi ifjúságról csak alig-alig történt említés.

Mindez persze nem jelenti azt, hogy az ellenforradalmi egyetemi ifjúság „procul negotiis” teljesen tanulmányainak szentelte volna magát, és szervezetei politikai jellegű tevékenységüket megszüntették volna. Erről szó sincs! Az egyetemi zászlóaljok továbbra is fennálltak, és a bajtársi szövetségek, valamint a MEFHOSZ politikai működése sem „szünetelt” — kétségtelen azonban, hogy az ellenforradalmi ifjúság aktivitása és politikai súlya a megelőző egy és negyed évhez képest bizonyos mértékig csökkent. Ez részben fő követelése — a numerus clausus — teljesülésével függött össze, de elsődlegesen ez időszak politikai viszonyainak következménye volt.

1920 nyaratól ugyanis a magyar uralkodó osztályok, a vezető politikai irányzatok számára mind nyilvánvalóbbá vált, hogy az alapvető funkcióját már betöltött fehérterror helyett az *ellenforradalom politikai konszolidációjára*, a kormányzat stabilizálására, a „jogrend” helyreállítására van szükség. Ennek pedig „természetes” következménye — és jórészt feltétele — volt az ellenforradalom első évében előtérbe került társadalmi rétegek, politikai csoportok és szervezetek háttérbe szorítása, valamint a szoros értelemben vett reguláris hadseregen és más erőszakszerveken kívüli fegyveres alakulatok, különítmények megszüntetése.

Lényegében ez a „sors” várt az ellenforradalmi egyetemi ifjúságra (és az egyetemi zászlóaljakra) is, arra az ifjúságra, amely ugyan rendkívül nagy szolgálatokat tett a tőkés rendszer helyreállítására, az ellenforradalom

uralmának biztosítása és megszilárdítása érdekében, de amelynek zajos fellépései, sorozatos botrányai már a kormányzat számára is egyre inkább kellemetlenné kezdtek válni.

1. A konszolidáció rögzös útján

Ez persze csak a szükségessé vált változások tendenciáját jelentette, e folyamat – a politikai konszolidáció útja – az ellenforradalmi Magyarországon eléggé rögzös volt. . .

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság helyzetének fő sajátosságát a politikai konszolidáció kezdeti szakaszában az jelentette, hogy fegyveres erejére, az *egyetemi zászlóaljakra az ellenforradalmi rendszernek még szüksége volt*. Jóllehet az erőszakszervek kiépítése 1920 folyamán előrehaladt, a munkásosztály megmozdulásaitól féltre, de nem kis mértékben az ellenforradalom egyes politikai irányzatai közötti ellentétek kieleződésére is tekintettel a kormányzat nem nélkülözhetette az egyetemi zászlóaljak „hazafias szolgálatait”. Jól tükröződött ez a zászlóaljak fennállásának egyéves évfordulóján rendezett ünnepek során elhangzott beszédekben.

A műegyetemi zászlóalj augusztus 8-i ünnepségén felszólaló Sréter István hadügyminiszter – a Vörös Hadsereg offenzívájára utalva – arról beszélt, hogy nem sikerült a rend megteremtése, hiszen *„a Kárpátokon túl ismét vigyorog a vörös ember és bent az országban is újból terjedni kezdenek e nemzetgyilkos tanok”*, majd így folytatta: *„ha valaki hozzá merne nyúlni ahhoz, ami a magyarságnak szent, akkor igenis kíméletlenül verjetelek közéjük, mert a vörös embernek ebben az országban uralkodnia nem szabad többé!”*¹ A tudományegyetemi zászlóalj szeptember 4-i, a parlament előtt tartott zászlószentelő ünnepélyén Horthy is megjelent.

*„Még mindig lappangó kór emészti ennek a Hazának a testét – hangoztatta –. Operációra van szükség, és azért állok itt, és azért álltok ti is itt, hogy ez az operáció alapos legyen.”*²

¹ Nemzeti Újság, 1920. aug. 10.

² Virradat, 1920. szept. 5.

Horthy beszédének éle – mint arra Nemes Dezső is utalt monográfiájában³ – már jórészt az erősen aktivizálódó legitimisták ellen irányult. Ismeretes ugyanis, hogy bár az ellenforradalom fő politikai áramlatai egyetértettek a politikai konszolidáció szükségessége és alapvető tartalma tekintetében, annak irányára, konkrét formájára vonatkozólag jelentős véleménykülönbségek voltak közöttük, amelyek elsősorban a legitimisták és a szabad királyválasztók küzdelmében nyilvánultak meg. Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság döntő többsége a szabad királyválasztók – a leghatározottabban a Gömbös-csoport által képviselt – álláspontján állott (bár kisebb számban – főleg a budapesti jogi karon, a műegyetemen és egyes vidéki főiskolákon – legitimista érzelmű hallgatók is akadtak), és ennek ismételtén kifejezést is adott.

Igy pl. 1920 augusztusában, amikor a budapesti katonai körletparancsnokság Szilágyi Lajos legitimista képviselő Gömbös-elleni támadásával, az ún. MOVE-üggyel kapcsolatban az egyes alakulatok véleményét kérte, a műegyetemi zászlóalj tiszti gyűlése Gömbös mellett foglalt állást,⁴ a MEFHOSZ pedig decemberben kérvényt nyújtott be a nemzetgyűléshez „a nemzet szabad királyválasztási jogának törvénybeiktatása” iránt.⁵ Igali Béla hivatkozott naplójában más antilegitimista, Gömböst támogató megnyilvánulásokról is említést tett.⁶ Ezért a szabad királyválasztó politikai körök – mindenekelőtt a Gömbös-csoport – továbbra is fontosnak tartották a szervezettsége következtében nem lebecsülendő erőt képviselő ellenforradalmi egyetemi ifjúság felhasználását, és különösen az egyetemi zászlóaljak fennmaradását.

E zászlóaljak létszáma 1920 őszén már meghaladta a 3000 főt. Fegyverzetük zászlóaljanként 750 puska és 4 kézi gépfegyver volt. Szervezeti beosztásuk csak annyiban változott, hogy augusztus 1-től – a budapesti csendőrtartalék alakulatok megszüntetésével – az akkor létrehozott területenkívüli hadosztály kötelékébe tartoztak, az 1. dandár 1. ezredébe.⁷

³ NEMES DEZSŐ: Az ellenforradalom története Magyarországon 1919–1921. Bp., 1962. 355.

⁴ HL Bp. kat. körletparság 778/1920. fön.

⁵ Szózat, 1920. dec. 8.

⁶ IGALI BÉLA: Egy műegyetemi zászlóaljtag naplója 1919–1921. Bp., 1942. 152–153., 156.

⁷ HL Bp. kat. körletparság 6251/1920. fön., 7093/1920. fön., 8452/1920. fön.

Az egyetemi zászlóaljok szolgálati elfoglaltsága időszakonként rendkívül nagy volt; az állandó készletügyi szolgálat mellett ismét ellátták egyes objektumok – 1920 őszén és 1921 első hónapjaiban a körletparancsnokság és a városparancsnokság, a Hadik-laktanya, a lőportár, a központi ruharaktár, az 1. sz. katonai kórház, a központi vonatsztér stb. – őrségét, és gyakran kellett rendkívüli feladatokat is végezniök.

Különösen zsúfolt volt a szolgálat 1920 novemberében, amikor minden második nap 24 órás szolgálatra került sor (ennek keretében pl. november 10-én – a trianoni béke ratifikálásával kapcsolatos „esetleges zavargások és rendbontások megakadályozására” elrendelt készenlét alkalmával – helyőrségi szolgálatot láttak el, és közbiztonsági járőröket indítottak, a 11-éről 12-ére virradó éjszaka – a Britannia-szálló elleni akció idején – pedig átvették a Teréz és József telefonközpontok, valamint a főposta őrségét).⁸

1920 őszén a műegyetemi zászlóalj sztrájkterő, ill. sztrájkot elhárító tevékenységét a közüzemek mellett új területre terjesztette ki: a szénbányák katonai felügyelőjének javaslatára a műegyetemi zászlóalj számos tagja ment 10–10 napra egyes szénbányákba (Dorogra 5, Tatabányára 20, Salgótarjánba 5 fő stb.) „gépüzem tanulmányozás céljából”, akik „egy esetleges sztrájk alkalmával az üzem működését biztosítanák”.⁹

A zsúfolt szolgálat elsősorban objektív okokkal, az ellenforradalmi kormányzatnak gondot okozó különböző eseményekkel függött össze, de rész volt abban annak is, hogy az illetékes katonai hatóságok az egyetemi zászlóaljok tagjainak egyetemi kötelezettségeire csak kevésbé voltak figyelemmel. Rejtő Sándor, a műegyetem 1920/21. évi rektora átíratban fordult a városparancsnoksághoz a műegyetemi zászlóalj szolgálatának mérséklése ügyében, de azt a választ kapta, hogy a zászlóalj tagjai elsősorban katonák, esküt tettek, zsoldot kapnak. . .¹⁰

A források tanúsága szerint a katonai hatóságok, bár minden alkalommal hangsúlyozták, hogy az egyetemi zászlóaljok „megbízhatósága minden kétségen felül áll”, és hogy karhatalmi szolgálatra „kiválóan alkalmazhatók”, e zászlóaljok fegyelmével nem voltak megelégedve. Az őrszolgálat

⁸ OL VKM 59105/1921. IV. a.; HL Bp. kat. körletparság 12989/1920. fön.; Bp. Váp. 3095/1920. fön. B.

⁹ HL Bp. kat. körletparság 13018/1920. fön.; IGALI i. m. 144–145.

¹⁰ OL VKM 59105/1921. IV. a.

során történt kötelelességmulasztások, késések mellett főleg formai dolgokba – öltözet, tisztelgés – kötődtek bele.¹¹

A katonai hatóságok – jóllehet a folyamatos szolgálat és egyes rendkívüli feladatok ellátására is messzemenően igénybe vették az egyetemi zászlóaljokat – *fő funkciójuknak azt tekintették, hogy komolyabb megmozdulások esetén, mint a legmegbízhatóbb karhatalmi erőre, rájuk támaszkodjanak.* A városparancsnokság riadóintézkedéseiben az egyetemi zászlóaljok jelentős szerepet kaptak: egyes objektumok (a Markó utcai törvényszéki fogház, albertfalvai repülőgépgyár stb.) megszállása, a körletparancsnokság és a városparancsnokság védelme, közbiztonsági járőrök indítása és a sztrájkok megakadályozása mellett zömük a városparancsnokság tartalékeként állt volna rendelkezésre, minthogy – a területen kívüli hadosztály többi alakulatával együtt – „nagyobb mérvű rendezavarások, lázadások stb. elnyomására vannak hivatva”.¹²

Az egyetemi zászlóaljok működése mellett az ellenforradalmi egyetemi ifjúság helyzetét a konszolidáció első szakaszában – különösen 1920 őszén – *a fasiszta politikai szervezetekkel való kapcsolata* is befolyásolta.

Ismeretes, hogy a szélsőjobboldali szervezetek (elsősorban az ÉME), valamint a hadsereghez többé-kevésbé szervesen kapcsolódó különítmények (Héjjas és Babarczy-különítmények, Ehmann-telepi osztag stb.) 1920 őszén, a konszolidáció „veszélyét” látva, fokozták tevékenységüket. Az egyetemi ifjúságot befolyásoló „külső erőket”, amelyekre Vasadi Balogh és Haller is célzott, nyilván e szélsőjobboldali szervezetekben kell keresnünk, és aligha tekinthető véletlennek az előző fejezetben tárgyalt egyetemi atrocitások, valamint az „ébredők” és a különítmények október-novemberi akcióinak egymáshoz közeli idő-

¹¹ HL Bp. kat. körletparság 6583/1920. fön., 8645/1920. fön.; Bp. Váp ad. 2803/1920. fön. A. – Ezzel kapcsolatban átnéztem mintegy három hónapra kiterjedően a budapesti városparancsnokság bizalmas tiszti és altiszti parancsait. Ezekből megállapítható, hogy ez idő alatt összesen 40 egyetemi zászlóalj-tagot vontak felelősségre és fenyítettek meg, többnyire 5–30 napos állomásfogsággal, ill. szobafogsággal. A vétségek a következők voltak: szabálytalan öltözködés 18 esetben, a köteles tiszteletadás elmulasztása, ill. „lanyha” teljesítése 13 esetben, szolgálaton kívüli ittas állapot 3 esetben, fegyvelmezetlenség 2 esetben, egyéb 4 esetben. (HL Bp. Váp. Tiszti parancsok 1920. szept.-dec., Altiszti parancsok 1920. szept.-dec.)

¹² HL Bp. kat. körletparság 7708/1920. fön.; Újpesti karhatalmi parancsnokság 595/1920.

pontja.¹³ Egyes adatok arra mutatnak, hogy ezekben az akciókban néhány egyetemi hallgató is részt vett.

A kormány a terrorista akciók – gyilkosságok, rablások, zsarolások és verekedések – egész sorozatát nem nézhette tovább tétlenül, kénytelen volt passzivitásából, tehetetlenségéből kilépni, és ha felemás módon is, de bizonyos intézkedéseket tenni a szélsőjobboldali erők ellen. Ennek során a rendőrség – katonai egységek támogatásával – razziát rendezett a Britannia-szállodában, a különítményesek rablóbarlangjában és további három szállodában. Harminc személyt tartóztattak le, köztük 5–6 egyetemi és főiskolai hallgatót – de túlnyomó részüket rövidesen szabadon engedték.¹⁴ A kormányzat katonai erőkkel „megostromoltatta” az Ehmann-telepet is, amelynek során 4 személy meghalt. (A lövöldözést egyébként a tudományegyetemi zászlóaljnak az ott levő katonai anyagraktár őrzésére kirendelt őrsége kezdte el, e lövöldözésnek azonban közülük nem volt halálos áldozata.)¹⁵ Megemlíthető még, hogy a kormányzat egy időre felfüggesztette az ÉME budapesti osztályának működését.

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság 1920 őszén *kapcsolatba került a „Felébredt Magyarok Egyesülete” nevezetű ultrajobboldali szervezettel* is. Amennyire a forrásokból megállapítható, e szervezet – feltehetőleg az „ébredők” egyik frakciója – a Prónay-zászlóalj segítségével katonai diktatúra megvalósítását tervezte, számítva az egyetemi zászlóalj támogatására is. Október végén képviselőik megbeszélést folytattak a műegyetemi zászlóalj egyes tagjaival, akikkel Ranzenberger Viktor százados, Prónay Pál helyettese is tárgyalt. Ranzenberger kijelentette, hogy a tudományegyetemi zászlóalj már felajánlotta a szolgálatait nekik, és szemrehányást tett a műegyetemistáknak, hogy a beiratkozásoknál a tudományegyetemhez képest kevesebb zsidóverést rendeztek. Másnap a műegyetemi zászlóalj képviselői Prónayval is beszéltek. Ugy látszik azonban, hogy szorosabb kapcsolat kialakítására nem került sor. A műegyetemi zászlóalj parancsnoksága a fentiekről november 6-án jelentést tett a HM-nek, az ügyről tudomást szerzett Szilágyi Lajos legitimista képviselő Teleki miniszterelnököt tájékoztatta, a körletparancsnokság pedig kihallgatta ez ügyben Prónayt és Ranzenbergert akik a „felébredtekkel”, vala-

¹³ Vö. NEMES i. m. 365–366.

¹⁴ Szózat, 1920. nov. 12., nov. 13., nov. 19.

¹⁵ HL HM 86130/1920. eln. A.; Bp. kat. körletparság 14123/1920. fön.; NN VII. köt. 22., 28.

mint a műegyetemi zászlóalj tagjaival folytatott megbeszélést elismerték, tagadták azonban, hogy ennek során puccstervekről is szó lett volna – és ennek alapján a körletparancsnokság további eljárás indítását nem látta szükségesnek.¹⁶

Noha az egész ügy nem volt túlságosan „komoly”, néhány mozzanata azonban említést érdemel; mindenekelőtt az a tény, hogy a műegyetemi zászlóalj elhatárolta magát a szélsőséges szervezetek puccskísérletétől, és azt azonnal jelentette a HM-nek (az egyik forrás egyébként ezzel hozza összefüggésbe a puccstervet nem támogató Milesz felmentését; az új parancsnok decembertől Rainer-Micsinyey János alezredes lett)¹⁷, de az sem hagyható figyelmen kívül, hogy Szilágyi e kérdésről rövidesen értesült.¹⁸

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság egyes csoportjai bekapcsolódtak a *szélsőjobboldali irredenta szervezetek* kalandorakcióinak – a kormány tudtával, sőt támogatásával folyó – előkészületeibe is. E szervezetek – a Magyar Irredenta Szövetség és a Kettős Kereszt Vérszövetség (KKV) – előbb októberre terveztek támadást az akkor Csehszlovákiához tartozó Kárpát-Ukrajna ellen, majd karácsony éjszakáján Szlovákiába akartak betörni. A irredenta szövetség az egyetemisták körében is toborzott, a „T”-osztály egyik jelentése szerint külön összejövetelt rendezett a tudományegyetemi zászlóalj számára. E szervezkedésben különösen Strengé Frigyesnek, a tudományegyetemi zászlóalj tagjának volt jelentős szerepe. A karácsonyra tervezett ún. felvidéki akciót a kormány az utolsó pillanatban leállította, az Észak-Magyarországon toborzó Strengét és egy társát pedig a miskolci katonai körletparancsnokság letartóztatta – az irredenta szervezkedés azonban tovább folytatódott.¹⁹

¹⁶ HL HM 106730/1920. eln. C.; Bp. kat. körletparság 12898/1920. fön.; Műegyetemi csendőrzászlóalj iratai 946/1920.

¹⁷ HL HM 106730/1920. eln. C. – A műegyetemi zászlóalj állásfoglalásában nyilván elsődlegesen az ellenforradalmi „jogrend” tisztelete tükröződött, és csak kisebb része volt annak a körülménynek, hogy a műegyetemi zászlóalj és a Prónay-zászlóalj „páratlanul durva” október 27-i labdarúgó mérkőzése után megromlott a viszony a két zászlóalj tisztjei között... (HL Műegyetemi csendőrzászlóalj iratai 946/1920.; Bp. Váp. Helyzetjelentések. 1920. okt. 28.)

¹⁸ NN VIII. köt. 441–443. – Szilágyi felszólalásából úgy tűnik, hogy ismerte a műegyetemi zászlóalj parancsnoksága által ez ügyben felvett jegyzőkönyvet.

¹⁹ HL HM 50087/1921 eln. C.; Bp. kat. körletparság 14427/1920. fön., 277/1921. fön., 431/1921. fön., 712/1921. fön.; IGALI i. m. 143–144., 146–150.

Az „ébredők” és a különítmények elleni fellépés hatására – bár a fő bűnösöknek a hajuk szála sem görbült meg – a szélsőjobboldali erők tevékenysége némileg szűkebb térre szorult, és ez bizonyos mértékig elősegítette a konszolidáció lassú előrehaladását. Ez irányban hatott a kalandor külpolitikai tervek kudarca is.

Mindez kihatott az egyetemi ifjúsági mozgalmak alakulására is; a szélsőjobboldali irányzatokkal szorosabb kapcsolatban levő Turul Szövetséggel szemben a MEFHOSZ némileg megerősítette pozícióit. A MEFHOSZ súlyának, befolyásának növekedésében – mint már említettem – jelentős része volt a külföldi segélyakció megindításának. A MEFHOSZ tevékenységének kiszélesedése fejeződött ki a külföldi kapcsolatok kiépítésének megkezdésében is.

A külföldi egyetemi ifjúsági szervezetekkel való kapcsolatok megteremtésére már korábban tettek kezdeti lépéseket. 1919 decemberében Bukovinszky Péter, a MINE egyik vezetője Bécsbe utazott, ahol felvette a kapcsolatot a „Deutsch-Katholischer Hochschulausschluss” nevű szélsőjobboldali szervezettel és felszólalt gyűlésükön: „Küzdünk a bolsevizmus és a zsidóság internacionáléja ellen a keresztény társadalom internacionáléjával” – hangoztatta.²⁰ 1920. április 23-án Bukovinszky ismét részt vett e szervezet nagygyűlésén. A továbbiakban a magyar és az osztrák szélsőjobboldali egyetemi ifjúsági szervezetek gyakran küldtek egymásnak üdvözlő táviratokat,²¹ szorosabb szervezeti kapcsolatokra azonban nem került sor. 1920 nyarán a MEFHOSZ néhány svájci és németországi főiskola diákságával igyekezett kapcsolatba lépni; e kapcsolatok azonban nem bizonyultak tartósaknak, és a magyar ellenforradalmi egyetemi ifjúsági szervezeteknek csak 1921-ben sikerült valamelyest kilépniök csaknem teljes elszigeteltségükből.

A MEFHOSZ 1920. november 22-én külügyi bizottságot alakított, 1921 tavaszán a lengyel diákokkal teremtett kapcsolatot, majd egyes német egyetemi diákszervezetekkel, így a hallei ASTA-val (Allgemeiner Studentenausschuss), valamint a göttingeni D St-vel (Deutsche Studentenschaft), és az előbbi szervezetekkel 1921 nyarán mintegy 50 fős diákcsere-t bonyolított le.²² 1921-ben a katolikus diákegyesületek is bi-

²⁰ Ifjak Szava, 1920. jan. 4. 8–9.

²¹ HL Bp. kat. körletparság 4927/1920. fön.; Bp. Váp. Helyzetjelentések. 1920. szept. 16.; Nemzeti Újság, 1920. máj. 1.

²² Ifjak Szava, 1921. márc. 20. 4–5., jún. 4. 3–4.; Magyar Egyetemi Híradó,

zonyos kapcsolatokat építettek ki a külföldi katolikus szervezetekkel; képviseltették magukat a „Pax Romana” alakuló kongresszusán.²³

A *Turul tevékenységének* középpontjában 1920 novemberétől egyesületeinek kiépítése, az 1921. január 25-i követtábor után a szövetség vezető szerveinek létrehozása és a sajátos szokásrend kialakítása állt; nagyobb akciókat nem igen kezdeményezett. Állásfoglalásai közül említést érdemel 1920 októberében a Társadalmi Egyesületek Szövetségének a trianoni békeszerződés ratifikálása elleni tiltakozásához való csatlakozás²⁴, valamint említett január 25-i követtáborának a „destruktív sajtó” elleni határozata. (A *Turul* követelte vegyes bíróság kiküldését valamennyi lap forradalom alatti és előtti magatartásának elbírálására, a „destruktív” lapok erkölcsi és anyagi felelősségrevonását és a „prononszírozott destruktív” lapok azonnali beszüntetését, új sajtótörvény megalkotását, újságíró kamara létesítését, és bejelentette, hogy „*újra és még erősebben bojkott alá veszi az összes destruktív sajtótermékeket*” – Ez az állásfoglalás ugyancsak a Társadalmi Egyesületek Szövetségének akciójához kapcsolódott.)²⁵

A szélsőjobboldali szervezetek és az ellenforradalmi egyetemi ifjúsági egyesületek – elsősorban a *Turul* – kapcsolatai 1921-ben is megmaradtak; az egyetemi ifjúság kisebb politikai aktivitása következtében azonban ezek megnyilvánulásai kevésbé „láthatók”, mint 1920-ban – és kevesebb közös akcióra került sor. (Ezek közül megemlíthető még az 1921. március 15-i ünnepély közös megrendezése, valamint az egyetemisták bekapcsolódása a hamisított *Az Est* terjesztésébe.)²⁶ Vidéken első-

1932. febr. 5. 6., febr. 28. 7–9. – Talán nem felesleges megemlíteni, hogy a hallei egyetemi ifjúság Németországban a legreakciósabbak közé tartozott. . . (L. 450 Jahre Martin-Luther-Universität Halle-Wittenberg. Band II. Halle-Wittenberg, 1952. 225–239.)

²³ OL VKM 103235/1921. IV. a.; Akadémia, 1922. júl. 31. 11–12.

²⁴ Országos Széchényi Könyvtár, Kisnyomtatványtár. 1920. évi aprónyomtatványok. A konszolidáció kezdeti szakaszának és az ellenforradalmi egyetemi ifjúság helyzetének ellentmondásait hűen tükrözi az a tény, hogy a *Turul* – más ellenforradalmi szervezetekkel együtt – élesen tiltakozott a ratifikálás ellen (ami a rendszer külpolitikai konszolidációjának az adott körülmények között alapvető feltétele volt); tagjai pedig karhatalmi alakulatként biztosították a rendet a ratifikálás elleni tüntetésekkel szemben.

²⁵ Szózat, 1921. febr. 27.; Országos Széchényi Könyvtár, Kisnyomtatványtár. 1921. évi aprónyomtatványok.

²⁶ *Magyarág*, 1921. márc. 16.; *Hazánk*, 1921. ápr. 10.; *Az Est*, 1921. jún. 2.

sorban a debreceni gazdasági akadémia ellenforradalmi érzelmű hallgatói voltak azok, akik – a helyi „ébredőkkel” együtt – szinte minden szélsőséges megmozdulásban részt vettek; minden bizonnyal közülük kerültek ki a debreceni nagytemplom elleni durva és ízléstelen akció tettesei is. .²⁷ A debreceni fasiszta jellegű szervezetek törzsgárdáját alkotta a joghallgatók egy csoportja is, tevékenységük a helyi szélsőjobboldali lapok szerkesztésében való közreműködéstől az Egyesült Keresztény Nemzeti Liga debreceni osztályának égisze alatt rendezett tiszántúli antibolsevista propaganda tanfolyamon való részvételig terjedően igen sokrétű volt.²⁸

Jelentősebb antiszemita akciókra az egyetemeken az 1920/21. tanév II. félévében nem került sor, csak a debreceni gazdasági akadémián történtek súlyosabb atrocitások. Itt 1921 márciusában az igazolóbizottság ülésén az ifjúság képviselői kijelentették, hogy „az esetleg szótöbbséggel igazolandó zsidó hallgatókkal szemben előforduló bármilyen tettelegességekért az ifjúság vezetői a felelősséget magukról eleve elhárítják”. Kizárólag az FM határozott közbelépésére vettek csak fel néhány zsidó hallgatót, de az előadásokra ezek sem igen mertek eljárni, a vizsgák után pedig a Nagyverdőben alaposan megverték őket.²⁹

A nemzetgyűlésen több liberális képviselő – Andaházy-Kasnya Béla, Benedek János, Rupert Rezső – is felszólalt a numerus clausus ellen; Andaházy-Kasnya hangsúlyozta, hogy a numerus clausus „szégyene a XX. századnak”, „a jogrendnek flagrans sérelme”³⁰ – a VKM viszont a

²⁷ A „keresztény kurzus” politikájával egyes kérdésekben szembenálló, a konzervatív liberalizmust képviselő Baltazár Dezső református püspök székét „ismeretlen tettesek” excrementummal kenték be. (HL HM 50603/1921. eln. C., 51055/1921. eln. C. alapszám.)

²⁸ A tiszántúli antibolsevista tanfolyamra: OL ME XXXVIII–3863–1921.

²⁹ HBML A debreceni gazdasági akadémia iratai 260/1921., 469/1921., 540/1921.; Világ. 1921. júl. 17. – Ezzel kapcsolatban megemlítendő, hogy az agrár-felsőoktatási intézmények hallgatóinak az előzőek során is említett akciói jól mutatják az antiszemitizmus mérgének terjedését. Ha a budapesti orvoskar és a műegyetem hallgatóinak állásfoglalását bizonyos mértékig érthetővé teszi egzisztenciális helyzetük, a „zsidó konkurenciával” való szembenállás hamis tudata, a mezőgazdasági és erdőzeti felsőoktatási intézményekben, ahol a zsidó hallgatók aránya – az állatorvosi főiskola kivételével – a korábbi években is igen alacsony volt, 1919–1922 között pedig az 1%-ot sem érte el, erről nem lehetett szó.

³⁰ NN IX. k. 443–446., X. k. 593–597., XI. k. 26., XIV. k. 335–336. – A numerus clausus „védelmében” Sokorópátkai Szabó István és Gunda Jenő szólaltak

reakciós erők követelésére még egy lépéssel tovább ment a numerus clausus terén: minthogy a hazai egyetemekről kiszoruló zsidó hallgatók jelentős része külföldi – elsősorban a bécsi, brünni és prágai, valamint egyes németországi – egyetemekre iratkozott be, 91 487/1921. sz. rendeletével a numerus clausus-törvény rendelkezéseit azokra is kiterjesztette, akik külföldi egyetemi stúdiumok után itthon akarják tanulmányaikat folytatni. Az egyetemi reakciós körök és az ellenforradalmi ifjúság a külföldi diplomák nosztrifikálásának vonatkozásában is a numerus clausus alkalmazását kívánták – e kérdés nemzetközi összefüggéseire, a „reciprocitás” elvére tekintettel azonban erre nem került sor.³¹

1921 január végétől kezdve ismét felmerült az egyetemi zászlóaljak további sorsának kérdése – és a következő hónapokban ez vált az ellenforradalmi egyetemi ifjúság fő problémájává.

2. Az egyetemi zászlóaljak 1921 első felében

Az egyetemi zászlóaljak további fenntartásának vagy megszüntetésének kérdése nem a konszolidáció – igen lassú – előrehaladásának folyamányaként, hanem a békeszerződésnek a fegyveres erők nagyságát korlátozó rendelkezéseire tekintettel, valamint nem utolsósorban a Hegdüs-féle pénzügyi politikának a hadügyi kiadások lényeges csökkentésére irányuló törekvései következtében vetődött fel.

1921 január végén a budapesti katonai körletparancsnokság javaslatot dolgozott ki, amelyben az egyetemi zászlóaljak további fenntartása mellett foglalt állást, szükségesnek vélte azonban – a költségek csökkentése érdekében is – azok átszervezését. E javaslat szerint öttagú bizottságot kellene alakítani annak megállapítására, hogy eddigi katonai magatartásuk és anyagi viszonyaik alapján kik maradjanak a zászlóaljak tagjai. Négy-négy század fenntartását javasolta a körletparancsnokság, egyenként 160 emberrel, ezeket gyakoribb szolgálatra vennék igénybe, az

fel. Utóbbi a numerus clausus kiterjesztését javasolta a középiskolákra, valamint „a legszigorúbban” a nőhallgatókra; mint mondá: „Nem egyetemi képzettségre, hanem a férjhezmenés lehetőségére van szüksége leányainknak, háziasságra, a háziipar és könnyebb foglalkozások tüzetesebb ismeretére.” (Uo. X. k. 615–617.)

³¹ ELTE L B.K. 1921. jún. 22-i., 1922. márc. 24-i és 1922. ápr. 6-i ülés jkv.; SOTE It O.K. 1921. okt. 11-i ülés jkv.

eddiggi illetményekkel. Ezeken kívül zászlóaljanként két-két riadószázadot és két-két tartalékszázadot szerveznének (az előbbieket az elhelyezési körlethez közelebb, az utóbbiakat a távolabb lakókból), amelyek csak ritkábban teljesítenének szolgálatot, és illetményeket csak e napokra kapnának. A körletparancsnokság „T”-osztálya hangsúlyozva, hogy a kérdéshez „tisztn csak nemzet és vörös védelmi szempontból szól hozzá”, kifejtette véleményét e javaslattal kapcsolatban. Állásfoglalása szerint:

„... feltétlenül meghagyandó mindkét egyetemi zlj., éppen nemzet és vörös védelmi szempontból. . .

. . . Ha nehézségekkel, fegyelmetlenségekkel is küzdenek . . . , de egy rendbontó, destruktív, magyarán kimondva kommunista = vörös veszedelem esetén – amellyel még mindig, sőt a tavasszal leginkább kell számítani –, óriási és biztos erkölcsi tartalommal bíró két egységet bír a vezetőség a két zlj.-ban.

Azt kell szem előtt tartani – hangsúlyozta a „T”-osztály –, hogy úgy az unintelligens paraszt, mint a félintelligens iparos és munkás elem teljesen hiányzik belőlük. Nagyrészüket esküdt ellensége a kommünnek, kiképzett katonák, intelligens, a középosztályhoz tartozó fiatal, elszánt emberek, mentesek a zsidók mételyező befolyásától – ezek legvadabb ellenségei –, ezek biztosan ellentállanak a kísértésnek.”

A „T”-osztály rámutatott arra, hogy az egyetemi zászlóaljból ki kell gyomlálni a dudvát, és ezekkel szemben könyörtelen szigort kell alkalmazni, ugyanakkor védelmébe vette a menekült hallgatókat, akik elkeseredett emberek, és akiknek „megnyerése és helyes irányba terelése egy felszabadító háborúban nagy előny és erkölcsi tőke lesz”.

A „T”-osztály fenti – jellemző volta miatt részletesen idézett – véleményét a javaslat végső megszövegezése során kellően figyelembe vették, és a HM-hez intézett felterjesztés az egyetemi zászlóaljak további fenntartását elsősorban azzal indokolta, hogy „esetleges vörös mozgalmaknál ezek mint a bolsevizmus esküdt ellenségei feltétlenül megbízható karhatalom gyanánt szerepelnének”.³² A HM is lényegében ezt az álláspontot foglalta el, és 1921. február 26-i minisztertanácsi előterjesztésében az egyetemi zászlóaljak (valamint a vasutas és postás karhatalmi alakulatok)

³² HL Bp. kat. körletparság 347/1921. fön.

jelenlegi szervezetükben való további fenntartását javasolta. Indokolása szerint:

„Az egyetemi zászlóaljok oly őrszolgálatokra alkalmaztatnak, melyek végzésére intelligensebb és megbízhatóbb elem szükséges . . . Az egyetemi karhatalmi alakulatok Budapest közbiztonságának és a keresztény nemzeti eszme védelmének legmegbízhatóbb és lelelkesebb közrendészeti szervei. További fenntartásuk a mindegyre erősödő bolsevik és egyéb bérmozgalmakkal szemben a főváros biztonságának s nem különben az anyagi támogatásra rászoruló egyetemi ifjúság tanulmányainak zavartalan folytathatása érdekében ma még elengedhetetlenül szükséges.”

A HM javasolta továbbá, hogy e karhatalmi alakulatok március 1-től a Belügyminisztérium hatáskörébe kerüljenek (mivel a HM keretében való maradásuk „főleg külpolitikai okokból, az entente ellenőrző bizottságokra való tekintettel nem ajánlatos”), egyelőre a budapesti katonai városparancsnokság, majd – megalakulása után – a budapesti rendőrtartalék-parancsnokság irányítása alá tartozva.³³

Miközben a HM az egyetemi zászlóaljok további fenntartását „a mindegyre erősödő bolsevik és egyéb bérmozgalmakkal” indokoló előterjesztését szövegezte, a budapesti városparancsnokság nagy előkészületeket tett a február végére várt sztrájkmozgalmak elsősorban a *nyomdászsztrájk ellen*. Február 25-i rendelkezése szerint a műegyetemi zászlóalj nyomdászcsoportja legyen készenlétben, hogy szükség esetén „a leggyorsabban” a városparancsnokság rendelkezésére állhasson.³⁴ A sztrájk kitörésekor, február 28-án a városparancsnokság utasította a műegyetemi zászlóalj parancsnokságát, hogy a szedők azonnal a Honvéd utcai Pallas-nyomdába (ma: Kossuth nyomda) küldendőek, az üzembiztosítást pedig a

³³ HL HM 5967/1921. eln. 1. – Megjegyzendő még, hogy az előterjesztés tervezetét a HM 15. osztálya is véleményezte. Rámutatott arra, hogy bár e karhatalmak fenntartása „kétségtelenül drága”, további fennmaradásukat „elmellőzhetetlenek” tartja, „miután köztudomású, hogy a bolsevista mozgolódások mindegyre erősödnek, és így minél erősebb megbízható karhatalmi erők fenntartása az állam érdekében egyenesen nélkülözhetetlen”. Javasolta, hogy „nagyobb nyomaték szempontjából” az előterjesztésben „a folyton erősödő (sic!) bolsevista mozgalmakat” jobban domborítsák ki. Az előterjesztés szövegébe ennek megfelelően – a miniszter utasítására – néhány betoldást tettek.

³⁴ HL Újpesti karhatalmi parancsnokság 46/1921. k. o.

nyomdában a tudományegyetemi zászlóalj egy szakasza lássa el.³⁵ A „nyomdászkülönítmény” még aznap megkezdte a munkát, és gondoskodott – akárcsak 1919 augusztus-szeptemberében – a Reggeli Hírek és az Esti Hírek megjelentetéséről. A városparancsnokság – a sztrájkmozgalom terjedésétől félve – március 2-án riadóintézkedéseket tett; ennek során az egyetemi zászlóaljak megerősítették a körletparancsnokság és a városparancsnokság őrségét, és közbiztonsági járőröket indítottak.³⁶

A sztrájk március 4-én ért véget; Horthy legmagasabb elismerését fejezte ki a nyomdászcsoporthoz tagjainak eredményes működésükért, Teleki miniszterelnök a nemzetgyűlés március 1-i ülésén dicsérte meg őket, a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége pedig ünnepséget rendezett a tiszteletükre, aholis többen szónokoltak, báró Czech Aglája zongorázott, majd uzsonna és végül tánc következett.³⁷

Még a sztrájk idején, *március 3-án tárgyalta meg a minisztertanács* az egyetemi zászlóaljak fenntartására vonatkozó említett HM-előterjesztést, amelyről hosszas vita folyt. Hegedűs pénzügyminiszter kifejtette, hogy az egyetemi zászlóaljak magatartását „méltán kifogásolni lehet, mert a múltban az egyetemen igen agresszíven léptek fel. Teljesen abnormisnak tartja azt, hogy a rendőrségen kívül más karhatalmak is fenntartassanak”. Tomcsányi Vilmos Pál, a Belügyminisztérium vezetésével megbízott igazságügyminiszter utalt „a mai abnormis viszonyokra, melyek absolute szükségessé teszik az egyetemi karhatalmi alakulatok fenntartását”, és Vass József vallás- és közoktatásügyi miniszterrel együtt hangsúlyozta, hogy „ma már nem kifogásolható az egyetemi karhatalmak magatartása”. Teleki miniszterelnök is „a leghatározottabban” szükségesnek tartotta a karhatalmi alakulatok fenntartását. „Európa cserben hagyott bennünket a bolsevizmus alatt is” – mondotta –. Annál inkább fenntartandónak vélte az egyetemi zászlóaljakat, minthogy „nem tudjuk, mit hoz a tavasz és a nyár Kelet felől”. Hegyeshalmy Lajos kereskedelemügyi miniszter rámutatott arra, hogy „sztrájkok esetén is a világitás terén, vagy pedig a vízműveknél nagy szolgálatokat tettek és tehetnek ezen karhatalmi alaku-

³⁵ HL Újpesti karhatalmi parancsnokság 46/a/1921. kt., idézi: HETÉS TIBOR – MORVA TAMÁSNE (szerk.): Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez 1919–1938. Bp., 1968. 272–273.

³⁶ HL Bp. kat. körletparság 12232/1921. eln.; Bp. Váp. 2673/1921. főn. B., 2675/1921. főn. B.

³⁷ Technikus, 1920/21. 128.; NN VIII. k. 313.; IGALI i. m. 154.

latok”. A minisztertanács végül is elfogadta a HM előterjesztését, Hegedűs kompromisszumos jellegű módosításával, amelynek értelmében a zászlóaljok 1921 júliusáig maradnak fenn, s egyúttal az ügyet intern jellegűnek nyilvánította, „miután nem tartaná kívánatosnak ezen kérdésnek a nyilvánossággal való közlését”.³⁸

A minisztertanács állásfoglalását kétségkívül erősen befolyásolta a még folyó nyomdászsztrájk. Az *egyetemi zászlóaljok sztrájkötőrő* (ill. sztrájkot megelőző, elhárító) *tevékenységének* kiterjesztésére és szervezettebb tételére irányultak a következő hónapokban az illetékes katonai hatóságok intézkedései is. A városparancsnokság március 17-i rendelkezése szerint a műegyetemi zászlóalj sztrájkötőrő műszaki személyzetének kiképzése az Elektromos Műveknél, a Vízműveknél és a Gázműveknél „azonnal kezdetét veszi”.³⁹ A városparancsnokság április végére részletesen kidolgozta a műegyetemi zászlóalj sztrájkötőrő osztagaira vonatkozó tervezetet, amelynek értelmében ezek az osztagok a közüzemekben – kelenföldi villanytelep, Pálffy téri és Révész utcai áramfejlesztő, Phöbus, óbudai gázgyár, Budakeszi úti, Lóránt úti és újlaki vízmű, krisztinavárosi és gellérthegy-i szivattyútelep – kerülnének „bevetésre”.⁴⁰ A műegyetemi zászlóalj sztrájkötőrő tevékenységének kérdésével gyakran foglalkozott a Teleki-kormány által létrehozott tárcaközi nemzetvédelmi bizottság is.⁴¹

A műegyetemi zászlóalj közüzemi sztrájkötőrő, ill. sztrájkelhárító osztagokat szervezett, ezek munkájáról azonban – aligha véletlenül – csak kevés adat maradt fenn. A tudományegyetemi zászlóalj tagjai – „szakmai profiljukból” következően – ilyen jellegű sztrájkötőrő munkára nem igen voltak alkalmasak, de viszonylag kisebb szakképzettséget igénylő üzemekben (pl. kenyérgyár) őket is használni lehetett. . .

Az egyetemi zászlóaljok működésével kapcsolatban említést kell tenni a debreceni villamosvasúti alkalmazottak 1921 augusztusi sztrájkjának letöréséről is, amelyet valószínűleg a nyári szabadságukat élvező műegye-

³⁸ OL MT 1921. márc. 3-i ülés jkv.

³⁹ HL Bp. kat. körletparság 2464/1921. fön.

⁴⁰ HL Bp. Váp. 2764/1921. fön. B.

⁴¹ A miniszterközi nemzetvédelmi bizottság 1921. márc. 3-i, márc. 10-i, máj. 19-i, jún. 23-i, jún. 30-i és okt. 27-i ülése jkv. (OL ME XXXVIII–1680–1921. alapszám.)

temi hallgatók – zömmel nyilván a műegyetemi zászlóalj tagjai – hajtottak végre.⁴²

A reakciós egyetemi hallgatók egyébként nemcsak Magyarországon, hanem más közép- kelet-európai országokban is jelentős sztrájkterő tevékenységet fejtettek ki, így Németországban a „Technische Nothilfe” Lengyelországban pedig a „Stowarzyszenia Samopomocy Społecznej” keretében. Magyarországon a későbbiek során e sztrájkterő funkció ellátása a kiépülő nemzeti munkavédelmi szervezethez kapcsolódott.

Az egyetemi zászlóalj az említett minisztertanácsi határozat értelmében 1921. április 1-től kiváltak a „nemzeti hadsereg” kötelékéből, és a budapesti rendőrtartalék-parancsnokság alá kerültek – de csak formálisan, mert ténylegesen továbbra is a budapesti katonai városparancsnokság irányítása alá tartoztak.⁴³ A katonai jelleg formális megszüntetését – bár az egyenruhát és jelvényeiket (zöld mezőben arany szegéllyel T. E., ill. M. E. betűk) ezután is viselhették – bizonyos mértékig a békeszerződés végrehajtását ellenőrző és éppen 1921 márciusában e zászlóalj iránt is „érdeklődő” antant katonai bizottság megtévesztésére is alkalmasnak vélték.⁴⁴

A hónapok gyorsan teltek, és közeledett 1921 júliusa, az egyetemi zászlóalj megszüntetésének időpontja. A nemzetgyűlés júniusi költségvetési vitája során egyes liberális képviselők sürgették is e zászlóalj megszüntetését⁴⁵ – a kormányzat viszont az *egyetemi zászlóalj legalábbis időleges „átmentésének”* módját kereste. . .

E probléma – látszólag – elsősorban szociális természetű volt: az egyetemi zászlóalj megszünése esetén tagjaik elesnének eddigi karhatalmi illetményüktől, amely nagyrészüik számára megélhetésük biztosítását jelentette. Ha túlzás is Németh László ama megállapítása, hogy az egyetemi zászlóalj „egy idő óta a menekült diákok segélyegyletévé alakult”⁴⁶, kétségtelen, hogy különösen a nagyszámú menekült hallgató számára a karhatalmi zsold megszünése egyetemi tanulmányainak folyta-

⁴² Debreceni Újság, 1921. aug. 17.; Hajdúföld, 1921. aug. 17., aug. 18. – Megemlítendő egyébként, hogy e sztrájkot a helyi keresztényszocialista szakszervezet kezdeményezte; a sztrájkterő akciótól pedig nemcsak a Debreceni Egyetemi Kör határolta el magát, hanem azt még a debreceni „ébredők” is elítélték.

⁴³ HL HM 9228/1921. eln. 1.; Bp. kat. körletparság 2829/1921. fön.

⁴⁴ HL HM 9986/1921. eln. 1.; Bp. Váp. 1921. jún. 9-i bizalmas állomásparancs.

⁴⁵ NN X. k. 594–595., XI. k. 27.

⁴⁶ NÉMETH LÁSZLÓ: Irgalom. Bp., 1972. 8.

tását lehetetlenné tette volna. Mint 16, karhatalmi szolgálatot teljesítő, túlnyomórészt menekült közigazdász hallgató írta 1921 áprilisában: „Nyilvánvaló, hogy ezen éjjelt-nappalt egygyé tevő legkeservesebb kenyérkeresetet azok választották, akik erre mindenképpen kényszerítve voltak, mert enélkül már régen koldulni mehettek volna.”⁴⁷

Az egyetemi zászlóaljok megszüntetésének problémájával kapcsolatban ez állt előtérben, erről beszéltek a nemzetgyűlésen és a minisztertanács ülésein is.⁴⁸ Emellett azonban a vezető politikai körök azt is messzemenően szem előtt tartották, hogy az ellenforradalmi egyetemi ifjúság katonailag szervezett erői – ha a rendszeres karhatalmi feladatok ellátásához előbb-utóbb nélkülözhetők is lesznek – esetleges nagyobb munkámegmozdulások és sztrájkmozgalmak esetén az ellenforradalmi rendszer számára különösen fontos szolgálatokat tehetnek. Végül, de nem utolsó sorban pedig a legitimisták és a szabad királyválasztók közötti küzdelem fokozódásának viszonyai között – gondoljunk az első királypuccsra – a szabad királyválasztó politikai irányzat, elsősorban a hatalmi pozícióit biztosítani igyekvő Gömbös-csoport számára sem volt közömbös a hozzá közel álló egyetemi zászlóaljok sorsa. . .

Az egyetemi zászlóaljok „polgári keretek” között történő fenntartása ügyében 1921. június 15-én értekezet volt a VKM-ben, Vass július 9-én ez ügyben átírt a belügyminiszternek.⁴⁹ Ugyancsak június közepén Rainer-Micsinyey alezredes, a műegyetemi zászlóalj parancsnoka közölte a műegyetemi ifjúsági szervezetek egyes vezetőivel a probléma megoldásával kapcsolatban felmerült elgondolásokat, és megbízást adott egy részletes tervezet kidolgozására. E tervezet – amelyet Vér Tibor, a Műegyetemi Segélyegylet elnöke és báró Proff László, a MAFC ifjúsági elnöke írtak alá – lényege az volt, hogy a kormány egy laktanyát bocsásson a műegyetem rendelkezésére, amelyben Technikus Otthon létesülne. E Technikus Otthonban a zászlóalj volt tagjait helyeznék el, az igazgató pedig a zászlóalj addigi parancsnoka lenne. A kormány az „otthon” szegénysorsú tagjait – a karhatalmi fizetésnek megfelelő összegű – tanulmányi ösztöndíjban részesítené. A fedőszerv a MAFC lenne. „A foglalkozási munka felölelné a . . . később megállapítandó időben tartandó sport és műszaki munka (vízművek, gázművek, elektromos művek, nyomdák stb.)

⁴⁷ OL VKM 87875/1921. IV. a.

⁴⁸ OL MT 1921. márc. 3-i és aug. 5-i ülés jkv.; NN X. k. 589–590., XI. k. 420.

⁴⁹ BME It 1811/1921. R. Az értekezet lefolyását és az átirat tartalmát nem ismerjük.

gyakorlatokat.” E tervezetet Rejtő rektor június 30-án terjesztette fel – egyetértőleg – a VKM-be.⁵⁰

Lényegében e tervet tette magáévá a tárcaközi nemzetvédelmi bizottság is, és ennek értelmében a megszűnő egyetemi zászlóaljok tagjait „besorolták” az egyetemi sportegyesületek tagjai közé, internátusi elhelyezést biztosítottak számukra (egyelőre az Üllői úti Mária Valéria barakk-kórházban), a VKM költségvetése terhére havi 1000 korona ösztöndíjban részesültek, és irányításukra a HM 12 tisztet rendelt ki.⁵¹

*Az egyetemi zászlóaljok eme „átváltozása” 1921 augusztusában ment végbe, létszámuk ekkor 2250 fő volt.*⁵² Az átszervezés kisebb-nagyobb zökkenőkkel történt, ezek közül a legnagyobb izgalmat az augusztusra járó zsold, ill. most már ösztöndíj kifizetésének elhúzódása okozta. Emiatt a Turul, a Műegyetemi Segélyegylet és még néhány más szervezet augusztus 4-én beadványt intézett Bethlen István miniszterelnökhöz és Vass József miniszterhez.

„Nem akarunk rámutatni arra – írták –, hogy mit tett ez a két zászlóalj, csak annyit szögezzünk le, hogy mindig a legmegbízhatóbb támaszát találta benne a keresztény magyar társadalom. Nem múlt el azonban még minden veszély, még szükség lehet egy összetartott ifjúságra.”⁵³

Tőrösék proféciaja – bár ők valószínűleg a munkásság megmozdulásaira gondoltak – valóra vált: az ellenforradalmi egyetemi ifjúság, amelynek számottevő része megtartotta katonai jellegű szervezettségét, 1921 őszén egy időre ismét fontos politikai szerephez jutott.

⁵⁰ OL VKM 121902/1921. IV. a.; BME It 1665/1921. R., 1811/1921. R.

⁵¹ OL VKM 143382/1921. IV. a., 155735/1921. IV. a.

⁵² A létszámcsökkenés 1921 tavaszán-nyarán következett be, elsősorban a takerékségi szempontoknak megfelelően, a szolgálatot nem megfelelően teljesítő hallgatók eltávolítása folytán, de más okból is történt szelekció. Még 1920-ban kiderült ugyanis, hogy az egyetemi zászlóaljok (valamint a Prónay- és az Ostenburg-zászlóaljok) teljes névjegyzéke a budapesti román konzulátus útján a siguranca birtokába került. Ezt „több mint egy éve tudjuk” – írta 1921. november 9-i jelentésében a „MAFC Diákotthon” igazgatója –, aki emiatt több alkalommal is tagrostálást rendelt el, és azokat, akikre „csak a legkisebb gyanú is lehetett”, minden felszólítás nélkül „az ügy érdekében” eltávolította a zászlóalj kötelékéből. (HL Bp. kat. körlet-párság 31494/1921. eln.)

⁵³ OL VKM 143382/1921. IV. a. – A MEFHOSZ és a Turul augusztus 7-i gyűlése is sürgette az eddigi karhatalmi díjak további folyósítását. (Magyarság, 1921. aug. 9.). Az „ösztöndíjak” kifizetése néhány nap múlva megtörtént.

A két történelmi esemény, amelynek során az egyetemi ifjúság 1921 őszén újra előtérbe került, a nyugat-magyarországi „felkelés” és a második királypuccs volt.

1. Diákok a „nyugati végeken”

Az ún. nyugat-magyarországi kérdés alakulását az újabb történelmi irodalom kellő részletességgel feltárta,¹ és ezért e munka keretében e kérdés történetét csak olyan mértékben kívánom érinteni, amennyire ez a „felkelésben” részt vevő egyetemi és főiskolai hallgatók szerepének megvilágítása érdekében feltétlenül szükséges.

A saint-germaini és trianoni békeszerződések – mint ismeretes – a három nyugat-magyarországi megye jelentős részét Ausztriának ítélték. E területen – az 1920. évi népszámlálás adatai szerint – 342 895 lakos élt, közülük 72,47% német, 13,80% horvát és 12,34% magyar anyanyelvű

¹ A nyugat-magyarországi kérdés történetére, nemzetközi összefüggéseire l. SCHLAG, GERALD: Zur Burgenlandfrage von Saint Germain bis Venedig. Burgenländische Heimatblätter, 1970. 97–125.; LINDECK–POZZA, IRMTRAUT: Zur Vorgeschichte des Venediger Protokolls. (50 Jahre Burgenland. Burgenländische Forschungen. Sonderheft III. Eisenstadt, 1971. 15–44.); SOÓS KATALIN: Burgenland az európai politikában. (1918–1921.) Bp., 1971.; BELLÉR BÉLA: Az ellenforradalom nemzetiségi politikájának kialakulása. Bp., 1975. 194–218.; KERÉKES LAJOS: A Habsburg-restaurációs kísérletek és az osztrák-magyar viszony 1921-ben. Századok, 1976. 3–44. – A nyugat-magyarországi „felkelés” katonai eseményeire: SCHLAG, GERALD: Die Kämpfe um das Burgenland 1921. (Militärhistorische Schriftenreihe Heft 16.) Wien, 1970.; FOGARASSY LÁSZLÓ: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története. Soproni Szemle, 1971. 291–302., 1972. 23–39., 115–129.

volt. A magyar kormány – amely a békeszerződés által érintett többi területtel ellentétben itt „birtokon belül” volt, és egy másik vesztes országgal állt szemben – az átadás elodázásával és különböző diplomáciai-politikai eszközök alkalmazásával e terület egy részének megtartására törekedett. Az osztrák kormánnyal folytatott ismételt tárgyalások eredménytelensége után a magyar kormány 1921 augusztusában – amikor az antanthatalmak szervei által megállapított augusztus 28-i időpontnak megfelelően e területet át kellett volna adnia – azt a taktikát választotta, hogy fegyveres erő alkalmazásával akadályozza meg Burgenland Ausztria részéről történő tényleges birtokbavételét, lehetőséget nyerve ezzel kompromisszumos megoldás elérésére. Ennek érdekében előbb Nyugat-Magyarországra vezényelte az Ostenburg- és a Prónay-zászlóaljkat (az utóbbi élén akkor egyébként már Ranzenberger százados állt, mert Prónay egy zsarolási ügyből, továbbá a nemzetgyűlés elnökének megsértéséből kifolyólag kénytelen volt „kilépni” a hadsereg kötelékéből), majd augusztus 28-án úgy döntött, hogy a második övezet (az ún. B-zóna) kiürítését „elhalasztja”. Még ugyanaz nap Ostenburg csapatai bevonultak a B-zónába tartozó Sopronba. Ezzel egyidejűleg a „kiürített” A-zónában megkezdték működésüket a Nyugat-Magyarországra küldött szabadcsapatok.

Jóllehet a Bethlen-kormány „kifelé” természetesen elhatárolta magát e szabadcsapatok tevékenységétől, amelyet – az ellenforradalom első éveinek bevett terminológiájával – „felelőtlen elemek” akciójának minősített, az utóbbi 10–15 évben feltárt levéltári források, napvilágot látott emlékiratok² alapján minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy e szabadcsapatok zöme a kormány intézkedésére, annak támogatásával ment ki Nyugat-Magyarországra; fegyvert, hadianyagot és egyéb felszerelést túlnyomórészt a katonai szervek biztosítottak számukra. A „felkelést” a kormánnyal szoros kapcsolatban álló Etelközi Szövetség (EKSZ), ill. az égisze alatt létrehozott „Feltámadás”-szervezet irányította, fő erejét a befolyása alatt álló alakulatok – a Prónay-Ranzenberger-zászlóalj felkelőnek „átöltöztetett” osztagai, a Héjjas-különítmény, a KKV csoportjai, egyéb irredenta szervezetek – alkották. A központi irá-

² L. különösen a Miniszterelnökségi Levéltár „Nyugat-magyarországi ügyek 1921.” c. iratanyagát, a HL egyes fondjait – elsősorban a Vkf és a szombathelyi katonai körletparancsnokság iratait –, a Fővárosi Levéltárban pedig a Prónay-Ranzenberger-per anyagát, valamint Bánffy Miklós, Prónay Pál, Zadravec István és Maderspach Viktor memoárjait. (Ez utóbbit Fogarassy a közelmúltban találta meg és publikálta.)

nyítással mind az EKSZ, mind utóbb a kormány Gömböst bízta meg. Ugyanakkor a forrásokból az is kitűnik, hogy a szabads csapatok összetétele, egyes „felkelővezérek” önállósulási törekvései, valamint kisebb-nagyobb politikai és személyi ellentétek miatt a „felkelés” kézben tartása, a kormány céljainak megfelelő irányítása időnként nem kis nehézségekkel járt.

„Felkelő-mozgalom” szervezéséhez kezdett az ellenzéki, legitimista Friedrich-párt is augusztus második felében, és a forrásokból azt lehetne hinni, mintha Friedrich állott volna az egész szervezkedés élén. Ez azonban csak a látszat, amely egyrészt abból következett, hogy Friedrichék sokkal „zajosabban” dolgoztak, mint az EKSZ befolyása alá tartozó szervezetek, másrészt pedig abból, hogy a kormányzat a Friedrich-párt tevékenységét rendszeresen figyelemmel kísérte (ami az erre vonatkozó rendőrségi jelentések számában is kifejezésre jutott). A két vonalon folyó szervezkedés között egy ideig bizonyos kapcsolat volt, a kormányzat eleinte – feltehetőleg taktikai okokból – nem lépett fel Friedrich mozgalma ellen. Augusztus végétől kezdve azonban a kormány, és különösen a Gömbös-csoport – Friedrich „hazafias” céljai mögött egyéni politikai törekvéseket és legitimista hátsó gondolatokat gyanítva – alakulatainak szervezését és Nyugat-Magyarországra küldését minden eszközzel igyekezett megakadályozni és magát Friedrichet is kétszer kipanacsolta a nyugat-magyarországi területekről.³

A nyugat-magyarországi „felkelés” előkészítése, megszervezése során *augusztus közepétől egyes felsőoktatási intézmények ifjúságát, ill. azok egy részét is igyekeztek az akcióba bekapcsolni.*

Augusztus közepén – több rendőrségi jelentés szerint – Friedrichék ennek érdekében *erős agitációt folytattak a műegyetemi hallgatók között.* Ezzel kapcsolatban augusztus 20-án Wein Dezsővel, a Friedrich-párt egyik vezetőjével a rendőrségen jegyzőkönyvet vettek fel. Wein elmondotta, hogy „ezen irredenta ügyekben többször van megbeszélésem műegyetemi hallgatókkal, kik rendszerint a lakásomon szoktak felkeresni”.⁴ Egy augusztus 26-i rendőrségi besúgójelentés szerint „a műegyetemi ifjúság körében nagy kiterjedésű agitáció folyik Nyugat-Magyarország megszállását megakadályozó akció érdekében”. A jelentés szerint a

³ Gróf Bánffy Miklós akkori külügyminiszter „25 év” c. memoárja szerint „Friedrich azt a ‚baráti’ tanácsot kapta, hogy azonnal kotródjék el onnan”. (Ráday Levéltár, Bánffy Miklós iratai IV/c.)

⁴ OL ME „Nyugat-magyarországi ügyek 1921”.

városparancsnokság erről tudomást szerzett, és a műgyetemi zászlóalj volt parancsnokát küldte ki, hogy „felvilágosítsa a fiúkat”: ez „meggondolatlanság volna részükről, mert semmi féle pucs (sic!) ellen biztosítva nem vagyunk”.⁵

E jelentésből nem derül ki, hogy a városparancsnokság általában vagy csak Friedrichék akciója keretében történő kiutazásról kívánta-e lebeszélni a műgyetemistákat, tény azonban, hogy *a műgyetemi zászlóalj egy része rövidesen elindult Nyugat-Magyarországra*. A vonatkozó levéltári források megsemmisülése miatt nem lehet pontosan megállapítani, hogy mikor és hány hallgató utazott el és melyik szervezet keretében. A rendelkezésre álló adatok arra engednek következtetni, hogy ez az EKSZ által irányított akció részét alkotta,⁶ az osztag létszáma pedig 50–60 fő lehetett (néhány hallgató azonban minden bizonnyal Friedrichékkel is kiment).

Ekkor már *gyülekezett a soproni bányászati és erdészeti főiskola ifjúsága is*.⁷ A Főiskolai Ifjúsági Körnek – a MOVE épületében levő – helyiségében az augusztus 20-a utáni napokban „zárt ajtók mögött” tárgyalások folytak, majd néhány nap múlva a Kör vezetői az alábbi szövegű levelet küldték szét a nyári szabadságon levő hallgatóknak: „Kedves Barátom! A haza hív! Kényszer nincs. Aki teheti, önként és azonnal jöjjön el Sopronba, ahol ellátásáról gondoskodtunk.”⁸ Friedrichék Sopronba érkezve augusztus 27-én megbeszélést folytattak az Ifjúsági Kör

⁵ Uo.

⁶ A budapesti katonai körletparancsnoksághoz augusztus 25-én és 28-án érkezett jelentés a városparancsnokságtól a műgyetemi zászlóalj elutazásáról, de egyik jelentés sem maradt fenn.

⁷ A soproni főiskolásoknak a nyugat-magyarországi „felkelésben” játszott szerepét részletesen tárgyalja HILLER ISTVÁN: A soproni egyetemi hallgatók mozgalmái a két világháború között 1919–1945. (A Soproni Szemle kiadványai US 8.) Sopron, 1975. 73–104. – A szerző egyébként ismerte munkám első változatának kéziratát, és annak egyes megállapításait – mint arra ismételten utalt – átvette. Művének e munkánál korábbi megjelenése ugyanakkor lehetőséget ad számomra arra, hogy egyes – kevésbé fontos – kérdéseket rövidebben tárgyaljak.

⁸ Ifj. KRUG LAJOS: Tüzek a végeken. Sopron, 1930. 33. Krug Lajos – később a Missuray-Krug nevet felvett egykori erdészhallgató – több írásában is foglalkozott a szabadcsapatok tevékenységével. Fogarassy találó megállapítása szerint „a nyugat-magyarországi felkelésnek nem annyira történésze, mint inkább krónikása” volt. (Bevezetés a burgenlandi kérdés forrásaiba és irodalmába. Soproni Szmlé, 1971. 138.)

vezetőivel. (Az egyik forrás szerint előzőleg már 23-án Balatonfüreden történt megbeszélés Friedrich és az ifjúság vezetői között.) Arra vonatkozólag, hogy az EKSZ vezette szervezkedéssel a soproni főiskolások augusztus vége előtt kapcsolatban állottak volna, nincsenek adataink. *Mozgolódtak a magyaróvári gazdasági akadémia hallgatói is.* Augusztus 25-én a következő sürgönyt küldték szét: „*Gyere azonnal Magyaróvárra. Rupnik*”. (Rupnik Aladár az akadémia I. évet végzett hallgatója volt, állítólag Héjjas Iván barátja.)⁹

Augusztus 26–27-én az előkészületek meggyorsultak. Bónis páter, a szervezkedés egyik vezetője 1922. február 27-i levelében azt írta, hogy csak az átadás hivatalos napja előtt három nappal kapták meg az értesítést a kormánytól az akció megkezdésére vonatkozólag, és így igyekezniök kellett.¹⁰ A Friedrichék által szervezett csoportok – köztük több műegyetemi hallgató – már augusztus 26-án Balfra érkeztek, akcióba azonban nem léphettek, mert fegyvereik és a hadianyag Győrött maradtak. Így Héjjasék „megelőzték” őket: Héjjas augusztus 27-én este 11 órakor 120 „válogatott” emberével Sopronba érkezett és a főiskola akkori épületében helyezkedett el. Másnap megérkeztek a fegyverek is, és a „felkelők” egyes csoportjai – köztük Maderspach csoportjában néhány műegyetemi hallgató – megtámadták a határt átlépő osztrák csendőröket, akik visszavonultak.¹¹

Közben a főiskola épületében „a helyzet kezdett tűrhetetlenné válni – írta Krug –. Nagyon szedett-vedett társaság verődött itt össze.” Ezért a *főiskolások* gyűlésükön elhatározták, hogy „szó nélkül itt hagyják ezt a társaságot” és *csatlakoznak Ostenburg zászlóaljához*, valamilyen tiszti-század alakjában. Ostenburg teljesítette kérésüket.¹² (A Héjjas-felkelők egyébként rövidesen eltávoztak Sopronból, Friedrichék alakulata pedig feloszlott, tagjainak zöme hazautazott, egy részük azonban csatlakozott Ostensburghoz.)

Közben *Magyaróvárrott is megszerveződött az akadémia hallgatóinak szabadcsapata.* A „behívóra” augusztus 27-én Magyaróvárra érkező akadémiikusokat – az akadémia egyik akkori hallgatójának naplója szerint – „az óvári Ébredő Magyarok Egyesületének vezetősége vette létszámba, élelmezte és osztotta be szolgálatra”. Másnap délután fegyver és lőszer

⁹ Emlékezés (1921–1931.) Sopron, é. n. 86.

¹⁰ PI Arch. 685. f. 6. ó. e.

¹¹ KRUG i. m. 39–39.; HILLER i. m. 78.; Soproni Szemle, 1978. 236–240.

¹² KRUG i. m. 53–55.

nélkül mintegy 130-an Zurányba indultak, és este a községi vendéglőben szálltak meg, ahol már ott volt a Héjjas-különítmény egyik osztaga. A felszerelés csak 30-án reggel érkezett utánuk, 31-én azonban az a hír terjedt el, hogy antantbizottság érkezik, mire délután visszamentek Óvárra. Ott parancsot kaptak, hogy felszerelésükkel együtt vonaton menjenek Felsőőrre (Oberwart) és jelentkezzenek Rott főhadnagynál. Szeptember 3-án érkeztek meg, ahol Taby Árpád főhadnagy várta őket az állomáson. (Taby Árpád – „felkelőfedőnevén” Rott főhadnagy – korábban a Prónay-zászlóalj századparancsnoka volt, a „felkelés” egyik – katonailag jól képzett – vezetője.) A gazdászok alakulata egy moziban rendezkedett be Felsőőrött, és hogy a jó társaságot ott se nélkülözzék: beosztották hozzájuk Francia Kiss Mihály – a hírhedt tömeggyilkos – géppuskás-osztagát.¹³ A Felsőőrött levő „felkelők” között műegyetemi hallgatók is voltak (feltehetőleg a műegyetemi zászlóalj kiküldött osztaga).

Szeptember első hetében a szabadcsapatok – amelyek létszáma augusztus végén a 300–400 főt alig haladhatta meg – megerősödtek, létszámuk újabb és újabb csoportok Nyugat-Magyarországra érkezésével lényegesen növekedett, és az előző napok kisebb csetepatéi, rajtaütései után most már nagyobb vállalkozásokba kezdtek. Ezek közül csak azokat kívánom röviden ismertetni, amelyekben egyetemista és főiskolás „felkelők” is részt vettek.

Szeptember 4-én Felsőőrött a Taby parancsnoksága alatt álló alakulatból három „rohamcsoportot” alakítottak. Az elsőhöz tartoztak az *óvári gazdászok* és Francia Kiss kecskeméti emberei, amelyek megindították a támadást az osztrák csendőrök által megszállt A-zónában fekvő Németgyiróton (Deutsch-Gerisdorf) és Lantosfalván (Bubendorf) át Pörgölény (Pilgersdorf), majd tovább Kőpatak (Steinbach) felé, és *szeptember 5-én behatoltak a régi országhatáron túl levő Kirschlagba* is. Az ott foglyul ejtett osztrák katonák közül kettőt a „felkelők” megöltek, mert állítólag kommunista igazolványokat találtak náluk. (Sigray Antal gróf, nyugatmagyarországi főkormánybiztos is azt mondta a nemzetgyűlés 1922. január 19-i ülésén, hogy ezeket a felkelők „nagyon rövid úton” intézték el.)¹⁴ Kirschlagból a szabadcsapatok néhány óra múlva kivonultak, az

¹³ MISSURAY-KRUG LAJOS: A nyugatmagyarországi felkelés. Negyedik bővített kiadás. Sopron, 1938. 88., 117–118.

¹⁴ OL ME „Nyugat-magyarországi ügyek, 1921.”; NN XV. k. 262.; MISSURAY-KRUG i. m. 106., 119–122.; SCHLAG, GERALD: Die Kämpfe. . .

A-zóna elfoglalt területeit azonban továbbra is ellenőrzésük alatt tartották. A harcok során két egyetemi-főiskolai hallgató esett el: Kalocsay Imre óvári gazdász és Hanus Ferenc Károly műegyetemi hallgató.¹⁵

Alig egy-két nap múlva a *soproni főiskolások szabadcsapata* is – amely szeptember első napjaiban csak portyázásokat végzett – nagyobb „hadműveletet” hajtott végre. Szeptember 7-én éjszaka több csoportra osztva erdei utakon *Ágfalvához* vonultak és 8-án hajnali 4 órakor megtámadták a községben alvó osztrák csendőröket. Az akcióban mintegy 150–200-an vettek részt, túlnyomó részt a bányászati és erdészeti főiskola hallgatói. A támadásnak két osztrák és három magyar halottja volt, a soproni főiskolások közül Machatsek Gyula és Szechányi Elemér esett el.¹⁶

Kirschlag és Ágfalva után az osztrák kormány a további áldozatok elkerülése érdekében úgy döntött, hogy egy-két hídfőtől eltekintve visszavonja az osztrák csendőrséget a régi országhatárok mögé. Így lényegében az egész A-zóna a szabadcsapatok ellenőrzése alá került. A következő hetekben inkább csak járőrtevékenység folyt, bár néhány összecsapás így is történt, nem ritkán osztrák területen is.

A szabadcsapatok egységes irányítás alá kerültek: az EKSZ megbízása alapján Prónay vette át a „felkelők” főparancsnokságát. Kétségtelen, hogy ettől kezdve a szabadcsapatok tevékenysége szervezettebb lett. *Kialakult a szabadcsapatok szervezeti felépítése*: öt „felkelőhadserég” működött. Az I. „felkelőhadserég” parancsnoka Taby főhadnagy volt; ide tartozott az óvári gazdászok alakulata, valamint feltehetőleg a műegyetemi zászlóalj kiküldött csoportja is. A II. „felkelőhadserég” élén Budaházy Miklós százados (és meghatározatlan funkcióban páter Bónis Arkangyal) állt. A III. „felkelőhadserég” Molnár Endre főhadnagy (korábban a Prónay-zászlóalj szakaszparancsnoka), a IV. „felkelőhadserég” pedig Héjjas Iván parancsnoksága alá tartozott. Az V. „felkelőhadserég”

10–14.; FOGARASSY LÁSZLÓ: A nyugat-magyarországi kérdés katonai története. Soproni Szemle, 1972. 36–39. – A brutális gyilkosságot egyébként minden valószínűség szerint a kecskeméti „felkelők” követték el – ez az ő „profiljuk” volt –, a magyaróvári gazdász „felkelők” – Schlag szerint is – a foglyokkal emberségesen bántak.

¹⁵ MISSURAY–KRUG i. m. 129. Megjegyzendő azonban, hogy Hanus haláláról – a „felkelés” másik két műegyetemista áldozatától eltérően – sem a rektori beszámoló jelentés, sem a Technikus nem emlékezett meg.

¹⁶ MISSURAY–KRUG i. m. 131–141.; HILLER i. m. 85–92.; Soproni Szemle, 1978. 325–331.

az Ostenburg-zászlóalj főiskolás tisztiszázadából alakult meg, és szeptember 16-tól Nagymarton (Mattersburg) székhellyel működött, parancsnoka előbb Maderspach Viktor százados, később Gebhardt Pál százados volt, helyettese pedig Székely Elemér főhadnagy, bányamérnök-hallgató.

Szeptember 25-én *újabb felkelőalakulat* érkezett Nyugat-Magyarországra: a Friedrich által létrehozott Országvédelmi Szervezetnek hosszas tárgyalások után, Bethlen hozzájárulásával sikerült egy 50 fős – főleg műegyetemistákból álló – csoportot Nyugat-Magyarországra küldeni, amely azután mintegy 45 győri középiskolás diákkal együtt, Bogya János és Wein Dezső vezetésével Kismartonban (Eisenstadt) üttette fel a táborát. Az V. „felkelőhadserég” és a kismartoni csoport ténylegesen Ostenburg irányítása alatt állt.¹⁷

A szabadcsapatok összlétszáma szeptember második felében 2000–3000 fő, ezen belül *az egyetemi-főiskolai hallgatók száma mintegy 400 fő lehetett*. A soproni és óvári főiskolásokon, valamint a Kismartonban és az I. „felkelőhadserégnél” levő műegyetemistákon kívül a kesztelyi gazdasági akadémia és a közgazdaságtudományi kar néhány hallgatójának a szabadcsapatokban való részvételéről van tudomásunk.

Első pillanatban talán meglepőnek látszik, de a budapesti tudományegyetem hallgatóival elvétve is alig találkozunk a „felkelők” soraiban. E „tartózkodó” magatartás aligha lehet véletlen. Nemcsak arról van szó, hogy sem a Turul, sem a MEFHOSZ érdemleges agitációs-szervező munkát a nyugat-magyarországi „toborzás” érdekében nem fejtett ki, és hogy Friedrichék befolyása a budapesti tudományegyetemre nem igen terjedt ki, hanem minden bizonnyal arról is, hogy az éleződő belpolitikai ellentétekre tekintettel a szabad királyválasztók tábora, elsősorban a Gömbös-csoport megbízható híveinek, nem utolsósorban a csak formálisan megszüntetett tudományegyetemi zászlóaljnak a fővárosból való eltávolítását egyáltalában nem tartotta kívánatosnak. . .

Az események menetére, a „felkelésben” részt vevő főiskolások tevékenységére visszatérve: szeptember közepétől a szabadcsapatok fő feladata az A-zóna feletti ellenőrzés biztosítása, a hatósági funkciók részbeni gyakorlása és a határvonal őrsőkkel, járőrökkel való védelme volt. Emellett azonban olykor-olykor portyákkal, betörésekkel „nyugtalanították” az osztrákokat.

¹⁷ OL ME „Nyugat-magyarországi ügyek, 1921”; PI Arch. 685. f. 5. ő. e.; MISSURAY–KRUG i. m. 176–178.

Az óvári gazdászok – számuk 148 fő volt – zömmel Vas megye nyugati részén, Borostyánkő (Bernstein) és Hamvasd (Aschau) községekben állomásoztak, de elszórtan voltak közülük néhány más községben is. Többnyire járőrszolgálatot tartottak, összeütközésekre nem igen került sor. Szabadidejükben ünnepeket is rendeztek: így pl. szeptemberben Hamvasdon „hazafias propaganda ünnepélyt”, amely „abban kulminált, hogy számos líterek lehörpintése után a falu rezesbandájának fülkínzó hangjai mellett polkáltunk a hamvasdi szűzekkel”, október 13-án pedig ugyan- csak Hamvasdon ünnepélyes tanévnyitó „Venj Sancte”-t tartottak.¹⁸

Az óvári gazdászok tevékenységével kapcsolatban említést érdemel a nagy port felvert ún. *Sátori-ügy* is. A II. „felkelőhadserég” állományához tartozó Satori László tartalékos hadnagy, óvári gazdászt ugyanis két társával együtt halálra ítélték és kivégezték. E zavaros és homályos ügy szálai a hiányos forrásanyagból csak nehezen bogozhatók ki.

Az első – nyilván a felkelőfőparancsnokságtól – Sopronba érkezett információ szerint „zendülés és fosztogatás” miatt lőtték agyon Satoriékat. Szeptember 30-án Bethlen megállapítva azt, hogy „ezért az esetért egész Budapest közvéleménye méltán fel van háborodva”, a katonai vonatkozású ügyek intézésére Sigray mellé Sopronba kiküldött Hegedűs Pál altábornagytól sürgős tájékoztatást kért az ügyről, majd hozzátette, ha igazak a hírek, „kérem nyomatékosan figyelmeztetni Prónayt és társait, hogy az ilyen barbár eljárás a magyar törvényekben megállapított büntetéssel fog sújtatni utólag”.

Hegedűs felszólítására Prónay október 7-én közölte: „Nevezettek rablás, lázadás, gyilkosság kísérletének büntetésében szabályszerűen, a törvények betartásával hozott ítélet után lövettek főbe. A felvett jegyzőkönyvek nállam (sic!) megtekinthetők.” Zadravecz páter „titkos naplójában” a kivégzésben erősen érdekelt Bónis páterrel folytatott beszélgetését idézi; Bónis páter szerint „utonálláskodásért, rablásért és lázadásért” kellett őket „az ott lehetséges jogi formák között” főbelövetni.

Az egyik szemtanú később nyilvánosságra került naplótöredéke szerint viszont Budaházy és Bónis fölényes, rideg, erőszakos és durva magatartása, zsarnokoskodása miatt többen elhatározták, hogy Prónayhoz for-

¹⁸ Győr-Sopron megyei I. sz. Levéltár mosonmagyaróvári fiókja. A magyaróvári gazdasági akadémia iratai 623/1921. (Az irat céduláját Vörös Antal volt szives rendelkezésemre bocsátani.): Nyugati Hírlap. 1921. okt. 23. 1.; Lajtbánság, 1921. nov. 3. 4.; MISSURAY-KRUG i. m. 222–223., 252–255.

dulnak és kérik Budaházy eltávolítását, az ügy azonban kitudódott, az elégedetlenkedő tiszteket Budaházy letartóztatta, majd telefonértesítésére hamarosan megérkezett Prónay és Héjjas is, és rövid kihallgatás után meghozták a halálos ítéleteket. – A magam részéről ez utóbbi, egy másik forrás által is alátámasztott változatot tartom valószínűnek.¹⁹

A *soproni főiskolások „felkelőéletéről”* Krug részletesen megemlékezik. „A napok szép, csendes egyformaságban teltek” – írta. Járőreik rendszeresen járták a környéket, az osztrákokkal fegyveres összecsapásokra nem került sor. A lakossághoz való viszonyuk a többi szabadcsapatéhoz képest aránylag kielégítő volt; az egyéni erőszakoskodásokat, rablásokat kerülték. A lakosság „Herr Bandit”-nak szólította őket, de – a „felkelők” iránti különösebb szimpátiával aligha gyanúsítható emigráns Bécsi Magyar Újság szerint is – e megszólításnak ezen a vidéken „nincs sértő mellékíze”. Ugyanezen lap szerint ők Prónay és Héjjas bandáihoz képest „szalonemberek és gárdatestőrök voltak”. Október 17-én a soproni antantbizottság egyik tisztje, de Redon százados is, látogatást téve Nagymartonban, kedvező benyomásokat szerzett. (De Redon jó hangulata talán némileg azzal is összefüggött, hogy sikerült a főiskolásoktól az általuk kiadott – filatéliai ritkaságnak számító – halálfejes felkelőbélyegek egy sorozatát megvásárolnia.)²⁰

A lelegegásabbak a *kismartoni Friedrich-csoport* tagjai voltak, „csupa fess, művelt fiú” – írta Krug. A szombathelyi cserdörkerületi parancsnokság „T”-osztályának szeptember 26-i jelentése szerint „mesésen vannak felszerelve”. Az „egyenruhájuk” zöld vadászkalap és kávébarna sportöltözet volt. Egyetlen „fegyvertényüknek” az tekinthető, hogy Au községből elraboltak 11 osztrák csendőrt. E csoportnak is elesett két tagja: Lossonczy Antal és Vámosy Tibor műegyetemi hallgatók. (Krug szerint az út szélén ülve éppen képeslapot írtak haza, amikor egy osztrák járőr tüzet nyitott rájuk.)

Rövidesen azonban a kismartoni csoportnak is alkalma nyílt harci tapasztalatok szerzésére – Héjjasék jóvoltából. Október 14-éről 15-ére virradó éjszaka ugyanis Héjjas alakulatai megrohanták a legitimista voltak

¹⁹ A Sători-ügyre: OL ME „Nyugat-magyarországi ügyek 1921.”; PI Arch. 685. f. 5. ő. e.; NN XV. k. 117., 317., 319.; MISSURAY–KRUG I. m. 235–245.; Péter Zadravecz titkos naplója. Bp., 1967. 164.

²⁰ OL ME „Nyugat-magyarországi ügyek 1921.”; Bécsi Magyar Újság, 1921. nov. 15.; KRUG I. m. 95–103.; MISSURAY–KRUG I. m. 223–225.

miatt megbízhatatlannak tartott csoport őrseit, és a túlerő elől Friedrich emberei 19-én Nagymartonba vonultak át.²¹

Az I. sz. „felkelőhadsereghez” tartozó műegyetemista csoport tevékenységéről adatok nem maradtak fenn.²² Az is kérdéses, hogy e csoport a felkelés végéig kinn volt-e Burgenlandban vagy már hamarabb hazatért.

Míg a „felkelőharcok” folytak, szeptember közepén ismét megindultak a burgenlandi kérdés rendezésére irányuló diplomáciai akciók, elsősorban Olaszország közvetítő tevékenysége révén. E közvetítés végül is eredményre vezetett, minthogy Ausztria számára nyilvánvalóvá vált, hogy csak kompromisszumos megegyezéssel szerezheti meg Burgenlandot. De a magyar kormány is megegyezésre törekedett, nemcsak azért, mert a „felkelés” kirobbantása eleve a tárgyalásokhoz való időnyerést és a „felkelés” leszerelése, a szabadcsapatok kivonása fejében területi engedmények elérését célozta, hanem azért is, mert a „felkelés” időközben mind több gondot okozott a kormánynak. A „felkelők” ugyanis „önállósulni” kezdtek, és október 4-én, a nyugat-magyarországi területek formális kiűrítését követően kikiáltották a független „Lajtabánságot”. Végül, de nem utolsósorban a nyugat-magyarországi kérdés mielőbbi rendezése azért is fontos volt a kormány számára, mert a kint levő alakulatok egy része – Ostenburg zászlóalja és az irányítása alatt álló szabadcsapatok – egy esetleges újabb Habsburg-restaurációs kísérlethez potenciális katonai bázist jelentettek.²³

Így került sor október 11–12-én a *velencei konferenciára*, amelyen sikerült megegyezést létrehozni a magyar és az osztrák kormány között. Az egyezmény értelmében a magyar kormány gondoskodik a Nyugat-Magyarország pacifikálása érdekében teendő intézkedésekről (amelyek között szerepelt a főiskolai hallgatók jelentkezésére vonatkozó rendelkezés is). A három héten belül megvalósítandó pacifikálást követően Ausztria birtokba veszi az átadandó területet, Sopronba antancsapatokat

²¹ HL HM 56213/1921. eln. C.; Technikus, 1921/22. 53.; KRUG i. m. 94., 107.; MISSURAY–KRUG i. m. 179–180.

²² KRUG egyébként munkájához adatokat kért a Műegyetemi Segélyegylettől, ahonnan azt a választ kapta, hogy a Segélyegyletben iratok nem maradtak fenn. „Valamennyi iratot, melyek a nyugatmagyarországi felkelésre vonatkoznak, a *Nemzeti Munkavédelmi Hivatal* vette át megsemmisítés végett.” (MISSURAY–KRUG i. m. 269.)

²³ KERÉKES i. m. 25–30.

küldenek, és nyolc nappal a teljes pacifikálás után Sopronban és környékén népszavazást tartanak.²⁴

Az egyezmény végrehajtása érdekében a kormány több intézkedést tett. Ennek során a VKM – Bethlen utasítására – október 19-én körrendeletet adott ki az egyetemi hallgatók jelentkezési kötelezettségéről. E rendelkezés szerint az egyetem székhelyén vagy annak környékén tartózkodó hallgatók október 29-ig félévvesztés terhe mellett személyesen jelentkezni tartoznak fakultásuk dékánjánál, a távollevők pedig a hozzájuk legközelebb eső törvényhatóság első tisztviselőjénél.²⁵

Az egyezmény végrehajtásának lényege a szabadcsapatok leszerelése és az átadandó területek kiürítése volt. Ezt egy időre megszakították a második királypuccs eseményei – amelyekről a következőkben lesz szó –, majd a „felkelők” egy részének vonakodását leküzdve sikerült november elejéig a leszerelést végrehajtani és Burgenland evakuálását befejezni.

A velencei egyezmény végrehajtásának és egyben a nyugat-magyarországi kérdés rendezésének záróaktusa a *soproni népszavazás* volt, amelyben a soproni főiskolásoknak ismét fontos szerep jutott.

E népszavazás – amelyre Burgenland osztrák megszállásának elhúzódása miatt csak december 14–16-án került sor – azonban már kevésbé volt „érdekes”. Azzal, hogy a népszavazás az adott körülmények között Magyarország javára fog dönteni, a mértékadó osztrák politikai körök is tisztában voltak, és a legújabb történeti munkák alátámasztják a kétségkívül jól tájékozott – a velencei konferencián is részt vett – C. A. Ferrario tábornoknak, a soproni antanbizottság elnökének ama megállapítását, hogy „a népszavazás feltételei kétségtelenül Ausztria lemondását jelentették [Sopronról], amely lemondást egy legális aktussal akarták leplezni”.²⁶

A magyar győzelem mellett szólt Sopron meghatározó szerepe, növekvő elmagyarosodása (1920-ban a magyar lakosság száma már, ha kévéssel is, de meghaladta a németét), a város magyar középíréteinek

²⁴ SOÓS i. m. 161–163.

²⁵ OL MF „Nyugat-magyarországi ügyek 1921.”; Budapesti Közlöny, 1921. okt. 22.

²⁶ FERRARIO, CARLO ANTONIO: *Italia e Ungheria*. Milano, 1926. 301.. idézi: KERÉKES i. m. 30. – A soproni népszavazással foglalkozó újabb munkák közül l. BURGHARDT, ANDREW, F.: *Borderland*. Madison, 1962. 178–188., 310–315.; SOÓS i. m. 169–173.; FOGARASSY LÁSZLÓ: *A soproni népszavazás*. Soproni Szemle, 1971. 335–347.; BELLÉR i. m. 207–213.

súlya, befolyása, a Magyarországhoz tartozás történeti hagyományokon alapuló tudata még a soproni német anyanyelvű lakosság jelentős részénél is (minthogy a német anyanyelv korántsem volt azonos az Ausztriához való tartozás tudatával)²⁷, a népszavazási terület viszonylag kicsiny volta (amelyen belül Sopron majorizálni tudta a német többségű falvakat) és nem utolsósorban az a körülmény, hogy a népszavazást ténylegesen a magyar hatóságok bonyolították le.

Ennek ellenére a magyar hatóságok nem kis nyugtalansággal néztek a népszavazás elé. A nyugtalanságot a német lakosság hangulatának kétségtelen rosszabbodása okozta, ami az ellenforradalom nemzetiségi politikáján kívül különösen a „felkelők” garázdálkodásaival függött össze. A „felkelés” utolsó szakaszában ugyanis a szabadcsapatok fegyvelme nagy mértékben meglazult, a rablások, fosztogatások, erőszakoskodások száma — a hivatalos jelentések szerint is — napról-napra növekedett.

Ezért a magyar hatóságok a népszavazás előkészítésére igen nagy gondot fordítottak. A fő feladat az Ausztria melletti agitáció erőszakos elfojtása és az osztrákbarát lakosság megfélemlítése volt. Ennek érdekében a karhatalom kiegészítésére, ill. pótlására — a magyar katonaságot és csendőrséget ugyanis december 10-én és 12-én kivonták a népszavazási területről, a rendőrséget pedig az antantbizottság bár inkább csak formális parancsnoksága alá helyezték — mintegy 350–400 fős külön alakulatot hoztak létre, amelynek zömét, fő erejét a *soproni főiskolások* alkották. E karhatalmi alakulat csoportjai „defenzív” és „offenzív” tevékenységet folytattak. A „defenzív” akció célja volt — írta bizalmas jelentésében Villani Frigyes, a magyar kormánynak a soproni antantbizottság mellé kirendelt képviselője — „az osztrák agitátoroknak és propagandisztikus sajtótermékeknek beözönlését megakadályozni, továbbá a városban és a vidéken már működő magyarelles agitációt elfojtani. . .” Az „offenzív akció” során e csoportok elsősorban a német gazdapolgárok, a „Poncichterek” befolyásolására, megfélemlítésére törekedtek. Ennek egyik fő eszköze a röpcédulák és plakátok terjesztése volt; a főiskolások járőrök — írta Krug — „szellemes magyar propaganda-cédulákat helyeztek el a város egész területén”. Villani jelentése szerint „a magyar propaganda oly messze ment, hogy fiktív kommunista röpcédulákat terjesztett a gazdapolgár negyedekben.” Különösen intenzív és széles körű tevékenységet

²⁷ BURGHARDT i. m. 186–187., 314.

fejtettek ki a főiskolások a népszavazás napján, amikor – az osztrák népszavazási megbízottak december 13-án történt visszarendelése következtében – a magyar propaganda, mint Villani írta, „minden ellenőrzés nélkül működhetett”.²⁸

A főiskolásoknak a népszavazás sikere érdekében végzett munkáját az illetékes hatóságok megfelelően értékelték. Guillaume Árpád tábornok – aki a királypuccs után Sigray és Hegedűs funkcióját vette át – összefoglaló jelentésében kiemelte „a lelkes főiskolások” szerepét. A szombathelyi csendőrkörületi parancsnokság 1921 december havi helyzetjelentése szerint „egyedül az ő munkálkodásuknak köszönhető az eredmény”.²⁹ A főiskolások közül 32-en kaptak a népszavazás előkészítésében és keresztülvitelében való közreműködésükért fő kormánybiztossági elismerést. Tevékenységükről a napilapok is megemlékeztek. Mint Pázmándy Dénes a Virradat december 22-i számában megjelent cikkében írta: „Ezek a lelkes ifjak emberfeletti munkát végeztek. Nélkülük nem tudom, mennyivel rosszabb lett volna az eredmény.”³⁰

A nyugat-magyarországi „felkelésben” részt vevő egyetemi-főiskolai hallgatók tevékenységének mérlegét megvonva mindenekelőtt utalni szeretnék az egyetemi ifjúság politikai ideológiájának ábrázolása során a nacionalizmussal és a trianoni békeszerződéssel kapcsolatban említett körülményekre, arra, hogy a nacionalista szenvedélyek, sovíniszta nézetek hogyan kapcsolódtak össze a jogos nemzeti sérelmekkel. A szabadcsapatokba belépő diákok cselekedetének indítékát minden bizonnyal a nacionalizmus és a hazafias érzés sajátos ötvözete jelentette.

A „felkelés” különös kísérőjelensége volt a „kommunista Ausztria” elleni fellépés motívuma, amely a sajtóban, röplapokban, különböző nyilatkozatokban lépten-nyomon felbukkant, és amelyet a szabadcsapatok vezetőinek, a „felkelők” domináló részének szélsőjobboldali politikai állásfoglalását és tevékenységét ismerve aligha lehetett üres jelszónak te-

²⁸ VILLANI FRIGYES (szerk.): Jelentés a soproni népszavazásról és a magyar-osztrák határ megállapításáról. Sopron, 1923. 25–30.; KRUG i. m. 133–141.

²⁹ HL HM 4587/1921. eln. 1., 50005/5/1922. Kat. pol.; Szombathelyi katonai körletparancsnokság 1921. sz. n.

³⁰ Virradat, 1921. dec. 22. – A soproni főiskolások népszavazással kapcsolatos tevékenységének részletesebb tárgyalását e munka első változatától eltérően, magának a népszavazásnak csak korlátozottabb jelentőségére tekintettel nem tartottam szükségesnek. A főiskolások szerepére és annak visszhangjára bővebben l. HILLER i. m. 113–140.

kinteni – mint azt a Kirschlagnál meggyilkolt kommunista vagy szocialista osztrák katonák példája is meggyőzően bizonyítja. . .

A korábbi értékelések elsősorban és alapvetően a „felkelés” eredményének tulajdonították a velencei egyezmény megkötését és Sopron megtartását. Ez annyiban igaz is, hogy a Bethlen-kormány a fegyveres „ellenállás” kirobantásával – mint utolsó eszközzel – eleve a kompromisszumos megoldást akarta biztosítani. A kérdés mérlegelésénél nagy mértékben figyelembe kell venni a nemzetközi összefüggéseket, Ausztria helyzetét, valamint különösen az antanthatalmak közti – a nyugat-magyarországi kérdés alakulására is kiható – érdekellentéteket is. A fentiekre egyébként Villani már 1923-ban rámutatott:

„Attól fogva, hogy a magyarság 1921 augusztusában ellenszegült az osztrákok . . . bevonulásának és a szövetséges hatalmak elmulasztották, hogy a békeszerződés rendelkezéseinek mindjárt az első napokban fegyveresen is érvényt szerezzenek, Sopron Ausztria számára elveszettnek volt mondható.

A Nagyköveti Tanács erélytelenségének, Ausztria tehetetlenségének és az egyes szövetséges államok ellentéteinek és a békeszerződéssel nem mindig összeegyeztethető érdekeinek folyamánya volt a velencei szerződés.”³¹

Ugyanakkor azt is hangsúlyoznunk kell, hogy a nyugat-magyarországi kérdés rendezése, a létrejött kompromisszum objektíve helyesnek bizonyult, lényegében mindkét ország érdekeinek megfelelt.³²

A „felkelő diákok” szerepének értékelésével kapcsolatban végezetül foglalkoznunk kell azzal a kérdéssel is, hogy a főiskolások milyen helyet foglaltak el a „felkelésben”.

A források tömege, a történeti irodalom alapján ma már kétségbevonhatatlan ténynek tekinthető, hogy e „felkelést” Prónay és különítményes tisztjei, Héjjas és a fehérterror más prominens képviselői vezették, a szabadcsapatokban pedig nagy számban voltak azok a tömeggyilkosok, közönséges bűnözők, akik a „felkelést” újabb rablásokra, fosztogatásokra – majd végül az ígért amnesztia elnyerésére kívánták felhasználni.

³¹ VILLANI i. m. 31.

³² Vö.: JUHÁSZ GYULA: Magyarország külpolitikája 1919–1945. Bp., 1969. 84.; KERÉKES i. m. 48–49.

A nyugat-magyarországi „felkelést” elsősorban ezek személye és tevékenysége határozta meg, az egyetemi és főiskolai hallgatók – függetlenül attól, hogy rokonszenveztek-e Prónayval, különítményes tisztjeivel, Héjjas bandájával, az enyves (és véres) kezű Bónis páterrel vagy sem – csak résztvevői voltak e színjátéknak, de a főszerepeket nem ők játszották...

Fontosabb szerep jutott viszont az egyetemi ifjúság egy részének 1921 ősze második nevezetes eseménye, az októberi Habsburg-restaurációs kísérlet során.

2. A „budaörsi csata”

A második királypuccs történetét, nemzetközi összefüggéseit, katonai eseményeit a történeti irodalom fő vonásaiban megvilágította,³³ ezért ezek részletesebb tárgyalását mellőzve, elsősorban a két táborban részt vevő egyetemi és főiskolai hallgatók tevékenységét kívánom ismertetni.

1921 októberében a legitimista politikai körök – pontosabban a legitimista katonai vezetők és a „puccslegitimisták” – úgy döntöttek, hogy a Nyugat-Magyarországon levő legitimista irányítás alatt álló katonai egységekre és „felkelő” alakulatokra támaszkodva fegyveres erővel biztosítják IV. Károly hatalomrajuttatását. Az időpont megválasztását minden bizonnyal az indokolta, hogy az akciót a velencei egyezmény realizálása előtt végre akarták hajtani, tehát akkor, amikor a restauráció nyugat-magyarországi katonai bázisa még rendelkezésre áll.³⁴

IV. Károly repülőgépe október 20-án délután szállt le a Vas megyei Dénesfa közelében, és a király október 21-én hajnalban érkezett meg Sopronba. Az október 20-áról 21-ére virradó éjszaka Ostenburg a Nagymartonban levő „felkelőket” – tehát a túlnyomórészt soproni főiskolásokból álló V. „felkelőhadsereget” és a zömmel műegyetemistákból álló, Kismartonból eltávozott Friedrich-csoportot – Sopronba rendelte vissza. 21-én reggel Ostenburg közölte a parancsnokokkal a király megérkezését.

³³ Az újabb munkák közül a következőket említeném meg: BROOK-SHEPHERD, GORDON: *The Last Habsburg*. London, 1968.; FOGARASSY LÁSZLÓ: IV. Károly második restaurációs kísérletének katonai története. A „budaörsi csata”. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1971. 314–341.; KERÉKES i. m. 30–43.

³⁴ KERÉKES i. m. 31.

15 tagú testőrséget állítottak össze – nagyrészt főiskolásokból – a királyi pár személyes biztonságának védelmére. A főiskolás és műegyetemista „felkelők” egy része leszerelt, zömük azonban a 21-i délutáni ünnepélyes eskütétel után *tisztiszázadként az Ostenburg-csapatokhoz csatlakozva vonaton Budapest felé indult.*³⁵ A főiskolások egyik csoportja, Maderspach százados parancsnoksága alatt külön szerelvényen előrement, hogy az egyes helyőrségeket a király mellé állítsa, a többiek a király vonatán utaztak.

IV. Károly az Ostenburg-zászlóaljzat „gárda-vadászezreddé” nyilvánította. Krug leírása szerint a Biatorbágyznál tartott tábori mise után Maderspach közölte a főiskolásokkal, hogy a király „*a tisztiszázad összes önkéntesét gárdahadnagyává, a tiszti rangban levőket pedig egy rangfokozattal feljebb szintén gárdatisztjévé nevezi ki*”. Az új „gárdatiszteket” – folytatta Krug – Esterházy Lulu grófnő áldomásképpen a királyné által küldött „legfinomabb likőrökkel” kínálta meg, egy részük pedig már fel is varrta a csillagokat. . .³⁶ Az öröm látszólag indokolt volt, hiszen a király csapatai, ha rendkívül lassan is, de szinte akadálytalanul haladtak Budapest felé, és október 23-án, vasárnap hajnalban Budaörs elé értek.

Közben Budapesten a kormányzat berkeiben – a források egybehangzó adatai szerint – eleinte nagyfokú zavar és bizonytalanság uralkodott. A kormány 22-én hajnalban értesült az eseményekről, Bethlen csak reggel, Pécsről hazaérkezve. A délelőttre összehívott rendkívüli minisztertanács úgy döntött, hogy megakadályozza Károly hatalomra kerülését. A kormány előterjesztésére Horthy báró Nagy Pál gyalogsági tábornokot teljhatalmú katonai parancsnokká nevezte ki azzal a megbízással, hogy „*a magyar kormány elhatározásának, amely szerint Károly király az 1920. évi I. törvénycikk értelmében Magyarországon jelenleg uralkodói jogokat nem gyakorolhat, minden eszközzel érvényt szerezzen*”.³⁷ Nagy

³⁵ HL Szombathelyi katonai körletparancsnokság. A királykérdés aktái sz. n.; KRUG i. m. 110–115. – Somogyi Ferenc főhadnagy, „T”-tiszt okt. 31-i jelentése szerint a nagymartoni alakulatból „*állítólag kb. 10–15 főiskolai hallgató (ÉME tagjai) visszamaradt azon kijelentéssel, hogy ők Nyugatmagyarországért fogtak fegyvert, nem pedig azért, hogy a királyt Pestre kísérjék*”. Megemlítendő még, hogy a magyaróvári gazdasági akadémia 25–30 legitimista érzelmű hallgatója is elindult, hogy a királyhoz csatlakozzanak, de elkéstek és Győről visszafordultak. (Mosonvármegye, 1921. okt. 30. 1.)

³⁶ KRUG i. m. 116.

³⁷ Szózat, 1921. okt. 23.

tábornok törzse október 22-én délután alakult meg, és a helyzetet áttekintve megállapította, hogy a fővárosban a kormány rendelkezésére álló erők – 6 gyalogszázad, 2 üteg és 1 lovasszázad – a király „bevonulásának” megakadályozására elégtelenek.³⁸ Ezért, figyelembe véve azt a körülményt is, hogy a tisztikar egy részének ingadozása miatt még a meglévő csapatok harci értéke is bizonytalannak látszott, sürgősen intézkedtek, hogy a vidéki helyőrségekből jelentős erősítések utazzanak haladéktalanul Budapestre, de másnap reggel 9 óráig csak egy-két zászlóalj beérkezésére lehetett számítani.³⁹

Ezért a kormány számára létfontosságú volt a „MAFC Diákotthon” és a „Tudományegyetemi Internátus” fedőnéven szereplő egyetemi zászlóaljak, valamint a különböző szélsőjobboldali szervezetek (ÉME, KKV, MOVE, Állambiztonsági Megbízottak Testülete stb.) gyors mozgósítása. *Az egyetemi zászlóaljak igénybevétele különösen fontos volt a kormányzat számára*, mivel ezek szervezettsége, megbízhatósága, katonai ereje messze felülmúlta az említett fasiszta szervezetek tagjainak soraiból a „királyi” csapatok ellen talpra állítható, eleve ismeretlen és bizonytalan erejű alakulatokét. Az ÉME 22-én délután 1500 főt ígért, ebből Kőváry Ottó főhadnagy, különítményes tiszt kb. 600-at, de éjfélig csak 300 „ébredőt” tudott összeszedni, mire Kecskemétre utazott Héjjas ottmaradt embereiért; az ÁBM részéről Szemere Béla 4000 fő fegyverbe állítását ajánlotta fel; a KKV nevében Kuzmik Pál orvosprofesszor 400 fő felfegyverzését jelentette – e szervezetek, valamint a kerületi polgári karhatalmak azonban lényegében csak belső rendészeti és készülségi szolgálatra voltak alkalmasak, katonai egységek elleni fegyveres harcra csak igen kis mértékben.⁴⁰

³⁸ A fenti adatok szerepelnek a kormány által a királypuccs után kiadott „főherékönyvben” is. (IV. Károly visszatérési kísérletei. Bp., 1921. 42.) – Megemlítenéd, hogy a FOGARASSY által feltárt, egykorú hivatalos iratokban feltüntetett adatok szerint a budapesti katonai erők száma ennél nagyobb volt: 4 zászlóalj, 2 üteg, 1 lovas és 1 lovas géppuskás század.

³⁹ HL Vkf 3215/1921.; Az 1921. évi októberi király látogatás katonai műveleteinek leírása. (Összeállították Folkusházy Lajos vkt. ezredes, Bengyel Sándor vkt. alezredes.) Bp., 1922. 52. E bizalmas, mindössze 10 példányban kiadott hivatalos kiadvány egyébként – összeállító Nagy Pál gyalogsági tábornok törzsének tagjai voltak – a második királypuccs katonai történetének egyik legfontosabb forrása.

⁴⁰ HL Bp. kat. körletparság 29331/1921. eln., 30023/1921. eln., 30049/1921. eln.; FOLKUSHÁZY–BENGYEL i. m. 36–37., 40., 61. A rendelkezésre álló ada-

Az egyetemi zászlóaljok tagjait 22-én este riasztották, az éjszakát a Mária Valéria barakk-kórházban, ill. a műegyetemen töltötték. Ezzel egyidejűleg az egyes egyetemi ifjúsági szervezetek is „mozgósítottak”. Ezek egy része – a Csaba és a SZEFE – bizonyos mértékig kapcsolatban volt a tudományegyetemi zászlóaljjal (a SZEFE a KKV-val is), míg a MEFHOSZ az egyetemi zászlóaljtól függetlenül szervezkedett. A MEFHOSZ által toborzott ifjak a kormányzóság rendelkezése alapján létrehozott „egyetemi karhatalmi parancsnokság” szervezeti keretébe tartoztak. (E parancsnokság egyébként a műegyetemen működött és Sréter tábornok volt hadügyminiszter vezetése, ténylegesen pedig Barta László alezredes irányítása alatt állt.)⁴¹

Az összegyűlt hallgatók 23-án a hajnali, ill. reggeli órákban „indultak harcra” – felettébb változatos öltözékben. „Egyesek teljes tábori öltözetben, rohamsisakban, mások szalonnadrágban és waffenrokkban voltak – írta a Virradat tudósítója a műegyetemi zászlóalj tagjairól –, sőt akadtak olyanok is, akik kemény fekete kalapban, civilruhában vonultak ki.” A tudományegyetemi zászlóalj tagjai közül igen sokan – mint az egykorú fényképeken is látható – a Turul tányérsapkáját hordták. A Szózat szerint olyan is volt köztük, aki lakkcipőt viselt, mert „zsúrból ment ki egyenesen a frontra”.⁴²

A tudományegyetemi zászlóaljat a Budaörsi úti Károly király-laktanyába irányították. Egyik – zömmel orvostanhallgatókból álló – százada (82 fővel) már hajnalban megérkezett. Kurtz ezredes – a Folkusházy-Bengyel-féle kiadvány szerint – saját ingadozását, bizonytalanságát tükröző beszédet intézett az ott levő alakulatokhoz, és csak Toókos őrnagynak, Gömbös bizalmas hívének fellépésére sikerült elérni, hogy a csapatok Budaörs felé a „déli frontra” elinduljanak. Az elővéd a tudományegyetemi század volt, amelynek a Törökugrató nyugati lejtőjét kellett elérnie. E század parancsnoka, Kirchner főhadnagy – mint ugyancsak a fenti kiadványban olvasható – ekkor beteget jelentett, és a parancsnokságot Sélley főhadnagynak adta át. A Törökugratót elérve a század azt a feladatot kapta, hogy szállja meg a Törökugrató lejtőjét a vasút és a

tok szerint a fenti szervezetek közül a fegyveres harcokban csak a KKV és az ÉME egy-egy kisebb csoportja vett részt.

⁴¹ HL HM 30023/1921. eln.; 31769/1921. eln.; Szózat, 1921. okt. 25.

⁴² Szózat, 1921. okt. 25.; Virradat, 1921. okt. 30.; Képes Krónika, 1921. 1023., 1025.

műút között, és akadályozza meg, vagy legalábbis késleltesse a „királyi” csapatokat szállító vonatok előrehaladását. Ekkor újabb parancsnokváltásra került sor: Sélley főhadnagy ugyanis arra hivatkozva, hogy ő tüzértiszt és így gyalogsági alakulat vezetésére nem alkalmas, átadta a parancsnokságot Elek főhadnagynak (de továbbra is a századnál maradt a harcok során).⁴³

7^h 45'-kor feltűnt az első vonat. A század ekkor – a Folkusházy-Bengyel kiadvány szerint – a túlerő láttán „csüggedni kezdett”, de azután Toókos őrnagy „buzdító szavaira” *megkezdte a tüzelést*. A vonatok megálltak, a század tagjai – a gyors sikertől megrészegeedve – leszaladtak a vasúti töltés felé, a vonatokból kiszálló, túlerőben levő Ostenburg-csapatok azonban felfejlődve megrohmozták őket. A támadásban Krug szerint részt vett a soproni főiskolás század is, amely „Éljen a király!” felkiáltással nyomult előre. *Az egyetemi század több halottat, sebesültet és igen sok foglyot veszített*; megmaradó része – a Folkusházy-Bengyel kiadvány szerint – „rendetlenül visszaszaladt”.⁴⁴

A visszaözlő egyetemi század tagjai közül 40 főt sikerült összegyűjteni, a többiek a szőlők közt bújkálva Budaörs felé menekültek. Az Ostenburg-csapatok folytatták támadásukat, a vasútvonaltól északra levő egységeket – köztük a tudományegyetemi század megmaradt részét – elválták, Budaörsöt elfoglalták, és a Budaörsön levő löveg is a kezükbe került, a fedezetére kiküldött egyetemista járőrt pedig foglyul ejtették.

„A helyzet igen kritikusnak mutatkozott” – állapította meg a Folkusházy-Bengyel-féle kiadvány. A kormánycsapatokat a Kelenföldi-pályaudvar körül és a Károly király-laktanyában vonták össze, ott volt a tudományegyetemi zászlóalj közben megérkezett 80 fős másik százada, a Csaba 110

⁴³ HL Bp. kat. körletparság 29331/1921. eln.; FOLKUSHÁZY–BENGYEL i. m. 60–74. (E kiadványnak a parancsnokváltásokra vonatkozó megállapításait – minthogy Nagy gyalogsági tábornok csoportjának iratanyaga megsemmisült – nem tudjuk ellenőrizni.)

⁴⁴ FOLKUSHÁZY–BENGYEL i. m. 75.; KRUG i. m. 117. – A horthysta propaganda egyébként azt állította, hogy csak egy sebesülés volt halálos, a többi sebesültet elfogatásuk után az Ostenburg-katonák ölték meg, a Folkusházy-Bengyel-kiadványban idézett egyik jelentés szerint „puskatussal fejbeverve, leszúrva vagy lelőve őket”, egyiküknek még „a fülét is leharapták”. A kormány „fehércövénye” szerint az egyetemi hallgatók „aránylag nagyobb vesztesége ennek a körülménynek tudható be”. (IV. Károly visszatérési kísérletei. Bp., 1921. 36.) Hogy mindez valóban megtörtént-e, ma már aligha tisztázható. Az mindenesetre „gyanús”, hogy a hiteles boncolási adatokat nem hozták nyilvánosságra. . .

és a SZEFEHE 70 fős alakulata, az ÉME és a KKV egy-egy csoportja, továbbá a MEFHOSZ által toborzott 200 hallgató első fele, de mindez elégtelennek látszott a „királyi” csapatok bevonulásának elhárítására.⁴⁵ Ostenburg azonban nem folytatta az előrenyomulást.

Ennek okait nem ismerjük; a karlista legendák szerint a király, amikor megtudta, hogy nagyrészt egyetemi hallgatók állnak vele szemben, leállította a további támadást; „nem engedem elpusztítani a gyerekeket” – mondá állítólag.⁴⁶ Sokkal valószínűbb azonban, hogy a támadás megállítását a „királyi” csapatok vezetésének határozatlanságával, a kormány-csapatok tényleges erejének nem ismeretével és a bevonulás tárgyalások útján való elérésének illúziójával függött össze.

Ily módon a legkritikusabb időszakot, a reggeli-koradélelőtti órákat a kormánycsapatoknak sikerült „átvészelniök”. Ebben kétségtelül *jelentős része volt a tudományegyetemi zászlóalj ellenállásának, amellyel egy időre feltartóztatta a „királyi” csapatok előrenyomulását, olyan körülmények között, amikor erre más csapatokat nem igen lehetett volna felhasználni. . .*

Bánffy Miklós, akkori külügyminiszter emlékirataiban megemlíti a Horthynál reggel tartott megbeszélést, ahol Nagy Pál elmondotta, hogy a katonák „nem akarják a fegyverüket használni. Egyedül a tüzerek adnak le egy-egy lövést. . . A védelem összeomlik, ha a túlsó oldal támadásba fogna.”⁴⁷ Gömbös is arról beszélt utóbb egyik nemzetgyűlési felszólalásában, hogy akkor „általános amerikázás folyt Budapesten. Úgy a katonai, mint a polgári egyének egyszerűen amerikáztak, nem teljesítették a felülről jött parancsokat.”⁴⁸ A tudományegyetemi zászlóalj ellenállása mellett azonban a kormánycsapatok vereségének elkerülésében a legiti-

⁴⁵ HL Bp. kat. körletparság 29331/1921. eln.; FOLKUSHÁZY–BENGYEL i. m. 75–79.

⁴⁶ ANDRÁSSY GYULÁNÉ–BOROVICZÉNY ALADÁRNÉ: A királyné kíséretében. Bp., 1922. 41.; BALASSA IMRE: A magyar királytragédia. IV. Károly. Bp., 1925. 199–201.

⁴⁷ BÁNFFY i. m.

⁴⁸ NN XIII. k. 374. – Gömböst, aki csak 23-ára virradó éjszaka érkezett haza Pécsről, Bethlen megbízta azzal, hogy „a miniszterelnökség és Nagy Pál között az állandó összeköttetést tartsa fent és a tábornok mellett a miniszterelnök megbízottjaként működjék”. (Szózat, 1921. okt. 24.) Gömbös e megbízatásáról idézett felszólalásának további részében így számolt be: „Ezen amerikázás letörésére a miniszterelnök úr hozzám fordult utoljára, hogy oda menjek és tegyek javaslatokat.

mista katonai vezetés hibái, határozatlansága és késedelmeskedése is igen nagy mértékben közrejátszottak.⁴⁹

A délelőtti folyamán a kormányerők szempontjából a helyzet fokozatos javulása következett be. Megérkeztek az első vidéki alakulatok, amelyeket azonnal a „déli frontra” vezényeltek. A tudományegyetemi zászlóalj harmadik százada is – 84 fővel – megérkezett a Károly király-laktanyába, délben pedig megjött a MEFHOSZ másik 100 fős alakulata is.

10^h 40'-kor Horthy és Nagy Pál kimentek a Károly király-laktanyába, majd a „déli frontra”, és ott buzdító szózatot intéztek a csapatokhoz. „Fiúk, ha elvesztitek állásaitokat, ha visszavonultok – mondotta Horthy a Szózat tudósítója szerint az egyetemi zászlóalj tagjainak –, Magyarország elveszett.”

11^h 30'-kor a kormánycsapatok – köztük a tudományegyetemi zászlóalj egyik százada – ellentámadásba indultak, és délután 15^h 40'-kor Budaörsöt visszafoglalták. Az előretolt állásban levő soproni főiskolások és műegyetemisták nagy része a horthysta csapatok fogságába került. A szembenálló felek fegyverszünetet kötöttek – ami nyilvánvalóan Horthyéknak kedvezett, akik az útban levő és késő estéig jórészt megérkező vidéki erősítésekre számítva megtették az előkészületeket a másnapi döntő támadásra.⁵⁰

A tudományegyetemi zászlóaljhoz képest a műegyetemi zászlóaljnak lényegesen kisebb szerep jutott. Fél zászlóaljnak megfelelő része (összesen 330 fővel, de csak 270 puskával), továbbá géppuskás százada (40 fővel) az „északi arcvonalra” került, amelynek központja a katonai főreáliskolában volt. Az „északi arcvonalhoz” tartozó egységek megszállták a Jánoshegy, Hárshegy, Pesthidegkút főbb pontjait, feladatuk az volt, hogy a fővárost az esetleges megkerülő, Budakeszi irányából érkező táma-

Tettem javaslatokat”. – Gömbös Budapestre érkezésének időpontja egyébként nyilvánvalóvá teszi, hogy az egyetemisták 22-i „mozgósításában” – a korábbi irodalom állításával ellentétben – nem vehetett részt.

⁴⁹ Köztudomású, hogy a király útja Soprontól Budaörsig másfél napig tartott. Mint Bánffy írta idézett memoárjában: „Kétségtelen, hogyha Károly és Zita nem ünnepelték magukat Sopronban, nem töltik az idejüket katonai parádékkal, Te Deummal, tábori misékkel és küldöttségek fogadásával, hanem azonnal összeállítanak egy-két szerelvényt, már péntek este vagy szombat reggel akadálytalanul bejutnak a fővárosba. Ott ellentállás aligha lett volna. Nem is volt mivel.” (BÁNFFY i. m.)

⁵⁰ HL Bp. kat. körletparság 29331/1921. eln.; Szózat, 1921. okt. 25.; FOLKUS-HÁZY-BENGYEL i. m. 80–88.; Magyarság, 1926. febr. 11., 12., 13.

dások ellen megvédjék. Ilyen támadásra azonban nem került sor, csak kisebb járőr-csatározásokra. (Ezek során a műegyetemi zászlóalj egyik járőre Budakeszinél fogságba esett.) A körletparancsnokság kiemelte még e zászlóalj kerékpáros szakaszának „kiválló” működését; e szakasz tagjai a harccsoportoknál is szolgálatot teljesítettek. E zászlóalj zöme azonban a 23-i fegyveres harcokban nem vett részt. Ezt tükrözi az a tény is, hogy a műegyetemi zászlóaljnak egyetlen egy fő vesztesége sem volt, még sebesülés sem történt.⁵¹

Egyetemisták – a Csaba és a SZEFHE egy-egy osztaga – voltak még a Várat „védő” alakulatok között is, míg a tudományegyetemi zászlóalj két százada (185 fő) tartalékként a Mária Valéria barakk-kórházban tartózkodott – töltény nélkül.⁵²

Miközben a „fronton” – legalábbis a „déli arcvonalon” – folyt a küzdelem, a MEFHOSZ vezetői – akik megelőzőleg mintegy 200 hallgatót „mozgósítottak” – élénk politikai tevékenységet fejtettek ki. Délután felkeresték a miniszterelnököt, felajánlva az ifjúság szolgálatait „a nemzet válságos pillanataiban. . . a nemzetvédelem munkájában”, kérve, hogy „a mutatkozó kommunista mozgolódásokat elfojthassák”. Bethlen válaszában felhatalmazta és megbízta a MEFHOSZ elnökségét, hogy „Budapest rendjének és közbiztonságának, valamint a törvényes állami rendnek védelmére karhatalmi századokat szervezzen”.⁵³ A MEFHOSZ vezetői ezt követően „A magyar nemzethez” című kiáltványt szövegezték meg, amelyet másnap kora reggel 2000 példányban kiplakátoztak.

„Itt nem lehet szó ‚királyhűségről’ – hangoztatták –, mert nem királyhű az, aki a királyt félrevezetve, ágyúval és idegen katonasággal – oszt-rákokkal – jön nemzete ellen. . . Tiltakozunk e szörnyű bűn ellen és a nemzet jövőjét féltő aggodalommal, a felelősség terhét e merénylőkre hártva, csatasorba állunk.”⁵⁴

Az „idegen katonaság” hangoztatása a kiáltványban egyébként a kormányzat propagandájának egyik fő eszköze volt a legitimista hatalomát-

⁵¹ HL Bp. kat. körletparság 29331/1921. eln., 30049/1921. eln.; FOLKUS-HÁZY-BENGYEL i. m. 94–96.

⁵² HL Bp. kat. körletparság 29331/1921. eln.; Szózat, 1921. okt. 26.

⁵³ Szózat, 1921. okt. 25.; Pesti Hírlap, 1921. okt. 25.

⁵⁴ Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár, Kisnyomtatványtár B. 323/2/1921.; Szózat, 1921. okt. 25.

vételi kísérlet elleni harcban, „Illetékes helyről” az MTI útján azt a közlést tették, hogy két osztrák század is volt IV. Károly kíséretében. Gömbös is 24-én délután a műegyetemen tartott beszédében azt hangoztatta, hogy „idegen járom alá akarnak kényszeríteni megint bennünket”, azt állítva, hogy a király „*osztrák és cseh kalandorokkal*, meg bérencekkel” támad saját fővárosa ellen.⁵⁵

A valóságban ebből persze egy szó sem volt igaz. A királyt kísérő csapatok soraiban mindössze egy osztrák volt – egy 17 éves monarchista érzelmű katonai akadémiai növendék –, cseh pedig egyetlen egy sem. A horthysta propagandának azonban szüksége volt valami „hatásos” évrre, elvégre mégis csak a „koronás király” elleni fellépésről volt szó. Minthogy pedig az ellenforradalmi propaganda rezervoárja korlátozott volt – kommunistának nevezni IV. Károlyt, a legitimista arisztokratákat, politikusokat, katonatiszteket azért mégse lehetett, zsidónak sem – így maradt a nacionalista érzelmek felkeltésére alkalmas „idegen katonaság” meséje.

Kérdés persze, hogy ez a mese mennyire volt hihető. Egyes forrásokból kitűnően a „királyi” csapatok elleni harcban részt vevő katonák egy része ezt valóban elhitte, és lehet, hogy néhány csekélyebb értelmi színvonalon álló egyetemista is, „a budaörsi ifjúság” zöme azonban aligha. Őket – mint utóbb egyikük egy legitimista képviselőnek az egyetemi ifjúság „félvezetésére” rámutató kijelentésére válaszolva a Szózatban leszögezte – „*senki sem vezette félre*”. Az ifjúság „az első pillanattól kezdve tudta, kikkel áll szemközt”.⁵⁶

E kis kitérő után a MEFHOSZ tevékenységére visszatérve: 24-én kora reggel egy másik plakátja is megjelent, amelyben a kormány felhatalmazása alapján felszólított minden Budapesten tartózkodó főiskolai hallgatót, hogy a műegyetem aulájában működő szervezőbizottságnál azonnal jelentkezzenek. „*Veszélyben a haza függetlensége!*” – fejeződött be a MEFHOSZ felhívása. Az október 24-i toborzás eredményéről pontos adatokkal nem rendelkezünk – az egyik lap szerint 4000-en jelentkeztek, egy másik szerint 12 000 fős „hadsereget” teremtettek, a MEFHOSZ vezetősége utóbb „szerényen” csak 1800 diák készenlétbe állításáról beszélt –, de ez különben sem volt már fontos.⁵⁷

⁵⁵ Szózat, 1921. okt. 25.; Virradat, 1921. okt. 25.

⁵⁶ NN XV. k. 222.; Szózat, 1922. jan. 20.

⁵⁷ Szózat, 1921. okt. 25., okt. 28.; Pesti Hírlap, 1921. okt. 26.

Október 24-én hajnalban ugyanis a „déli fronton” levő, most már nagy túlerővel rendelkező kormánycsapatok, még a fegyverszünet lejárta előtt a „királyi” csapatok állásait megkerülve támadást indítottak. Arra vonatkozólag, hogy e támadásban az egyetemisták – a tudományegyetemi zászlóaljnak a „déli fronton” levő három százada, a Csaba, a SZEFE és a MEFHOSZ alakulatai, valamint a műegyetemi zászlóalj odairányított 40 fős osztaga – milyen mértékben vettek részt, nincsenek adataink. 8 óra körül az „északi fronton” levő csapatok is megkezdték az előrenyomulást Solymár-Budakeszi vonalától Telki felé – elővédjük a műegyetemi félzászlóalj volt –, anélkül, hogy ellenállásba ütköztek volna.⁵⁸ Az *Ostenburg-zászlóalj visszavonult, majd teljesen felbomlott*, katonáinak túlnyomó többsége megadta magát.

A fogságba került katonák közül néhányan meglepő dolgot állítottak: Ostenburg azzal tévesztette meg őket, hogy a Budapesten kitört *kommunista lázadás leverésére* kell a fővárosba vonulniuk. Az MTI október 24-i – e foglyok beszámolóira hivatkozó – hivatalos jelentése szerint: „Ostenburg-Moravek őrnagy azzal vezette félre magyar legénységét, hogy Budapesten kommunizmus ütött ki és szükség van rájuk a kommunisták leverésére. A legnagyobb meglepetéssel tapasztalta azután a legénység, hogy a nemzeti hadsereg katonái ellen kell harcolnia.”⁵⁹

Ma már aligha tisztázható, hogy Ostenburgék valóban folytattak-e ilyen propagandát katonáik körében. Véleményem szerint ezt egyesek inkább a puccs leverése után terjesztették különböző megfontolásokból (főleg a király oldalán harcolók mentegetésére).⁶⁰ Arról is olvashatunk a forrásokban, hogy az Ostenburg-csapatok a civilruhás, tányérsapkás egye-

⁵⁸ HL Bp. kat. körletparság 29331/1921. ein.; FOLKUSHÁZY-BENGYEL i. m. 98–103.

⁵⁹ Szózat, 1921. okt. 25.

⁶⁰ Így pl. a *Virradat* a soproni főiskolásokat mentegetni igyekvő cikkében azt írta, hogy e hallgatókat, „akik hazafias rajongással eltelt művelt ifjak”, és akiket „semmiféle puccskíséretre sem lehetett volna megkapni. . . azzal bolondították el, hogy Pesten újból kiütött a kommunizmus, a zsidók lettek az urak, hogy a kommunista lázadókat kell leverni”. (*Virradat*, 1921. okt. 26.) – KRUG szerint is csak a fogságbaesés után tudták meg, hogy „velünk szemben nem kommunista lázadó, hanem egyetemi hallgatók álltak”. (KRUG i. m. 120.) – Maderspach ezzel szemben visszaemlékezésében említést tett Ostenburg parancsáról: „Lehetőleg keveset lőjjünk, mert magyar egyetemi hallgatók ellen megyünk.” (*Magyarság*, 1926. febr. 10.)

temistákat szovjetsapkás proletároknak nézték.⁶¹ A „királyi” csapatok soraiban levő soproni főiskolások, valamint műegyetemisták esetében azonban nem valószínű – politikailag mégis csak bizonyos tájékozottsággal rendelkező emberek lévén –, hogy ne tudták volna, milyen erőkkal szemben kell biztosítani IV. Károly hatalomra juttatását, és az is aligha hihető, hogy ne tudták volna megkülönböztetni a Turul tányérsapkáját az 1919-es Vörös Hadsereg katonasapkájától. . .

A fogságba vetett bányász-, erdész- és műegyetemi hallgatókra nehéz hetek vártak.

Krug azt írta, hogy már a fogságbaesés során a kormánycsapatok brutálisan viselkedtek velük szemben. Két tiszt jegyzőkönyvi közlése szerint az egri bakák „disznó csehek”-nek és „gazember osztrákok”-nak nevezték őket, ezredesük pedig főbelövással fenyegette a foglyokat. Először a Károly király-laktanyába vitték őket, ahol Zadravec tábori püspök közölte, hogy imádkozni fog értük. Innen szakadó esőben, szélviharban, köpeny nélkül a körletparancsnokságra, majd a Vilmos császár-laktanyába kísérték őket.

Október 25-én este a Mária Valéria-barakk-kórházba vitték át a foglyokat, ahol őrizetüket a tudományegyetemi zászlóalj vette át. Azzal fogadták őket, hogy „itt vannak az épületben az egyetemi hallgatók halottai és ők most bosszút esküdtek s az éjszaka fel fogják koncolni őket”. Mint Krug írta: „Feltűnő arrogáns módon keresték az alkalmat az összetűzésre.”⁶²

A foglyokkal szemben emberséges bánásmódot tanúsító tiszteket a tudományegyetemi zászlóalj egyik tagja feljelentette a kormánycsapatok főparancsnokságánál, azt állítva, hogy a barakk-kórházban elhelyezett foglyok „feltűnő jó bánásmódban” részesülnek. Nagy Pál bizalmas parancsában hangsúlyozta, hogy „ezek esküszegő lázadók, miért is ellenük a fogházzszabályzat legszigorúbb rendelkezései kíméletlenül alkalmazandók”, és elrendelte az ügy kivizsgálását. A körletparancsnokság, ill. városparancsnokság vizsgálata során „kiderült”, hogy a foglyok valóban „a megérdemelnél tényleg jobb bánásmódban részesültek, amennyiben úgy bántak velük, mint hadifoglyokkal, nem pedig mint lázadókkal”.

⁶¹ Egy elfogott Ostenburg-tiszt állítása szerint „az egyetemi hallgatók polgári ruházata és hiányos katonai felszerelése azon benyomást keltette, hogy kommunis-tákkal állanak szemben”. (HL Bp. kat. körletparság 29538/1921. eln.)

⁶² NN XIII. k. 284–286., XIV. k. 288.; KRUG i. m. 121–126.

Ezért a körletparancsnokság Tőkés László századost, a „tudományegyetemi internátus” vezetőjét, valamint két további tisztet azonnal leváltott és letartóztatásba helyezett. . .⁶³

Nagy Pál parancsa értelmében a foglyokat „a legszigorúbb őrizet mellett” október 28-án Kenyérmezőre szállították. „A szenvedések, megaláztatások egész sorozata következett ezután is.” – írta Krug. Nyolcvan volt egy barakkban, fehérneművel, köpennyel és igen sokan takaróval sem rendelkeztek. Több mint két hétig tartó, nap mint nap folyó egyéni és csoportos kihallgatások után végül megszületett a döntés arra vonatkozólag, hogy az amnesztia hatályát rájuk is kiterjesztik; november 15-én letették az esküt Horthyra, 16-án Budapestre vitték őket és 20-án szereltek le.⁶⁴

Folytatva az események ismertetését: a kormánycsapatok döntő fölényének kibontakozásával, a „királyi seregek” felbomlásával az *egyetemi zászlóaljakra a további katonai műveletek során már nem volt szükség*. Ezért Nagy Pál utasítást adott 24-én a polgári karhatalmi alakulatok visszairányítására és leszerelésére. A műegyetemi zászlóalj az „északi frontról” 25-én reggel vissza is indult Budapestre, a tudományegyetemi zászlóalj kivonásának időpontjáról nincs pontos értesülésünk. 24-én este szétoszlatták a MEFHOSZ által toborzott egyetemistákat is.⁶⁵

A királypuccs utolsó eseményei közül még egy volt, amelynek szereplői – mindkét oldalon – nagyrészt egyetemi-főiskolai hallgatókból kerültek ki, és ez az október 24-éről 25-ére virradó „izgalmas” éjszaka a *tatai kastélyban*.

A király ugyanis – csapatainak felbomlása után – 24-én délután a tatai Esterházy-kastélyban „szállt meg” – ami gyakorlatilag házi őrzetet

⁶³ HL Bp. kat. körletparság 30023/1921. eln., 30209/1921. eln.; FOLKUSHÁZY-BENGYEL i. m. 151–152.

⁶⁴ HL Bp. kat. körletparság 30209/1921. eln.; NN XIII. k. 284.; KRUG i. m. 127–132.

⁶⁵ HL Bp. kat. körletparság 29331/1921. eln., 30023/1921. eln.; Pesti Hírlap, 1921. okt. 26.; FOLKUSHÁZY-BENGYEL i. m. 103–111. – A leszerelés egyébként igen gyorsan lezajlott, csak az ÉME leszerelése „nem ment simán” – jelentette a körletparancsnokság – és csak 25-én éjjel történt meg. Előzőleg ugyanis az „ébredők” még a maguk módján megünnepezték a győzelmet: mintegy 250–300 főből álló fegyveres alakulatuk szétrombolta az Atheneum-nyomdát és Az Est kiadóhivatalát. A Pesti Hírlap nyomdáját és kiadóhivatalát is tönkre akarták tenni, de ezt egy kirendelt rendőri alakulat, valamint a műegyetemi zászlóalj kivonult készülsége megakadályozta. (HL Bp. kat. körletparság 29331/1921. eln.)

jelentett. Őrzésével Horthyék Siménfalvy ezredest bízták meg, aki a király kívánságára hozzájárult ahhoz, hogy 14 „testőre” – zömmel soproni főiskolások – gondoskodjon a védelméről. Hajnali félhárom óra előtt pár perccel egy 18 főnyi, túlnyomórészt egyetemi hallgatókból álló, Kőváry Ottó főhadnagy vezette fegyveres csoport hatolt be a kastélyba, a jórészt alvó „testőrséget” lefegyverezte, és a szobákat végigkutatatta. (Egyikük állítólag azt mondta: „Hol van a Karcsi, hadd dugjak handgránátot a zsebébe.”) Az egyik „testőrnek” – Székely Elemér főhadnagynak – sikerült telefonon felhívnia Siménfalvyt, aki Kőváryt és embereit a kastély elhagyására szólította fel. Rövidesen csendőrsztag érkezett a kastélyba, amely lefegyverezte a Kőváry-csoportot.

E „különös éjszaka” körülményei, a Kőváry-különítmény szándékai meglehetősen homályosak. A legitimista körök utóbb királygyilkossági kísérletről beszéltek, míg a hivatalos jelentések, Kőváry nyilatkozata ezt cáfolni igyekeztek. Utóbbiak arra hivatkoztak, hogy Kőváryék a király és a királyné szobájába nem mentek be, és a szoba előtt őrtálló „testőr” – egyébként Leicht Ottó, a soproni Főiskolai Ifjúsági Kör elnöke – mindvégig fegyveresen a helyén maradt. „Ha a király életére törtek volna – állapította meg cinikusan a Folkusházy-Bengyel-féle kiadvány –, úgy lett volna arra . . . elég idejük.” – Ugyanakkor a nemzetgyűlésen Belitska hadügyminiszter az egyik interpellációra válaszolva elszólta magát: „Siménfalvy. . . Tatán rendet csinált . . . és állíthatom egészen nyíltan, hogy ő védte meg Tatán a királyt.”⁶⁶

A királypuccs során – a Folkusházy-Bengyel-kiadványból kitűnően – a kormánycsapatok soraiból 12-en estek el (köztük a tudományegyetemi zászlóalj 5 tagja), és 41-en sebesültek meg (köztük 6 tudományegyetemi zászlóalj-tag). A „királyi” csapatok vesztesége – nem teljes adatok szerint – 7 halott és 21 sebesült, ténylegesen ennél feltehetően nagyobb volt.⁶⁷ (A „királyi” csapatokhoz tartozó egyetemi-főiskolai hallgatók veszteségéről nincs tudomásunk.) A halottak és a sebesültek viszonylag alacsony száma kifejezi a „budaörsi csata” jellegét; a 23-i reggeli harcok kivételével komolyabb fegyveres összeütközésekre nem került sor, a katonák – mindkét oldalon – többnyire a levegőbe lőttek. . .

⁶⁶ A „tatai éjszaka” történetére HL Vkf 3282/1921. I.; Szózat, 1922. jan. 15.; NN XIV. k. 459–463.; FOLKUSHÁZY–BENGYEL i. m. 143–147.

⁶⁷ FOLKUSHÁZY–BENGYEL i. m. 178–189.

A kormánycsapatok halottai számára október 29-én fényes temetést rendeztek, amelyen Horthy és a kormány tagjai is megjelentek. E temetést elsődlegesen a kormányzat melletti politikai demonstrációnak szánták, és az e célnak meg is felelt.⁶⁸

A fajvédő körök megelégedését csak az csökkentette némileg, hogy a halottak között egy zsidó is volt, ráadásul olyan, aki 1918/19-ben műegyetemi tanulmányokat folytatott, de akit 1919/20-ban és 1920/21-ben nem vettek fel a műegyetemre. (Természetesen nem az egyetemi zászlóaljához tartozott, hanem az egyik vidékről felrendelt zászlóaljnál szolgált, és az egri jogakadémia I. éves rendkívüli hallgatója volt.)⁶⁹

A királypuccs leverése után a „budaörsi ifjúság”, a „vitéz diákok” szerepét a kormányzat hivatalos megnyilvánulásai, politikusok nyilatkozatai, napilapok vezércikkei *a legdicséretőbb jelzőkkel méltatták*. „Ha az egyetemi hallgatók most nem teljesítik hazafias kötelességüket – mondotta Horthy –, elpusztult volna Magyarország.” Bethlen is kiemelte, hogy „az ifjúság oroslánrészben járult hozzá az államnak és a nemzet rendjének megmentéséhez”. „Őnök döntötték el a nemzet sorsát azzal, hogy az első órában rendelkezésre állottak – hangoztatta Nagyatádi Szabó –. Késő nemzedékeknek nyújtottak követendő példát”. A Pesti Hírlap vezércikke az egyetemi ifjúságot „az eleven és lüktető magyarság”-nak nevezte, Zsilinszky pedig vezércikkében azt állította, hogy „a főiskolai ifjúság nélkül, s benne elsősorban az egyetemi és műegyetemi karhatalom s az úgynevezett bajtársi szövetségek nélkül Magyarország ma már talán idegenek és idegen zsoldos szellem prédája volna”.⁷⁰

Az ellenforradalmi ifjúsági szervezetek vezetői büszkén sütkéreztek a dicsőségben – és *vitatkoztak a dicsőségben való részesedés felett*. A MEFHOSZ vezetői a királypuccs utáni napokban is állandón „szere-

⁶⁸ Szózat, 1921. okt. 30.

⁶⁹ Egyenlőség, 1921. nov. 5. 1–2.; Az egri érseki joglyceum évkönyve az 1918/19.–1924/25. iskolai évekről. Eger, 1925. 15., 19.

⁷⁰ Szózat, 1921. okt. 25., okt. 26., okt. 27.; Pesti Hírlap, 1921. okt. 26.; Világ, 1921. okt. 29. – Zsilinszky egyébként szükségesnek látta megmagyarázni, hogy a „valójában már megszűnt”, „már régen lefegyvereztetett” egyetemi zászlóalj miképpen léphetek újra akcióba. Szerinte ezt „a beljük oltott katonás szellemnek s kötelességtudásnak és a feloszlítás után is a magukkal vitt fegyelemnek lehet tulajdonítani”, és nem utolsó sorban régi vezetőiknek, „akik a feloszlítás után is megtartották a lelki és bajtársi kapcsolatokat köztük”. (Szózat, 1921. okt. 27.)

peltek”; küldöttségük felkereste a kisczardapártot és a KNEP-et, majd Horthyt és Bethlent (ennek során Szentpály, Antal és Nagy Iván szónokoltak)⁷¹, és sűrűn nyilatkoztak az ifjúság szerepéről, követeléseiről.⁷²

A Turul vezetői – akik szóközi képességek terén nem mérkőzhettek Antalékkal – megelégtették a MEFHOSZ vezetőinek kitartó nyüzsgését, és rámutattak arra, hogy a Turul volt a legelső, amely riadót fúvatott, és tagjainak a fele a „frontra” ment,⁷³ a Gömbös-csoport orgánuma pedig a MEFHOSZ küldöttségjárásával kapcsolatban határozottan leszögezte, hogy „az intranszignens keresztény és nemzeti ifjúságnak nem ezek a szervezettek a legfőbb képviselői”. Hangsúlyozta e lap, hogy az egyetemi zászlóaljok és a bajtársi szövetségek voltak azok, amelyek „a veszedelem első perceiben” azonnal, katonás szervezettségben felsorakoztak, és a harcokban is ezek vették ki elsősorban a részüket.⁷⁴ A MEFHOSZ vezetőinek válasza meglehetősen erőtlen volt, hangsúlyozták, hogy „mi is intranszignens nacionalistáknak érezzük magunkat”⁷⁵, a tény azonban kétségkívül az volt, a „budaörsi csatában”, különösen a kritikus reggeli órákban a MEFHOSZ alakulata különösebb szerepet nem játszott.⁷⁶

A „budaörsi ifjúság” szerepét superlatívuszokban méltató beszédek és vezércikkeket, az önmagasztalás megnyilvánulásait olvasva felvetődik a kérdés: valójában *mit jelentett a budaörsi „csata”*?

⁷¹ Szózat, 1921. okt. 26., okt. 29.; Világ, 1921. okt. 26.

⁷² Szentpály László, a MEFHOSZ elnöke pl. a következőkben ismertette a MEFHOSZ követeléseit: „Követeljük minden hazaáruló vagyon- és fejevesztését, követeljük a nemzetellenes merényletek rendezőinek büntetőbírótság elé állítását. . . Követeljük végre a királykérdés rendezését. Ide Habsburg be nem teszi a lábát.” (Szózat, 1921. okt. 25.)

⁷³ Szózat, 1921. okt. 26. (Azt hangoztatták, hogy a Turul 6000 tagjából 3000 volt a fronton, ami természetesen messze állt a valóságtól, még akkor is, ha figyelembe vesszük, hogy a tudományegyetemi zászlóalj tagjainak zöme egyben turulista volt.)

⁷⁴ Szózat, 1921. okt. 27.

⁷⁵ Uo. 1921. okt. 28.

⁷⁶ A legitimista restaurációs kísérlet visszaverése céljából felfegyverzett egyetemista alakulatok erőviszonyaira fényt vet a budapesti katonai körletparancsnokság által kiutalt karhatalmi költségek összegének nagysága is: a tudományegyetemi zászlóalj 172 000 K-t kapott, a műegyetemi zászlóalj közel 150 000 K-t, míg az egyetemi karhatalmi parancsnokság csak 90 000 K-t. (HL Bp. kat. körletparság 31769/1921. eln.)

E kérdésre látszólag egyszerű a felelet: a Habsburg-restauráció sikere vagy kudarca dőlt el a Budaörs körüli dombokon. A valóságban azonban e kérdés nemcsak belpolitikai és katonai tényezőkön múltott, hanem jelentős mértékben a külpolitikai lehetőségeken és feltételeken is.

A legitimista restauráció esetleges sikere – ha el is tekintünk külpolitikai realitásának vizsgálatától – korántsem eredményezte volna a rendszer „liberalizálását” vagy akár a háború előtti uralmi formák visszaállítását (jóllehet a legitimista arisztokrácia ezt tartotta volna a legkívánatosabbnak), hanem csak *az ellenforradalmi rendszer konszolidációjának egyik változatát*. (Ezt a legitimisták vezető csoportjainak összetétele önmagában is bizonyítja: soraikban ugyanis nemcsak olyanok voltak, akik – mint Andrassy, Apponyi, Gratz – a konzervatív liberalizmusnak több-kevesebb elemét még megőrizték politikai nézeteikben, hanem olyan reakciós volt néppárti politikusok is, mint Rakovszky István, továbbá az ellenforradalom olyan jellegzetes alakjai, mint Friedrich, Beniczky és Szmrecsányi, nem utolsósorban pedig olyan katonai vezetők – Lehár, Ostenburg –, akiknek 1919–1920-as exponált ellenforradalmi tevékenységében „liberális” vonásokat valóban nehéz lenne találni. . .) *A második királypuccs kudarca döntő mértékben meghatározta az ellenforradalmi rendszer konszolidációjának irányát és formáját*, biztosítva Horthy kormányzóságának fenntartását és az ellenforradalom első évében előtérbe került, zömmel szabad királyválasztó katonatiszti-államtisztviselői csoportoknak az uralmi struktúrába való beépülését, a hatalomban való – bár változó mértékű – részesedését.

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság, amely a második királypuccs napjaiban fegyveres fellépésével jelentős részt vállalt a Horthy-Bethlen kormányzat megvédelmezésében, és Budaörsnél szerzett érdemei folytán egy ideig megnövekedett politikai súllyal rendelkezett, e tétivel – paradox módon – elősegítette saját háttérbeszorítását.

Az ellenforradalmi rendszer politikai konszolidációjának addig csak lassú és visszaesésekkel kísért folyamata ugyanis a restaurációs kísérlet leverése után meggyorsult. Bethlen a legitimizmus politikai irányzatának legyőzésével, a szociáldemokrata párttal való megegyezésével és végül az egységes párt megalakításával (gyakorlatilag a kisgazdapárt elnyelésével) és ezzel a parasztság politikai szerepének nagymérvű csökkentésével megteremtette – az uralkodó osztályok érdekeinek megfelelően – a politikai konszolidáció megvalósításához szükséges feltételeket.¹ E folyamat és az annak eredményeként kialakult konszolidált ellenforradalom hatalmi struktúrája pedig – mint arra már utaltam – *szükségképpen az egyetemi ifjúság és szervezeteinek bizonyos mérvű háttérbe szorítását, politikai súlyának, szerepének az 1919–1921-es évekhez képest kétségtelen csökkenését jelentette.*

Az egyetemi ifjúság további útjának vizsgálata már kívül esik e munka keretein. Befejezésül és mintegy kitekintésként azonban rá szeretnék mutatni *a tárgyalt időszak egyetemi ifjúsági mozgalmainak „továbbélő”, fasiszta jellegét elsősorban kifejező vonásaira, azokra, amelyek a következő*

¹ Az ellenforradalmi rendszer konszolidációjára I. SZINAI MIKLÓSNak és SZŰCS LÁSZLÓnak a Bethlen István titkos iratai c. kötet elé írt bevezetését (Bp., 1972. 7–58.), PÖLÖSKEI FERENC: Bethlen István törekvései az ellenforradalmi rendszer konszolidálására (1921–1922.) c. tanulmányát (Párttörténeti Közlemények, 1974. 3. sz. 52–87.) és SIPOS PÉTER: A bethleni Egységes Párt c. vázlatát, amelynek kéziratát volt szíves rendelkezésemre bocsátani.

időszakokban is jellemezték az egyetemi ifjúság politikai ideológiáját, tevékenységét és szervezeteinek működését.

Az ellenforradalmi egyetemi ifjúság politikai ideológiájának domináló vonása az ellenforradalmi korszak további évtizedeiben is a nacionalizmus, az antiszemitizmus volt. E politikai ideológia határozta meg az egyetemi ifjúság számottevő részének gyakorlati tevékenységét is: a nacionalista megnyilvánulások, antiszemita botrányok az egész korszakot végigkísérték.

Megmaradt az ellenforradalmi egyetemi ifjúság fő „vívmánya”, a *numerus clausus* is. A törvényt módosító 1928. évi XIV. tc. ugyan eltörölte a faji-nemzetiségi arányszám követelményét,² szövege azonban – mint Huszti József írta Klebelsberg-monográfiájában – „talán szándékosan annyira homályos, áttekinthetetlen, önkényes alkalmazásokra módot nyújtó volt, hogy a gyakorlatban alig lehetett vele valamit kezdeni. A gyakorlat nagyjában az maradt, ami az új törvény előtt volt.”³ 1939-ben a második zsidótörvény azonban de iure is visszaállította a 6%-os keretet.⁴

A *numerus clausus* fennmaradása negyedszázadon át mérgezte a politikai gondolkodást, erősítve egyfelől az antiszemitizmust, akadályozva másfelől az asszimilációnak – a dualizmus korában jelentős mértékben előrehaladó – folyamatát⁵, és nagy tudományos és kulturális értékektől fosztotta meg hazánkat.

Az egyetemi zászlóaljok mint fegyveres katonai alakulatok a második királypuccs után ténylegesen is megszűntek, az egyetemi hallgatók egy részének szervezett együtt tartásáról és e zászlóaljok *sztrájkterő funkciójának további ellátásáról* azonban a „nemzeti munkavédelem” megszervezésével intézményes gondoskodás történt.

² Magyar Törvénytár. 1928. évi törvények. Bp., 1929. 330–332.

³ HUSZTI JÓZSEF: Gróf Klebelsberg Kunó életműve., Bp. 1942. 197. – Az egyetemi és főiskolai hallgatók felvételének szabályozásáról szóló 1940. évi XXXIX. tc. miniszteri indokolása szerint is az 1928. évi törvény végrehajtása során „hivatali elődeim a zsidóság egyetemi és főiskolai felvételének korlátozását esetről-esetre kiadott intézkedésekkel továbbra is fenntartották”. (Magyar Törvénytár. 1940. évi törvények. Bp., 1941. 270.)

⁴ Magyar Törvénytár. 1939. évi törvények. Bp., 1940. 134.

⁵ A nacionalista elzárkózás egyik jellemző megnyilvánulása volt a „zsidó egyetem” kérdésének ismételt felvetése is. (L. GÁBOR GYULA: A *numerus clausus* és a zsidó egyetem. Bp., 1924. – A „zsidó egyetem” tervének haladó kritikájára: Független Szemle, 1921. 187–188.)

A nemzeti munkavédelem (NMV) szervezete 1921 őszén jött létre, „a közüzemek és közérdekű üzemek zavartalan működésének biztosítása, illetve annak veszélyeztetése esetén a szükséges munkák elvégzése, valamint a munkaeszközök ellen irányuló támadások elhárítása céljából”.⁶ A „MAFC Diákotthon” és a „Tudományegyetemi Internátus” tagjai az NMV műegyetemi és tudományegyetemi csoportját alkották, közülük mintegy 480 fő az 1922 őszén felállított Horthy Miklós Kollégiumban nyert „kaszárnya rendszerű” elhelyezést. Hetenként egyszer „sportkiképzésben” részesültek, rendszeres gyakorlatot folytattak a Belügyminisztériumnak a kollégiumban elhelyezett kísérleti nyomdájában, a nyári szünidő alatt pedig a villany-, gáz- és vízműveknél, a MÁV-nál, a BSZKRT-nál és kenyérgyárakban részesültek gyakorlati kiképzésben.⁷ A következő években jelentős szerepük volt többek között az 1923. és 1924. évi nyomdászsztrájk és az 1923 augusztusi mozdonyvezető- és fűtősztrájk letörésében. A reakciós egyetemisták sztrájk-törő tevékenységének legfeljebb epizódjai közé tartozott a Csaba bajtársi egyesület tagjainak az 1922 júniusi budapesti és debreceni pincérsztrájk letörésében való aktív közreműködése.⁸

Az ellenforradalom első éveiben kialakult *bajtársi egyesületek* és a *MEFHOSZ* voltak az egész ellenforradalmi korszakban az egyetemi ifjúság fő szervezetei. A Turul politikai tevékenységét 1921 után is alapvetően a szélsőjobboldali fasiszta-fajvédő irányzat határozta meg, fellépései, akciói ennek hatását tükrözték: a Turul tagjai „a szélső jobboldali pártoknak és mozgalmaknak lettek szószólói, amely mozgalmak és pártok túlnyomórészt az ő soraikból toborozták azt a mozgékony agitá-

⁶ OL Igazságügyminisztériumi Levéltár Bi 581/1921.; Budapesti Közlöny, 1921. dec. 22.; NEMES DEZSŐ (szerk.): A fasiszta rendszer kiépítése és a népnem Magyarországon 1921–1924. Bp., 1956. 182–189.; HETÉS TIBOR–MORVA TAMÁSNE (szerk.): Csak szolgálati használatra! Iratok a Horthy-hadsereg történetéhez. 1919–1938. Bp., 1968. 543–548.

⁷ OL VKM 92096/1922. IV.; MAGYARY ZOLTÁN: Emlékirat az egyetemi ifjúság szociális gondozásának megszervezése tárgyában. Bp., 1929. 59–62.; HETÉS–MORVÁNE i. m. 545.

⁸ Népszava, 1922. jún. 7., jún. 8., jún. 13.; Szózat, 1922. jún. 11.; Debreceni Független Újság, 1922. jún. 22., jún. 23.; Debreceni Újság, 1922. jún. 22. – Megemlíteném még, hogy Szabó Dezső is – e pincérsztrájkra utalva – éles szavakkal bélyegezte meg az ellenforradalmi egyetemi ifjúság munkásellenes, sztrájk-törő működését. (Élet és Irodalom, 1923. ápr. 25. 25–26.)

ciós tömeget, amely Budapest utcáira a húszas években annyira reá-nyomta a bélyegét”.⁹ A MEFHOSZ viszont a húszas években is „kormányparti” volt, de egyes szélsőséges akciókat – konkurrálni igyekezve a Turullal – aktívan támogattott.

Ami az egyetemi ifjúsági szervezetek erőviszonyait illeti: a MEFHOSZ pozícióit csak néhány évig tudta megőrizni, a fokozatosan erősödő bajtársi egyesületek mögött, nem utolsó sorban pénzügyi vállalkozásainak (lisztakció, sorsjegy-akció) csúfos kudarca¹⁰ következtében a húszas évek közepétől háttérbe szorult, és ettől kezdve az egyetemi ifjúsági mozgal-
makban a bajtársi egyesületek – az ellenforradalmi ifjúság új típusú, fa-
siszta jellegű szervezetei – domináltak.

Az egyes egyetemi ifjúsági szervezetek – a köztük levő vélemény-
különbségek, ellentétek ellenére – az alapkérdésekben továbbra is egyet-
értettek, és fő feladatukat, az egyetemi ifjúság zömének reakciós nevelését
a korszak egészén át teljesítették. E nevelés hatékonysága kétségkívül
felette állt a tanári karok által végzett nevelőmunkának.

És végül „megmaradt” ez a nemzedék, az 1919–1921-es évek ellen-
forradalmi egyetemi ifjúsága. E generáció tagjai, miután a húszas évek
első felében elhagyták az egyetem padjait, „fenntartották az összekötte-
tést egyrészt egymás között – írta emlékirataiban Antal István –,
másképp a volt egyetemi „anyaegyesületekkel”, arhelyeknek „öreg urai”,
„seniorjai” ... maradtak”.¹¹ A konszolidált ellenforradalom kormány-
zati rendszerét – amely hatalmi-politikai ambícióik kielégítésére kellő le-
hetőséget nem nyújtott – növekvő elégedetlenséggel támadták.

A konszolidáció összeomlása után e nemzedék zöme támogatta a
Gömbös-kormányt, a totális diktatúra kiépítésére irányuló kísérletet. Az
ellenforradalom első éveinek egyetemi ifjúsági „vezérei” közül többen
(Antal, Bornemisza, Mikecz) miniszteri, ill. államtitkári kinevezést
kaptak, jónéhányan képviselői mandátumot, de ezen túlmenően is e gene-
ráció egy része nagyobb pozíciókhoz jutott az uralmi struktúrában.

⁹ ANTAL ISTVÁN: Emlékiratok. (Kézirat. MTA Történettudományi Intéze-
tének Irattára.) XIII. rész. 651.

¹⁰ Az 1925. évi sorsjegy-akció adminisztrációs kiadásai meghaladták a bevételt;
a jelentős deficit pótlására a MEFHOSZ kölcsönt vett fel, a vezetőség azonban
„nem tudott megbirkózni a nehéz gazdasági helyzetbe került Szövetség szanálá-
sával”, és ezért 1926-ban a VKM miniszteri biztost rendelt ki a MEFHOSZ ügyeinek
rendezésére. (Magyar Egyetemi Híradó, 1932. febr. 28. 13.; MAGYARY i. m. 127.)

¹¹ ANTAL i. m. XIII. rész. 653.

Mindez azonban e nemzedék törekvéseinek csak részleges megvalósulását jelentette; és ezért jelentős részük a további jobbratolódástól, a fasizmus erősödésétől várta igényeinek kielégítését, ami 1939 után – a „területgyarapítás”, a háború konjunktúra és nem utolsósorban az „örségváltás” jóvoltából – be is következett. Többségük politikai állásfoglalását ezekben az években – legalábbis 1943-ig – a revíziós és háborús politika, valamint a belpolitikai jobbratolódás támogatása jellemezte.

Történetünk végére értünk. Tanulmányunkban az ellenforradalmi egyetemi ifjúság politikai tevékenységével foglalkoztunk, és ez – az egyetemi ifjúsági mozgalmakban játszott domináló szerepére, az egyetem falain messze túlnövő működésére tekintettel – indokolt is volt. Nem esett szó – üldözésükön kívül – a *progresszív diákokról*, további sorokról, tevékenységükről. Ezt részben e munka jellege magyarázza, elsősorban azonban az a körülmény, hogy az ellenforradalmi korszak első éveinek – az előzőek során vázolt – viszonyai közepette, de lényegében a húszas évek végéig az egyetemeken haladó ifjúsági mozgalmak egyáltalában nem voltak, nem is igen lehettek. Az egyetemi fehérterror a progresszív diákokat 1919 augusztusa után – mint láttuk – fizikai erőszakkal, fegyelmi ítéletekkel, majd intézményes formában, „törvényes” rendelkezésekkel eltávolította az egyetemekről. Haladó diákoknak az egyetemekre bekerülni az 1920-as években csak kivételesen, egészen minimális számban sikerült. Közülük néhányan – kommunista, szocialista diákok – az egyetemen kívül szervezkedve harcoltak a társadalmi haladás, a szocializmus ügyéért. E bátor fiatalok tevékenységével, helytállásával külön tanulmányban foglalkoztam.¹²

E rendkívül csekély számú kommunista, szocialista diák sorsa az üldözés, a börtön volt. Ezért, az akkori politikai viszonyok között érthető, hogy a következő években a haladó egyetemisták tevékenységének súlypontja mindinkább az emigrációra helyeződött át. A bécsi egyetemen, ill. a későbbiek során különösen a csehszlovákiai egyetemeken tanuló haladó magyar diákok jelentős politikai működést fejtettek ki, közülük a munkásmozgalom sok kiváló harcosa került ki.

Jóllehet, az emigrációban élő haladó magyar diákok politikai aktivitása a korabeli hazai egyetemi ifjúsági mozgalmak helyzetét, erőviszo-

¹² A haladó diákok szervezkedési kísérletei az ellenforradalom első éveiben. (A haladó egyetemi ifjúság mozgalmi Magyarországon 1918–1945. Bp., 1978. 110–125., 129–131.)

nyait nem befolyásolhatta, tevékenységük jelentősége mégis igen nagy volt, mert azokban az években, amikor a magyar egyetemeken progresszív törekvések nem érvényesülhettek, elősegítette egy új, haladó, a szocializmus ügye iránt elkötelezett értelmiségi réteg kialakulását, amely a felszabadulás után fontos helyet töltött be hazánk szocialista fejlődésében, a gazdasági, társadalmi, politikai, tudományos és kulturális élet különböző területein.

RÖVIDÍTÉSEK JEGYZÉKE

- BME It:** Budapesti Műszaki Egyetem Irattára
ELTE L: Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára
HL: Hadtörténelmi Levéltár
 – HM: Honvédelmi Minisztérium
 – Vkf: Vezérkari főnökség
 – Bp. kat. körletparság: Budapesti katonai körletparancsnokság
 – Bp. Váp.: Budapesti katonai városparancsnokság
 – Bp. karh. főparság: Budapesti karhatalmi főparancsnokság
HBML: Hajdú-Bihar Megyei Levéltár
KLTE It: Kossuth Lajos Tudományegyetem Irattára
MSE: Magyar Statisztikai Évkönyv
NI: Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Irományai
NN: Az 1920. évi február hó 16-ára hirdetett Nemzetgyűlés Naplója
OL: Országos Levéltár
 – FM: Földművelésügyi Minisztérium
 – ME: Miniszterelnökség
 – MT: Minisztertanács
 – VKM: Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium
PI Arch.: MSZMP KB Párttörténeti Intézetének Archivuma
SOTE It: Semmelweis Orvostudományi Egyetem Irattára
B.K.: Bölcsészettudományi Kar
E. T.: Egyetemi Tanács
J. K.: Jog- és Államtudományi Kar
jkv.: jegyzőkönyv
O. K.: Orvostudományi Kar
R. T.: Rektori Tanács
US: Új sorozat

ÉRTEKEZÉSEK A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL

ÚJ SOROZAT

A sorozatban megjelent

1. HAJNAL ISTVÁN
A Batthyány-kormány külpolitikája
- 2–3. RÉVÉSZ IMRE
Fejezetek a Bach-korszak egyházpolitikájából
4. WITTMAN TIBOR
Az „árforradalom” és a világgiaci kapcsolatok kezdeti mozzanatai (1566–1618)
5. KOVÁCS ENDRE
Magyar–délsláv megbékélési törekvések 1848–49-ben
6. LACKÓ MIKLÓS
Adalékok a budapesti munkásság összetételéhez az 1920-as évek végén
7. MAKSAJ FERENC
Parasztság és majorgazdálkodás a XVI. századi Magyarországon
8. V. WINDISCH ÉVA
Közlöny (1848–1849)
9. MÁLYUSZ ELEMÉR
A konstanzi zsinat és a magyar főkegyúri jog
10. BERLÁSZ JENŐ
Az erdélyi jobbágyság gazdasági helyzete a XVIII. században
11. M. KONDOR VIKTÓRIA
Az 1875-ös pártfúzió
12. I. TÓTH ZOLTÁN
Az erdélyi és magyarországi román nemzeti mozgalom (1790–1848)
13. HECKENAST GUSZTÁV
Fegyver- és lőszergyártás a Rákóczi-szabadságharcban
14. TOKODY GYULA
Az Össznémet Szövetség (Alldeutscher Verband) és közép-európai tervei (1890–1918)
15. HAJDÚ TIBOR
Március huszonegyediké (Adatok a Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának történetéhez)
16. GONDA IMRE
Bismarck és az 1867-es osztrák–magyar kiegyezés

17. DOLMÁNYOS ISTVÁN
Mezőfi és a koalíció
18. MARKÓ ÁRPÁD
Egy elfelejtett magyar író-katona (Jakkó László huszárkapitány 1781–1833)
19. MUCS SÁNDOR
A Magyar Néphadsereg megszervezése (1944. december 21–1945. május 8.)
20. JEMNITZ JÁNOS
Az 1926. évi angol általános sztrájk előzményeiről
21. HERMANN ZSUZSANNA
Az 1515. évi Habsburg–Jagelló-szerződés
22. GERICS JÓZSEF
Legkorábbi geszta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái
23. DIÓSZEGI ISTVÁN
Ausztria–Magyarország és Bulgária a San Stefano-i béke után (1878–1879)
24. LUKÁCS LAJOS
Garibaldi magyar önkéntesei és Kossuth 1860–61-ben
25. G. SOÓS KATALIN
A nyugat-magyarországi kérdés (1918–1919)
26. BÓNIS GYÖRGY
Nagy György és az 1914 előtti magyar köztársasági mozgalom
27. SZENTGYÖRGYI MÁRIA
Jobbágyterhek a XVI–XVII. századi Erdélyben
28. SÁRKÖZI ZOLTÁN
Az erdélyi százok a nemzeti ébredés korában (1790–1848)
29. PERJÉS GÉZA
Mezőgazdasági termelés, népesség, hadseregélemezés és stratégia a 17. század második felében (1650–1715)
30. SERFŐZŐ LAJOS
A KMP tevékenysége a munkás kultúr- és sportmozgalomban (1925–1945)
31. IRINYI KÁROLY
A Naumann-féle „Mitteleuropa-tervezet” és a magyar politikai közvélemény
32. ORMOS MÁRIA
Az 1924. évi magyar államkölcson megszerzése
33. KANYAR JÓZSEF
Elsikkasztott földreform, megvalósult földosztás Somogyban (1920, 1945)
34. TOLNAI GYÖRGY
A paraszti szövő-, fonóipar és a textilmanufaktúra Magyarországon (1840–1849)
35. SZILÁGYI JÁNOS
Munkásosztályunk általános műveltsége 1919–1945 között
36. FARKAS DEZSŐ
A két forradalom Bihar megyei történetéhez (1917–1945)
37. BÁCSKAI VERA
Magyar mezővárosok a XV. században

38. RÉVÉSZ IMRE
Bécs Debrecen ellen. Vázlatok Domokos Lajos (1728–1803) életéből és működéséből
39. POGÁNY MÁRIA
Tőkés vállalkozók és kubikos bémunkások a Tisza-szabályozásánál a 19. sz. második felében
40. PAULINYI OSZKÁR
A vállalkozás kezdeti formái a feudális kori nemesérbányászatban
41. VARGA JÁNOS
A jobbágyi földbirtoklás típusai és problémái (1767–1849)
42. SZOKOLAY KATALIN
Az osztrák–magyar kormány politikája az első világháború idején
43. SZENDREY ISTVÁN
Egy alföldi uradalom a török hódoltság után
44. SOMOGYI ÉVA
Választójog és parlamentarizmus Ausztriában (1861–1907)
45. Vita a feudális kori magyar történelem periodizációjáról
46. KISS JÓZSEF
Jászkunsági agrármozgalmak a kiegyezéstől a millenniumig (1867–1895)
47. S. LENGYEL MÁRTA
Reformersors Metternich Ausztriájában
48. SZAKÁTS SÁNDOR
Állami gazdaságaink helyzetének alakulása (1945–1948)
49. SZAKÁLY FERENC
A parasztvármegyék a XVII. és XVIII. században
50. FEHÉR ANDRÁS
A Magyarországi Szociáldemokrata Párt és az ellenforradalmi rendszer (1919. augusztus–1921)
51. SZÜCS JENŐ
A nemzet historikuma és a történetiszemlélet nemzeti látószöge (Hozzászólás egy vitához)
52. KÁLDY-NAGY GYULA
Magyarországi török adóösszeírások
53. HECKENAST GUSZTÁV
Fejedelmi (királyi) szolgálonépek az Árpád-korban
54. SARLÓS BÉLA
Deák és Vukovics (Két igazságügy-miniszter)
55. Vita Magyarország kapitalizmuskori fejlődéséről
56. SZENTGYÖRGYI MÁRIA
Kővár vidékének társadalma
57. L. GÁL ÉVA
Újházi László, a szabadságharc utolsó kormánybiztosa
58. MÁLYUSZ ELEMÉR
Az V. István-kori gesta

59. L. NAGY ZSUZSA
A budapesti liberális ellenzék (1914–1944)
60. BOROSY ANDRÁS
A telekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadszervezetben.
61. H. HARASZTI ÉVA
Szerződéseszekők (Az angol–német flottaegyezmény 1935. június)
62. GERGELY ANDRÁS
Széchenyi eszmerendszerének kialakulása
63. BÓNIS GYÖRGY
A jogtudó értelmiség a középkori Nyugat- és Közép-Európában
64. Nemzetiség a feudalizmus korában
65. SZÖCS SEBESTYÉN
A kormánybiztosi intézmény kialakulása 1848-ban
66. BALOGH ISTVÁN
A parasztság művelődése a két világháború között
67. ifj. BARTA JÁNOS
Mezőgazdasági irodalmunk a XVIII. században
68. KENDE JÁNOS
A Magyarországi Szociáldemokrata Párt nemzeti politikája 1909–1919
69. SÁNDOR PÁL
A birtokrendezési periratok
70. KEREKES LAJOS
Az első osztrák köztársaság alkonya (Mussolini, Gömbös és az osztrák Heimwehr)
71. KÁVÁSSY SÁNDOR
Latinca Sándor
72. JORDÁKY LAJOS
A Román Nemzeti Párt megalakulása
73. KOROKNAI ÁKOS
Gazdasági és társadalmi viszonyok a dunai és a tiszai határőrvidéken a XVIII. század elején
74. SÁRKÖZI ZOLTÁN
Az erdélyi szászok 1848–1849-ben
75. SIMON RÓBERT
A mekkai kereskedelem kialakulása és jellege
76. TRÓCSÁNYI ZSOLT
Az erdélyi fejedelemség korának országgyűlései
77. A negyvennyolcas forradalom kérdései
78. BÁNKUTI IMRE
A kurucok első dunántúli hadjárata (1704. január–április)
79. SZABÓ DÁNIEL
A magyar álláspontok helye a Szerbiával szembeni hadicélok rendszerében (1915–1918)
80. ZIMÁNYI VERA
Magyarország az európai gazdaságban 1600–1650

81. ISZLAMOV TOFIK
Politikai küzdelmek Magyarországon az első világháború előtt 1906–1914
82. FÜGEDI ERIK
Vár és társadalom a 13–14. századi Magyarországon
83. ENGEL PÁL
Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya a Zsigmond-korban (1387–1437)
84. JEMNITZ JÁNOS
A háború és a gyarmati kérdés a II. Internacionálé 1907. és 1910. évi kongresszusán
85. VIGH KÁROLY
Bajcsy-Zsilinszky Endre külpolitikai nézeteinek alakulása
86. TEKE ZSUZSA
Velencei–magyar kereskedelmi kapcsolatok a XIII–XV. században
87. PINTÉR ISTVÁN
A Magyarországi Szociáldemokrata Párt politikája a második világháború előestéjén

Előkészületben

89. KIRSCHNER BÉLA
A KMP stratégiai irányvonalának alakulása (1919–1921)

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó igazgatója
Felelős szerkesztő: Tatár György – Műszaki szerkesztő: Kiss Zsuzsa
A kötésterv Kulinyi István munkája
Terjedelem: 15 (A/5) ív – AK 1507–k–7982
78-2383 – Dabasi Nyomda, Budapest – Dabas
Felelős vezető: Bálint Csaba igazgató

A sorozat legutóbb megjelent kötetei

ENGEL PÁL

KIRÁLYI HATALOM
ÉS ARISZTOKRÁCIA
VISZONYA A ZSIGMOND-KORBAN
(1387–1437)

JEMNITZ JÁNOS

A HÁBORÚ ÉS A GYARMATI
KÉRDÉS
A II. INTERNACIONÁLÉ
1907. ÉS 1910. ÉVI
KONGRESSZUSÁN

VIGH KÁROLY

BAJCSY-ZSILINSZKY ENDRE
KÜLPOLITIKAI
NÉZETEINEK ALAKULÁSA

TEKE ZSUZSA

VELENCEI–MAGYAR
KERESKEDELMI
KAPCSOLATOK A XIII–XV.
SZÁZADBAN

PINTÉR ISTVÁN

A MAGYARORSZÁGI
SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT
POLITIKÁJA A MÁSODIK
VILÁGHÁBORÚ ELŐESTÉJÉN

AKADÉMIAI KIADÓ
BUDAPEST

Ladányi Andor 1928-ban született Budapesten. 1951-ben a budapesti tudományegyetemen szerzett történelem szakos középiskolai tanári oklevelet, és gyakornokként, majd tanársegédként ott működött 1952 végéig. Ezt követően több mint 12 évig az oktatásügyi igazgatásban teljesített szolgálatot. 1965 óta dolgozik a Felsőoktatási Pedagógiai Kutatóközpontban (ill. annak elődjében), jelenleg tudományos tanácsadói beosztásban. Tudományos munkásságának fő területe a XX. századi magyarországi felsőoktatás története; e témakörből védte meg kandidátusi értekezését is („A magyarországi felsőoktatás a dualizmus kora második felében”). Számos írása jelent meg az 1918–1919. évi forradalmak felsőoktatási politikájának, valamint a magyar felsőoktatás felszabadulás utáni fejlődésének kérdéseiről. Felsőoktatás-történeti kutatásai kiterjedtek a magyar egyetemi ifjúsági mozgalmak XX. századi történetének egyes területeire is. Az 1970-es évek elején foglalkozott továbbá a pedagógusképzés nemzetközi összehasonlító vizsgálatával, és ezzel kapcsolatos kutatási eredményeit több tanulmányban foglalta össze.